

İçtimaiyat

Uluslararası Hakemli Dergi
International Refereed Journal

Osmanlı'dan Günümüze Balkanlar *Balkans from the Ottoman Empire to the Present*

İCTİMAİYAT

e-ISSN: 2602-3377

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Osmanlı'dan Günümüze Balkanlar-Özel Sayı.
Balkans from the Ottoman Empire to the Present, Special-Edition.

YIL-YEAR: 2023

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumun görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

İctimaiyat Dergisi | Journal of İctimaiyat

2017@223

İCTİMAİYAT

Dergi İsmi: İctimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi

e-ISSN: 2602-3377

Yayına Başlama Tarihi: Kasım 2017

Yayın Dönemleri: Mayıs/Kasım

Özel Sayı: Yılda Bir

Sayı: Osmanlı'dan Günümüze Balkanlar- Özel Sayı, 2023

Basım Biçimi: E-Dergi

Dergi Arşivleme Yeri: DergiPark

Dergi Dili: Türkçe/İngilizce

Dergi Web Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

İletişim Bilgileri:

Telefon: 5054620905

Email: ictimaiyatdergi@gmail.com, h.kara36@hotmail.com

Yönetim Yer: Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Merkez/MUŞ

Journal Name: İctimaiyat Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2602-3377

Broadcasting Date: November 2017.

Broadcast Periods: May/November

Special Issue: Once a Year

Issue: Balkans from the Ottoman Empire to the Present, Special Edition, 2023

Publishing Format: E-Journal

Journal Archiving Location: DergiPark

Journal Language: Turkish/English

Journal Web Address: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ictimaiyat>

Contact information:

Telephone: 5054620905

Email: ictimaiyatdergi@gmail.com, h.kara36@hotmail.com

Executive Office: Muş Alparslan University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History. Center/MUS

[Bu eser Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International \(CC BY-NC 4.0\) License ile lisanslanmıştır.](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

[This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International \(CC BY-NC 4.0\) License.](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

[ictimaiyat Açık Erişim politikasını benimsemektedir.](#)

[The Journal Of Ictimaiyat Supports Open Access Policy](#)

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin görüşlerini yansıtmaz.

The views and opinions expressed in the articles are the personal views of the authors and do not reflect the views of the journal.

İçtimaiyat

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Yayıncı / Publisher

Hidayet KARÁ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9642-7890>, Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü E-mail: h.kara36@hotmail.com, ictimaiyatdergi@gmail.com

Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Turan GÜLER

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2227-2299>, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dil ve Edebiyatı Bölümü E-mail: t.guler@alparslan.edu.tr

Editör / Editor-in-Chief

Doç. Dr. Hidayet KARÁ

ORCID: 0000-0001-9642-7890, Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Muş/TÜRKİYE

Veri Girişi / Data Entry

Dr. Öğr. Üyesi Önder TILCI

Sosyal Medya / Social Media

Dr. Öğr. Üyesi Abdul Samet ÇELİKÇİ

E-Yayın / Electronic Publication

İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi (2017), Mayıs-May/Kasım-November, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Basım Tarihi / Date of Publication

30 Kasım / November 2022

Yönetim Yer / Executive Office

Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Merkez/MUŞ

Alan Editörleri / Section Editors

Tarih / History

Doç. Dr. Bahattin Çatma, İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. Malatya/TÜRKİYE.

Sosyoloji / Sociology

Doç. Dr. Ahmet Gökçen, Samsun Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi. Samsun/TÜRKİYE.

Doç. Dr. Ahmet A. Koyuncu, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. Afyon/TÜRKİYE.

Siyaset Bilimi / Political Science

Doç. Dr. Berat Çiçek, Turgut Özal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. Malatya/TÜRKİYE.

Abdul Samet Çelikçi, Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. Karabük/TÜRKİYE.

Felsefe / Philosophy

Dr. Öğr. Üyesi Önder Tilci, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü. Muş/TÜRKİYE.

Türk Dili ve Edebiyatı / Turkish Language and Literature

Doç. Dr. Turan Güler, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Muş/TÜRKİYE.

Türkçe Dil Editörü / Turkish Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Murat Parlakpınar, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Muş/TÜRKİYE

İngilizce Dil Editörü / English Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Akar, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü. Muş/TÜRKİYE.

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Fatih Sayır, Muş Alparslan Üniversitesi, Gazetecilik Bölümü. Muş/TÜRKİYE

Dergi Kurulları/Journal Boards

Yayın Kurulu Üyeleri / Editorial Board Members

- Prof. Dr. Haluk Alkan, İstanbul Üniversitesi / Türkiye.
- Prof. Dr. S. Selçuk Günay, Atatürk Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Besim Özcan, Atatürk Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Muhammed Harun, Universty of Botswana / Botswana
- Prof. Dr. Kenan Çağan, Samsun Üniversitesi / Türkiye.
- Prof. Dr. Emin Çelebi, İnönü Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Fabio L. Grassi, SRoma Sapienza University / Italy
- Prof. Dr. Mithat Eser, Selçuk Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Oktay Kızılkaya, Kafkas Üniversitesi / Türkiye
- Doç. Dr. Yahya Başkan, İnönü Üniversitesi / Türkiye
- Doç. Dr. Recep Özman, İnönü Üniversitesi/Türkiye
- Assoc. Dr. Aleksey Alekseyevich Krivopalov, IMEMO RAN/Russia.
- Asst. Prof. Khalid Abed Dahlezz, A'sharjiyah Universtiy/Oman
- Dr. Mohammed Aboramadan, Insubria University/Italy
- Dr. Vadim Kuzin, M. K. Ammosov North-Eastern Federal University/Russia
- Dr. Baptiste Brodard, International Peace Collage South Africa/South Africa
- Dr. İbrahim Suberu, University Of Port Harcourt/Nijerya
- Dr. Abdül Samet Çelikçi, Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye

Danışma Kurulu/Advisory Board

- Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram, Marmara Üniversitesi/Türkiye
- Prof. Dr. Bilal Sambur, Ankara Yıldırım Beyazid Üniversitesi/Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet Fatih Birgül, Uludağ Üniversitesi/Türkiye
- Prof. Dr. Fred Leavitt, California State University/ABD
- Prof. Dr. Merziyye Necefova, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi/
Azerbaycan
- Prof. Dr. Zhanna Yusha, Russian Academy of Sciences Siberian/Russia
- Doç. Dr. Cihan Özgün, Ege Üniversitesi/Türkiye
- Prof. Dr. Mustafa Alican, Turgut Özal Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. İ. Sami Yuca, Muş Alparslan Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. Yahya Yeşilyurt, Kastamonu Üniversitesi / Türkiye
- Doç. Dr. Ercan Çağlayan, Muş Alparslan Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. Adem Palabıyık, Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. Adem Levent, Uludağ Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. Aykut Küçükparmak, İnönü Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. Berat Çiçek, Turgut Özal Üniversitesi / Türkiye
- Doç. Dr. Musa Gümüş, Adnan Menderes Üniversitesi / Türkiye
- Doç. Dr. Yahya Başkan, İnönü Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. Recep Özman, İnönü Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. Recep Özman, İnönü Üniversitesi/Türkiye
- Assoc. Dr. Mirsad Karic, International University of Sarajevotesi/ Bosnia and Herzegovina
- Assistant Prof. Dilmurod Ernazarov, Tashkent State University of Economics/Özbekistan
- Assistant Prof. Bunjamin Bela, Mother Teresa University/Macedonia
- Assistant Prof. Rahul Chaunhan, Parul University/İndia
- Assistant Prof. Abdul Fareed Brohi, Dawah Academy, International İslamic University/Pakistan
- Assistant Prof. Asodollah Athary, İslamic Azad University/İran
- Assistant Prof. Sedat Beşliya, Universty of Sarajevo/Bosnia-Herzegovina
- Dr. Öğr. Üyesi İskender Dölek, Muş Alparslan Üniversitesi/Türkiye

Sekreteryaya / Secretariat

Arş. Gör. Ömer Gürdal, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye

Dizgi/ Layout Editor

Dr. Öğr. Üyesi. Abdulmecit Yıldırım, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye

Teknik Redaksiyon / Redaction

Dr. Öğr. Üyesi Vedat Almalı Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye

Grafik Tasarım / Design

Bilal Ercan, Muş Nokta Kırtasiye / Türkiye

Amaç-Kapsam

İçtimaiyat Dergisi İnsan ve Toplum Bilimleri alanında güçlü bilimsel bir yaklaşımla hazırlanmış nitelikli çalışmaları yayınlamak üzere altı aylık dönemlerle (Mayıs ve Kasım) yayınlanan ulusal akademik hakemli bir dergidir. İçtimaiyat Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, ilk yayın hakları İçtimaiyat Dergisi'ne aittir. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

İçtimaiyat sosyal bilimlerle (dil bilimi, edebiyat, felsefe, güzel sanatlar, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb.) alakalı konularda özgün ve nitelikli bilimsel çalışmalara yer vermektedir. Dergimizde yayınlanan tüm makaleler çevrimiçi olarak erişime açıktır ve makale yayını için herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

Aim and Scope

The Journal of Social Science is an international academic peer-reviewed semi-annual (May and November) journal tending to publish qualified works with a strong scientific approach in the fields of humanities and social sciences. Authors bear the sole legal responsibility for their published works in the Social Science. The Journal of Social Science has the sole ownership of copyright to all published works. Editorial board is free to decide about the publishing or not publishing the articles received to Journal of Social Science.

İçtimaiyat focuses on, but not limited to the following topics: fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology and sociology, etc. All articles published in our journal are open access and freely available online. All articles published in our journal are open access, freely available online and no fee is charged for publishing articles

Dizinleme Bilgileri/Indexing

TRdizin (Ulakbim)

EBSCO- Central & Eastern European Academic Source (CEEAS)

ERIH PLUS

INDEX ISLAMICUS

İçindekiler | Contents

Editörden | From the Editor

I

Araştırma Makaleleri | Research Articles

Galip ÇAĞ

Rumeli'de Suhte (Softa Olayları ve Anadolu ile Karşılaştırmalı Bir Bakış (1566-1609)
Suhte (Softah) Events in Rumeli and a Comparative View Vith Anatolia (1655-1609)

1-11

Fuat BOZYEL

Türkiye ve Yunanistan Arasında Ege Adalarının Durumu Hakkındaki Uyuşmazlık Üzerine
İnceleme
Examining the Disputes between Turkey and Greece on the Status of the Aegean Islands

12-27

Kemal ÇELİK

Ulysses' Gaze: In of the Enternal Now Amidst the Ruins of the Balkans
Ulis'in Bakışı: Balkan Yıkıntılarında Ebedi Şimdinin İzinde

28-44

Mehmet Ali AYDEMİR-Adem Üstün ÇATALBAŞ

Arnavutluk, Bosna Hersek ve Türkiye'de Sosyo-Politik Değerler ve Sosyal Sermaye
Düzeyleri Üzerine Karşılaştırmalı Sosyolojik Analiz
*Comparative Sociological Analysis on Socio-Political Values and Social Capital Levels in
Albania, Bosnia and Turkey*

45-72

Bünyamin SARIKAYA-Gürkan MENGÜLOĞLU

Balkanika Edebiyat Ödüllü Eserlerde Kök Değerler: "Sarı Kahkaha" Örneği
Root Values in Works with Balkanika Literature Awards: The Sample of Sarı Kahkaha

73-89

Uğur BOZKURT

Rus Askeri Ajanı Emanuil Hristiyanoviç Kalnin'e Göre Boğazların İşgali Meselesi (1905)
*The Issue of The Occupation of The Straits According to Russian Military Agent Emanuel
Hristianovich Kalnin (1905)*

90-109

Erdi DEMİR-Merve Nur OKLU YILDIRIM

Ukraynalı Mülteci ve Sığınmacıların Türk Gazetelerinde Görünümü ve Temsili
*The Appearance and Representation of Ukrainian Refugees and Asylum Seekers in The
Turkish Newspapers*

110-127

Nihal ACAR

Srebrenitsa Soykırımının Bosna Sinemasında Temsili: "Nereye Gidiyorsun Aida?"
Filminin Sosyolojik Analizi
*Representation of the Srebrenica Genocide in Bosnian Cinema: "Quo Vadis, Aida?"
Sociological Analysis of the Film*

128-151

Mehmet ÖZALPER

Sovyet Dış Politikasında Türkiye, Balkanlar ve Orta Doğu (1957-1960)
Türkiye, the Balkans and the Middle East in Soviet Foreign Policy (1957-1960)

152-163

Zülfiye KOÇAK

Manastırlı Kadınların Kullandıkları Ev Tekstilleri (1700-1730)

164-178

Home Textiles Used by the Women of Manastır (1700-1730)

Mehmet Ali AK

Rol teorisinin Ontolojik Güvenlik Boyutunun İncelenmesi: Vladimir Putin'in Balkanlar Politikası: Sırbistan Örneği

Analyzing the ontological security aspect of role theory: Serbia in Vladimir Putin's Balkan Policy

179-199

Fuat ELKONCA

Öğrencilerin Okuduğunu Anlama Becerilerini Etkileyen Faktörlerin Karma Regresyon Yöntemi ile İncelenmesi: Balkanlar ve Türkiye Örneğinin Karşılaştırılması.

Examining the Factors Affecting Students' Reading Comprehension Skills Using Mixture Regression Method: Comparison of the Balkans and Turkey Sample

200-213

Çeviri | Translate

Christopher L. MILLER

Amerikalı Misyonerler ve Modern Bulgar Ulusal Bilincinin Oluşumu. (Çeviren Celal Öney)

American Missionaries and the Formation of Modern Bulgarian National Consciousness (Translator. Celal Öney)

214-228

EDİTÖRDEN

İçtimaiyat dergisi bu sayısında Balkanları konu alıyor. Osmanlı idaresi altında uzun süren barış dönemini yaşayan Balkan coğrafyası, 1789'daki büyük ihtilalin etkisi ve Osmanlı Devleti'nin zaafiyete uğraması gibi sebepler neticesinde ayaklanmaların ve kopuşların yaşandığı bir bölgeye dönüştü. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Balkan milletlerinin neredeyse hepsi bağımsızlığına kavuştu. II. Meşrutiyet döneminde ise Osmanlıların Balkanlardaki varlığı Edirne ile sınırlandı.

Türkler ve Balkan milletleri uzunca bir süre birlikte yaşamayı pratik etmiş, bu bağlamda da birçok anlamda alışverişte bulunmuşlardır. Günümüzde Balkan tarihini yazmak için nasıl ki Osmanlı tarihini ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi bilinmek zorunlu ise, Türk tarihini de yazmak için Balkan tarihini bilmek bir o kadar gereklidir. Tabiidir ki bu zorunluluk sadece tarihsel bilgi ile de sınırlı değildir. Örneğin, Balkan edebiyatında Türklerin izini, Türk edebiyatında balkanlarda yaşanan hadiselerin izini sürmek mümkündür. Bu durumu hemen her alanı kapsayacak ve toplumsal dinamikleri etkileyecek şekilde genişletmek mümkündür. Balkan coğrafyasına duyulan ilgi sadece bilimsel bir aktivite ile de ilgili değildir. Günümüzde de bu coğrafyada yaşayan toplulukların uyum ve barış içerisinde bir gelecek inşa etmesi, birbirilerini anlama ve problemlere ortak çözümler üretebilme kabiliyetleri ile ilgilidir. Bunu sağlamak adına akademiye düşen ise konuyla ilgili daha fazla çalışma yapmak ve bilgi üretmektir.

İçtimaiyat dergisi bu vesile ile Osmanlı'dan Günümüze Balkanlar özel sayısında on iki araştırma makalesi ve bir çeviri ile huzurlarınızdadır. Makale konuları, tarih, edebiyat siyaset ve sosyoloji alanlarını kapsamaktadır. Söz konusu sayının akademi dünyasına bir perspektif sunmasını diliyoruz. Yazıya son verirken, sayının oluşmasında emeği geçenlere teşekkürü bir borç bilirim...

İçtimaiyat Dergisi Yayın Kurulu Adına

Editör: Doç. Dr. Hidayet KARA

Atıf/Cite: Çağ, G. (2023). Rumeli’de suhte (softa) olayları ve Anadolu ile karşılaştırmalı bir bakış (1566-1609), *İçtimaiyat*, Osmanlı’dan Günümüze Balkanlar Özel Sayısı. ss. 1-11.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:

15 / 05 / 2023

Kabul / Accepted

14 / 09 / 2023

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1297089](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1297089)

Rumeli’de Suhte (Softa) Olayları ve Anadolu ile Karşılaştırmalı Bir Bakış (1566-1609)

Suhte (Softah) Events in Rumeli and a Comparative View with Anatolia

(1566-1609)

Galip ÇAĞ^a

Öz

Suhte ya da softa olayları Osmanlı klasik çağının son bölümünde ortaya çıkan ve 16. yüzyılın sonuna dek evvela Anadolu’da etkisini gösteren mühim bir toplumsal hadisedir. Bahse konu tarih aralığında çok ciddi bir asayiş sorunu haline gelen olayların hemen tüm Osmanlı coğrafyasını bu denli etkilemesi de ayrıca önemli ve ilginçtir. Zira bu denli geniş çaplı bir halk hareketinin kısa sayılabilecek sürede gösterdiği yaygınlık meseleyi sosyolojik bir hadise haline getirir.

Suhte olayları her ne kadar Anadolu’da Celali İsyanlarının bir ön safhası gibi düşünülse de kayıtlar hadiselerin özellikle de Rumeli’de de karşılık bulduğunu gösterir. Dolayısı ile konu sadece bir Anadolu hareketi değil Osmanlı topraklarının tamamını ilgilendiren bir vaka olarak düşünülmelidir.

Suhte isyanları, Osmanlı tarihi açısından çok önemli olmakla birlikte, bölgesel çalışmalar dışında bütüncül bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Özellikle isyanların coğrafik özellikleri bu manada çalışılmaya muhtaçtır. Bu çalışmanın ana gayesi de isyanların Rumeli boyutunu incelerken Anadolu ile arasındaki ilişki ve farklılıkları sosyolojik açıdan değerlendirmektir. İncelemede hadiselerin erken dönem kökleri ortaya konulduktan sonra hadisenin bir asayiş sorunu olarak toplumsal karşılığı da izah edilecektir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı, Rumeli, Suhte, Celali, Toplum

Abstract

Suhte or softa events are an important social event that emerged in the last part of the Ottoman classical age and had its effect in Anatolia until the end of the century. It is also important and interesting that the events that became a very serious public order problem in the aforementioned date range affected almost the entire Ottoman geography. Because the prevalence of such a large-scale popular movement in a short period of time makes the issue a sociological event.

Although the suhte events are thought to be a preliminary stage of the Celali Revolts in Anatolia, the records show that the events also found a response, especially in Rumelia. Therefore, the issue should be considered not only as an Anatolian movement, but as a case that concerns the entire Ottoman lands.

Although the Suhte revolts were important in terms of Ottoman history, they were not subjected to a holistic analysis except for regional studies. In particular, the geographical features of the rebellions need to be studied in this sense. The main purpose of this study is to evaluate the relations and differences between Anatolia and Anatolia from a sociological perspective while examining the Rumelian dimension of the rebellions. After revealing the early roots of the incidents in the review, the social equivalent of the incident as a public order problem will also be explained.

Keywords

Ottoman, Rumelia, Suhte, Jalali, Society

^a Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bolu/Türkiye.

Dr., Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Science and Literature, Department of History. Bolu/Türkiye. Email: galipcag@gmail.com

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License ile lisanslanmıştır.

İçtimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

Suraiya Faroghi, Mustafa Akdağ'dan yola çıkarak –ki buna *Akdağ Modeli* adını verir- suhte olaylarını Anadolu kırsal halkının köylü olma durumundan kurtulma çabası ya da de facto durumdan sıyrılma hamlesi olarak da niteler (Faroghi 2016:105-106). Bu bağlamda Osmanlı 16. yüzyılının bu kanlı hadiselerinin kökenini bu tarihten çok daha erken bir dönemde aramak önemli bir başlangıç olacaktır. Zira bu çalışmanın çerçevesi başlı başına bir suhte olayları tanımlaması ya da tespiti değil, Rumeli'deki hadiselerin hususiyetlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Lakin yine de hadiseleri kısaca tanımlamak çalışmanın istifadesini kolaylaştıracak bir yol olarak makuldür.

Mustafa Akdağ'ın tespitine göre ilk suhte olayları Şehzade Bayezid İsyanı sırasında Edirne'de patlak verir (Akdağ 2009: 155). Bu noktadan sonra Osmanlı coğrafyasının nerede ise her yerinde ortaya çıkan olaylar bahse konu dönemde bu isimle anılır. Kütükoğlu'na göre de *Anadolu'nun Ankara istisna edilirse Giresun'dan Toroslara çizilen hattın batısında kalan kısmında, Rumeli'de ise Türklerin yaşadıkları Bulgaristan ve Trakya'da yaşanan* medreseli isyanları, suhte isyanlarıdır (Kütükoğlu 2020: 87). Ancak ilerleyen kısımlarda da ifade edileceği üzere aynı tarihlerde Anadolu ve Rumeli'de etkisini hissettiren levend, çiftbozan eşkiyasının faaliyetleri de zaman zaman bu olaylara karışınca bunları birbirinden ayırmak çok mümkün olmaz. Hatta anlaşılan odur ki bazı levend grupları daha rahat hareket etmek adına kendilerine sahte suhte bölükleri kurarlar (Akdağ 2009: 151). Bu da olayların tam olarak ne zaman başladığına dair net bilgilere sahip olunmasını engeller.

Kütükoğlu'nun tanımı şüphesiz ki önemlidir ve genel manada olayların anlaşılması açısından yeterlidir. Buna göre failleri çoğunlukla medrese öğrencisi olarak kabul edilen olayların Anadolu ve Rumeli'de medrese bulunan hemen her yerde vukua gelmesi çok da normaldir. Ancak bu olaylar arşiv kayıtları üzerinden incelendiğinde sanki bir anda zuhur etmiş gibi görünmeleri kısmen sorunlu ve eksik bir saptamayı da beraberinde getirir. Dolayısıyla bu noktada yakın zamanda gerçekleşen bir bilimsel toplantı vesilesi ile hazırlanan bildiride (Çağ 2023: 182-183) sunduğumuz kısa değerlendirmeyi aynı ile burada da vermekte bir beis görülmez:

“... II. Mehmet devrinde yaşanan kıymetli maden darlığı ile kuyumcuların işleyeceği maden miktarının kısıtlanması (İnalçık 1947: 697) ve buna bağlı olarak sıklıkla gerçekleşen taşış, buhranın ilk örneklerinin görülmesine sebep olmuştur fikri güçlü bir tespittir. Bunun devamında yaşanan ekonomik darlığın yarattığı toplumsal gerilim ya da *ısınma* suhtelerin ortaya çıkmasına da sebep olur. Çünkü köyde geçimlerini teminde zorluk çeken ailelerin çocuklarını hem iâşe hem de eğitim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla medreseye göndermeleri medreselerin çok hızlı dolmasına sebep olur (Koç 2005: 230) ve düzensizlik evvela burada başlar. Akdağ bu durumun ana kaynağını özellikle II. Bayezid'in son döneminde baş gösteren çiftbozan vergisi sosyal bunalımı olarak görür. I. Selim'in büyük seferlere girişmesinin de gerekli tedbiri sağlayamaması ile uygulama 1550'den itibaren köylerin boşalması ve köylülerin maişetlerini şehirde arama derdine düşmesine sebep olur (Akdağ 2014: 679).”

Buradan da anlaşılacağı üzere suhteler iktisadi ve sosyal sebepler ile ortaya çıkan huzursuzlukların da bir sonucu olarak ciddi sorunlar çıkarırken 16. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Osmanlı idaresini ciddi manada meşgul eder. Sonraki dönemde isyanların halkın da desteği ve kefalet düzenine bağlı çözümle giderilme çabası da etkisi çok daha uzun sürecek bir yeni dönemi ortaya koyar.

2. Literatür

Bu çalışma temelde suhte olaylarının çok fazla incelenmeyen Rumeli kısmına dair hazırlandı. Dolayısı ile merkezden uzak bu coğrafyada yaşanan hadiselerin payitahtta divan meselesi olarak görüşülüp buradan bölgeye, bölgeden de buraya ulaşan bilgilendirmeler ile ortaya konduğu bilinmelidir. Bu noktada çalışmanın iskeletini oluşturacak olan bulgular bölgenin farklı merkezlerine gönderilen hükümleri içeren Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Kalemî Defterleri (A. DVN-d.) Numara (Nr.) 3, 5, 7, 12,15, 19, 22, 30, 35, 36, 58, 64, 66 ve 78'den yola çıkılarak ortaya konacaktır. Bu bilgilerin önemli kısmı daha evvel buraya dair bir çalışma yapılmadığından ilk kez sunulacaktır. Kaynakların izin verdiği noktada da ikincil kaynaklarla desteklenecektir. Özellikle Mustafa Akdağ'ın etraflı analizlerinin bu kısımlarda öne çıkması beklenir. İsyanlara dair ikincil araştırmaların bu çalışmada çok fazla yer bulmama sebebi de önemli bir kısmının Anadolu merkezli analizler içermesidir.

3. Yöntem

Çalışmanın yöntemi öncelikle yukarıda belirtilen arşiv verilerinin başlıkta geçen zaman aralığında kronolojik bir anlatıya kaynak edinmesi ile oluşacaktır. Özellikle başlıkta belirtilen iddiaya bağlı olarak Anadolu'da gerçekleşen isyanların oluş ve sonuçlarının Rumeli'dekilere olan benzerlik ve farklılıklarına zaman zaman değinilecektir. Ayrıca diğer bazı kaynakların bu dönemde Rumeli'de yaşanan asayiş olaylarına dair verdikleri bilgiler bu belgeler arasındaki boşlukları tamamlamak adına birer *a priori* vazifesi görmesi de beklenecektir.

Bugüne dek kısıtlı çalışmaların bize sunduğu verilerde çoğunlukla bu olayların oluş ve sonuçları üzerinde durulduğundan konu olabildiğince bir sürece bağlanarak geriden alınmaya çalışılacak ve iktisadi/sosyolojik bağlantıların doğru anlaşılması için doğru sebep-sonuç ilişkileri kurulmaya çalışılacaktır.

Akdağ'ın suhte olaylarını bir noktadan sonra Anadolu olayları bağlamında aktarması ve değerlendirmesi Türkiye'de bu olaylara bakışın coğrafik bir sınıra indirgemesine sebep olmuş olabilir. Dolayısı ile bu sınırın genişletilmesi açısından da çalışmayı olabildiğince Rumeli sınırlarında tutmak önemli bir çaba olacaktır.

4. 1566-1609 Arasında Rumeli'de Sosyal Düzensizlik ve Asayiş Sorunu

Çalışmaların belirlediği zaman aralığına göre suhte olayları, Celali İsyanlarının kendini hissettirdiği 17. yüzyıl başı itibari ile etkisini en azından Anadolu'da kaybetmiştir. Hatta kaynaklara göre devlet bu yeni durumda Anadolu'nun birçok bölgesinde suhteleri Celali İsyanlarında bir savunma gücü olarak kullanır. Yine de İlgürel'in de ifade ettiği şekli ile suhteler, Anadolu'da Celali İsyanlarına dönüşen bir asayişsizlik olayı olarak kabul edile gelmektedir (İlgürel 1993: 253). Elbette Celali İsyanına dönüşen hareketlerin zamanla başıboş levend ve suhte kavramları yerine *Celali* genel kavramı ile anılması da kaçınılmaz olur. Anadolu'nun birçok bölgesine dair kayıtlarda suhte ve levend kavramının 16. yüzyılın son on yılında kullanılmamaya başlama sebebi de bu olmalıdır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Akdağ suhte olaylarını meşhur eserinde tafsilatı ile aktarır. Ve oldukça erken bir dönemlendirme ile konuyu II. Mehmet dönemi tağşişlerine bağlayarak çiftbozan bunalımının suhtelerin ayaklanmasında bir hazırlayıcı gelişme olarak sunar. Daha sonra Rumeli bölgesinin özellikle de Edirne'nin etki alanındaki geniş sahayı bu olayların

başlangıç noktası olarak değerlendirir. Bu noktadaki görece tartışmaya açık kısım, olayların 1575 yılına gelindiğine artık nerede ise bitme noktasına geldiğine dair ifadesidir (Akdağ 2009: 152). Çünkü bu çalışma sonunda da ortaya konacaktır ki bölgedeki hareketlilik çok daha ileri tarihe dek devam edecektir. Hatta bu çalışmanın da tarihsel sınırını oluşturan 1566 tarihinde levend ve çift bozan bozgununun en az Bursa ve Balıkesir bölgesi kadar Selanik ve Filibe doğrultusunda da “korkunç” düzeyde ilerlediğini aktarır. Bu tarihte Edirne kadısının konuya dair olarak divana gönderdiği bir rapordan yola çıkarak Akdağ, Edirne’de başlayan Rumeli’de ciddi sorunlar olduğunu ifade eder (Akdağ 2009: 155). Bunu destekleyen başka bir kayıt tam da bu tarihte Filibe kadısına gönderilen bir hükümdür. 24 Şubat 1566 tarihli bu hükümde, Seyyid Abdi isimli bir suhtenin hamam basarak buradan “oğlan çekmeye” çalıştığı ve yakalandığının öğrenildiği, bahsi geçen suhtenin İstanbul’a gönderilmesi gerektiği belirtilir (A. {DVNSMHHM.d.. 04.08.973/24 Şubat 1566: 5/1098). Akdağ bahse konu oğlan çekme hadiselerinin Anadolu’da yaygın olmasını şaşkınlıkla karşılarken bunu insan doğasına aykırı utanç verici bir hadise olarak tanımlar ve nihayetinde gerekli tepkilerin verilmediğini de ekler (Akdağ 2009: 150). Gariptir ki daha erken dönem *mühimme defterlerinde* de buna benzer hadiselerle rastlanılır.

Akdağ vesilesi ile öğrendiğimiz bir başka bilgi, Anadolu-Rumeli ilişkisinde Arnavutluk bölgesinden bölgeye getirilen ucuz iş gücünün İzmit-Bursa-Balıkesir bölgesinde yarattığı asayişsizliktir. Akdağ, bir mühimme kaydından yola çıkarak verdiği bilgide buraya getirilen “Arnavut keferesi”nin işsiz kalınca soygun ve eşkıyalığa başladıklarını ifade eder (Akdağ 2009: 126). Ancak Akdağ bu hareketleri evvela levend bozgunu olarak tanımlar ki bu tarihte suhte hareketleri de oldukça yaygındır.

Yine Kanuni’nin son döneminde Kızılağaç, Yanbolu, Zağra ve Çirmen bölgesinde ciddi bir levend bozgununun etkisini hissettirdiği bölgeden merkeze gelen ihbarlardan açıkça tespit edilebilmektedir. Kızılağaç kadısına gönderilen hükümde gerekli tedbirlerin alınmasına dair buyruk bu manada önemlidir (A. {DVNSMHHM.d.. 13.01.967/15 Ekim 1559: 3/424²). Zira gerekli tedbirler alınmadığı takdirde suhte hadiselerini de içine alacak büyük çaplı bir eşkıyalık hadisesi Rumeli’ni etkisi altına almak üzeredir. Akdağ bunu biraz daha ileri götürür ve bir ahkam defterinden yola çıkarak verdiği bilgide Avlonya kıyılarında bir iki kayık donatan levendlerin korsanlık faaliyetleri yapması sonrası İspanya’nın özel şikayetine sebep olduklarını kaydeder (Akdağ 2009: 1136-137).

Tüm bu bilgiden anlaşılacağı üzere özellikle Şehzade Bayezid isyanının etkisi ile Rumeli bölgesinde 1558’den itibaren bu olaya özel bir kargaşa hüküm sürerken aynı tarihlerde Fatih devrinden itibaren gelişen iktisadi hoşnutsuzluğa bağlı levend ve çiftbozan bozguncularının anarşisi de devam etmektedir. Suhte hadiseleri ise tüm bu karmaşa içerisinde hem kendine özel bir alan bulur hem de diğer hadiseler ile iç içe geçen bir karmaşanın da faili haline gelir.

4.1. Suhte Olayları ve Gelişmeler

Bir önceki bölümde 1566 tarihli bir hükümden yola çıkılarak Filibe bölgesinde suhte olaylarının oldukça şiddetli bir şekilde devam ettiği ifade edilmişti. Aynı yılın Mayıs ayında *İstanbul, Edirne, Filibe, Gümülcine, Yenice, Siroz, Selanik* ve diğer Rumeli kadılarına gönderilen hükümde hadiselerin giderek büyüdüğü ve gerekli tedbirlerin alınması gerektiği ifade edilmektedir (A. {DVNSMHHM.d.. 06.11.973/25 Mayıs 1566: 5/1700). Buradan da anlaşılacağı üzere her ne

² Mustafa Akdağ muhtemelen sehven ya da o dönem ki numaralandırmadan dolayı bu hüküm numarasını 423 olarak vermiştir (Akdağ 2009: 130).

kadar suhte hadiseleri erken dönemde başladı ise de etkisinin 1566 tarihi itibari oldukça yaygınlaştığı açıktır. Zaten hemen bir sene sonra yine Filibe kadısına gönderilen başka bir hükümde (A. {DVNSMHM.d.. 11.02.973 / 17 Ağustos 1567: 7/81), bu kez başlarında Mustafa b. Abdurrahman isimli bir suhtenin bulunduğu grupla alakalı isim listesi ile birlikte gönderilen tutuklama emri burası ile olan istihbaratı bağı da gözler önüne serer. Muhtemelen bölgeden gelen yoğun bilgilendirme ile suhte olayları artık şehir şehir kayda alınarak müsebbiplerin tutuklanıp İstanbul'a gönderilmeleri istenmektedir.

Hadiselerin Rumeli genelindeki etkisi belgeler takip edildiğinde farklı merkezlerdeki olaylardan anlaşılmaktadır. Filibe'ye göre biraz daha kuzeybatıda kalan Sofya'daki suhte olayları bu manada 1571 yılı itibari ile takip edilebilmektedir. Çünkü Sofya kadısına bu tarihte gönderilen bir hükümden anlaşıldığı üzere *Turgut b. Recep* isimli bir suhte etrafına topladığı adamları ile Hüseyin isimli bir şahsı yaralamış o da durumu payitahta bildirmiştir (A. {DVNSMHM.d.. 13.02.979 / 7 Temmuz 1571: 15 / 358). İlginç olan nokta şudur ki daha evvel, hadiseler nispeten az iken yakalanan suçluların İstanbul'a gönderilmeleri istenirken şimdi ivedi bir yargılanma sonucu suçu sabit olanların küreğe gönderilmeleri emredilmektedir. Bu dönemde deniz savaşlarının devam ettiği düşünülürse konuya dair bir ihtiyacın ceza usulündeki etkisi yabana atılmamalıdır.

1571 yılında yaşanan bu hareketlilikle birlikte kayıtlarda Anadolu ve Rumeli arasında eşkiya ve suhte geliş gidişlerinin yaşandığı da anlaşılmaktadır. Çünkü fesadın yaygınlığına bağlı olarak farklı taifeden insanın geçişleri devleti rahatsız edince Gelibolu kadısı ve Boğazhisar dizdarına gönderilen hükümde (A. {DVNSMHM.d.. 27.04.979 / 18 Eylül 1571: 12 / 903) bu geçişler vesilesi ile halk arasına karışan fesatçıların soruna sebep oldukları bahisle geçişin engellenmesi gereği buyrulur. Bu, Rumeli'deki suhte hadiselerinin Anadolu'ya akseden farklı bir boyutunu ortaya koyması açısından önemli bir bilgidir. Ayrıca suhte olaylarının bu kadar hızlı yayılmasının sebepleri bağlamında bu hareketlilik önemli bir gerekçe olarak sunulabilir.

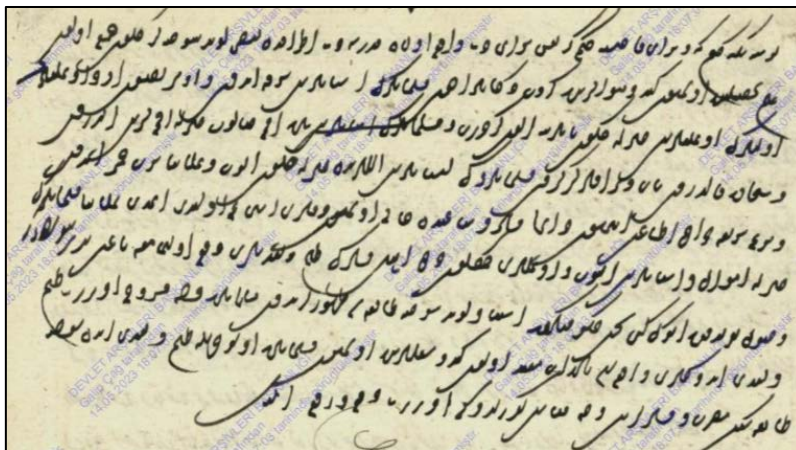
Hadiselerin Batı yönlü yayılımını gösteren delillerden biri de yukarıda belirtilen geçişlerden bir yıl sonra Üsküp kadısına gönderilen bir hükümdür (A. {DVNSMHM.d.. 16.04.980 / 26 Ağustos 1572: 19 / 697). Oldukça uzun olan bu hükümde suhtelerden önce Üsküp ve yakınlarındaki Haraççı karyesini basan haramilerden geri kalanlar ile buradaki suhtelerin birleşerek müşterek bir şenaate geçtikleri, halka etmedikleri zulmün kalmadığı belirtilir. Buna bağlı olarak da acil önemlerin alınması talep edilir. Akdağ aynı tarihlerde suhtelerin şehirde silahlı olarak gezdiklerini ve çıkan bir arbedede halkı kılıçtan geçirerek nerede ise bir katliama sebep olduklarını yine bir hükümden yola çıkarak verir (Akdağ 2009: 126).

Olaylar devam ederken merkezden tayin edilen müfettişlerin bölgede çalışmalar yaptıkları bu sayede devletin konuya dair bilgi edinmeye çalıştığına dair bilgiler de mevcuttur. Bunda en önemli gerekçe bahsi geçen dönemde bölgedeki hadiselerin suhtelerden mi yoksa yukarıda da belirtilen farklı taifelerin eylemlerinden mi müteşekkil olduğunun anlaşılabilmesidir. Çünkü birçok belgede suhte, levend, başıbozuk, harami ve eşkiya eylemleri birlikte anılır olmuş hatta *levend suhtesi* gibi sonradan uydurulan tanımların mevcut karmaşayı beslediği anlaşılmıştır. 1573 yılında Vidin ve Berkofça civarında gerçekleşen olaylara dair Şehirköy kadısına gönderilen hükümde (A. {DVNSMHM.d.. 26.04.981 / 25 Ağustos 1573: 22 / 525) bu durum uzun uzun anlatılarak olaylar tasnif edilmeye çalışılmış ve yerinde inceleme için müfettiş gönderildiği beyan edilmiştir. Ayrıca olayların Edirne ve Filibe hattında başlayıp geliştiği düşünüldüğünde kuzey yönlü bir yayılmanın da tespit edilebildiği görülmektedir. Bir de tabii ki Mustafa Akdağ'ın

bölgedeki suhte hareketlerinin 1571 sonrasında tespit edilemeyecek kadar azaldığına dair değerlendirmesi de bu manada belirli ölçülerde yanlışlanmış olacaktır.

Olayların Filibe bölgesindeki etkisinin 1577 yılına gelindiğinde halen devam ettiği kaynaklardan tespit edilebilmektedir. Şehirde bu hareketliliğin halen devam etmesinin sebepleri araştırıldığında suhte isyanlarının medrese bulunan hemen her bölgede çıkması iddiası önemli bir çıkış olabilecektir. Bu durumda Filibe’de bulunan Rumeli Beylerbeyisi Gazi Şehabettin Paşa’nın külliyesinin Rumeli’deki en büyük zaviyeli cami yapısına sahip olması ve on iki öğrenci odalık bir medrese barındırması suhte meselesinin devamlılığı açısından önemlidir (Kiel 1996: 80). Zira ilk kısımda da ifade edildiği üzere medreselerin ekonomik darlık döneminde gençler için bir maişet noktası haline gelmesi bu tip büyük medreseli yapılardaki yığılmayı da arttırmıştır. Dolayısı ile de öğrenci sayısının fazlalığı suhte sorununu devam ettiren bir etken haline gelmiştir. Zaten bu yıl içerisinde Ömer Çavuş’un merkeze gönderdiği suhte isyanlarının önünün alınamadığına dair mektubu önemlidir (A. {DVNSMHH.d.. 28.03.985 / 15 Haziran 1577: 30 / 613). Çünkü şehrin subaşı olan Ömer Çavuş tevkif edilen Seyyid Ahmed gibi suhtelerin arkadaşları tarafından ellerinden kurtarıldığını söyleyerek büyük bir acziyeti izhar etmektedir. Bu da meselenin yine iddia edildiği gibi etkisinin azalmadığını gösteren önemli bir veridir.

1578 yılı sonlarına doğru gelindiğinde suhte hareketlerine dair merkeze ulaşan bilgiler konunun vahametini koruduğunu ve kuzeybatıya doğru yayılması ile birlikte Rumeli’nin en uç noktalarından olan Bosna’ya kadar ulaştığını göstermektedir. Bu bölgeden merkeze ulaşan bilgilerden suhte namı ile hareketlerde bulunan eşkiyanın düşünülenin ötesinde bir şenaatle eylemlerini devam ettirdikleri ve anlaşılabilir duruma gelmediği idarecilerin de durdurmakta yetersiz kaldıkları ifade edilmektedir. Bu manada Bosna beyi ve Saray (Bosna) kadısına gönderilen aşağıdaki hükümde ifade edilenler oldukça düşündürücüdür (A. {DVNSMHH.d.. 02.07.986 / 4 Eylül 1578: 35 / 538). Sadece şehirdeki medresede olarak ifade edilip ismi verilmemekle birlikte Gazi Hüsrev Bey Medresesi olduğu düşünülen medrese etrafında gelişen olayların Müslümanların mallarına ve genç medrese öğrencilerine tecavüze dek ilerlediği anlaşılabilir metinde bu suhte grupların sokaklarda aleni içki âlemi yaptığı da belirtilir. Konu yeteri kadar vahim iken merkezden durumun neden kontrol altına alınamadığına dair sorulan soru da düşündürücüdür.

Resim 1: Saraybosna’daki suhte hadiselerine dair 1578 tarihli hüküm (A. {DVNSMHH.d.. 02.07.986 / 4 Eylül 1578: 35 / 538)

Rumeli’de suhte hareketlerinin bir türlü engellenememesine bağlı olarak merkez ile taşra arasındaki yazışmaların isyan bölgesi idarecileri açısından farklı ithamlar içerdiği görülür. Çünkü merkezin yazışmalardaki tavrının sertleştiği ve idarecileri isyanların bastırılması konusunda yeterli çabayı göstermedikleri konusunda eleştirdiği açıkça görülür. 1579 yılında halen devam eden hareketlerin Zağra, Çirmen, Yanbolu, Karinabad ve Bergos bölgesindeki yoğunluğuna bağlı olarak merkezden gönderilen bir emirde (A. {DVNSMHM.d.. 09.04.987 / 5 Haziran 1579: 36/836) bu isyanların bastırılmaması durumunda idarecilerin derdest edilerek cezalandırılacaklarına dair sert ifade dikkat çekicidir. Burada bölgenin görece merkeze en yakın Rumeli merkezlerinden birini teşkil etmesi de tedbirlerin ivedi alınması gerekliliğini izah edebilir.

Yüzyılın sonuna yaklaşıldığında suhte eylemlerinin oldukça alenileştiğini ve ölümlü hadiselerin kayda geçirildiği görülmektedir. Özellikle kendilerine yönelik tedbirlere karşı gösterdikleri direncin zaman zaman asker taifesiyle karşı karşıya gelmelerine sebep olduğu görülürken devletin kefalet tedbiri de artık yaygınlaşmış görünmektedir. 1585 yılında Sofya’da vukua gelen olayda ihtimal yaşanan asayiş sorunu için şehirde bulunan yasakçı yeniçeri Mustafa, çarşı ortasında suhteler tarafından katledilince Sofya kadısından hiçbir suhtenin kabahatli olmasa dahi kefaletsiz sokakta gezmemesi konusunda gerekli tedbirin alınması talep edilir (A. {DVNSMHM.d.. 17.03.993 / 19 Mart 1585: 58 / 572). Bu uygulama Anadolu’da yaygın olarak kullanılan bir tedbir olarak dikkat çekicidir. Zira suhtelerin suçsuz olduklarına dair, yakınlarının, komşularının ya da herhangi bir tanıdığına ona kefil olması şartı 1570’ten itibaren getirilmiş, sonraları bu durum da rüşvet yollu başka sorunları beraberinde taşımıştır. Sofya’daki bu hadiseyi görece tamamen kaybedilmiş bir devlet kontrolü gibi düşünmek mümkün iken bu dönemde devletin özellikle İran sınırı konusundaki mücadelesinin bu kısımdaki zayıflığa sebep verdiğini de dikkat almak şarttır.

Bu tarihlerde işler Bosna için de iyi gitmemektedir. Zira beş sene evvel burada yaşanan hadiselerin halen devam ettiği Bosna beyi ve Mostar kadısına gönderilen hükümlerden anlaşılmaktadır. Ev baskınlarının ve “oğlan çekmelerinin” tüm şiddeti ile devam etmesi sebebi ile uyarıda suhtelerin liva dâhilindeki hareketliliğine yapılan vurgu mühimdir (A. {DVNSMHM.d.. 29.12.996 / 19 Kasım 1588: 64 / 280). Bey ve kadıdan talep edilen şey suçlu olanların yakalanması yanında geriye kalanların da kefalete bağlanmasıdır. Buradan anlaşılacağı üzere devletin tüm bu keşmekeşte suhte ve diğer asayiş vakalarını birbirinden ayırmakta zorlandığıdır. Özellikle de Bosna gibi merkezden oldukça uzak bir Rumeli bölgesinde olayların kontrolünün bu denli zor olması garip olmamakla birlikte Anadolu’da büyük oranda sonlanmaya başlayan hadiselerin buradaki şiddet ve etkisi oldukça ilginç ve izaha muhtaçtır.

Bu tarihlerde Selanik’te de yoğun bir suhte gerilimin yaşandığı aynı tarihlerde merkezden gelen iki farklı hüküm ile teyit edilmektedir. Önce Selanik, Yenice ve Cuma kadılarına ardından da Selanik kadısı ve sancak beyine gelen hükümlerden halkın suhtelerden yıldıdığı bilhassa Karaferye’de her gece insanların suhteler tarafından katledildiği anlaşılmaktadır (A. {DVNSMHM.d.. 26.10.997 / 7 Eylül 1589: 66 / 464 - 66 / 498). Şehrin döneminin en önemli endüstri merkezlerinden biri olduğu ve bununla birlikte bilhassa İspanya ve Portekiz Yahudilerinin buraya yerleşmesi ile kozmopolit sosyal yapısı ile hassasiyet içerdiği hesaba katıldığında bu hareketlerin diğer tüm merkezlerden çok fazla rahatsızlık yarattığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Kaldı ki aynı defterde aynı yıla ait birden fazla hükmün olması da meselenin bir türlü suhulete kavuşmadığı fikrini güçlendirir. Ayrıca isyanlar için geç sayılacak bir dönemde

halen bu denli ciddi hadiselerin yaşanması suhte isyanlarının tarih sınırının en azından Rumeli için yeniden çizilmesi gerekliliğini de kaçınılmaz kılar.

Suhte olaylarının tarih sınırının Anadolu'dan farklı olarak çok daha geç döneme çekilmesi gerekliliğine dair önemli delillerden biri 01.10.1018 hicri tarihli Üsküp'e gönderilen hükümdür (A. {DVNSMMH.d.. 1.10.1018 / 28 Aralık 1609: 78 / 925). 17. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde suhtelerin şehirdeki zanaatkar sınıf arasında yer edindiklerinden bahis ile halk arasında düşmanlıkların devam ettiği belirtilen hükümdde suhte meselesinin artık sosyal bir temizlik gerektirdiği vurgulanırken sürecin çok zor bir evreye geçtiği de anlaşılır. İhtimal tüm olayların sakinlediği bir evrede bu tip bir gizlenme ya da halk arasına karışmanın yarattığı huzursuzluğun kötü sonuçlar doğurabileceğine dair tereddüt böyle bir tedbiri kaçınılmaz kılmaktadır. Ki isyanlar sona erse de genel manada suhtelere olan öfkenin de devam ettiği buradan anlaşılmaktadır. Bir asayiş sorunu olarak suhte hareketleri şimdi çok daha derin bir sosyal gerilimin kaynağı haline gelmiş görünmektedir.

5. Sonuç / Tartışma / Öneriler

Bu çalışma sırasında ortaya çıkan en önemli sonuç suhte hadiselerinin basit bir eşkıyalık vakası olmadığı gerçeğidir. İktisadi, psikolojik, sosyolojik ve sonunda siyasi mazisi bilinenden oldukça eskiye dayanan vakanın çok daha etraflı bir incelemeye ihtiyacı açıktır. Zira halen konuya dair birçok çalışma Akdağ'ın ilk baskısı 1963'te yapılan *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları* isimli meşhur eserine dayanmakta ve bu manada da yeni bir söylem geliştirememektedir. Hâlbuki eserin kaleme alındığı dönem arşiv imkânları göz önüne alındığında birçok bilginin güncellenmeye ihtiyacı olduğu açıkça görülecektir.

Bu çalışma ile görülmüştür ki suhte isyanlarının çağdaşı levend ve çiftbozan başıbozuk hareketleri ile ortak noktası yerel halkın ekonomik sorunlarına bağlı olarak gösterdiği geniş katılımdır. Bu sayede isyanların hem yayılması hem de bastırılmaması kaçınılmaz olurken suhtelerin halktan destek gördüğüne dair iddia da mesnetsiz kalmamıştır. Zaten 1590'a gelindiğinde Celali İsyancıları'na dönüşen hareketin yüz bin kişiyi aştığı bilgisi (Özel 2018: 251) bu iddianın delili sayılabilir.

Rumeli'deki suhte isyanlarının Anadolu'daki gibi Celali dönüşümüne uğramaması sebebi ile daha uzun bir süre devam ettiği de bu çalışmanın sonuçlarından biridir. Özellikle kefalet yöntemi ile meseleyi bir anlamda zorunlu olarak halkın takdirine bırakan devletin geliştirdiği yöntemle bir sorunu çözmeye çalışırken başka sorunları da beraberinde getirdiği açıktır. Zaten suhte unvanı ile halk nezdinde farklı bir teveccüh gören bu taifenin kefaleti bir kurtuluş yolu olarak görüp bunun için bir rüşvet ve tehdit ağı kurması sonraki dönemlerde başka sorunları da beraberinde getirecektir.

Rumeli'nin Anadolu'daki suhte olaylarına dair etkisi, anlaşılan odur ki hem doğduğu Edirne civarı hem de sonrasında buradan Anadolu geliş gidişlerle alakalı olarak çok önemlidir. Hatta devletin olayları yatıştırma yolu olarak bu geçişleri engellemeye yönelik tedbirleri çalışma sırasında ortaya konarak belirtilen etki izaha gayret edilmiştir.

Rumeli'nin güneybatı ucundaki Adriyatik kıyıları ya da başka bir ifade ile Arnavut bölgesindeki suhtelerin levendler ile birleşerek denizde faaliyete girmeleri hatta korsanlık yapmaları konuyu bir dönem diplomatik bir sorun haline de getirir. Bu da yine bugüne dek konunun işlenmemiş noktalarında biri olarak kayda geçilmelidir.

Rumeli'deki suhte olayları Anadolu ile çağdaş bir toplumsal hadise olmakla birlikte hem yayıldığı alan ve sosyoloji hem de coğrafyanın sunduğu imkânlar bağlamında Anadolu'dan farklı ve belki çok daha dehşetli bir atmosfer barındırır. Hatta Akdağ ve Kütükoğlu gibi konuya dair bilgiler sunan araştırmacıların belirledikleri coğrafik sınırı çok daha aşan hadiseler olduğu açıktır. Dolayısı ile bu çalışmanın açtığı kapının daha bütüncül ve geniş bir incelemeyi doğurması umut edilir.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âsafi Divan-ı Hümayun Kalemî Defterleri (A. DVN-d.) Numara(Nr.)

- A.{DVNSMHHM.d.. 04.08.973 / 24 Şubat 1566: 5 / 1098.
A.{DVNSMHHM.d.. 06.11.973 / 25 Mayıs 1566: 5 / 1700.
A.{DVNSMHHM.d.. 13.01.967 / 15 Ekim 1559: 3 / 424.
A.{DVNSMHHM.d.. 11.02.973 / 17 Ağustos 1567: 7 / 81.
A.{DVNSMHHM.d.. 13.02.979 / 7 Temmuz 1571: 15 / 358.
A.{DVNSMHHM.d.. 27.04.979 / 18 Eylül 1571: 12 / 903.
A.{DVNSMHHM.d.. 16.04.980 / 26 Ağustos 1572: 19 / 697.
A.{DVNSMHHM.d.. 26.04.981 / 25 Ağustos 1573: 22 / 525.
A.{DVNSMHHM.d.. 28.03.985 / 15 Haziran 1577: 30 / 613.
A.{DVNSMHHM.d.. 02.07.986 / 4 Eylül 1578: 35 / 538.
A.{DVNSMHHM.d.. 17.03.993 / 19 Mart 1585: 58 / 572.
A.{DVNSMHHM.d.. 29.12.996 / 19 Kasım 1588: 64 / 280.
A.{DVNSMHHM.d.. 26.10.997 / 7 Eylül 1589: 66 / 464.
A.{DVNSMHHM.d.. 26.10.997 / 7 Eylül 1589: 66 / 498.
A.{DVNSMHHM.d.. 1.10.1018 / 28 Aralık 1609: 78 / 925.

Araştırma Eserleri

- Akdağ, M. (2009). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Akdağ, M. (2014). *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Çağ, G. (2023). Bafra'da Suhte Olayları ve Osmanlı Merkezinin Tepkileri (1559-1588), *Tarihi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Bafra*, Ed. Osman Köse, Ankara: Berikan Yay., 181-198.
Faroqhi, S. (2016). *Devletle Başa Çıkmak Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720*, Çev. H. K. Bejsovec, İstanbul: Alfa Yay.
İlgürel, M. (1993). Celali İsyanları mad., *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, VII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 252-257.
İnalcık, H. (1947). Bursa Şer'îye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları, *Belleten*, XI/44, TTK, Ankara, 693-708.
Kiel, M. (1996). Filibe mad., *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 79-82.
Koç, Y. (2005). Osmanlıda Toplumsal Dinamizmden Celali İsyanlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum, *Bilgi*, 35, Güz/2005, 229-245.
Özel, O. (2018). Şiddetin Egemenliği 1550 ila 1700 Arasında Celaliler, ed. C. Woodhead, *Osmanlı Dünyası*, çev. G.Ç. Güven, İstanbul: Alfa Yay., 245-268.
S. Kütükoğlu M. (2020). *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*, Ankara: TTK.

Extended Abstract

Introduction

Suhte or suhte events are an important social event that emerged in the last part of the Ottoman classical age and showed its effect in Anatolia until the end of the century. It is also important and interesting that the events that became a very serious public order problem in the aforementioned date range affected almost the entire Ottoman geography. Based on Mustafa Akdağ, Suraiya Faroghi describes the Suhte events as an effort to get rid of the rural people of Anatolia from being peasants or as a move to get rid of the de facto situation. In this context, it would be an important start to look for the origin of these bloody events of the Ottoman 16th century much earlier than this date. According to Mustafa Akdağ's determination, the first suhte events broke out in Edirne during the Prince Bayezid Revolt. After this point, the events that broke out almost everywhere in the Ottoman geography were called by this name in the period in question. Kütükoğlu's definition is undoubtedly important and is sufficient in terms of understanding the events in general. Accordingly, it is quite normal for the incidents, whose perpetrators are mostly considered to be madrasah students, to occur in almost every place in Anatolia and Rumelia where there are madrasas. According to the time interval determined by the studies, the suhte events lost their influence at least in Anatolia as of the beginning of the 17th century, when the Celali Revolts made itself felt. Akdag narrates the events of suhte with details in his famous work. And with a very early periodization, II. He presents the double-dealing crisis as a preparatory development in the rebellion of the Suhte, by linking it to the adulteration of the Mehmet period.

Methods

The method of the study will primarily consist of the above-mentioned archive data as a source for a chronological narrative in the time interval mentioned in the title. In particular, depending on the claim in the title, the similarities and differences of the occurrence and results of the rebellions in Anatolia with those in Rumeli will be mentioned from time to time. In addition, the information given by some other sources about the public order events in Rumelia during this period will be expected to serve as an a priori in order to fill the gaps between these documents. Akdag's narration and evaluation of the suhte events in the context of Anatolian events after a point may have caused the view of these events in Turkey to be reduced to a geographical limit. Therefore, in terms of expanding this border, it will be an important effort to keep the work within the borders of Rumelia as much as possible. This study was basically prepared about the Rumelian part of the Suhte events, which has not been studied much. Therefore, it should be known that the events that took place in this geography far from the center were discussed as a divan issue in the capital city and revealed by the information reaching the region from here and here from the region. At this point, the findings that will form the skeleton of the study, Presidency State Archives Presidency Ottoman Archive (BOA), Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Kalemî Notebooks (A. DVN-d.) Number (Nr.) 3, 5, containing the provisions sent to different centers of the region: 7, 12, 15, 19, 22, 30, 35, 36, 58, 64, 66 and 78.

Conclusion

The most important result that emerged during this study is the fact that the suhte incidents are not a simple case of banditry. It is clear that the case, whose economic, psychological, sociological and finally political history is much older than known, needs a much more comprehensive examination. With this study, it has been seen that the common point of the Suhte rebellions with the contemporary Levend and Çiftbozak irregular movements is the wide participation of the local people depending on their economic problems. In this way, while it was inevitable that the rebellions could not be suppressed and spread, the claim that the suhte received support from the public did not remain unfounded. One of the results of this study is that the Suhte revolts in Rumelia continued for a longer period of time because they did not undergo the Celali transformation in Anatolia. It is clear that while trying to solve a problem with the solution developed by the state, which left the issue to the discretion of the public, it is clear that it brings other problems with it, especially with the method of bail. The influence of Rumeli on the suhte events in Anatolia is apparently very important both in the vicinity of Edirne, where he was born, and in relation to the Anatolian arrivals and departures from here. In fact, the state's measures to prevent these transitions as a way of pacifying the events were put forward during the study and the stated effect was tried to be explained. Although the Suhte events in Rumeli are a contemporary social event with Anatolia, they contain a different and perhaps much more terrifying atmosphere than Anatolia in terms of both the area and sociology in which they spread and the opportunities offered by the geography.

Atıf/Cite: Bozyel, F. (2023). Türkiye ve Yunanistan arasında Ege Adalarının durumu hakkındaki uyuşmazlıklar üzerine inceleme. *İctimaiyat*, Osmanlı'dan Günümüze Balkanlar Özel Sayısı, ss. 12-27.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:

21 / 12 / 2022

Kabul / Accepted

27 / 04 / 2023

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1222572](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1222572)

Türkiye ve Yunanistan Arasında Ege Adalarının Durumu Hakkındaki Uyuşmazlıklar Üzerine İnceleme

Examining the Disputes between Turkey and Greece on the Status of the Aegean Islands

Fuat BOZYEL^a

Öz

Bu çalışma, Türkiye ve Yunanistan arasında uzun süredir devam eden Ege Adaları uyuşmazlığını incelemeyi amaçlamaktadır. Türkiye ile Yunanistan arasında tarihi ve coğrafi ilişkilerin sonucunda belirli uyuşmazlıklar ortaya çıkmaktadır. Çalışma söz konusu uyuşmazlığı tüm yönleri ile ele almamaktadır. Çalışmanın ana odağı egedeki durumu belirsiz adaların durumu, iki ülkenin karasuları ve kıta sahanlığı sorunlarının çözümü üzerine yoğunlaşmaktadır. Son yıllarda Akdeniz'de meydana gelen hareketlilikler bu tartışmaları yeniden ortaya çıkarmıştır. Buna ek olarak Lozan Barış Antlaşması ve Paris Barış Antlaşması yorumlandığında, açıkça zikredilmeyen adaların Türkiye Cumhuriyeti'ne ait olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Türkiye- Yunanistan arasındaki bu durum uluslararası platformlarda da adil bir biçimde değerlendirilmediği görülmektedir. Ege'de 150 ada, adacık ya da kayalık bulunmaktadır. İki ülkenin kıta sahanlığı uyuşmazlığının çözüme kavuşturulması konusunda, Uluslararası Adalet Divanı kararları incelenmelidir. Bu çerçevede mahkeme, ortay hat prensibinin her davada uygulanamayacağını ve hakkaniyete uygun çözümlerle sorunun çözülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. İki ülke arasındaki bu durumun adil bir biçimde ortaya konması adaların hukuki statüsü açısından önemlidir. Bu noktada coğrafi, hukuki ve siyasi şartlar dikkate alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler

Türkiye, Yunanistan, Ege Adaları, Ortay Hat, Hakkaniyet

Abstract

This study aims to analyze the long-standing Aegean Islands dispute between Turkey and Greece. Certain disputes arise as a result of historical and geographical relations between Turkey and Greece. The study does not address all aspects of this dispute. The main focus of the study is on the status of the islands of uncertain status in the EEZ and the solution of the territorial waters and continental shelves of the two countries. The movements in the Mediterranean in recent years have re-emerged these debates. In addition, when the Lausanne Peace Treaty and the Paris Peace Treaty are interpreted, it is understood that the islands not explicitly mentioned belong to the Republic of Turkey. However, it is seen that this situation between Turkey and Greece is not evaluated fairly in international platforms. There are 150 islands, islets or rocks in the Aegean. In order to resolve the continental shelf dispute between the two countries, the decisions of the International Court of Justice should be examined. In this framework, the court emphasizes that the median line principle cannot be applied in every case and that the problem should be solved with equitable solutions. A fair presentation of this situation between the two countries is important for the legal status of the islands. At this point, geographical, legal and political conditions should be taken into account.

Keywords

Turkey, Greece, Aegean Islands, Median Line, Justice.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Güroymak Meslek Yüksek Okulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, Bitlis/Türkiye.

Assistant Professor, University of Bitlis Eren, Güroymak Vocational School, Department of Legal Office Management and Secretariat, Bitlis/Türkiye. Email: fuat.bozyel@gmail.com.
(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlar. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun kadim mirasını devralmış bir devlettir. Bu yönüyle tarihi ve coğrafi bir misyonu ve geçmişten tevarüs ettiği bir politik vizyonu bulunmaktadır. Bu çerçevede, imparatorluk bakiyesi olarak telakki edilen, eski tabiiyetleri ve bugünün komşu devletleri ile de bu çerçevede geliştirdiği ikili ve bölgesel ilişkileri bulunmaktadır. Fakat aynı komşu ülkeler ile Türkiye arasında, yine geçmişten miras kalan ve çözüm bekleyen problemler de bulunmaktadır. Bunlardan biri de Yunanistan ile, 1829 yılında bağımsızlık kazanmasından itibaren, önce Osmanlı ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti arasında tecrübe edilen Ege Denizi hâkimiyeti meselesidir.

Yunanistan, antik Yunan medeniyetinden başlayarak Ege Denizi'nde 3000 yıllık bir geçmişi olduğunu ve bu nedenle Ege'nin bir "Yunan Gölü" olduğunu savunmaktadır. Bu çerçevede Yunanistan, Ege Denizi'ndeki egemenlik alanını genişletebilmek adına, karasularını 6 milden 12 mile çıkarmayı amaç edinmektedir. Ayrıca Ege Denizi'nde bulunan pek çok irili ufaklı ada, adacık ve kayalıklarının ana karaya bağlı olduğunu, dolayısıyla egemenliğinin başlangıç noktalarının da bu adalardan itibaren sayılması gerektiğini iddia etmektedir. Kaldı ki Lozan ve Paris Barış Antlaşmaları ile açıkça zikredilmemiş pek çok adanın da kendisine ait olduğunu iddia etmektedir. Açıktır ki bu iddia, deniz sınırlarının önemli bir kısmını teşkil eden Türkiye'nin Ege Denizi üzerindeki egemenlik haklarını ve kullanım imkânlarını önemli ölçüde sınırlandıracak bir iddia olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma, yukarıda adı geçen iki iddia hakkında Türkiye ve Yunanistan'ın iddialarını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın "I. Devlet Kavramı ve Devletin 'Deniz Ülkesi'" başlığı altında öncelikle devletin tanımı ve devletlerin ülkesini oluşturan deniz sınırlarının ne olduğu, bu çerçevede alanı ilgilendiren "karasuları", "kıta sahanlığı" ve "münhasır ekonomik bölge" gibi terimler izah edilmektedir. Akabinde ise "II. Ege Denizi'nde Yunanistan ve Türkiye'nin İddiaları" başlığı altında, bu terminolojiden hareketle iki ülkenin iddiaları incelenmektedir. Son olarak "III. Uluslararası Yargı Kararları Çerçevesinde Konunun İncelenmesi" başlığı ile konuya dair Uluslararası Adalet Divanı kararlarından örneklerle değinilerek konu tahlil edilmiştir.

2. Devlet Kavramı ve Devletin "Deniz Ülkesi"

2.1. Genel Olarak Devlet Kavramı ve Unsurları

Devlet, farklı şekillerde isimlendirilmektedir. Kelime olarak "devlet", Arapça, "devle" kelimesinden geçmiş olup "tedavül eden" anlamına gelir. Bu terim, batı dillerinde, stato, etat, state, staat gibi kavramlar ile karşılanmaktadır. Bu kelimeler, "hal, durum" anlamına gelir. Devletin gördüğü işlevin Roma Cumhuriyeti döneminde res publica, veya civitas gibi kelimeler ile karşılandığı görülmektedir. Yani kamunun idaresini ya da medeni haklara sahip kimselerin yönetime katılmasını ifade eden bir terimdi (Başgil, 1946: 981; Gözler, 2011: 362-364).

Devlet ile ilgili olarak pek çok farklı tanımlama bulunmaktadır. Rousseau'ya göre devlet bir toplum sözleşmesidir. Carey ise devleti "soyguncu bir çete" olarak tanımlar. Platon ya da Karl Marx ve onun takipçileri açısından devlet siyasal ve ekonomik konularda vatandaşlar karşısında "efendi" konumundaki kudrettir. Yani devlet kadir-i mutlaktır. Devlet, vatandaşları üzerinde, hukuk düzenini korumak ve düzeni sağlamak adına güç kullanma tekeli elinde bulunduran cebri bir sosyal sistemdir (Eren, 2021: 245). Öyle ki Platon, devletin bireylerin cinsel münasebetlerini dahi düzenleyebileceğine inanır. Bu noktada Grotius ise "devlet, üyelerini bir

hukuk düzeni içinde korumak ve onların çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla oluşturulan, özgür insanların yetkinleştirilmiş bir birliğidir” demektedir (Oppenheimer, 1984: 36-40). Eski öğretiler, devletin vatandaşlarını bir şekilde korumayı amaçlayan koruyucu bir kurum olmasını amaçlamışlardır. Dışarıya karşı sınırların korunması, içeride ise hukuk düzeninin sürdürülmesi, devletin varoluş ve işleyiş nedeni (ratio fiendi et essendi) olarak kabul edilmiştir (Oppenheimer, 1984: 36-40). İbn-i Haldun’un ifadesiyle devlet, insanları birbirine karşı koryacak ve kötülük yapmaktan caydırıcı bir güce, insanların bir diğerine karşı tecavüz etmelerini önleyecek ama insanların dışında var olacak olan başka bir şeydir (Ay ve Uçar, 2015: 196). Ancak en nihayetinde “devlet” denildiğinde karşımızda kanlı-canlı bir figür belirmez. Fakat biz devletin var olduğunu her an hissederiz (Anayurt, 2021: 243). Bu insanoğlunun toplumsal yaşamı tecrübe eder etmez düzen ihtiyacını karşılamak adına ürettiği bir mit olarak karşımıza çıkar. Zira Noah Harari’nin Sapiens kitabında da belirttiği gibi, modern bir devlet, tıpkı ortaçağda kilise antik bir şehir ya da diğer geniş çaplı insan işbirlikleri gibi insanların kolektif hayal gücünde yaşattıkları ortak mitler etrafında örgütlenmiştir (Harari, 2015: 40).

Evet, devlet, meşru güç kullanma tekeline sahip bir mit ya da hayal ürünüdür. Peki, bu hayal ürününü somutlaştıran unsurları nelerdir? Bu sorunun cevabı, Jellinek’in devlet tanımında karşılık bulmaktadır. Jellinek, devleti unsurları üzerinden tanımlayan ilk düşünürdür. Ona göre “devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olan belirli bir insan topluluğunun oluşturduğu bir varlıktır.”

Kısaca, devletin millet unsuru, devleti oluşturan insan topluluğuna karşılık gelmektedir. Milleti olmayan bir devlet bulunmamaktadır. Zira eşyanın tabiatına aykırıdır. Toplum, devletin oluşumuna ön gelen bir tasavvurdur (Akbulut, 2015: 166). Egemenlik ise devletin meşru güç kullanma tekeline ifade eder. Bu güç, bugün millet unsurunun gönüllü itaatini sağlamak maksadıyla rızaya dayalı olarak gerçekleşir (Locke, 2019: 93-95, 128,141-142).

Çalışmamızın temelini teşkil eden unsuru ise “ülke” unsurudur. Devlet, memleketi olan ve hududu belli bir ülke üzerinde yaşayan insan birliğidir. Devlet en nihayetinde, hududu belirlenmiş ya da belirlenebilir bir alan üzerinde kurulabilir. Her ne kadar gezgin cemiyetler, siyasi birlikler teşekkül ettirebilirse de bu birliklerin devlet olarak tanımlanması güçtür. Başgil’in ifadesiyle:

“Ülke Devlet birliği için sadece maddi bir muhit ve bir ikamet sahası, bir konak yeri yahut bir misafir evi gibi bir şey değildir. Ülke otonom bir hukukî ve sosyal nizam çerçevesi, daimî ve inhisarî bir mülkiyet mevzuu ve bir faaliyet ve salâhiyet çerçevesidir. Bu çevre içinde bulunan herkes, her şey ve her grupman yakından veya uzaktan, vasıtalı veya vasıtasız, Devlet birliği nizamına bağlı ve birlik salâhiyetlerine tâbidir” (Başgil, 1946: 988).

Ülke açısından önemli olan, sınırlarının büyüklüğü ya da tek mi parçalı bir yapıda mı olduğu önemli değildir (Eren, 2021: 258). Bugün Mikronezya gibi küçük ada devletleri ya da Endonezya gibi adalardan oluşan bir devlet pekâlâ bulunmaktadır. Önemli olan, bu toprak parçalarında bir milletin egemenliğini tesis etmiş olmasıdır (Anayurt, 2021: 261). Öyleyse milletin egemenliğini tesis ettiği ülkenin “alanını” ya da daha doğru bir ifadeyle etki alanını ortaya koymak önemlidir. Devletin ülke unsuru, kara, hava ve su ülkesi olarak üçe ayrılır. Devletin kara ülkesi, devletin egemenliği altındaki toprak parçasıdır. Bu alan, bazen dağların ya da akarsuların oluşturduğu hatlar gibi doğal bazen ise enlem ve boylam çizgileri gibi yapay sınırlar ile belirlenen çizgilerdir.

Bu sınırlar, birbirine komşu ülkelerin antlaşmaları ile belirlenmektedir (Gözler, 2011: 423). Ülkenin hava ülkesi ise hem kara hem de deniz ülkesinin üzerinde kalan tüm hava alanını kapsamaktadır. Teknik anlamda atmosferin kullanılmasıdır. Yalnız buradaki egemenlik yetkisi mutlak değildir. Hava ulaştırması ve telekomünikasyon faaliyetleri çerçevesinde bu alanda devletlerin yetki kullanımı sınırlandırılmıştır (Eren, 2021: 259; Pazarcı, 2010: 296-306). Devletin deniz ülkesi ise, çalışma açısından taşıdığı önem itibarıyla, ayrıca ele alınmalıdır.

2.2. Devletin “Deniz Ülkesi”

Devletin su ülkesi, milli ırmaklar ve kendi toprakları içerisinde yer alan uluslararası ırmaklardan; göl, liman ve körfezlerden, iç denizler ve kara sularından meydana gelmektedir (Başgil, 1947: 1267). Kara sınırı içerisinde yer alan milli ırmaklar, göller ve denizler ile ilgili olarak pek bir çekişme ortaya çıkmamaktadır. Fakat bilhassa uluslararası ırmaklar ve birden fazla ülke tarafından sınır komşuluğu ilişkisine neden olan denizlerin kullanımı ile ilgili olarak ihtilaflar ortaya çıkmaktadır. Bu noktada önemli bir terim kara suları terimidir. Karasuları, denize kıyısı olan devletlerin kara ülkelerini çevreler. Bu noktada ise bazen bitişik bölgeye, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgeye ya da açık denize kadar uzanan deniz kesimini belirtir. Bu noktada karasuları, devletin deniz ülkesinin nihai noktasıdır (Toluner, 1987: 51). Karasularının dışsal sınırı ise her noktası esas hattın en yakın noktasına, karasularının genişliği kadar uzaklıkta olan bir hattır. Bu sınırın da temelde karşılıklı kıyıdaş olan ülkelerin antlaşmaları ile belirlenmesi beklenir. Fakat aksine anlaşma yoksa bu devletlerden hiçbiri kendi karasularının hiçbir noktasını, birbirlerinin karasularının ölçülmeye başladığı ve birbirlerine karşılıklı olarak en yakın olan noktalardan eşit uzaklıkta bulunan orta hattın ötesine uzanamaz. Bugün karasularının genişliğinin 3-12 mil arasında değiştiği görülmektedir. BMDHS de karasularının 12 deniz milini geçemeyeceğini düzenlemiştir (Karğın, 2010: 47).

Bu noktada uluslararası hukukta kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge adı altında iki kurum bu sorunu çözüme kavuşturabilmek amacıyla ortaya atılmıştır. Devletler adı geçen bu iki bölgede “egemen haklarını” kullanmaktadır. Şurası önemlidir ki egemen hakların kullanılması, bir devletin bu alanda egemen olmadığı, yani bu alanların egemenlik alanı içerisinde olmadığı fakat uluslararası sözleşmeler ile hak kullanımı için devletin yetkilendirildiği uluslararası sular olarak değerlendirilmektedir (Ertuğrul, 2017: 53). Bu hakların kıyı devletlerine verilmesinin bölgedeki doğal kaynakları araştırmak ve işletmek için imkânlarını geliştirmelerine katkı sağlayacağı düşünülmüş, bunu yaparken de açık denizlerin serbestliğine en az zarar verecek şekilde gerçekleştirmeleri şartı, BMDHS’de kayıt altına alınmıştır (Ertuğrul, 2017: 54-55).

Kıta sahanlığı, kıyı devletinin kara ülkesinin denizin altından devam eden doğal uzantısı olarak tanımlanmaktadır. 1958 tarihli Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi’ne göre kıta sahanlığı, a) kıyıya bitişik fakat karasuları sahasının dışında 200 metre derinliğe kadar olan sualtı alanlarının deniz yatağını ve toprak altını veya o derinliğin ötesinde, üstteki suların derinliğinin zikredilen alanların doğal kaynaklarını işletmeye imkân tanıdığı yere kadar uzanan yerleri, b) adaların kıyılarına bitişik olan benzeri sualtı alanlarının deniz yatağı ve topaltını ifade etmektedir (1958 Convention of Continental Shelf, art. 1). Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin (BMDHS) 76. maddesinde de konunun düzenlendiği görülmektedir. Buna göre kıta sahanlığı, kara sularından itibaren 200 deniz mili mesafeye kadar olan kısımda devletin denizin altından devam eden doğal uzantısıdır (BMDHS, md. 76). Bu alanda devletlerin belirli egemen hakları olduğu düzenlenmiştir. Buna göre bu alanda araştırmada ulunmak, doğal kaynakları işletmek, ya da üçüncü taraflara bu konuda izin vermek haklarını içerir. Bu alandaki doğal kaynaklar,

alandaki canlı-cansız kaynakları ve sedanter türden canlı organizmaları içermektedir (BMDHS, md. 77).

Kıta sahanlığının sınırlandırılması bakımından özellikle yan ve ön sınırların belirlenmesi sorun teşkil edebilmektedir. Komşu kıyıdaş devletlerin bulunması durumunda belirlenimin ne şekilde gerçekleştirileceği durumu ortaya çıkmıştır. 1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi'nin 6. maddesine göre birbirine göre konumlanmış komşu devletlerin kıta sahanlıkları arasındaki ön sınır ya da yan sınır anlamında bir ihtilafın antlaşma suretiyle tespit edilmesi gerekmektedir. Eğer anlaşma yoksa özel şartlar başka bir sınır belirlenmesini haklı kılmıyorsa sınırın her noktasının her bir devletinin kara sularının genişliğinin ölçülmeye başlandığı esas hatların en yakın noktalarında eşit uzaklıkta olan orta hat olacağı ifade edilmektedir (Özkan, 2015: 375-376). Benzer düzenleme, BMDHS'nin 83. maddesi ile de kabul edilmiştir. (Pazarıcı, 2010: 285) Bu hükmün niteliği ve izahı, çalışmanın üçüncü başlığı altında detaylı bir şekilde inceleneceğinden burada detaya girilmemiştir. BMDHS'ye göre kıta sahanlığı konusunda komşu devletler arasında bir uyuşmazlık varsa önce zorunlu hakemlik/hakem usulleri ile ilgili prosedüre başvurulmalı, anlaşmaya varılıncaya kadar işbirliği ruhu ve nihai anlaşmayı tehlikeye atmayacak bir anlayış içerisinde, geçici düzenlemeler yapmak yetkisine sahiptirler. Komşu devletler arasında yürürlükte bir anlaşma varsa uyuşmazlığın bu anlaşma çerçevesinde çözüme kavuşturulması gerekecektir (Özkan, 2015: 376-377).

Münhasır ekonomik bölge, (exclusive economic zone) bir kıyı devletinin karasuları esas çizgisinden başlayan 200 mile kadar varan ve karasuları dışında kalan su tabakası ile deniz yatağı ve onun toprak altında bu kıyı devletine münhasır ekonomik haklar ve yetkiler tanıyan deniz alanıdır (Pazarıcı, 2010: 286). Kıta sahanlığı kavramının ortaya atılması sonrasında, deniz alanlarında yüzer veya sabit tesislerin sayısı artmış ve bu bölgede kıyı devletlerine sadece karasularının ötesindeki canlı kaynaklar üzerinde münhasır haklar tanıyan balıkçılık bölgesinden çok daha geniş haklar verilmesi söz konusu olmuştur. Bu bölge ülke sınırına dâhil değildir. Fakat doğal kaynakların ve bazı yetkilerin kullanımı amaçlanmaktadır (Karataş, 2015: 82-85). Kavramın ortaya çıkışı temelde Latin Amerika ülkelerinin 1945 sonrasında ortaya attıkları miras denizi kavramının yaygınlaşması sonrasında BMDHS'nin 55-75. maddelerine dâhil edilmiştir. Buna göre kavram, bir kıyı devleti ile karşısındaki devlet arasındaki mesafenin 400 deniz milinden daha geniş olması durumunda 200 deniz miline kadar münhasır ekonomik bölge ilan etmesine imkân tanımaktadır. Bu durumda 200 deniz mili ilan edilmiş bir devletin 12 mil kadar karasuları genişliği bulunması durumunda geriye kalan 188 milin münhasır ekonomik bölge olması söz konusudur (Karataş, 2015: 87). Bu alanda kıyı devletleri canlı doğal kaynaklar ile madenler ve cansız diğer doğal kaynaklar hakkında egemenlik hakkına sahiptir. Ayrıca deniz suyu, akıntı veya rüzgârdan enerji üretilmesi gibi bölgenin ekonomik amaçlı araştırılması ve işletilmesine yönelik hakları da bulunmaktadır (Karataş, 2015: 93). Bu alanda kıyı devleti suni adalar, ekonomik amaçlarla tesis ve yapılar, yapma yetkisi vardır (Karataş, 2015: 94). Münhasır ekonomik bölge 200 mile kadar ilan edilebilmekle birlikte bu uzunluk, karşılıklı konumlanmış komşu kıyı devletlerinin antlaşmaları ile sınırlandırılabilir. Burada, antlaşma olsun ya da olmasın, belirlenimin uluslararası hukuka uygun ve hakça bir bölüşme çerçevesinde yapılması öncelikle amaçlanmaktadır (Pazarıcı, 2010: 288).

3. Ege Denizi'nde Yunanistan ve Türkiye'nin İddiaları

Yunanistan 1829 yılında Osmanlı'dan bağımsızlığını elde ettiğinde pek çok ada, Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. Samatya, Gökçeada, Bozcaada, Limni, Nikarya, Menteşe Adaları,

Sparoanto, Casos, Piscopis, Misiros, Kalimnos, Leros, Patmos, Lipsps, Simi ve Kos bu adalardı. 1913'de İtalyanların Menteşe adalarını işgali ve akabinde Rodos ve Oniki Adaları 1913 Uşi antlaşması ile elde etmeleri, (Vassalotti, 2011: 388) Balkan harbi sırasında ise Yunanistan'ın Koyun Adaları, Anipsara ve Hurşit adalarını işgal ettiği görülmektedir. 1914 yılındaki Londra Antlaşması ile Yunanistan'ın bu adalar üzerindeki egemenliği kabul edilmiştir (İnan ve Acer, 2004: 125-157).

Türkiye ve Yunanistan arasındaki sınırı belirleyen temel antlaşma Lozan Konferansı sonucunda kabul edilen Lozan Barış Antlaşmasıdır. Bu antlaşma çerçevesinde kuzey-doğu Ege adaları, 1914 Londra kararını teyit etmiş, güneydoğu ege adaları ise İtalya'ya bırakılmıştır. Lozan Antlaşması'nın 12/3 hükmü, Asya kıtasına 3 milden daha az mesafedeki adalar hariç olmak üzere, geri kalan adaların İtalyan egemenliğinde olanlar hariç Yunanistan'a bırakılmasını öngörmekteydi. 1947 yılında İtalya ile Müttefik devletlerarasında yapılan Paris Barış Antlaşması, bugünkü Yunanistan'ın sınırlarını belirlemiş ve İtalya'nın bölgedeki adaları, "askerden arındırma" (demilitarisation) koşulu ile Yunanistan'a bırakılmıştır (Pazarcı, 1988: 152-153; Vassalotti, 2011: 388). Lozan Barış Antlaşması'nın 12. maddesi çerçevesinde Yunanistan, sahibi olduğu Kuzey-doğu Ege adalarını da silahsızlandırmak koşulu ile egemenliği altına almıştır. Bunlardan Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları kısmen silahsızlandırılmıştır. Limni ve Semadirek adaları ise tam askerden arındırılmıştır. 1947 yılında Yunanistan'a verilen güneydoğu adaları ise tam askerden arındırılmışlardır. Çalışma, askersizleştirme üzerine eğilmediğinden bu konuda detaylı değerlendirme yapılmamıştır.

Bugünkü konjonktürde Yunanistan, Ege Denizi'nin %35-45'lik bir alana hâkimdir. Türkiye ise yalnızca %7'lik bir kısmı kontrol etmektedir (Vassalotti, 2011: 398; Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2022). Yunanistan'ın karasularını artırma ve kıta sahanlığını genişletme iddiaları Türkiye'nin aleyhine olduğu gibi Türkiye'nin karşı tezleri de Yunanistan tarafından bütünüyle reddedilmektedir. Ege Denizi'nde Türkiye ve Yunanistan arasındaki gerilimin temelde iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan biri ege adalarının statüsü iken diğeri Yunanistan ve Türkiye'nin kıta sahanlıklarının başlangıç noktası ile bu adaların ilişkisi üzerinden şekillenmektedir. Bu nedenle tarafların iddialarını kıta sahanlığı ve ege adaları üzerinden incelemek gerekmektedir.

3.1. Bazı Ege Adaları Üzerindeki Egemenlik İddiaları

Yukarıda bahsedildiği şekliyle Lozan Barış Antlaşması ve Paris Barış Antlaşması ile adalar Türkiye ve Yunanistan arasında taksim edilmişse de antlaşmaların yorumlanması konusunda farklılıklar olduğu görülmektedir. Yunanistan, Lozan Barış Antlaşması'nın 12. maddesi çerçevesinde, Türkiye kara ülkesine 3 mil mesafede olan adalar dışında kalan, Gökçeada, Bozcada ve Tavşan Adaları dışındaki tüm adaların kendisine ait olduğunu iddia etmektedir.

Türkiye açısından bu iddia savunulabilir değildir. Bu iddiaların karşıtı olarak Türkiye, gri alanlar teorisi olarak tanımlanabilecek bir teoriyi ileri sürmektedir. Bu ise adaların tarihsel aidiyetlerini ileri süren bir teoridir (Bonavita, 2019: 12-13). Türkiye'nin savunusu, bu alandaki tüm adaların değil yalnızca Lozan Barış Antlaşması'nda ismi açıkça Yunanistan'a ait olduğu zikredilen adalar Yunanistan'ın egemenliği altındadır. İsmi açıkça zikredilmeyen adalar, Türkiye'nin 3 milden daha fazla uzaklıkta olsa bile Türkiye'nin egemenliğindedir zira bu adalar Osmanlı Devleti'ne aitti ve Türkiye bu devletin devamı niteliğindedir. Durumun bu şekilde olduğu kabul edilmese bile en azından Yunanistan ve Türkiye tarafından ortaklaşa kararlaştırılmalıdır. Araştırmalar bu

türden kayalık, ada ve adacıkların sayısının 150 olduğunu göstermektedir (İnal ve Acer, 2004: 127).

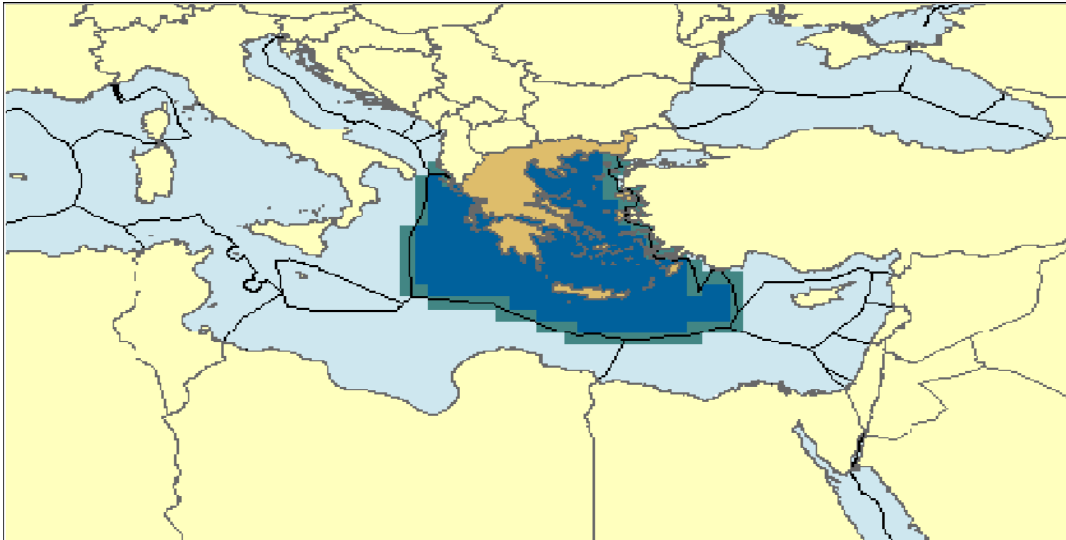
Bu çatışma, 1995'te patlak veren Kardak krizi ile gün yüzüne çıkmıştır. Kardak kayalıkları Doğu Kardak ve Batı Kardak olmak üzere iki tanedir ve bu kayalıklar Türkiye kara ülkesine 3,6 mil ve 3.9 mil uzaklıktadır. Türkiye ve Yunanistan bu adaların kendilerine ait olduğunu iddia etmiştir. Türkiye, bu adaların Muğla İli'ne kayıtlı olduğunu iddia etmiş ve kendi egemenliğine ait olduğunu savunmuştur. Bu bölgede Türk balıkçıların uzun yıllardır açık bir şekilde faaliyet yürüttükleri, Türk gemilerinin serbestçe gezindiği ifade edilmektedir (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs 2022). Kayalıklar Anadolu kıyıları üzerinde Bodrum'da konumlanmaktadır. Kayalıkların en yakın büyük Yunan Adası olan Kalimnos'a 5.5 mil uzaklıkta olduğu fakat Türkiye'nin Çavuş Adası'na 2.2 mil uzaklıkta olduğu ifade edilmektedir. Türkiye, Lozan Antlaşması'nın yorumlanması ile ilgili iddialarının haricinde, bölgedeki Kardak kayalıkları ve benzer ada ve adacıklar ile ilgili olarak İtalya ile arasında 4 Ocak 1932 tarihinde imzalanan antlaşmaya da dikkat çekmektedir. Bu antlaşma, Ege Denizi'nde, Lozan Antlaşması'nda bahsi geçmeyen Castellorizo Adası etrafındaki adalar, adacıklar ve kayalıkların egemenliğinin belirlenmesini konu edinmektedir. Antlaşma, ada, adacık ve kayalıkları isim isim sayarak egemenliklerin pay edilmesini konu edinmekteydi. Fakat bu antlaşma, Kardak kayalıkları ile ilgili bir değerlendirme içermemektedir. Bahsi geçen antlaşma, 28 Aralık 1932 tarihinde yapılan başka bir sözleşmede yer almaktaydı ve bu antlaşmaya göre Kardak kayalıkları İtalya'ya aitti. Yunanistan bu sözleşmeleri esas alarak, Ege Adalarının belirsiz bir durumunun olmadığını ortaya koymaktadır (Strati, 2000: 93-94). Fakat bu antlaşma TBMM tarafından tartışılmamış ya da kabul edilmemiştir. (İnal ve Acer, 2004: 127; Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2022). Dolayısıyla Türkiye bu antlaşmanın hukuken bağlayıcı olmadığını iddia etmektedir. Kaldı ki antlaşma, uluslararası hukuk açısından geçerlilik kazanmasını sağlayacak şekilde, Milletler Cemiyeti'ne bildirilmediğinden bağlayıcılık kazanmamıştır. Ayrıca Yunanistan da 1952 yılı gibi erken bir tarihte bu anlaşmanın geçerliliğinin belirsiz olduğunu iddia etmiştir (İnal ve Acer, 2004: 217).

Hukuki tartışmalar bir kenara, Bonavita, Kardak krizi sonrasında yaşananların, Türkiye tarafından savunulan gri bölgeler teorisinin bir iddia olarak kaldığını ve adalar, adacıklar ve kayalıklar üzerinde gerçek anlamda bir egemenlik kurmayı başaramadığını iddia etmektedir (Bonavita, 2019: 13).

3.2. Karasuları ve Kıta sahanlığı Konusunda Tarafların İddiaları

Türkiye ve Yunanistan arasında, kıta sahanlığına dair ilk tartışmalar, 1973 yılında ortaya çıkmıştır. Yunanistan, Türkiye'nin Petrol Şirketi T.P.A.O'ya Ege Denizi'nde 27 arama ruhsatı vermesi sonrasında ortaya çıkmıştır. Yunanistan, harita olarak sunulan krokinin Yunanistan'ın hakkı olan bölgeyi ihlal ettiğini savunmuş ve diplomatik nota vermiş, fakat Türkiye 1974 yılı itibarıyla girişimlerinin hakkaniyete uygun olduğu gerekçesiyle araştırmalarına devam etmiştir (Franz, 1975: 2). Yunanistan hem BM Güvenlik Konseyi'ne hem de Uluslararası Adalet Divanı'na konuyu taşımış ise de BM Güvenlik Konseyi meselenin iki ülke arasındaki görüşmeler neticesinde çözülmesini tavsiye etmiş, UAD ise yetkisizlik kararı vermiştir (Acer, 2022: 9; Vassalotti, 2011: 389). 1976'da Türkiye ve Yunanistan, Bern Antlaşmasını imzalamışlardır. Buna göre her iki devlet Egede kıta sahanlığı ile ilgili tek taraflı girişim ve eylemlerden kaçınacaktır. Fakat bu anlaşmaya uyulmadığı görülmektedir (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs-2022).

Yunanistan, 1936 yılında, karasularının sınırının 6 mil olduğunu ilan etmiştir. Şu an da genel kabul gören, Yunanistan'ın Ege'de 6 mil kara sularına sahip olmasıdır (Strati, 2000: 90). Fakat bu kararını sonrasında 3. BM Deniz Hukuku Konferansı süresince bu sınırların 12 mile çıkarıldığını duyuracaktır. Yunanistan açısından bu, tek taraflı olarak kullanabileceği bir yetkidir. Bu iddiasını 14 Kasım 1994'te yürürlüğe giren ve Yunanistan tarafından 1 Temmuz 1995 tarihinde onaylanan Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 3. maddesine dayandırmaktadır. Buna göre karasularının maksimum sınırı 12 mildir. Bunun nedeni olarak ise 6 mil karasularının belirlenmesi durumunda Yunanistan toprakları içerisinde bir bölümün açık deniz haline geleceği ve bunun Yunanistan milli güvenliğini tehlikeye düşüreceği savunulmaktadır (Acer, 2022: 10; Vassalotti, 2011: 390-391). Yunanistan ayrıca karasularının sınırını 12 mile çıkarma projesinin zararsız geçiş ve serbest geçiş prensiplerini garanti altına alarak diğer ülkelerin menfaatlerini ihlal etmeyeceğini ileri sürmektedir (Başdemir, 2006: 37-38; Hayta, 2006: 310-315). Diğer yandan hali hazırda 122 devletin karasularının 12 mile çıkartılmış olmasının bir meşrulaştırıcı sebep olarak öne sürüldüğü görülmektedir (Strati, 2000: 91). Diğer yandan, Yunanistan'ın bir diğer temel iddiası, Ege'de bulunan adalarının Yunanistan ülkesinin ayrılmaz bir parçası olduğu, dolayısıyla karasularının ve kıta sahanlığının değerlendirilmesi için en uç adasının sınır olarak kabul edilmesi gerektiğidir. Bu adalar, kara ülkesi ile siyasi bütünlük içerisindedir (Başdemir, 2006: 37-38; Vassalotti, 2011: 395). Fakat Yunanistan'ın Ege Denizi'nde çok sayıda ve özellikle Türkiye kara ülkesine oldukça yakın adaları bulunmaktadır. Bu durumda Ege Denizi'nin kullanımı açısından Türkiye'nin karasularını neredeyse ortadan kaldıran ve Ege Denizi'ni adeta bir *Yunan Denizine* dönüştüren bir tablo ile karşılaşmaktadır. Zira bu durumda Yunanistan'ın Ege'deki hakimiyeti %64-71 arası bir orana çıkmaktadır (Vassalotti, 2011: 398; Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2022). Kaldı ki politikası da bu çerçevede Türkiye ile doğrudan iletişimi reddetmek ve denizde güç kullanmayı ya da gerilimi tırmandırmak şeklindedir (Bonavita, 2019: 11). Bu durum Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Yunanistan'ın İddialarına Göre Yunan Karasuları ve Kıta Sahanlığı
Kaynak: (Chrysochou, 2022)

Bu iddia karşısında Türkiye, devletlerin tek taraflı olarak karasularının sınırını 12 mile çıkaramayacağını, bunun bu iddiaya itiraz etmeyen devletler ya da bir anlaşma ile bunu kabul eden devletler ile hakkında dava açıp aleyhine sonuç alan devletler açısından bunun muteber olacağını iddia etmektedir. Zira uluslararası hukuk açısından 12 mil bir üst sınır ise de ipso jure,

olması zorunlu bir kural değildir (Halog, 2021). Söz konusu ilan açısından Yunanistan'ın bu konuda tarihi hakları olduğunu iddia etmesi gerekmektedir. Kaldı ki 1951 tarihli İngiltere ve Norveç arasındaki balıkçılık davasından anlaşıldığı üzere deniz sahası uluslararası hukuk bakımından sınırlandırılmaya tabidir ve bu iddialara zımnen onay vermeyen, açık ve kesin bir tutumla bu iddiaları reddeden devletler açısından bu iddialar geçerlilik kazanmamaktadır (Cin, 2000: 130-133). Bu noktada Türkiye'nin iddiası, adaların kıta sahanlığına sahip olmadığı değildir. Aksine, Türkiye Cenevre Sözleşmesi'ne de BMDHS'ne de taraf olmamasına karşın, adaların kıta sahanlığına sahip olduğunu kabul etmektedir. Ancak iki kıyıdaş ülkenin kıta sahanlığının paylaşılmasının hakkaniyete uygun olması gerektiğini ileri sürmektedir (Vassalotti, 2011: 396). Türkiye, Ege Denizi'nin açık bir deniz olmadığını, yarı-kapalı (*semi-enclosed*) bir deniz olduğunu, bu nedenle 12 mil ilanı açısından bir istisna teşkil ettiğini ileri sürmektedir (Vassalotti, 2011: 398). Fakat karasularının ilanı açısından yarı-kapalı deniz argümanının ikna edici olmadığı iddia edilmektedir (Halog, 2021; Strati, 2000: 93). Bu noktada Türkiye'nin üzerindeki ispat külfetinin Yunanistan'ın uyguladığı 85 yıldır yürürlükte olan 6 mil uygulamasının bir *diplomatik iyi niyet mi yoksa hukuki bir zorunluluk mu* olduğudur. Türkiye'nin lehine olan, ikincisini ispat edebilmesidir (Halog, 2021).

Bu noktada Türkiye, karasularının tek taraflı olarak ve Yunanistan'ın Türkiye'ye en yakın adasından başlayarak tespit edilmesi iddiası karşısında, hakkaniyete uygun bir paylaşımın gerekliliğine dikkat çekmektedir. Türkiye, iddialarını *Mavi Vatan Teorisi* adı altında sistemleştirmektedir.

Şekil 2: Türkiye'nin Mavi Vatan Teorisi Işığında Türkiye-Yunanistan Arasında Ege ve Akdeniz Paylaşımı
Kaynak: (Turkeygazette, 2022)

Mavi Vatan projesi, özellikle Yunanistan tarafından şiddetle eleştirilmektedir. Bu eleştirinin temel motivasyonu ise Yunanistan'ın egemenliğindeki bazı adaların Şekil 2'de belirtilen alan içerisinde kalmasıdır. Bundan dolayı Yunanistan, Türkiye'yi, *revizyonist, neo-Osmanlıcı, saldırgan* şeklinde nitilemekte, bu iddiaların uluslararası hukukun ihlali niteliğinde olduğunu iddia etmektedir. (Washington Post, 2020) Diğer yandan Türkiye ile bu konunun müzakeresinin yapılması ve bir çözüme kavuşturulması noktasında Yunanistan'ın mütereddit tavrı, krizin tırmanmasına sebebiyet veren en önemli etkenlerden biridir. Bunun yerine Yunanistan, karasularının tek taraflı olarak 12 mile çıkarılmasının uluslararası hukuka uygun olduğu ve

Türkiye'nin bu iddiayı kabul etmeyen tavrının saldırgan ve uluslararası hukukun ihlali niteliğinde olduğunu öne süren tavrını devam ettirmektedir (Acer, 2022: 14-15).

Bugün söz konusu uyuşmazlık hala etkisini göstermektedir. Türkiye, Yunanistan'ın karasularını, hala 1936'da Yunanistan tarafından ilan edildiği şekliyle 6 mil olarak kabul etmektedir ve bu çerçevede, Ege'nin yer altı kaynaklarını araştırma faaliyetlerine devam etmektedir (Bonavita, 2019: 13).

Türkiye'nin bu konu bağlamındaki iddiaları incelendiğinde farklı bir bakış açısı geliştirmeye yöneldiğini anlamak mümkündür. Bir kere Türkiye, bölgedeki adaların konumlanışı, Ege denizinin yarı kapalı bir deniz olması, Türkiye'nin ana karasına konumu itibarıyla bazı Yunan adalarının oldukça yakın bir şekilde bulunması gibi hususlar Ege sorununa özel bir durum atfetmektedir. Bu nedenledir ki Türkiye-Yunanistan arasındaki Ege sorunu konusunda evrensel kıta sahanlığı kurallarının kat'iyetle tatbik edilmesi sorunlara mahal verecektir. Bu nedenledir ki Ege denizinde evrensellik değil hakkaniyet söz konusu olmalıdır (Ege Sorunları Paneli, 2004: 33 vd). Diğer yandan önemle ifade edilmelidir ki Türkiye açısından sorunun ikili müzakereler sonucunda çözülmesi gerekmektedir. Bu nedenle söz konusu uyuşmazlığın Uluslararası Adalet Divanı'na müracaat edilerek halledilmesi bir zaruret değildir; hatta öncelikli de olmamalıdır. Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi bu bağlamda genel nitelikli bir anlaşma olarak belirlemekteyken özel nitelikli anlaşmazlıkları çözümleyebilmek açısından geçerli hükümler ihtiva etmemektedir. Bu sorunun evrensel nitelikli, BMDHS'nde yer alan kurallar uyarınca çözümlenmesi durumunda Türkiye'nin Ege Denizi'nde herhangi bir egemenlik iddiası kalmayacaktır (Yenigün, 1998: 19).

4. Ege Adalarının Silahlandırılması

Ege Adaları'nın silahlandırılması meselesi, 1923 yılında, Lozan Barış Antlaşması ile çözümlenmiştir. Bu sözleşme, Ege Denizi'nde adı geçen adalarında herhangi bir şekilde topçu tesislerinin, denizaltı araçlarının, askeri havacılık tesislerinin bulunamayacağına dair hükümler ihtiva etmektedir (Pazarcı, 1986: 7 vd). Buna karşın Yunanistan tarafının temel argümanı, Türkiye'nin 1947 yılında imzalanan Paris Barış Antlaşması'nın tarafları arasında yer almamasıdır. Bu sözleşme, temel olarak katılımcı devletlere bazı haklar ve yükümlülükler getirmektedir. Ayrıca Yunanistan'a göre Türkiye'nin girişimleri ile Boğazlar konusundaki anlaşmazlıkları çözmek maksadıyla akdedilen 1936 yılındaki Montreaux Boğazlar Sözleşmesi ile Lozan Barış Antlaşması'nın eki niteliğindeki Lozan Boğazlar Antlaşması yürürlükten kalkmıştır. Dolayısıyla bu sözleşmenin silahsızlanmayı düzenleyen hükümleri de artık geçerlilik arz etmemektedir. Artık isterlerse hem Türkler hem de Yunanlılar egemenlik kurdukları adalarda silahlanma yoluna gidebileceklerdir. Ayrıca Yunanistan, Türkiye'nin Dördüncü Ordusunu İzmir'de teşekkül ettirdikten sonra egemenlik kurduğu adalarda silahlanma yoluna girmiştir. Bu iddiaların aksine Türkiye'nin tezleri birkaç temel iddia üzerine inşa edilmiş görünmektedir. Bunlardan ilki bazı kilit önemdeki adaların (*Limni ve Semadirek gibi*) Lozan Boğazlar Antlaşması'nın 4., 12. ve 13. maddeleri uyarınca silahsızlandırılmasına ilişkin hükümler geçerliliğini sürdürmektedir. Bunun temel nedeni, Montreaux Boğazlar Sözleşmesi'nin esas itibarıyla Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın hukuki statüsünü yeniden düzenlemeye yönelmesi fakat Ege Adaları ile ilgili bir belirlenimde bulunmamasıdır. Dolayısıyla Yunanistan tarafından Ege adalarında meydana gelen silahlanma girişimlerinin doğrudan sözleşme hükümlerine aykırılık teşkil ettiği açıktır. Diğer yandan Lozan Barış Antlaşması'na Türkiye ve Yunanistan taraf iken, Türkiye'nin tarafı olmadığı Paris Barış Antlaşması'nın Türkiye aleyhine tatbik edilmesini talep etmek, her şeyden evvel, evrensel hukuk prensipleri ile

bağdaşmamaktadır. Kaldı ki İtalya ve Yunanistan arasında 10 Şubat 1947 tarihinde akdedilen Paris Barış Antlaşması'nın, İtalya'nın egemenliğindeki adaların Yunanistan egemenliğine devrini sağlamanın yanında söz konusu adaların *silahsızlanması ve askerden arındırılması* şartıyla tesliminin öngörülmesi de Türkiye'nin lehine yorumlanması gereken hükümlerdir (Şen, 2015: 214)

5. Uluslararası Yargı Kararları Çerçevesinde Konunun İncelenmesi

Bir önceki kısımda Yunanistan ve Türkiye'nin adaların sahipliği ve bilhassa kıta sahanlığı konusundaki iddiaları incelenmiştir. Peki, bu sorunun çözümü nasıl şekillenmelidir? Bir kere, yukarıda ortaya konulduğu üzere bu sorunun en temel çözümü iki ülkenin karşılıklı anlaşması ile çözümlenmelidir. Diyalog ve anlaşma, uluslararası hukuk açısından önemle teşvik edilmektedir. Fakat sorunun bir anlaşma ile neticelenme ihtimali güçtür zira 1974'ten beri sorunun sulh ile çözülmesi konusunda ilerleme kaydedilememiştir. Öyleyse meselenin uluslararası hukuka yön veren içtihatlar ekseninde ele alınması önem arz etmektedir.

Bölgede büyük-küçük çok sayıda adanın bulunması, bir ülkenin kıta sahanlığının nereden başlayacağına ilişkin tereddütler açıktır. Yunanistan'ın Girit, Kaşot, Kerpe, Rodos ve Meis adalarının konumu Türkiye açısından önemli bir dezavantaj oluşturmakta, Ege Denizi'nde egemenlik haklarını kullanmak konusunda güç duruma düşürmektedir (Acer, 2021: 89). Yunanistan tarafından ileri sürülen uluslararası hukuk prensibi *eşit uzaklık* ve *ortay hat* temeline dayanmaktadır. Peki, UAD'ın meseleye yaklaşımı nasıldır? Bunu *Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları* üzerinden değerlendirmek mümkündür. 1967 yılında, Kuzey Denizi'ne kıyıdaş ülkeler olan Hollanda ve Danimarka, 31 Aralık 1966'da aralarında *eşit uzaklık* prensibini uygulayarak sınırlarını belirlemişlerdir. Federal Almanya ise bu antlaşmaya taraf değildir ve kendisine bırakıldan daha büyük bir alan talep ettiği için 1967 yılında UAD'a başvurmuştur. Divan ise 1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi'nin 6. maddesinde yer alan “eşit uzaklık” ilkesinin kıta sahanlığının ayrılmaz bir parçası olmadığına dikkat çekmiştir. Bir ülkenin kıta sahanlığının büyük bir bölümü ülkenin kıyılarına yakın olacaktır fakat buradaki temel etmen yakınlık değildir. Coğrafi ve jeolojik verilere bakılmalıdır. Eğer ki diğer devletler bir devletin aynı nitelikteki haklarına tecavüz etmeden, imkân dâhilinde, yararlanabiliyor ise, eşit uzaklık prensibinin uygulanması ise hakkaniyete aykırı bir netice ortaya çıkarıyor ise bu durumda eşit uzaklık prensibinin uygulanması zorunlu değildir (International Court of Justice, North Sea Continental Shelf (Federal Republic of Germany/Netherlands), 26 Nisan 1968). Dolayısıyla UAD, *şayet özel şartlar başka bir sınır getirmiyorsa* sınırın “ortay hat” olacağını belirlemiş bulunmaktadır. Yani özel şartların bulunması durumunda eşit uzaklık geçerli olamaz. Bu prensip uluslararası hukukun ayrılmaz bir parçası değildir. Onun yerine “hakkaniyete uygun” belirlenecek tekniklerden yararlanılarak kıta sahanlığı belirlenecektir (Acer, 2021: 91).

Bu davada UAD, geniş kıyılara sahip devletler ile daha dar kıyılara sahip devletler arasında ayırım yapmış ve şu sonuca varmıştır ki anlaşmazlığın tarafı olan devletlerin coğrafi yapıları ile orantılı bir bölüşüm esas alınmalıdır.

Bir devletin siyasi parçası olan adaların diğer devletin kıta sahanlığını etkilemesi meselesi de benzer şekilde tartışmalıdır. İngiltere-Fransa arasındaki uyuşmazlıkta belirlenen Hakem mahkemesi de doğal uzantı ilkesinin katı şekilde yorumlanamayacağını, burada kıta sahanlığının yalnızca coğrafi ya da diğer koşullarla değil ayrıca hukuk ve hakkaniyet çerçevesinde belirlenmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Böylece bir devletin sahip olduğu ada, diğer kıyı devletinin kara ülkesine yakın ve kıta sahanlığını engelliyor ise bu yöne bakan yanı itibarıyla

adanın kıta sahanlığı açısından değerlendirmeye tabi tutulmaması gerektiği sonucuna varılmıştır (Dağıstanlı, 2006: 32).

Benzer bir dava da *Kanada-ABD Davası Kararıdır*. Bir kıyı devletinin gördüğü deniz alanlarından ona yakın olanlarının diğer tarafa verilerek önünün kapatılmaması gerektiğini ifade eden *kapatmama (no cut off effect)* prensibi uygulama alanı bulmalıdır (Acer, 2021: 93). Bu açıdan, bir ülkenin sahibi olduğu adalara kıta sahanlığı verilmekte ise de özellikle başka bir ülkenin sınırlarına yakın adaların kıta sahanlığının diğer benzerlerine kıyasla daha fazla sınırlandırmaya tabi olacağı uluslararası yargı kararları ile de kabul edilmektedir (Yaycı, 2012: 22). Mahkeme, bu kararında oransallık ilkesine işaret etmiştir. Buna göre kıyı devletlerinin uyuşmazlık konusu bölgedeki kıyı uzunlukları arasındaki farklılık, özel durumlar oluşturabilir. Yine de bu durum dahi başlı başına bir kriter değil, hakkaniyetin gerektirdiği sonuca ulaşmada kullanılacak araçlardan biridir. Somut olayda, tarafların kıyı uzunlukları arasında ihmal edilemez bir farklılık bulunmaktadır fakat buna ağırlık tanınması durumunda diğer kıyı devletinin denize olan uzantısı kesilecek ise bu durumda orantılılık prensibi hafifletilerek uygulanmalıdır. Benzer şekilde kıyıların ötesinde bir ada veya bir grup küçük adaların bulunması gibi coğrafi hususiyetlerin söz konusu olması durumunda, eğer bu adalar kıyıdan oldukça uzaksa ve dikkate alınması sakıncalara sebebiyet verecek ise bu durumda dikkate alınmayabileceğini ifade etmiştir. Mahkemeye göre buradaki kriter, bu adanın mahiyetidir. Eğer adanın bir ölçüde önemli olduğu tespit edilebilirse, önemi ölçüsünde sınırlı bir düzeltici etki tanınabileceği kabul edilmiştir (Dağıstanlı, 2006: 46-51).

Bu açıdan özellikle Yunanistan'ın Türkiye aleyhine iddia ettiği gibi Kerpe, Rodos, Kaşot ve Meis adalarının Türkiye anakarasına yakın yarıda yer almaları nedeniyle Ege Denizi'nde kıta sahanlığı açısından dikkate alınmaması gerektiği ya da sınırlı bir etki sahibi olmalarının gerektiğinin kabulü, hakkaniyete uygun bir değerlendirme olacaktır. Yunanistan ve Türkiye arasındaki uyuşmazlık açısından bu nedenle, Yunanistan'ın iddia ettiği gibi tüm adaların birer siyasi birliğin parçası olması dolayısıyla karasularına dâhil edilmesi ve kıta sahanlığı ölçümlerinde dikkate alınması yönündeki iddiası ile kıta sahanlığının ölçümü konusundaki *ortay hat* iddiası hakkaniyete uygun değildir. Bu uyuşmazlığın çözümü açısından coğrafi üstünlük ve hakkaniyet/orantılılık prensiplerinin uygulanması gerektiği savunulmaktadır (Yaycı, 2012: 24).

5. Sonuç

Çalışma Türkiye ve Yunanistan'ın Ege Denizi üzerindeki uyuşmazlıklarının adaların sahipliği ve ülkelerin karasuları hakkındaki görüşlerini incelemiştir. Bu çerçevede bazı sonuçlara ulaşılmıştır.

Çalışmanın ulaştığı birinci sonuç sahipsiz adalar ile ilgilidir. Türkiye'nin savunusu, bu alandaki tüm adaların değil yalnızca Lozan Barış Antlaşması'nda ismi açıkça Yunanistan'a ait olduğu zikredilen adalar Yunanistan'ın egemenliği altındadır. İsmi açıkça zikredilmeyen adalar, Türkiye'nin 3 milden daha fazla uzaklıkta olsa bile Türkiye'nin egemenliğindedir. Bunun temel nedeni, söz konusu adaların kadim tarihte Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunmasıdır. Türkiye ise Osmanlı Devleti'nin halefidir. Durumun bu şekilde olduğu kabul edilmese bile en azından Yunanistan ve Türkiye tarafından ortaklaşa kararlaştırılmalıdır. Araştırmalar bu türden kayalık, ada ve adacıkların sayısının 150 olduğunu göstermektedir Hem Lozan Barış Antlaşması hem de Paris Barış Antlaşması'nda belirli adalar, belirli ülkelere verilmiş iken pek çok ada ismen zikredilmemiştir. Bu zikredilmeyen adalar ile ilgili olarak Türkiye ve İtalya arasında yapılan 1932

tarihli antlaşmalar ise yürürlüğe girmemiştir. Dolayısıyla hareketsizlik, önceki statükoyu geçerli kılar. Bu ise bu adaların Osmanlı İmparatorluğu'na ait olması, dolayısıyla Türkiye'ye devredildiği gerçeğidir.

Karasuları ile ilgili sorunun ortay hat prensibi ile değil hakkaniyet prensibi ile çözümlenmesi gerektiğidir. Yunanistan'ın karasuları ile ilgili tek taraflı olarak 6 millik sınırlı 12 mile çıkarma yetkisi bulunmaktadır. Türkiye'nin "yarı-kapalı" deniz iddiaları, sözleşmelerin hazırlık aşamalarından görüldüğü üzere ne yazık ki kabul görmemiştir. Fakat 12 mil şeklinde karasularının ilan edilmesi durumunda Ege Denizi neredeyse tamamen Yunanistan'ın egemenliğine girecektir. Dolayısıyla hem karasuları konusunda hem de iki ülkenin kıta sahanlığı konularında UAD'ın kararları çerçevesinde ortay hat ya da eşit uzaklık prensipleri uygulama alanı bulamaz. Bunun yerine iki ülkenin de menfaatine olacak şekilde hakkaniyetli bir bölüşüm tercih edilmelidir.

Yunanistan'ın Ege adalarını silahlandırmasının uluslararası hukuka aykırı olduğudur. Montreaux Boğazlar Sözleşmesi, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Ege adalarının silahsızlandırılması ile ilgili hükümlerini yürürlükten kaldırmamaktadır. Kaldı ki İtal ve Yunanistan tarafından imzalanan 1947 Paris Barış Antlaşması ile adalar, ancak askerden arındırılması şartıyla Yunanistan'a bırakılmıştır. Bu durumda Yunanistan tarafından adaların silahlandırılması açıkça uluslararası hukuka aykırılık teşkil etmektedir.

İki ülke arasındaki sorunların yargısal yollarla değil müzakere ile çözümlenmesi gerektiğidir. Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunların uluslararası bir yargı organı tarafından verilecek bir karar ile çözümlenmesi beklenmemelidir. Türkiye açısından sorunun ikili müzakereler sonucunda çözülmesi gerekmektedir. Bu nedenle söz konusu uyuşmalığın Uluslararası Adalet Divanı'na müracaat edilerek halledilmesi bir zaruret değildir; hatta öncelikli de olmamalıdır. Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi bu bağlamda genel nitelikli bir anlaşma olarak belirlemekteyken özel nitelikli anlaşmazlıkları çözümleyebilmek açısından geçerli hükümler ihtiva etmemektedir. Bu sorunun evrensel nitelikli, BMDHS'nde yer alan kurallar uyarınca çözümlenmesi durumunda Türkiye'nin Ege Denizi'nde herhangi bir egemenlik iddiası kalmayacaktır.

Kaynakça

- Acer, Y. (2021). Uluslararası yargı kararları ışığında Doğu Akdeniz'de sınırlandırma sorunları ve adaların etkisi. Doğu Akdeniz Sempozyumu-Doğu Akdeniz Sorunlarına Hukuki ve Siyasi Yaklaşım ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin Çözümdeki Muhtemel Rolü, (Ed. Necdet Ünüvar), Ankara: TBMM Basımevi.
- Acer, Y. (2022). Aegean tension Greece's policy and legal distortions. SETA, No. 80.
- Akbulut, İ. (2015). Devlet, unsurları ve kişiliği. Türk Dünyası Araştırmaları, S. 219.
- Anayurt, Ö. (2021). Anayasa hukuku genel kısım, Ankara: Seçkin Kitabevi.
- Ay, H. ve Uçar, Ö. (2015). Devletin gelişim süreci. İşletme Fakültesi Dergisi, 16 (2), 195-206.
- Başdemir, M. M. (2006). Avrupa Birliği ve müzakere sürecinde Türkiye ile Yunanistan arasındaki karasuları ve hava sahasının genişliği sorunları. Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır: Dicle Üniv., SBE.
- Başgil, A. F. (1946). Devlet nedir? Realist bir tanım denemesi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 12 (4).
- Başgil, A. F. (1947). Devletin ülke unsuru: Ülke ile devlet birliği arasındaki münasebetin hukuki ve sosyolojik mana ve mahiyeti üzerinde bir izah denemesi. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 13 (4).
- Bonavita, M. (2019). Contemporary Strategies and Conflicts in the Aegean Sea region. Instituto Espanol de Estudios Strategicos.
- Chrysochou, G. (2022). [Erişim: 16.8.2022, https://www.researchgate.net/figure/The-Greek-view-for-a-speculative-Greek-EEZ-with-full-effect-of-the-Greek-Islands_fig3_275683323/download]
- Cin, T. (2000). Türkiye ve Yunanistan bakımından Ege'deki karasuları genişliği sorunu, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Dağıstanlı, H. (2006). Ege kıta sahanlığı uyuşmazlığı. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eren, A. (2021). Anayasa hukuku dersleri, Ankara: Seçkin Kitabevi.
- Ertuğrul, Ü. E. (2017). Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku sözleşmesine göre kıyı devletinin egemen hakları. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 21 (1).
- Franz, E. (1975). Yunanistan ve Türkiye arasında Ege Denizi kıta sahanlığı üzerindeki hak iddiasından doğan tartışma., Madencilik, (Çev. Selçuk Demirsoy), 14 (1).
- Gözler, K. (2011). Anayasa hukukunun genel teorisi Cilt I, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Halog, J. (2021). Expansion in the Aegean Sea? Of the could and should in Mediterranean territorial waters. Völkerrechtsblog, [Erişim: 9.8.2022; <https://voelkerrechtsblog.org/expansion-in-the-aegean-sea/>]
- Harari, Y. N. (2015). Hayvanlardan tanrılara sapiens, Çev. Ertuğrul Genç, İstanbul: Kolektif Yayınları.
- Hayta, N. (2006). Ege Adaları Sorunu, Ankara: Gazi Kitabevi.
- International Court of Justice, North Sea Continental Shelf (Federal Republic of Germany/Netherlands), 26 Nisan 1968.
- İnan, Y ve Acer, Y. (2004). The Aegean Disputes. The Europeanization of Turkey's security policy: prospects and pitfalls. Foreign Policy Institute.
- Karataş, S. (2015). Münhasır ekonomik bölge üzerinde üçüncü devletlerin hak ve yetkileri. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 23 (2).
- Karğın, Ş. (2010). Ege Adaları'nın hukuksal statüsü ege sorunları. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Locke, J. (2019). Yönetim üzerine ikinci deneme. Çev. Fahri Bakırcı, İstanbul: Serbest Kitaplar.
- Oppenheimer, F. (1984). Devlet, İstanbul: Sistem Ofset Matbaacılık Yayıncılık.
- Özkan, ÖA. (2015). Kıta sahanlığının sınırlandırılmasında uluslararası uygulamalar: Sözleşmeler, İçtihat ve Doktrin, The Journal of Academic Social Science Studies. (31).
- Pazarıcı, H. (2010). Uluslararası hukuk, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Pazarıcı, H. (1988). Ege Adalarının Hukuksal Statüsü. Ankara Üniversitesi SBF, 43 (3).
- Republic of Türkiye ministry of foreign affairs, background note on Aegean dispute. [Erişim: 10.8.2022; <https://www.mfa.gov.tr/background-note-on-aegean-dispute.en.mfa>].

- Strati, A. (2000). Greece and the Law of the Sea: A Greek Perspective. The Aegean Sea After the Cold War, Ed. Aldo Chircop,, New York: Springer Publishing.
- Şen, Y. F. (2015). Türk dış politikası 1991-2015. İstanbul: Der Yayınları.
- Toluner, S. (1987). Limni Adası'nın hukuki statüsü ve Montreux Boğazlar Konvansiyonu. İstanbul: Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Turkey Gazette, (2022). With US and EU support, Greece openly plans to attack Turkey amid Ukraine war, [Erişim: 12.8.2022; <https://turkeygazette.com/with-us-and-eu-support-greece-openly-plans-to-attack-turkey-amid-ukraine-war/>]
- Vassalotti, J. (2011). Rough Seas: The Greek-Turkish Aegean Sea dispute and ideas for resolution. Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review, (33).
- Washington Post, (2020). Amid Mediterranean tensions, retired Turkish admiral grabs the spotlight touting supremacy at sea. [Erişim: 16.8.2022; https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/turkey-greece-blue-homeland/2020/09/26/15cf7afe-fc3b-11ea-830c-a160b331ca62_story.html]
- Yaycı, C. (2012), Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarının paylaşılması sorunu ve Türkiye. Bilge Strateji, 4 (6), 1-70.
- Yenigün, C. (1998). Türkiye ve Yunanistan arasında ege denizcilik sorunları. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.

Extended Abstract

Introduction

Greece gained its independency of 1829 from Ottoman Empire. Since then, Greece has claimed that Aegean Sea has been internal Sea of Greece or, for another word, "Greek lake". However, until the period of 1913-1914, most of Aegean Islands were belong to Ottoman Empire but it lost their sovereignty in favour of Greece and Italy. Today, because of Loussane Peace Agreement, Turkey generally has sovereignty of Islands, which close to Asian continental for 3 miles. Loussane Peace Agreement gave the other Islands which were far away from Turkey more than 3 miles anwere belong to Italy for that period.

On the issue, it should be emphasized that, the agreement counted some of Islands namely, but It didn't contain all of Islands. Therefore Turkey claims that the Islands, which the agreement didn't count namely, are belong to Turkey. Turkey's argument based on historical roots. According to Turkish government, the Islands were belong to Ottoman Empire and Turkey took over Ottoman heritacy by announcement of foundation of Turkish Republic at 1923. On the other side, Greece has not accepted the argument. It puts forward that Turkey and Italy made an agreement at 1932 on sharing of the Islands, which were not counted namely on Loussane, and Kardak rocks, which caused to a crise between Turkey and Greece at 1995-1996, were given to Italy. After then that, Italy turned over the Islands, held at Aegean Sea, to Greece. So, according to Greece, the namely unquoted Islands at Loussane Peace Agreement, has been belong to Greece since 1947. The study claims that Greece's argument is wrong because the agreement which Italy and Turkey made, was not into force.

The disputation, the study examined, is abouth territorial water and continental shelf of these countries. Turkey argues that the Aegean Sea is a semi-enclosed Sea. Therefore, according to Turkey, the 12 miles, which United Nations Agreement on Law of Sea foreseen, can not be implemented for Aegean Sea. Therefore the 6 miles, which is actually into force in legal orders of both of Greece and Turkey, should continue in the future. However, Greece endeavurs to raise its territorial water from 6 miles to 12 miles. Legally, Greece has the right to increase its territorial water until 12 miles but, if it would be happened, Turkey would lose enormous area of the sea which has used and benefit from in practice. Additionally Greece argues that, the calculations of its territorial water and continental shelf should begin from the point that the fareset island from the main territory. It's argument bases on that these Islands are parts of Greece both of politically and legally.

Conclusion

As a result, it makes these Islands are Greece territory legally. Also Greece defends the median line or equidistance for continental shelf. However these arguments don't compy with jurisprudence of International Court of Justice and justice. The court ruled that median line is not a compulsory principle of International Law. If the justice require the contrary solution, then the rule of median line can be left. Turkey's argument about continental shelf bases on the jurisprudence of ICJ.

The first conclusion of the study is related to the unclaimed islands. Turkey's argument is that not all islands in this area are under Greek sovereignty, but only those that are explicitly mentioned as belonging to Greece in the Lausanne Peace Treaty. The islands that are not explicitly mentioned are under Turkey's sovereignty even if they are more than 3 miles away from Turkey. The main reason for this is that these islands were under the sovereignty of the Ottoman Empire in ancient history. Turkey is the successor of the Ottoman Empire. Even if this is not accepted to be the case, it should at least be jointly agreed upon by Greece and Turkey. Research shows that the number of such reefs, islands and islets is 150. While certain islands were given to certain countries in both the Lausanne Peace Treaty and the Paris Peace Treaty, many islands were not mentioned by name. The 1932 treaties between Turkey and Italy regarding these unmentioned islands did not enter into force. Therefore, inaction validates the previous status quo. This is the fact that these islands belonged to the Ottoman Empire and were therefore ceded to Turkey.

The question of territorial waters should be resolved on the principle of equity and not on the principle of the median line. Greece has the authority to unilaterally increase its territorial waters from 6 miles to 12 miles. Turkey's claims of a "semi-enclosed" sea have unfortunately not been accepted, as can be seen from the preparatory stages of the conventions. However, in the event of a 12-mile territorial sea, the Aegean Sea would almost completely fall under Greece's sovereignty. Therefore, the principles of median line or equidistance cannot be applied within the framework of the ICJ's rulings on both territorial waters and the continental shelves of the two countries. Instead, an equitable division to the benefit of both countries should be preferred.

Greece's armament of the Aegean islands is contrary to international law. The Montreaux Convention on the Straits does not abrogate the provisions of the Lausanne Convention on the Straits regarding the demilitarization of the Aegean islands. Moreover, the Paris Peace Treaty of 1947, signed by Italy and Greece, left the islands to Greece only on the condition that they be demilitarized. In this case, the armament of the islands by Greece clearly constitutes a violation of international law.

The problems between the two countries should be resolved through negotiations, not through judicial means. The problems between Turkey and Greece should not be expected to be resolved by a decision of an international judicial body. For Turkey, the problem should be resolved through bilateral negotiations. Therefore, the settlement of the dispute in question through an application to the International Court of Justice is not a necessity; it should not even be a priority. While the United Nations Convention on the Law of the Sea appears as a general agreement in this context, it is of a special nature.

Atrif/Cite: Çelik, K. (2023). Ulysses gaze: In pursuit of the eternal now amidst the ruins of the Balkans. *İctimaiyat*, Osmanlı'dan Günümüze Balkanlar Sayısı, ss. 28-44.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:

19 / 06 / 2023

Kabul / Accepted

28 / 08 / 2023

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1316751](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1316751)

Ulysses' Gaze: In Pursuit of the Eternal Now Amidst the Ruins of the Balkans

Ulis'in Bakışı: Balkan Yıkıntılarında Ebedi Şimdinin İzinde

Kemal ÇELİK^a

Abstract

From the inception of cinema, the concept of time has been one of the most important issues in filmmaking. Unlike other art forms, cinema has the unique ability to manipulate time, allowing for techniques such as flashbacks and flashforwards. Many filmmakers have utilized these techniques in their works. However, some directors have approached the notion of time in a different way, capturing time as a transcendental instrument in their films. This understanding, referred to as the cinema of eternal now, is a product of filmmakers' endeavor to touch upon the eternal within the realm of the mortal. In this study, the manifestations of this endeavor are examined through the film "Ulysses' Gaze." The film, which explores the century-long history of the Balkans through the lens of the Manakis Brothers' early films, seeks to depict a non-linear quest for the eternal now. Angelopoulos, the director, rejects the chronological narrative of time and compresses it, aiming to reach a sort of atomic present. This can be seen as both the director's personal longing, pain, and sorrow in his own history, as well as his effort to resist the destruction and misery in the history of the Balkans.

Keywords

Ulysses' Gaze, Theo Angelopoulos, Transcendence, Eternal Now, Eternal Now Cinema

Öz

İlk sinema filminden itibaren sinemada zaman meselesi sinemanın en önemli gündemlerinden biri olmuştur. Nitekim sinema diğer sanatlardan farklı olarak zamanı işleme noktasında geri dönüş ve ileriye gidiş (flashback ve flashforward) gibi farklı imkanlara sahiptir. Zira pek çok yönetmen de bu tür tekniklere başvurmuştur. Ancak bazı yönetmenler zaman meselesini farklı bir şekilde ele almış, zamanı bir aşkınlık aracı olarak filmlemişlerdir. Ebedi şimdinin sineması olarak tanımlanan bu anlayış yönetmenlerin bir beşer olarak fani olanın içinde ebedi olana temas etme çabasının bir ürünüdür. Bu çalışmada Ulysses' Gaze filmi üzerinden bu çabanın görünüşleri ele alınmıştır. Buna göre Balkanların yüz yıllık tarihini Manaki kardeşlerin ilk filmleri üzerinden lineer olmayan bir şekilde ele alan film bir tür ebedi şimdi arayışı içindedir. Angelopoulos zamanın kronolojik anlatımını reddederek zamanı sıkıştırmış ve bir türden atomik şimdiye ulaşmaya çalışmıştır. Bu hem yönetmenin kendi bireysel tarihindeki özlem, acı ve kedere, hem de Balkanların tarihindeki yıkım ve sefaletle karşı koyma çabası olarak görülebilir.

Anahtar Kelimeler

Ulis'in Bakışı, Angelopoulos, Aşkınlık, Ebedi Şimdi, Ebedi Şimdinin Sineması

^a Dr. Öğr. Üye, Medipol Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo TV ve Sinema Bölümü, İstanbul/Türkiye. Assistant Professor, University of Medipol, School of Communication, Department of Radio, Television and Cinema. İstanbul/Türkiye. Email: kemal.celik@medipol.edu.tr. (Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlar. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Introduction

"Ulysses' Gaze" is a 1994 film directed by Theo Angelopoulos. The film depicts a geographical and temporal journey across the Balkan region. The main character, *director A.*, embarks on this journey to find three lost reels of film that he considers the earliest films in Balkan history. Throughout the journey, A. experiences time not chronologically but in a kind of "atomic" way.

This journey in the film initially represents a search for "a gaze" and holds multiple meanings. In this study, this search will be analyzed. In addition to the central theory of "Cinema of Eternal Now," which will be the focus of this film analysis, Heidegger's subject-object thought, decay theory, and Deleuze's concept of time-image will be employed to achieve a more comprehensive and conclusive analysis. Using these concepts, the film will be examined through a discourse analysis method called text-centered analysis.

The fundamental questions addressed in this study are as follows: What does the search for the three film reels represent throughout the film? Why are these gazes, referred to as "lost gazes" by the director, so important in his quest? Can the film's juxtaposition of events from different time periods, compressing time, be seen as a pursuit of the eternal now? Throughout his journey across the Balkan region, director A. witnesses nothing but blood, tears, death, separation, and sorrow. Has the director developed a stance to resist this misery and suffering? Can this stance be associated with the compression of time? Can this quest be considered an effort to reach the Eternal Now? Can the experience of Eternal Now be achieved through cinema?

2. Conceptual framework

As mentioned in the introduction, the central theory used in this study will be the Cinema of Eternal Now. According to this theory (Celik, 2023), the Cinema of Eternal Now offers a new perspective on mainstream commercial cinema and art cinema. It suggests that there is a quest for eternity, particularly in art cinema but also in other cinematic approaches, and this quest can be observed in certain elements, cinematographic techniques, and scenes. This quest aims to attain a transcendental experience referred to as the "eternal present" or "eternal now" in traditional thought. This experience, known as the eternal now, signifies a dominant mode of perception and enlightenment encompassing all time and space in tradition. The cinematic counterpart of this understanding, proposed as the Cinema of Eternal Now, can be considered as an attempt to create a perception that freezes time or encompasses all moments within the present moment, aiming to achieve the experiential state sought through the struggle of the self in tradition.

The Cinema of Eternal Now is primarily manifested through elements such as wind, sunset and sunrise, water, darkness, and single-shot sequences. Its fundamental objective is to provide the audience with an experience that transcends the boundaries of time. Directors of the Cinema of Eternal Now aim to transport the viewers to a timeless dimension and evoke the sensation of the eternal present. This cinematic approach represents a different approach from traditional commercial cinema. The Cinema of Eternal Now guides the audience on an internal journey by slowing down time, employing silence, and utilizing long takes. During this journey, there is an interaction that connects the viewer with the eternal present. The viewer finds themselves detached from the flow of time and immersed in a point where the past, future, and present moment converge.

The cinema of eternal now aims to transcend the boundaries of time and respond to human inner quests. Consequently, it seeks to provide individuals with a timeless and transcendent experience by either freezing time or creating a realm that encompasses it. This approach to cinema offers an experience that goes beyond traditional filmmaking, presenting the audience with an opportunity to transcend time. The ultimate goal is to reach a perpetual moment that encompasses past and future, an endless and mysterious presence where everything's essence resides.

The director of the film *Ulysses' Gaze*, Theo Angelopoulos, can be considered as one of the filmmakers who align with this understanding. As will be discussed in more detail below, Angelopoulos often places time at the center of his films, attempting to capture the eternal within the flow of time.

Furthermore, the theoretical framework of the cinema of eternal now can be reinforced by a Heideggerian perspective. Heidegger, in opposition to Descartes' understanding that reduces human beings to mere subjects, rejects such hierarchy of existence (Tarhan, 1997:44). Instead, he introduces the concept of "being-in-the-world," considering human beings as integral entities in their existence (Steiner, 1994:59).

The pursuit of the eternal present, inherited both by cinema and human beings, is an aspiration to become one with both space and time as a whole. In this context, it rejects duality and integrates humans into an organic unity with their surroundings. Indeed, Heidegger supports the concept of the eternal present by asserting that "being is in time," denying the past and the future, and recognizing only the existence of the "present moment" (Karakaya, 2000:63). Heidegger expresses this as follows: "*What is past, present, and to come appears in the oneness of its own present being.*" (Heidegger 1968:140)

Similarly, Deleuze's conceptualization of time-image corresponds to this notion. Deleuze argues that the past, future, and present are not separate from each other. "*The past and the present do not denote two successive moments, but two elements which coexist: One is the present, which does not cease to pass, and the other is the past, which does not cease to be but through which all presents pass... each present goes back to itself as past.*" (Deleuze, 1991:59).

The cinematic phenomenon described by Deleuze as the time-image is also corresponds to the notion of the everlasting now. This will be further explored in detail in the context of the film. However, before delving into that, it is necessary to take a brief look at Angelopoulos' life and the general understanding of cinema.

3. The Life and General Cinema Philosophy of Angelopoulos

Theodoros Angelopoulos was born in Athens in 1935 and directly experienced both World War II and the subsequent Greek Civil War when his father was arrested and sent into exile. These early experiences shaped his life and art, laying the foundation for his political stance. While studying law in Athens, he changed the course of his life in his final year and traveled to Paris in 1961 to pursue studies in literature, cinematography, and anthropology. He worked with Claude Lévi-Strauss at Sorbonne, whose influence would be seen in his style of image creation. Angelopoulos then entered the French Cinema Institute, IDHEC. Developing a unique poetic visual style and cinematic language, Angelopoulos explored the specific problems of the geographic region he belonged to and the turbulent history of the 20th century on both societal

and individual levels. Throughout his career, he gifted the history of cinema with thirteen exceptional feature films. During the filming of his last film, "The Other Sea," he tragically lost his life in 2012 when he was hit by a motorcycle in Piraeus. (Kökek, 2022: 66)

As Bordwell explains, at the core of Angelopoulos' cinematic approach lies the use of long takes and the incorporation of epic cinema and dedramatization techniques. Alongside the long take, key elements of his visual style include wide shots or general plans, moments of dead time, off-frame spaces, empty frames, 3/4 back shots (dorsality), and the juxtaposition of deep-perspective and planimetric framing. These elements create a dialectic of rhythm and movement, forming the fundamental characteristics of Angelopoulos' visual style (2000:102). Bordwell's analysis delves into the visual composition in great detail, underscoring the tranquil quality of Angelopoulos's extended long shots. These shots are described as "dead space," inviting viewers to reflect on prior developments or simply immerse themselves in a mood of expressive emptiness (Ning, 2017).

As detailed by Kökek, one of the key elements of Angelopoulos' mise-en-scène is the barren landscapes of the North, where the sun is rarely seen, and the dark skies are hidden behind clouds and mist, dominated by rain and cold weather. Angelopoulos has shown a fondness for rain, rocky terrains, and stone houses. It is known that he would pause filming when the weather cleared and postpone the production to the following winter if it wouldn't conclude by spring. While examining the political and ideological issues such as the Balkans' dramatic history of the past two centuries, the great exchange, migration, and refugee problems, as well as geographical and political boundaries, Angelopoulos also created a unique aesthetic code by incorporating the inherent forms of poetry, tragedy, mythology, and epics found in Greek culture. His films revolve around questioning boundaries and implying a continuous search, depicting both physical and spiritual journeys. Angelopoulos associated this imagery with the cold, cloudy, and misty landscapes of the wounded Balkan region, creating a highly distinctive panorama of a journey. He referred to this panorama as the "geography of human beings" (2022: 70). Makriyannikis (2023) argues that in Theo Angelopoulos's films, the image of utopia is not a distant future concept, but rather a feasible possibility within the present time of the films. This possibility, according to us, points to the path that leads to the eternal present. The characterization of Angelopoulos's cinema as a "cinema of contemplation" (Horton, 1997) also points to this reality.

In addition to this conceptual possibility, Angelopoulos's mise-en-scène techniques also point to the eternal now. The predominant use of these long takes is at the core of Angelopoulos' cinematic approach, which is also central to the cinema of eternal present. Furthermore, elements such as water, mist, rain, and wind, which are constant features of Angelopoulos' cinematic language, directly represent the cinema of eternal present. The film under study, *Ulysses' Gaze*, extensively employs both the technique of long takes and these elements.

4. Ulysses' Gaze Plot

As detailed by Gül, *Ulysses' Gaze* begins with the film "Weavers," which is the first film shot in the Balkans. This film, depicting women at a loom, was filmed in the village of Ardella, Greece, in 1905 by the Manakis Brothers. Its significance lies in being the first film shot in the Balkans. The movie follows a director named "A." (Although not mentioned by name in the film, the character is portrayed by Harvey Keitel, and the script refers to him as "A."). A, who resides in

America, returns to his homeland, Greece, for a special screening of his own film and embarks on a journey across the Balkan countries in search of the recordings of the first film shot in the Balkans. This journey represents an inward adventure parallel to the state of the region, as he rediscovers his passion for cinema, which has shaped him into the person he is today. A, a Greek filmmaker living in exile in the United States, returns to his hometown of Ptolemais to attend a special screening of one of his highly controversial films. However, A.'s true interest lies elsewhere: the legendary reels of the first film ever shot in the Balkans, documenting the region's history and traditions, disregarding national and ethnic conflicts, captured by the Mannakis Brothers at the dawn of the cinema era. A. sets out to find these reels, traveling first to Bulgaria, then to Macedonia, Albania, and finally to Bosnia. Throughout his journey, he grapples with different layers of his own past and identity while experiencing the lives of the Mannakis Brothers. The film concludes with A. finding the reels and "gazing" at them for the first time (2018: 146)

Director A. journey is both a personal odyssey and an attempt to trace the traces of suffering in the Balkans. As Director A. embarks on a quest to find a lost film, he also confronts his own past and identity. As evident, the entire film revolves around the director A.'s search for the lost three reels of film, which he refers to as "lost gazes." This quest takes him through various Balkan countries. However, it is clear that this search carries deeper meanings beyond a physical journey and the pursuit of a tangible object.

5. Method

This study will employ a text-focused analysis method, which is a form of discourse analysis, using the concepts discussed above. Umberto Eco and Julia Kristeva are among the prominent theorists in the field of text-focused discourse approach. The perspectives of these two theorists center around the text. According to Umberto Eco, a text is an "*open-ended universe in which the interpreter will discover infinite connections*" (2012: 57). In Eco's discourse approach, the text carries truth implicitly rather than explicitly; every utterance exists to conceal the unsaid and can only be revealed through profound interpretation and analysis (2012: 58). Julia Kristeva contributes to the text-focused approach with the concept of intertextuality. Intertextuality is defined as "*a textual interaction that allows us to perceive various forms (or structures) of a certain textual organization as transformations of numerous segments (or structures) taken from other texts within a single text*" (Aktulum, 2000: 42). Kristeva describes the text as an intersection of various interactions, and from the perspective of intertextuality, the text is referred to as a "*mosaic of quotations*" (Aktulum, 2000: 41). With its layered narrative, *Ulysses's Gaze* film precisely invites such a methodology.

6. Discussion: How Does *Ulysses's Gaze* Resist the Flow of Time?

As briefly mentioned above, the main theme of the film *Ulysses' Gaze* revolves around time. The protagonist, Director A., travels through the Balkan region in search of a lost three-reel film. However, during this quest, he also embarks on journeys through time in each place he visits. Understanding what drives the director to undertake such a search requires a comprehensive answer. But first, it is necessary to examine how and where the director employs the technique known as "time compression" in the film. Time compression refers to the technique of narrating events that occur at different times by compressing time through the use of spatial associations. The director's intention behind using this technique will be thoroughly discussed.

The time compression technique in "Ulysses' Gaze" is evident right from the opening credits. As summarized by Çelebi, the protagonist, Yannaki Manaki, aims to capture the departure of a blue ship in Thessaloniki's harbor. As Yannaki begins filming, his assistant, who previously worked with him in 1954, becomes the narrator within the film's story and recounts the events. The shot transitions from black and white, depicting Yannaki in 1950s attire, to color as the ship starts to move. However, a sudden twist occurs when Yannaki suffers a heart attack and dies while filming the ship's movement. After placing Yannaki's lifeless body on a chair, the assistant continues narrating the story and walks closer to another character named A., who is positioned off-camera. As the assistant speaks, the year gradually changes. When he approaches Yannaki's body, it is 1954, and as he reaches A., the year shifts to 1994, the present time within the movie's narrative. While the assistant reminisces about his memories from the 1950s, A. begins walking towards the spot where Yannaki died. However, the chair, Yannaki's body, and the camera have disappeared (2019). This scene, captured in a single long take, serves as a prime example of the time compression technique by condensing a long period of time.

Indeed, Angelopoulos employs a unique treatment of time, intertwining the present time of 1994 with events from the past, particularly the 1900s. He incorporates interconnecting incidents to create a unified sense of time, aiming to establish an atomic "now." Certainly, in accordance with this, Angelopoulos highlighted, "In my films, time is the central theme" (Gronstad, 2015) As Celebi also points out, Angelopoulos's depiction of temporal shifts differs from conventional flashbacks. The reconstruction of the moment is not clearly attributed to either the narrator assistant or A., adding to the ambiguity. Furthermore, the order of time is not linear, as typically seen in flashback scenes where the sequence follows present time - past time - present time. Instead, the sequence follows a structure of past time - elapsing time - present time. The past time is not presented in a fragmented manner but rather represented through the elapsing of time, symbolized by the assistant's walking. As the assistant walks towards A., the sound of the ship is heard, creating a sense of overlapping time. Additionally, when A. starts walking towards the spot where Yannaki died, the ship reenters the frame as if it has been waiting for years and years. This scene portrays the overlapping of different times rather than simply showcasing the passage of time. It blurs the boundaries between virtual time and actual time, adding to the complex temporal structure of the film (2019:51).

Angelopoulos's layering of different time frames, his compression of time, can be seen as a response he creates against human mortality. In line with Deleuze's definition of crystallized time (1997:81), he attempts to create a passage from the temporal to the eternal. It can be said here that Angelopoulos, faced with the blood, tears, and misery of the Balkan geography, as well as his own personal sorrows, turns to a more mature gaze towards events. By adding time to space and compressing time, he seeks to gain mastery over all events and sorrows, aiming to grasp them with a holistic understanding, under a godly perspective. This endeavor can also be observed in other attempts at time compression in the film.

As film continues, director A., while walking through the streets of Manastir, comes to a halt in front of a door, and a transition takes place, transporting him to the year 1904. Through the narration of Miltos Manakis, the historical period from 1904 until the end of World War I is explored. Miltos mentions that after returning from exile in Filibe (Plovdiv) following the

conclusion of World War I, they opened their first cinemas in Manastır, and the first film they showcased was "Rin Tin Tin." As seen, the effort to compress time continues.

As Çelebi mentions, the recurring theme of the game of time continues throughout the film, with another instance occurring on the Macedonia-Bulgaria border. A. (the protagonist) is placed under surveillance by the police, and although he remains the same person, the year seems to shift to the time of the First World War. A. transforms into Yannaki, and a police officer dressed in 1916 attire reads a sentence accusing Yannaki Manaki (or Manakias) of possessing firearms and explosives intended for use against the Bulgarian and German armies. However, his sentence is commuted to exile in Plovdiv for the duration of the war, by the order of King Ferdinand of Bulgaria. Once again, the perception of time elapses, and the combination of virtual and actual time merges with A.'s reality. Angelopoulos chooses to overlap time instead of utilizing a traditional flashback technique. In this instance, he draws a parallel between A. and Yannaki: Both characters are displaced and uprooted, longing to have their last photograph taken. A. remains out of the frame until his mother calls him to join the photo. When he enters the frame, he transforms into a child in 1950 for the first time (2019:54).

The compression of time through the layering of space, characters, and especially different temporalities is similar to previous instances. Angelopoulos, without using flashbacks, attempts to bring a holistic perspective to time, which is perceived as fragmented by humans. He strives to create a moment that encompasses all moments. We refer to these moments as the evidence of the existence of the eternal present in cinema, the moments of the eternal present. The pursuit of accessing such moments continues throughout the film, employing the same technique of compression.

While undergoing passport control on the train, *Director A.* is brought down and suddenly experiences the moment when Yannakis is being interrogated by the police. He is informed that firearms and explosives were found in his house, and he is first sentenced to death and then exile. Thus, temporal layers are once again intertwined.

The same technique is maintained as follows. As Director A. looks out of the train window, the layers of time intersect again, and he sees his childhood within the present moment. Soldiers walking in the street, holding red flags... Another dimension emerges from the same present. He returns home with his mother in Bucharest. The whole family is there. The father, whose house was taken by the soldiers, has returned. The year becomes 1945. The father's story is Angelopoulos's own father's story. Time unfolds again, and it transitions to the Christmas celebration of 1948. One of the family members is taken away by two individuals. As it moves to the New Year's Eve of 1950, the people's committee comes to seize the house. The family takes one last photograph. Thus, Angelopoulos, just like what photographs aim to achieve, tries to freeze time all at once and encompass all memories within that moment. This compressed time should also be a moment that encompasses all answers, but it will not be that easy. Indeed, such an experience requires effort and dedication over a long period of time.

The efforts to compress time continue through Director A., and in the subsequent scene, a connection is established with the Manakis' film, depicting the events of 1915. The lament of a woman whose husband has been killed suddenly reaches the present. Angelopoulos, like a god, desires to observe the entire timeline as if everything is happening in front of him at all times.

As relayed by Gronstad (2015), Angelopoulos expressed during an interview, "Everything that has existed will always exist. Nothing fades away, nothing dies." This statement encompasses the enduring existence of all that has come into being, including experiences, actions, emotions, suffering, love, ideas, thoughts, and people. This formulation, presented in this study, serves as an alternative expression of the claim regarding the concept of the eternal present. Here lies the passion to reach towards a moment where everything finds its place.

This desire becomes even more apparent in the following scene, where a funeral and a wedding are shown simultaneously. When looked at holistically, Angelopoulos's time compression technique can easily be said to aim for the comprehension of the eternal present. This claim is supported by other narrative elements of the film.

In fact, Angelopoulos himself, through the voice of Director A, states, "My end is actually my beginning." This perspective rejects the chronological perception of time. According to the understanding of the eternal present, there is no beginning or end in time; everything has already happened or is continuing to happen simultaneously.

As mentioned by Çelebi, Angelopoulos tackles the past, the present, and the future as intertwined and integrated. In this way, he becomes engaged in a similar endeavor (2019:3). By adopting this time compression technique and exploring the concept of the eternal present, Angelopoulos engages in a similar endeavor of capturing and intertwining different temporalities. His aim is to create a cinematic experience that goes beyond traditional chronological storytelling and presents a layered and interconnected view of time. This effort allows him to delve into the complexities of human existence and the continuous interplay of past, present, and future. Through his unique approach, Angelopoulos invites the audience to contemplate the fluidity and non-linear nature of time, blurring the boundaries between different moments and creating a sense of timelessness within the film. Angelopoulos explain himself: "...the past is an integral part of the present. The past is not forgotten, it affects everything we do in the present. Every moment of our lives consists of the past and the present, the real and the imaginary, all of them blending together into one." (Fainaru, 2001:98).

Therefore, as Çelebi also mentioned, Angelopoulos "by querying the time that is imposed by the modern world, like Proust, Angelopoulos tries to catch the time and reunite the past, present and future again. For that reason, none of his movies involves chronological integrity" (2019:42). As also indicated by Makrygiannakis (2018), Angelopoulos developed an aesthetic founded on prolonged shots that evoke a distinct perception of time within his films. This aesthetic, built upon the intrinsic rhythm of each shot, imbues a temporality in which the past, present, and future coalesce within a single, concurrent image. Liberated from the demands of a progressing narrative, this autonomous image stands on its own, enabling a tangible experience of the passage of time. Considering all of this, it can be said that Angelopoulos, by compressing time, as Çelebi also argues (2019:66), attempts to capture the meaning of life. In line with Carus' theory of landscape (Kökek, 2022:42), Angelopoulos presents the intrinsic, inner, and mysterious aspects of natural phenomena, including the mystical understanding of nature. Particularly in the chaotic Balkan geography in a state of distress, he tries to integrate the fragmented particles of time, independent of chronology, into a single gaze, seeking salvation and solace through this perspective.

Indeed, the Manakis brothers, whom he pursued in his films, are also engaged in a similar endeavor, as described by *Director A* in the train sequence:

"The Manakis Brothers traveled to many places, taking photographs and shooting films. They were trying to document a new era. A new century. For over 60 years, they captured nature, people, and the turmoil in the Balkans. They were not interested in politics, racism, friendship, or enmity. They were only interested in people. They were always on the move. During the decline of the Ottoman Empire, they researched it. They recorded everything. Landscapes, weddings, local customs, political movements, villages, events, revolutions, wars, official ceremonies, sultans, kings, grand viziers, bishops, rebels. All the contradictions, similarities, differences, and conflicts of the world in that region were reflected in their work."

Manakis brothers' passion for recording can be clearly seen as a result of their search for a perspective that sees all times. In this sense, the answer to the question asked in Sarajevo is also given: "*Did you come all this way for three reels of film, to find something that everyone believes is lost.*" For Director A, lost films are not just about the film itself. They are a lost gaze, forgotten in the darkness and awaiting liberation. In a sense, they are eternal present moments. That's why the thing worth sacrificing for in the film is the "*unwearying sea, which is both the beginning and the infinite.*"

This is precisely Angelopoulos' search for transcendence, an effort to reach the eternal within the flow of time, a quest to attain the eternal present. As Kolovos also pointed out, Angelopoulos is "ritualistic" (1990:20). This ritualistic endeavor aligns closely with Eliade's theory on the repetition of rituals. According to Eliade, rituals transport individuals back to the mythical origins and recreate the primal moment, erasing all non-sacred time in between. With each repetition of the ritual, the archetype of the ritual is renewed (Eliade, 1994:93). It serves as a means of purification that carries individuals back to their primordial moment. However, there are also instances where the situation is reversed. If the religious content is emptied from the archetype-myth-ritual repetition, the repetition becomes pessimistic and meaningless, turning into a horrifying and hopeless activity (Eliade, 1992:95). This situation can be associated with Angelopoulos' helplessness. Despite bending time in a ritualistic manner, Angelopoulos cannot reach the primordial moment and remains in despair. At this point, referring to the *theory of decay* will help us better understand Angelopoulos' situation. According to this theory, memories are remembered by following a neurochemical "memory trace." This trace leads to the memory. However, over time, this trace gradually deteriorates. Particularly, memories that are not revisited for a long time lose their way, and they become inaccessible in the memory (Thornidike, 1914:4). Halbwachs expresses similar ideas. "*To revive any category of memories, we need to turn our attention to space - our own space where we reside, frequently pass through, always have access to, and where our imagination or thoughts can constantly recreate. Our thoughts should be anchored in it*" (2018:174).

In this case, memories can permeate the present as images. It can be argued that Angelopoulos' images are of this nature. Indeed, when direct access to the source events, whether memories or ritualistic, is lost, all memories are pulled into the present simultaneously, swirling within the present like a whirlpool. This situation, as Eliade (1992) mentioned, will generate mourning, grief, and anxiety instead of salvation. In the film, the sentiment expressed through the taxi driver's words is as follows:

"Shall I tell you something? Greece is dying. We, the Greek people, are dying. Our revolution is over. After 3,000 years of living among stones and statues, we are dying. We have reached the end of the road. If Greece is going to die, let it die quickly! Because the longer the agony, the more painful the death. And he addresses nature: 'Oh, nature, you are so lonely, aren't you? I am as lonely as you are!'" Similarly, Angelopoulos expresses this situation in his film "Eternity and a Day," saying, "Why must we decay helplessly, divided into pain and desires?"

The reason why Angelopoulos' cinema is so dark and a kind of ocean of anxieties is precisely this. Although it is an effort towards the eternal present, because it does not go through a certain discipline, the relationship established with the sacred produces not tranquility but sorrow. This aspect can also be observed in other narrative elements of the film.

7. Other Symbols of Transcendence in the Film "Ulysses' Gaze"

Elements such as wind, sea, sunrise, and sunset have been traditionally used as symbols of transcendence in narrative traditions. Similarly, the film "*Ulysses' Gaze*" employs similar elements. The film opens with the flight of birds, followed by a vast sea and a ship presented as if traveling through time. Both birds and the recurring presence of rivers and seas throughout the film evoke a sense of transcendence. In fact, the film is presented as floating fragments in the waters. The connection of water to the sacred is observed in ancient traditions, with water being considered the origin of existence. In the Old Testament, it is mentioned that the spirit of God was hovering over the waters. Although we cannot make further references due to limitations, water serves as a bridge between the transcendent imagery and the divine and human realms. Angelopoulos also utilizes the imagery of water in a similar way. Water, as a symbol of transcendence, remains constant and serene, unlike humans who constantly seek to transcend. In the film, a toast is made to the sea, reflecting humanity's longing for this state of water. Makrygiannakis (2008) explains that in Angelopoulos's work, the presence of water shifts between representing time as change and time as endurance. Water also symbolizes human yearning for redemption. Angelopoulos's treatment of water transitions from the physical to the metaphysical, adding depth to contemplation and the aspiration to move beyond the present moment. However, this aspiration is always viewed through mortal consciousness. This consciousness doesn't depict nature's apotheosis as a realm where individuals break free from cultural constraints to reunite through ecstatic experiences. Likewise, the sea embodies a feeling of duration that surpasses the histories of individuals and nations (294).

Similarly, the recurring presence of snowflakes in the film signifies transcendence and coming from a distant place. Snowflakes come from the unknown and disappear into the unknown. Likewise, the use of fog in the scene set in Sarajevo serves a similar function. Angelopoulos, praises the fog, saying, "*In this city, a person's best friend is fog. Fog has the ability to cover and conceal everything, possessing a divine quality of encompassing everything within it.*"

Music is also used in the film as a symbol of transcendence. In ceasefire situations, Serbs, Croats, and Muslims come together to make music, surpassing all hostilities. Home also in Angelopoulos' cinema, as Makrygiannakis (2018) mentioned, ceases to be an object or a geographical plane, giving its place to a ceaseless journey driven by desire: and the permanence of eternity gives way to an image of time as flux, time as an image moving beyond closure.

When looking at the film as a whole, elements such as the sea, river, water, and fog are utilized as means to establish a connection with transcendence. The search for that gaze, pursued through the three missing reels of film from the beginning of the film, can therefore be referred to as the "divine gaze." It is the only gaze that can transcend the fragmented nature of time and space, encompassing all times and places simultaneously, known as the "moment of eternity" or the eternal now in tradition. The protagonist embarks on a quest for those gazes that are unknown and fleeting for humans but eternally preserved in the gaze of eternity. This is why the character who preserves the film archive describes himself as a "collector of lost gazes." In this context, we observe that Angelopoulos embodies the characteristic Ning (2017) attributes to slow cinema. This is the contemporary slowness that allows us to engage with the coexistence of multiple pasts and futures within an expanding present, thereby deviating from the prevailing ideology of rapid acceleration and linear advancement.

In a way, the protagonist of film endeavors to preserve all gazes and seeks to reach the moment of eternal now. In this sense, the dialogue that gives the title to another film by Angelopoulos, *"One day, I asked you: 'How long will it last?' You answered: 'As long as eternity and a day,"* confirms this idea. The eternal now, also known as the moment of eternity, is both as long as the entirety of time and as short as an instant.

Thus, as highlighted by Makrygiannakis (2018), movement in Angelopoulos's cinema encapsulates duration, bringing together diverse chronological events within a singular meta-historical space. This is essentially an expression, on a different conceptual plane, of the assertion that there is a quest for the eternal now within Angelopoulos's cinema. This meta-historical space encompasses both the possibilities of the eternal and the timeless, and the referred "duration" signifies the moment of eternal now, encapsulating both the eternal past and the eternal future. As articulated by Makrygiannakis (2018), much like the angel of history who observes events from a dual perspective of inside and outside, Angelopoulos's films establish a realm where the past and present converge without losing their distinct identities. Comparable to the angel's unwavering gaze upon an event before progressing onward, the camera in Angelopoulos's films momentarily fixates on actions, only to subsequently depart at a deliberate, meditative pace. As Lakka points out (2006: 119), Angelopoulos's shot is more than just an image – it embodies a rhythm, an evolution within time. Temporality isn't a supplement to the image; rather, it constitutes the image itself, defining its uniqueness and expressiveness. Without time, all images would be uniform. According to this perspective, even vacant temporal intervals hold significance, on par with periods filled with action; these are akin to "musical pauses" or essential components of the fabric of life's time.

At this point, it is necessary to refer to briefly Orr's concept of the "Cinema of Wonder." John Orr's concept of the "Cinema of Wonder" (2000) is associated with Eastern European filmmakers like Paradjanov, Tarkovsky, and Angelopoulos. This cinema style, characterized by extended takes, transcends historical specifics to offer a perspective beyond ordinary experiences. Orr suggests that this cinematic approach preserves a quest for totality inherited from socialist culture but shifts it away from ideological contexts. Grounded in tangible imagery, it seeks deeper meaning beyond official materialism. The narratives of this cinema create alternative worlds to official politics without relying on supernatural or purely symbolic elements. However, while Orr downplays the metaphysical aspect of this type of cinema, our

concept of "Cinema of the Eternal Now" claims that it reflects filmmakers' pursuit of reaching the eternal moment, a timeless aspiration inherent in humanity.

As a student of Orr, Makrygiannakis, in his doctoral thesis (2008), which is cited in various sections of this study, refrains from attributing Angelopoulos's pursuit of transcendence in his cinema to the ancient tradition of transcendence. Therefore, Angelopoulos's endeavor for transcendence is identified as an autonomous and derived effort, or at the very least, Makrygiannakis identifies shared attributes among cinema directors, as Orr did in 2000. However, the pursuit of the eternal present, as referenced in this study, emerges as a quest that has arisen in all of humanity's cultures and has found its unique manifestation solely in cinema. Angelopoulos stands as a significant carrier of this pursuit within the realm of cinema. Furthermore, it's worth noting that, akin to its presence in primitive cultures, this pursuit is sometimes unconsciously carried out within cinema. Just as in Gilgamesh's quest for immortality, some artists seek the eternal present instinctively, attempting to touch upon this experience without fully comprehending what they are seeking, endeavoring to convey this sentiment to their audience.

8. Can The Pursuit of The Eternal Now in Cinema Be A Remedy For Transience And Decay?

Although discussing this question briefly here may push the limitations of this study, not addressing it at all would leave the topic incomplete. In our discussion, we have considered Angelopoulos's efforts to freeze time, to perceive all times at once as an eternal now, as a quest for the eternal now in cinema in response to the decay and passing of time experienced by humans. However, if we seek an answer to the question posed in the title, even a quick response would lead us to acknowledge another filmmaker, Tarkovsky, who can be considered a director of cinema's eternal now, as Tezcan also points out. Tarkovsky defines art as the reawakening of the experience of infinity and wholeness in its full sense. This recalls a sense of unity by repairing the negativities that existence brings forth in terms of materiality (2016: 316). Indeed, according to Tarkovsky, cinema plays a vital role in conveying truth with its "infinite and dimensionless" structure (Tezcan, 2016: 323). However, this quick answer does not entirely dismiss the question. The question requires a more detailed examination, for which it is necessary to refer to Bergson's views on cinema at the very least.

Bergson argues that cinema's mechanical movement aligns with the linear concept of time created by the modern world. Time is divided into fragments and connected to specific spaces, but Bergson believes time cannot be dissected in this way. He sees time as the change between movements. However, cinema does not capture universal and natural movement, but rather a temporality based on human perception. Bergson offers a critical view of cinema, considering it as a "cinematographic illusion" (Çelebi, 2019) It's worth noting that these criticisms were influenced by the early period of cinema and may not fully apply to its later developments, as pointed out by Rodowick (Rodowick 1997:21).

Although Rodowick attempts to limit Bergson's film criticisms to an earlier period, stating that it does not invalidate the notion of "cinematographic illusion," Deleuze elaborates on the response given to Bergson. According to Deleuze, cinema is not composed of images added to movement but rather movement is composed of images (Deleuze 1997a: 2). In the early years of cinema, these images of movement are manifested through movement-images. The movement-image combines time with movement and serves as the foundation of cinema. Time

is considered as a whole in relation to the movement-image, although it is indirectly explained. Deleuze's perspective emphasizes the integral role of images in shaping movement and the temporal dimension of cinema. (Çelebi, 2019: 35)

As detailed by Çelebi, Deleuze introduced the concept of the time-image, which emphasized the integrated state of time in cinema. In this concept, movement took a secondary role while time became the central focus, operating in conjunction with thought. With the time-image, movement ceased to be subordinate to time; it transformed into time itself. Narrative in the time-image concept no longer followed a linear and organic structure. Instead, it embraced ambiguity, uncertainty, open-endedness, and independent frames as characteristic features. The time-image opened up new possibilities for storytelling and challenged traditional narrative conventions (2019: 35).

Deleuze's concept of the crystal-image centers around the fundamental operation of time, where the past is not constituted after the present but simultaneously with it. Time is depicted as splitting itself into two at each moment, creating distinct directions of the present and the past, which differ in nature. The crystal-image captures this temporal duality, where the present extends towards the future while simultaneously falling into the past. It highlights the complex and intricate relationship between time, memory, and perception in cinema (Deleuze, 1997b: 81)

Deleuze's claim that the crystallized image allows for the penetration of all dimensions of time through cinema can be considered valid. However, at this point, another illusion arises. In traditional experiences of the eternal now, one prepares oneself for this experience through years of struggle, worship, and ritual practices, resulting in a healthier relationship with this experience. It is like climbing a staircase step by step to reach that experience. In cinema, however, this experience, which is easily obtained, can be lived and ended as a momentary thrill, a fleeting flash of enlightenment. Although, as Socrates said, *"learning is actually nothing but recollection; according to that too, if it's true, what we are now reminded of we must have learned at some former time"* (Plato 2002: 19) in Phaedo, recalling past memories alone does not provide a salvation.

Angelopoulos seeks a frozen time in a kind of eternal now. It is a divine gaze that can encompass all times. The director pursues it, but such a transcendent experience cannot be attained through such a journey. In fact, the only thing the director encounters is the devastation in the Balkan geography. However, the experience of transcendence, even though filmmakers have the ability to capture it in a momentary experience through the camera, requires a long struggle and patience. Here, as mentioned by Scharader (2017), the spectator is brought to the level of equilibrium, but if they are not mentally prepared for it, they will not be able to hold on there and will descend back to their mortal realm. In the film, the quote from Plato, *"If the soul is to know itself, it must look into itself,"* is mentioned, which requires much more effort and striving than a mere cinematic experience. Otherwise, as Bazin claims, cinema remains an attempt to resist death through the mummification of time (Bazin 2005: 9). It is evident that this effort is a futile struggle. Thus, Angelopoulos' attempt to represent the eternal present through cinema does not guarantee its actual experience. The film can provide the audience with a temporary moment of enlightenment, but it cannot sustain that moment indefinitely. Hence, the pursuit of the eternal present in Angelopoulos remains, as described by Agamben's term for slow cinema, "a present where we have never been."

9. Conclusion

Angelopoulos's character, Director A, is in search of immortality represented by the three-reel film throughout the movie. It is an effort to cast a divine gaze upon existence and a purification from suffering. It is an attempt to compress time and attain the essence of all existence in a single moment. Its counterpart in tradition is the eternal now, the ever-now. Angelopoulos, as Ibn al-Waqt, seeks to transcend the tragedy and helplessness of humanity. Ibn al-Waqt means the possessor of the eternal now. As explained in detail by Ilbey, the moment in which a spiritual "state" is experienced is referred to as the child of time. The past and the future are not important; what matters is the present moment in which time exists. The child of the moment surrenders to divine manifestation without adding its will and freedom, and experiences the emergence brought by it. Those who contemplate divine manifestations are in a state of ecstasy due to spending their moments in sublime tranquility. Let us hear from Niyazî-i Mîsrî, who states in his Divan that he is the "son of time": *"I have no past, no future; I am the mother of every moment."* Then, with the same ecstasy, he says: *"I am the son of time, I cannot be the father of time / I am a servant who knows no control."* It means: I am the child of time, not the father of time. I am a pure servant who does not possess control. The one who is the son of time does not look at the past or the future; they look at the manifestation of their present state (2014).

However, although Angelopoulos engages in such an endeavor to become the son of time, attaining such a level through cinema will not be easy. In fact, of course, as Burke pointed out, art is concerned with the sublime. Burke introduced the concepts of the Sublime and the Beautiful. He argued that while beauty is traditionally associated with harmony and proportion, the Sublime evokes feelings of awe through its vastness and power (Kökek, 2022:40).

However, the artistic understanding that corresponds to what we refer to as the cinema of eternal now in fact touches upon the right place. Yet, when compared to tradition, it produces a much more limited effort and consequently a much more limited experience.

In conclusion, Angelopoulos' endeavor remains as an invitation to the eternal now, a defiance against mortality within the flowing tragedy of human existence. It is a kind of timeless flow of Angelopoulos' consciousness against the crushing and helpless flow of time. On one hand, this endeavor, which is the noblest pursuit of humanity, seeks to unite the individual with the sublime by carrying them to the eternal now. The archivist character in the film being a "collector of lost gazes" signifies this. The director, in a sense, is the hoarder of the eternal now, its greatest suitor. However, despite being an apparatus that can reveal the unseen, the cinema apparatus in his hands cannot bestow this as a permanent experience to either the director or the audience. Therefore, "collecting lost gazes" turns into the story of the character in Greneir's novel *Sine Roman*, who is cursed with the inability to forget all the films he has watched and everything related to them (Gögercin, 2023). Accumulating and piling up moments becomes a curse rather than an enlightenment. The director becomes a slave to the past and future, and to all times, haunted by the past as a fearful ghost that plagues the director's present. In this way, the film turns the present into a desolate Balkan landscape, just like the subject of the film. Although it vividly portrays the century-long pain in the Balkan region spatially and temporally, its resistance against this pain remains confined to an implied refuge in the eternal now. Hence, this film emerges as a wish, akin to Pomeroy's (2011) portrayal, that the Balkan world could be recreated once more, expressing a sentiment of longing and hope.

As a final word, the film "Ulysses' Gaze" represents Angelopoulos' quest for the eternal now and his defiance of the flow of time. However, considering the limitations and temporary nature of the pursuit of the eternal now in the film, it becomes evident that this quest is not fully realized and offers a limited experience. The film can impress the audience with a temporary moment of enlightenment, but it remains limited in creating a long-lasting impact and providing a true experience of the eternal now.

References

- Agamben, G. (2009) "What is the contemporary?" *What is an apparatus? And other essays*, (D. Kishik & S. Pedatella, trans.) Stanford University Press, Stanford, pp. 39-54. Retrieved from: <https://soundenvironments.files.wordpress.com/2011/11/agamben-what-is-and-apparatus.pdf>
- Aktulum, K. (2000). *Metinlerarası ilişkiler*. Ankara, Turkey: Öteki Yayınevi.
- Bazin, A. (2005). *What Is cinema?*. California, USA: University of California Press.
- Belkıs, A. T. (1997). *Patikalar, "özne, ben ve tarih hakkında"*. Ankara: İmge Yayınları.
- Çelebi, S. (2019). *The concept of remembering in Angelopoulos' cinema*. İstanbul, Turkey: Bahcesehir University.
- Çelik, K. (2023). In pursuit of transcendence in cinema: the cinema of eternal now. *İçtimaiyyat Sosyal Bilimler Dergisi* [Journal of Social Sciences of Society], X(X), XX-XX.
- Deleuze, G. (1991). *Bergsonism*. New York, USA: Zone Books.
- Deleuze, G. (1997a). *Cinema 1: the movement-image*. Minnesota, USA: University of Minnesota Press.
- Deleuze, G. (1997b). *Cinema 2: the time-image*. Minnesota, USA: University of Minnesota Press.
- Eco, U. (2012). *Yorum ve aşırı yorum*, translated by K. Atakay. İstanbul, Turkey: Can Yayınları.
- Eliade, M. (1992). *Kutsal ve din dışı*, translated by M. Ali Kılıçbay. Ankara, Turkey: Gece.
- Eliade, M. (1994). *Ebedi dönüş mitosunu*, translated by Ali Berktaş. Ankara, Turkey: İmge.
- Fainaru, D. (2001). *Theo Angelopoulos interviews*. USA: University Press of Mississippi.
- Göğercin, A. (2003). Edebiyat ve sinema ilişkisinde farklı bir örnek Roger Grenier in sine romanı, *Selçuk İletişim Dergisi*, [3]. Konya, Turkey: Selçuk İletişim.
- Grønstad, A. (2015). 'Nothing ever ends': Angelopoulos and the image of duration. In A. Koutsourakis & M. Steven (Eds.), *The Cinema of Theo Angelopoulos* (pp. 264-274). Edinburgh University Press.
- Gül, U. (2018). Modern sinema ve mitoloji: angelopoulos sinemasında yunan mitolojisinin. Unpublished doctoral dissertation, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, Turkey.
- Halbwachs, M. (2016). *Hafızanın toplumsal çerçeveleri*, (B. Uçar, trans.) Ankara, Turkey: Heretik Yayınları.
- Heidegger, M. (1968). *What is called thinking?*. USA: Harper & Row Publisher.
- Horton, A. (1997). *The Films of theo angelopoulos: a cinema of contemplation*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- İlbey, A. D. (2014). *Vaktin oğlu kimdir?*. Retrieved from <https://www.tyb.org.tr/vaktin-oglu-kimdir-15984yy.htm>
- Kökek, D. (2022). *Resimsel manzaradan sinemasal manzaraya: Angelopoulos*. İstanbul, Turkey: İstanbul Üniversitesi.
- Lakka, M. (2006). *The rhythm-image: aesthetic experience in the work of Theo Angelopoulos and Bill Viola* (Doctoral dissertation). Goldsmiths College, University of London.
- Makriyannakis, V. (2023). Nostalgia for utopia in the films of Theo Angelopoulos. *Journal of Greek Media & Culture*, 9(1), 41-55. https://doi.org/10.1386/jgmc_00067_1
- Makrygiannakis, V. (2008). *The films of Theo Angelopoulos: A voyage in time (Doctoral dissertation)*. Edinburg: The University of Edinburgh.
- Kolovos, N. *Θόδωρος Αγγελόπουλος*. (1990). αθήνα, αιγόκερως [Athens, Capricorn]. Athens, Greece: Αιγόκερως.
- Ning, N. C. (2017). *Abstract of dissertation entitled slow aesthetics and traumatic history in Theo Angelopoulos's trilogy of silence*. (unpublished master's thesis). Hong Kong: The University of Hong Kong.
- Orr, J. (2000). *The art and politics of film*, Edinburgh: Edinburgh University Press, pp.50 -63.
- Plato. (2002). *Phaedo*, (D. Gallop, trans.) USA: Oxford University Press.
- Pomeroy, A. (2011). The sense of epiphany in Theo Angelopoulos' Ulysses' Gaze. *Classical Receptions Journal*, 3(2), 213-226. <https://doi.org/10.1093/crj/clr006>
- Rodowick, D. N. (1997). *Gilles Deleuze's time machine*. Durham, London: Duke University Press.
- Scharader, P. (2017). *Sinemada aşkın üslup*, (K. Çelik, trans.) İstanbul, Turkey: İnsan Sanat.
- Steiner, G. (1994). *Heidegger*, (S. Kalkan trans.). İstanbul, Turkey: Vadi Yayınları.

Karakaya, T. (2000). *Çağdas felsefi düşünceler*. Isparta, Turkey: Fakülte Kitabevi.

Tezcan, V. (2016). Tarkovsky'de sanat yapıtı: özdeğın sınırlarını. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*

Torndike, E. *The psychology of learning*. (1914). New York, USA: Teachers College.

Atıf/Cite: Aydemir, M. A-Çatalbaş, A. Ü. (2023). Arnavutluk, Bosna Hersek ve Türkiye’de sosyo-politik değerler ve sosyal sermaye düzeylerine karşılaştırmalı sosyolojik analiz. *İçtimaiyat*, Osmanlı’dan Günümüze Balkanlar Özel Sayısı, ss. 45-72.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:

19 / 06 / 2023

Kabul / Accepted

26 / 09 / 2023

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1317003](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1317003)

Arnavutluk, Bosna Hersek ve Türkiye’de Sosyo-Politik Değerler ve Sosyal Sermaye Düzeyleri Üzerine Karşılaştırmalı Sosyolojik Analiz

Comparative Sociological Analysis on Socio-Political Values and Social Capital Levels in Albania, Bosnia and Turkey

Mehmet Ali AYDEMİR^a , Adem Üstün ÇATALBAŞ^b

Öz

Türkiye'nin tarihsel olarak hafızası, din ve değer yapıları itibarıyla de ortak mirası paylaştığı bir coğrafya olarak Balkanlar oldukça önemlidir. Son yüzyılın hemen her evresinde bir sorun veya sancılı bir dönüşüm süreciyle anılan Balkanlara yönelik Türkiye'nin ilgisi hemen hemen hiç bitmemiştir. Bu ilginin sosyolojik boyutunda ise Müslüman nüfusu ile bölge ülkelerinin yaşadığı sorunlara yönelik demokratik kültürün işlerlik kazanması yatmaktadır. Bölge nüfusunun etnik ve dinsel çeşitliliği ile nasıl bir siyasal anlayış altında buluşacağı, görünenin aksine henüz çözülmüş gibi durmamaktadır. Yazının organizasyonunda öncelikle bölge üzerine geliştirilen bir teorik çerçeve ve demokrasi kültürü üzerine genel literatür düzeyinde yer verilen tartışmanın devamında veriler ile somut analizler yapılmıştır. Böylece bölge için demokrasinin önemi ve konumu üzerine kültürel bir okuma yapma ve analiz imkânı sunan Dünya Değerler Araştırmasının Arnavutluk ve Bosna Hersek özelindeki verileri Türkiye ile karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve analiz edilmiştir. Bu amaçla öncelikle değer yapıları üzerine genel bir çerçeve çizilmesi, ardından bir sosyal sermaye kaynağı olarak sosyal güven olgusunun boyutlandırılması son olarak da siyasal yönetim ve demokratik kültür çerçevesinde bir inceleme yapılması amaçlanmıştır.

Abstract

The Balkans are quite important as a geography where Turkey shares a common heritage in terms of historical memory, religion and value structures. Turkey's interest in the Balkans, which has been known as a problem or a painful transformation process in almost every phase of the last century, has almost never ceased. The sociological dimension of this interest lies in the functioning of the democratic culture for the problems faced by the Muslim population and the countries of the region. Contrary to what seems, the ethnic and religious diversity of the region's population and what kind of political understanding it will meet, does not seem to have been resolved yet. In the organization of the article, first of all, a theoretical framework developed on the region and the discussion on the culture of democracy at the general literature level were included, followed by concrete analyzes with data. Thus, the data of the World Values Survey, which offers the opportunity to make a cultural reading and analysis on the importance and position of democracy for the region, in Albania and Bosnia and Herzegovina were examined and analyzed in comparison with Turkey. For this purpose, firstly, it is aimed to draw a general framework on value structures, then to dimension the phenomenon of social trust as a source of social capital, and finally to make an examination within the framework of political administration and democratic culture.

Anahtar Kelimeler

Balkanlar, Toplumsal Değerler, Sosyal Güven, Siyasal Sistem, Demokrasi Kültürü

Keywords

Balkans, Social Values, Social Trust, Political System, Culture of Democracy

^a Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Muş/Türkiye.

Assoc Dr. University of Mus Alparslan, Faculty of Science and Literature, Department of Sociology, Muş/Türkiye.

Email: maliaydemir@gmail.com.

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

^b Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Muş/Türkiye.

Dr. University of Mus Alparslan, Faculty of Science and Literature, Department of Sociology, Muş/Türkiye. Email:

ustuncatalbas@gmail.com.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License ile lisanslanmıştır.

İçtimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of İçtimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

Balkan ülkeleri ve halkları birbirleri ile uzun bir tarihsel hafızaya sahiptir. Ortak hafızanın bugüne yansıyan yüzünde maalesef siyasi ayrılıklardan neşet eden bir endişe ve karamsarlık da vardır. Yakın tarihte Sırp lar eliyle Boşnak Müslümanlara yönelik girişilen soykırım denemesinin izleri her an bir çatışma veya gerilimin ortaya çıkması endişesini de beslemektedir. Üstelik dünyanın gözü önünde gerçekleşen bu acımasız savaş daha unutulmamışken, dünyanın yakın coğrafyalarında (Ukrayna, Suriye, Filistin gibi) da benzer çatışma ve savaş haberleri gelmektedir. Oysa çağdaş toplumların birlikte yaşama tecrübesi geliştirmesi, siyasal yönetim biçimleri üretmesi, evrensel insan haklarını benimsemesi, küresel bir insanlık değeri üretmesi beklenirken yüzleşmek zorunda kalınan gerçekler hiç de umut verici değildir. Öyleyse çözüm nedir? Halkların gözünde pratik öneriler nasıl şekillenmektedir? İnsanlar neyi önemsemekte, nasıl bir dünya algılamaktadır? Bu ve benzeri soruların cevabını bulmak elbette oldukça zor. Üstelik bu soruyu Balkanlar özelinde cevaplamak ise çok daha karmaşık bir sosyolojik-düşünsel emek gerektiriyor. Bu soruların bir cevabı olma ihtimalini ise Dünya Değerler Araştırması içinde aramak bu çalışmanın ana hedefidir. Kendi ifadeleriyle; “Dünya Değerler Araştırması (WVS), dünyadaki insanların sosyal, politik, ekonomik, dini ve kültürel değerlerinin bilimsel ve akademik çalışmasına adanmış uluslararası bir araştırma programıdır. Projenin amacı, ülkelerin ve toplumların sosyal, politik ve ekonomik gelişimi üzerinde zaman içinde istikrar veya değişimin hangi etki değerlerine sahip olduğunu değerlendirmektir” (www.worldvaluesurvey.com). Araştırma kırk yılı aşkın bir süredir belirli periyotlarla dünya genelinde gerçekleştirilmektedir. Yüzü aşkın ülkede onbinlerce insanın katılımı ile gerçekleşen araştırma dünya geneli bir veri tabanı olarak oldukça geniş bir alanda veriler biriktirmekte ve araştırmacıların kullanımına ücretsiz olarak sunulmaktadır. Dünyanın hemen her coğrafyasında uzun vadeli verilerin toplandığı ve birtakım göstergeler üzerinden analize imkân tanıyan bu araştırmanın sonuçlarını Balkanlar ve Türkiye özelinde sınırlandırarak analiz etmek de bu çalışmanın ana konusudur. Bu çerçevede bölgenin Müslüman nüfusu en fazla ülkeleri olarak Arnavutluk ve Bosna Hersek ülkeleri ile Türkiye'nin kıyaslandığı bu çalışmada genel bir değerler zemini belirlemek, sosyal sermaye ve güven analizi üretmek, siyasal kültür ve demokratik mekanizmaların işlerliğini anlamak hedeflenmiştir. Bölgedeki diğer ülkeler birtakım sebeplerle çalışma gündemine alınmamıştır. Bu amaçla makale iki ana bölümde kurgulanmıştır. İlk bölümde bölge üzerine ve demokrasi üzerine geliştirilen bir literatür taramasına ayrılmıştır, ikinci bölümde ise ilgili araştırmadan elde edilen veriler analiz edilmiştir.

2. Balkanlarda Türk Bakıyesi Üzerine Kısa Değerlendirme

Türkiye ile Balkan ülkelerinin tarihi ve kültürel geçmişi Osmanlı İmparatorluğunun ilk yüzyılına (14. yüzyıl) kadar dayanmaktadır. Esasında Osmanlı Devleti bir Balkan imparatorluğu hüviyetindedir. Bugün Balkan ülkelerindeki İslam (ve kısmen Türk etnik) varlığı Osmanlı mirası üzerinde yükselmektedir. Bugün hala Osmanlı mirasçısı sayılabilecek Türkiye Cumhuriyeti Balkanlarda küçük de olsa toprak sahibidir ve Batı sınırını iki Balkan ülkesiyle (Bulgaristan ve Yunanistan) paylaşmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadroları arasında da hatırı sayılır miktarda Balkan kökenli devlet adamı vardır.

Osmanlı'nın dağılıp döneminde İmparatorluk adeta bir iç savaş görünümünü vermektedir. İsyan ederek Osmanlı'dan ayrılan ilk devletler Balkan ülkeleri olmuşlardır. İlginçtir ki peşi peşine gelen bu bağımsızlık dalgaları döneminde İmparatorluğun en gelişmiş, zengin ve kültürel ve sosyal sermayesi en yüksek kesimi de yine Balkanlardı (Çatalbaş, 2022: 138; Genç, 2014: 3017).

Balkanların imparatorluktan kopuşu imparatorluğun kültürel ve iktisadi kapasitesini de baltalamıştı. Ancak en derin yarılmalar etnik ve dini homojenleşme çalışmaları ile oldu. Yeni bağımsızlık kazanan ve devletlerinin kimliğini etnik olduğu kadar dini bir kimliğe de yaslayan Balkan ülkeleri Müslümanlıkla eş tuttukları Türk kimliğini silmek için etnik kökenine bakmaksızın Müslüman halklar üzerinde baskı uygulamışlar, bunun sonucunda Balkan yarımadasından bakiye kalan Osmanlı topraklarına yoğun bir Müslüman göçü yaşanmıştır (Ahmad, 2014; Barkey, 2008; McCarthy, 2014). Öyle ki Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu sırada genç Cumhuriyetin toplam nüfusu içerisinde göçmenlerin oranı kimi araştırmacılara göre yüzde 40'lara dayanıyordu (Çatalbaş, 2022).¹ Aynı şekilde Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu zaman da kurucu elitler devletin kimliğini İslam'a göre şekillendirmek ve böylece Osmanlı'dan miras aldıkları dini azınlıklar sorununu kesin bir şekilde sonlandırmak istemişlerdi. Bu meyanda Yunanistan ile 1923'te imzalanan mübadele anlaşmasıyla Anadolu'daki Ortodoks Rum (ve hatta Ortodoks Türk) azınlıklar Yunanistan'a gönderilirken, Yunanistan'dan da Müslümanlar (etnik kökenine bakılmaksızın) Anadolu'ya kabul edilmişlerdir.

Her ne kadar devletler-arasında bu türden ilişkiler olsa da Balkanlarda Müslüman varlığı devam etmiştir zira yeni kurulan devletlerden ikisi (Arnavutluk ve Bosna-Hersek) Müslüman çoğunluklu bir demografiye sahiptiler. Osmanlı'nın yıkılışı ile birlikte kısa süreli bir parçalı siyasi yapı döneminden sonra Yugoslavya Krallığı (1918-1945) kurulunca Bosna-Hersek² bu krallığın bir parçası olmuş ancak Arnavutluk bağımsızlığını korumayı başarmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Yugoslavya Almanya tarafından Arnavutluk da İtalya tarafından işgal edilmiş, savaşın sonunda her iki ülkede de (farklı anlayışlara dayalı olsa da) sosyalist temeller üzerinde yeni rejimler kurulmuştur. Arnavutluk Enver Hoca, Yugoslavya da Hırvat General Tito önderliğinde yeni kurulan dünya düzeninde Soğuk Savaş yıllarında bağlantısız kalmış ancak kendi aralarında da birlik sağlayamamışlardır.

Her iki sosyalist devlet de dini vurgudan ziyade seküler bir hayat tarzına yakın olsalar da Arnavutluk'ta Enver Hoca döneminde dini kurumların yasaklanması ve ateizmin devletin kimliğini sert bir biçimde belirlemesinin dini algıları da dönüştürmüştür. Her iki ülkede de güçlü ve karizmatik liderlerin ölümü ile birlikte tek parti iktidarlarında çatlaklar oluşmuş ve sosyalist rejimler kısa sürede yıkılmışlardır. Ancak Arnavutluk'un rejim değişiklik süreci çok daha sancısız ve yumuşak olurken, Yugoslavya 1990'lar boyunca sürecek ve yer yer soykırıma varacak denli kanlı bir etnik temelli iç savaş sürecine girmiştir. Arnavutluk rejim değişikliğini toprak bütünlüğünü koruyarak 1992'de tamamlarken, Yugoslavya'dan altı farklı Cumhuriyet çıkmıştır (bağımsızlık sırasıyla: Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan, Makedonya, Karadağ ve Kosova).³ Arnavutluk'ta toplam nüfus 2.8 milyonken etnik kompozisyonda Arnavutlar yüzde 80 ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Müslümanlar yüzde 60'lık bir orana sahipken Hristiyan nüfus yüzde 20 dolaylarındadır. Bosna-Hersek'te ise daha heterojen bir demografik

¹ Bu dönemde sadece Balkan göçlerinin olmadığını vurgulamak gerekmektedir. Her ne kadar Balkanlardan Anadolu'ya önemli oranda Müslüman akını olmuş ise de Kafkaslardan ve Ortadoğu'dan da oldukça yüksek sayılarda göçler gerçekleşmişti. Buradaki yüzde 40'lık oran toplamı ifade etmektedir.

² Bosna-Hersek bağımsızlığını doğrudan Osmanlı İmparatorluğundan ayrılarak kazanmamıştır. Önce Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna geçmiş, Birinci Dünya Savaşını müteakiben Yugoslavya Krallığı (1918-1945) tarafından ilhak edilmiştir.

³ Bu cumhuriyetlerin hepsi tüm dünya tarafından tanınmamaktadır. Kosova NATO'nun 1999'daki askeri müdahalesi sonrasında kurulmuş ve genelde Batı bloğu ülkelerince tanınmaktadır. Aynı zamanda Makedonya ile Yunanistan arasında da isim krizinden dolayı üç on yıl süren bir ihtilaf oluşmuştu ancak 2022 yılında Yunanistan ve Makedonya uluslararası arenada Makedonya'nın Kuzey Makedonya adını kullanması üzerinde anlaşarak bu ihtilafı çatışma olmaksızın çözmüştür.

dağılım vardır. Ülkenin toplam nüfusu 3.5 milyon olarak tahmin edilmektedir. Bu toplamın başlıca etnik dağılımı yüzde 50 Boşnak, yüzde 30 Sırp ve yüzde 15 Hırvat şeklindedir. Dini dağılım da etnik kompozisyona paralel olacak şekilde yüzde 50 Müslüman, yüzde 30 Ortodoks Hristiyan (Sırp) ve yüzde 15 Katolik Hristiyan (Hırvat) şeklindedir. Arnavutluk'ta da Ortodoks ve Katolik Hristiyan kiliseleri bulunmaktadır ve tarihsel olarak Katolikler ülkenin Kuzey kesimlerinde ve Ortodokslar ise Güney Kesimlerinde yerleştiler. Ancak bu ayrımlar günümüzde eskisi kadar keskin değildir.⁴

Hem Arnavutluk'ta hem de Bosna-Hersek'te Müslümanlık Osmanlı dönemindeki Türk akınları ile yayılmış, Osmanlı'nın buralara hâkim olmasıyla yerleşikleşmiştir. Ancak Balkanlardaki İslam anlayışı İslami heterodoksi ile daha içli dışlıdır. Bunun en temel belirleyicisi Osmanlı döneminde düzenli orduyu temsil eden Yeniçeri ocağının en başat insan kaynağının Balkan toplulukları olmasında yatar. Yeniçeri ocakları Bektaşî tekkelerine bağlı oldukları için Balkanlarda Sünni İslam yerine mezhepsiz (undenominational) bir İslami anlayış yerleşmiştir. Bir başka deyişle, Balkan Müslümanları kendilerini İslami bir mezhebe bağlı görmemektedir. Ancak bu Sünni (Ortodoks) İslam'ın Balkanlarda hiç var olmadığı anlamına gelmemektedir. Tarihsel olarak daha çok şehirlerde Sünni İslami yaşam pratikleri yaygınken kırsalda Bektaşîlik hâkim kültürel öge haline gelmiştir. Yine de yapılan kimi çalışmalar özellikle Yugoslavya İç Savaşından (1990-2001) sonra Bosna-Hersek'te Sünni İslam'ın daha fazla teveccüh gördüğünü göstermektedir (Koppa, 2021; Öktem, 2010; Öztürk, 2021). Bunun nedenleri arasında başlıca olarak Türkiye'nin Bosna-Hersek Müslümanlarına verdiği destek gösterilmektedir.

3. Makalenin Yöntemi ve Teorik Zemini

Makalenin konusu Müslüman çoğunluğa sahip Balkan ülkeleri (Arnavutluk ve Bosna-Hersek) ile Balkanlarda küçük de olsa toprağı olan ve Balkanlara komşu Türkiye arasında değerler zemininde bir karşılaştırma yapmaktır. Dünya Değerler Araştırmasının 7. dalgasına ait verileri kullanarak dini ve etnik kimliklerin değer yapılarına, sosyal sermaye olarak güven düzeyine ve siyasal alana olan etkisi karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bir galatı meşhur olarak yüzde 99'u Müslüman nüfusu ile Türkiye bu karşılaştırmada dini kimlik bağlamında en homojen toplumsal dokuya sahiptir. Ancak etnik olarak aynı ölçüde homojen değildir. Önemli oranda Arap ve Kürt nüfus Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde çoğunluğu oluşturmaktadır. Aynı şekilde Sünni çoğunluğun yanı sıra önemli miktarda Alevi azınlık da yaşamaktadır. Yine de Türkiye'de yapılan nüfus sayımlarında mezhep bağlılığı ve etnik köken sorulmadığı için Alevi Müslümanlar ile Arap ve Kürt nüfusun oranlarını tam olarak bilemiyoruz. Yine de çeşitli çalışmalarda Alevi nüfusun yüzde 8 ile 12 (6 - 10 milyon) arasında, Arap nüfusun yüzde 5 ile 8 (3 - 6 milyon) arasında ve Kürt nüfusun da yüzde 15 ile 20 (12 - 16 milyon) arasında olduğu tahmin edilmektedir. Aleviliğin kimi yörelerde Arap ve Kürtler arasında da yaygın bir dini pratik olduğu düşünüldüğünde Alevi mezhebinin etnik dağılımını kestirmenin de hayli güç olduğu anlaşılacaktır.⁵

Çalışmaya Müslüman yoğun bir demografik yapıya sahip Kosova dahil edilmemiştir. Bu durumun nedeni henüz istikrarlı ve tüm dünyaca tanınmış siyasi bir yapıya sahip olmayan Kosova'nın Dünya Değerler Araştırmasının kapsamına dahil edilmemesinden mütevellit veri yoksunluğudur. Aynı şekilde yüzde 30 civarında Müslüman nüfusa sahip olan Makedonya da

⁴ Arnavutluk ve Bosna-Hersek'in demografik yapıları ile ilgili bazı çalışmalar için bkz.: (Hoxhaj, Muharremi ve Nushi, 2022; Slack ve Doyon, 2001; Tanovic, Pasalic ve Golijanin, 2014).

⁵ Türkiye'nin demografik yapısı ile ilgili çeşitli çalışmalar için bkz.: (Mutlu, 1996; Sirkeci, 2000; Şirin, 2013).

bu araştırmanın kapsamı dışındadır. Bunun nedeni de Müslüman çoğunluklu nüfuslara odaklanmak isteğidir. Ancak ilerleyen çalışmalar Müslüman grupların aynı zamanda çoğunlukla Arnavut etnik kimliğine sahip olduğu Kosova ve Makedonya'ya odaklanabilirler.

Tüm bu demografik bilgiler çalışma açısından önemlidir zira Dünya Değerler Araştırması verileri işlenirken Arnavutluk ve Bosna-Hersek'te etnik ve dini kimlikleri ayrıştırmaya izin verirken Türkiye'de aynı ayrımı başarılı bir şekilde yapmak güç olabilmektedir. Dünya Değerler Araştırması hem Arnavutluk hem de Bosna-Hersek'te dini grupları odak olarak almıştır. Ancak bölgenin mezhep kimliğinin etnik farklılıkların ötesine geçtiği iddia edilebilir. Zira Arnavutluk etnik açıdan büyük oranda Arnavut kimliği (%79,9) altında birleşirken, inanç gruplarına göre farklılaşma daha fazladır. İnanç kimlikleri açısından ülkenin %59,79'u Müslüman, %17 civarında ise Hristiyan (Ortodoks ve Katolik) nüfus yoğunudur. Bosna Hersek ise hem inanç hem de etnik köken itibarıyla daha fazla çeşitlilik arz etmektedir. Ancak bu çeşitlilik etnik yapı ile dinsel olanın bütünleştiği etno-dinsel bir yapı arz etmektedir. Buna göre ülke nüfusunun %50,11'i etnik olarak Boşnak, inanç yönüyle Müslüman, %30,78 etnik olarak Sırp inanç olarak Ortodoks, %15,43'ü ise etnik olarak Hırvat, inanç yönüyle Katolik mezhebine aittir. Dolayısıyla çalışma boyunca sadece ülkeler değil ülke içi demografik bölümlenmeler de mercek altına alınacaktır.

Bu çalışmada, araştırmanın merkezi amaçlarından biri olarak Müslüman ve Hristiyan toplulukların etnik bölünmeleriyle birlikte sosyal uyum ve çoğul kimliklerle birlikte yaşama pratiklerine odaklanılacaktır. Bunu yaparken de bu ülkelerdeki sosyal güven göstergeleri üzerinden sosyal sermaye zemini analiz edilecektir. Bilindiği üzere sosyal sermaye tartışmalarında en önemli göstergelerden biri olarak belirlenen güven düzeyleri toplumsal işbirliği ve dayanışmanın hangi bağlamlarda ortaya çıktığını da göstermektedir. Her ne kadar sivil toplum örgütlerine katılım, gönüllülük faaliyetleri, normatif yapı gibi sosyal sermayenin diğer başlıklarına teorisyenler önem atfetse de hemen hemen hepsi için güven düzeyi önemli bir sosyal sermaye göstergesi olarak kabul edilir⁶. Demokrasi ve sosyal sermaye arasında kurduğu illiyet bağı ile literatürde önemli bir yer edinen Robert Putnam'ın İtalya üzerinden geliştirdiği teorisi bu konudaki ilk çalışma olarak sayılmaktadır. Putnam (1993) bu çalışmasında demokrasiyi işler kılmak için vatandaşların sivil dayanışma ağlarına katılımının önemine vurgu yapmıştır. Putnam'a (2001) göre sosyal sermaye arttıkça demokrasi de daha sağlam toplumsal dayanıklara sahip olacaktır. Sosyal sermaye ve güven konusundaki literatürün gelişmesinde ise Francis Fukuyama'nın (2005, 2009) katkısı önemlidir. Fukuyama güven konusunu merkeze aldığı çalışmasında, toplumsal değerler ve güveni ekonomik kalkınmanın yanı sıra toplumsal sorunların giderilmesinin ana unsuru olarak tanımlamıştır. Literatürdeki önemine binaen Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nun (2002) kavramsallaştırmasıyla sermayenin farklı türleri arasındaki geçişlerin sosyal uzamdaki yansımaları bireylerin potansiyel gücü olarak tezahür etmektedir. Bireyler ve toplumsal gruplar bu alanlarda ne kadar başarı sergilerlerse toplumsal konumlarını da o kadar güçlendirebilirler. Genel hatlarıyla sosyal sermaye teorisi; toplumsal hayatın sahip olduğu potansiyeli demokrasi yahut sosyal refah gibi somut bir çıktıya çevirmek için bir arada yaşayan bireylerin dayanışma ve işbirliği ağları geliştirmesiyle ilişkili olduğunu öne sürmektedir. Yani kişilerarası ilişkilerin güven temelli olarak mütakabiliyet üretebilmesi, ortak değerler geliştirebilmesi gerekmektedir. Demokrasinin işlerlik kazanması ile tarihsel acıların, çatışmaların ve savaşların önüne geçilmesi için değerler, bir sosyal sermaye olarak güven ve siyaset arasındaki ilişkiyi belirlemek gerekmektedir. Bu amaçla makalenin bundan sonraki

⁶ Konuya dair daha detaylı bilgi için bkz. (Aydemir, 2012; Şan-Şimşek, 2011)

kısımında önce “demokrasi nedir?” sorusunun cevabı aranacak ve ardından Dünya Değerler Araştırmasından elde edilen veriler analiz edilecektir.

Bu aşamada cevabı aranacak araştırma soruları şunlardır: Balkan toplumlarında var olan farklılıkların ortak değer ve kültürel kodlara dönüşmesi mümkün müdür? Engeller ve potansiyeller nelerdir? Bu çalışmanın ana hedefi ise bölgenin demokratik kültürü ve siyasi yönetimi üzerinde sahip olunan çeşitliliğin etkisini açıklamaktır. Buna bağlı olarak Balkan ülkelerindeki toplumsal güveni boyutlandırmak imkânı aranmıştır. Ayrıca bir toplumsal değer olarak demokrasiye olan bakışı açıklayacak bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır.

4. Balkanlar ve Türkiye Kıyasında Değerler Analizi

4.1. Genel Değer Alanları Belirleme: Bir Gösterge Zemini Kurmak

Balkanlar olarak belirlenen teritoryal sınırların içinde ondan fazla ülke veya ülkelerin belirli bölümlerinin olduğu bilinmektedir. Bölgesel anlamda sınır komşusu olan ülkeler ve halklarıyla Balkanlar üzerine geliştirilecek çoğu sosyolojik analizin tarihsel bir derinliğe sahip olması ve kültürel bir ortaklığa tekabül etmesi gerekir. Zira binylı aşkın bir zamandır bir arada yaşamış halkların çeşitli imparatorluklar ve devletlerin gölgesinde bir tarih inşa ettiği vakiadır. Bu hikâyenin Türkiye açısından fark yaratan kısmı ise bölgede yaşayan Müslüman halkların yoğun olarak kendini Osmanlı mirası olarak görmesidir. Osmanlı bakiyesi olarak bölgede kalan etnik toplulukların ortak kimliğini belirleyen asli unsur ise İslam olmuştur. Zira bölgenin Müslüman halklarının neredeyse tamamı Osmanlı imparatorluğu dolayısıyla İslamlaşan veya Müslüman göçmenlerin bölgeye yerleşmesi ile temayüz etmiştir. Bu zaviyeden bakılınca Hristiyan ve Müslüman halkların yaşam alanını belirleyen kültürel kodların altında Osmanlı ve İslam kültürü kendini gösterecektir. Ancak bölgedeki dinsel çeşitliliğin özellikle yüzyıl başlarında yerini etnik/ulus kimlik yahut Avrupalılık üst kimliği üzerinden yeniden tanımladığı, buna karşın Müslüman halkların ise bölgede sıkıştığı, bir yanıyla Hristiyan batı, diğer yanıyla Müslüman doğu arasında bir sentezle var olmaya çalıştığı görülmektedir. Uzun erimli olarak tarihsel yakınlaşmanın ve benzer bir kültürel hayat inşa etme pratiklerinin yakın dönemli iç karışıklık, çatışmalar ve hatta savaşlarla bozulması, yeni bir kimlik tanımlama zeminini ve yaşam alanı belirleme pratiklerini beslediği ifade edilebilir. Günümüze kadar değişen uluslararası ilişki ve etkileşimlerle giderek daha fazla kök milletlere olan yakınlaşmanın da bir yandan farklılıkların artmasını sağladığı, diğer yandan ise siyasi tecrübeyi de dönüştürdüğü bir başka gerçektir. Bu bağlamda makalenin omurgası tam da bu zemini görmek üzere Balkanlardaki ülkelere Müslüman nüfusu ile öne çıkan iki ülke olan Arnavutluk ve Bosna Hersek'in sahip olduğu kültürel kodlar ile siyasi tecrübelerini mezceden bir analiz gerçekleştirmektir. Bu anlamda Türkiye bu analizde bir kontrol değişkeni ve analizlerde karşılaştırmada bir boyut şeklinde konumlandırılacaktır. Dünya değerler araştırmasının bölgede iki ülke ile ilgili verilerinin kapsamlı oluşu ve ihtiyaç duyulan analizler için yeterli karşılaştırma açısı sunması bu ülke seçimlerini mümkün kılmıştır. İlk olarak genel bir değerler zemini belirlemek, olağan karşılaşmalar içinde toplumsal değerleri görmek, devamında genel mutluluk göstergelerini analiz etmek, sosyal sermaye ve güven göstergeleri ile yapısal durumu açıklamak ve son olarak bütün bu verilerin ışığında siyasi eylemlilik ve demokratik kültürel durumu belirlemek bundan sonraki analizlerin öncelikli amacı olacaktır. Dolayısıyla Dünya Değerler Araştırmasının sunduğu veri setlerinden dört ana başlıkta veri analizi yapma hedefi gözetilecektir.

İlk olarak ilgili ülkelerde yaşayan insanların hayatına anlam katan ve önem dereceleri ile kıyaslanması düşünülen bazı başlıklar etrafındaki verilere odaklanılacaktır. Bu minvalde aile, arkadaşlık, siyaset vb. gibi temel kurumsal yapıların görüşmecilerin hayatındaki önem

derecelerine, ardından ise gündelik hayat alanının sosyal mesafelerine yönelik veriler incelenecektir. Böylece gündelik hayatın kurulum zemini üzerine çıkarımda bulunma imkânı aranacaktır.

Tablo 1: İnsanların hayatındaki bazı temel unsurların önem derecesi

		Oldukça Önemli	Biraz Önemli	Çok Önemli Değil	Hiç Önemli Değil	Bilmiyorum	Cevapsız
Aile	Arnavutluk	97,4	1,9	0,3	0	0,1	0,2
	Bosna Hersek	92,4	7,1	0,4	0,1	0,1	0
	Türkiye	91,8	7,4	0,6	0,2	0	0
Arkadaşlık	Arnavutluk	36	55,2	7,5	1	0,1	0,2
	Bosna Hersek	50,1	43	6,1	0,8	0	0
	Türkiye	61,7	34,9	2,9	0,4	0,1	0
Boş Zaman	Arnavutluk	18	62,4	18,2	1,3	0	0,2
	Bosna Hersek	46,1	41,2	7,9	4,5	0	0,2
	Türkiye	54,4	38,1	6,7	0,7	0,2	0
Siyaset	Arnavutluk	5,4	13,8	26,5	53,7	0,1	0,5
	Bosna Hersek	6,3	18,4	33	41,8	0,4	0,1
	Türkiye	20,9	35,3	29,7	13,1	0,7	0,2
Çalışma / İş	Arnavutluk	80,5	17,1	1,7	0,5	0,1	0,2
	Bosna Hersek	65,5	25,2	5,7	3,4	0,2	0
	Türkiye	45,9	37,8	13,3	2,5	0,2	0,3
Din	Arnavutluk	24,4	48,7	15,7	10,8	0,1	0,3
	Bosna Hersek	39,8	41,2	12,8	5,6	0,3	0,2
	Türkiye	60	28,4	10,4	1	0	0,2

Soru İfadesi: Aşağıdaki özelliklerin her biri için hayatınızda ne kadar önemli olduğunu belirtiniz. Sizce çok önemli mi, oldukça önemli mi, çok önemli değil mi yoksa hiç önemli değil mi?

Değerlendirmeye başlamadan önce üç ülke için genel toplumsal hayatın kamusal ve özel alanlarını bir tabloda serimleme imkânı sunan yukarıdaki veriler ile bir analize zemin inşa edilebilir. Aile, arkadaşlık, çalışma/iş, din, boş zaman gibi gündelik akışın olağan durakları üzerinden elde edilen görünüme göre ülkelerin din ve siyaset dışında birbirlerine oldukça benzer bir toplumsal tabana sahip olduğu ifade edilebilir. Nitekim aile, arkadaşlık ve boş zaman alanı insanların yakın sosyallikleri üzerine kurulu bir sosyolojik evrene tekabül ederken, bu alan içine çekilen ve sosyal ilişkileri kurmak anlamında gelişen tercihler skalasında sahip olunan tüm

hususî kültürel kodlar devreye girmektedir. Öyle ki, seçme ve sınırlama imkânını kendi uhdesinde tutan insanların bu alanı kendi tercih ve yönelimleri ile belirlediği açıktır. Dolayısıyla bu alanı kamusal ve stratejilerin belirlediği mücadele alanı olarak değil, duyguların, alışkanlıkların, tutumların belirlediği bir alan olarak görmek gerekir. Buna karşın, konu siyaset, din ve çalışma hayatı gibi kamusal görünürlüklerin alanına geldiğinde ortaya çıkan değerler hiyerarşisi değişmektedir. Zira siyaset olgusu etrafında Arnavutluk ve Bosna Hersek için olağan hayata anlam atfetmek önemini yitirmektedir. Bu iki ülkede katılımcıların önemli bir çoğunluğu için siyaset hiç önemli bir değer olarak görülmemektedir. Oysa Türkiye için siyaset olgusu bir değer ve gündelik hayat malzemesi olarak görece daha yüksek önemi haizdir. Bu durum toplumun politikaya atfettiği ve gündelik hayatında ne kadar yer işgal ettiği ile ilgili olduğu kadar, siyasete duyulan genel güven veya beklenti düzeyine de gönderme yaptığı düşünülebilir. Nitekim ilerleyen sorularda bu meyandaki verileri daha detaylı görme imkânı sunulacaktır. Karşılaştırılan ülkeler için siyaset bir bakıma umut ve karamsarlık arasına sıkışmış bir pozisyona sahiptir. Siyaset aracılığıyla elde edilebilecek kazanımlar hakkında Türkiye'ye kıyasla ilgili ülkelerin beklentisinin daha düşük olduğu düşünülebilir.

Din olgusu ise gündelik hayat alanı için görece önemli olsa da Türkiye'ye kıyasla iki ülke için daha temkinli bir zeminde durmaktadır. Türkiye toplumunun din ve din etrafındaki değerleri hayatın kurucu unsurları arasında gördüğü söylenebilir. Zira din aile ve arkadaşlık gibi özel alandan kamusal alana veya tersine bir değerlendirme zemini olarak algılanma kapasitesine sahiptir. Nitekim siyasetten, kentsel bölünmeye, ekonomiden eğitim alanına daha geniş yaşam alanlarına sirayet ettiği herkesçe malumdur. Siyasette sağ siyaset temsillerinde dini-muhafazakâr değerlerin etkisi, eğitimde İmam hatip, kuran kursu gibi kurumlardaki öğrenci sayıları ve hatta ekonomideki Müslüman veya muhafazakâr kesimlerin sermaye temsilleri birer örnek olarak kolaylıkla gösterilebilir. Oysa iki Balkan ülkesinde dinsel farklılaşmanın en bariz etkisini etnik ve kimliksel farklılıklarda görmek mümkündür. Her ne kadar ülkelerin etnik kökenleri ile ilgili sorulara yer verilmemiş olsa da dinsel kimlikler ve etnik köken arasında bir illiyet bağı kurmak hiç de zor olmasa gerek. Zira bölgede Müslümanları Boşnak ve Arnavut kimliği, Katolikleri Hırvat etnik kimliği, Ortodoksları ise Sırp etnik kimliği üzerinden okumak genel bir çerçeve çizmek anlamında sorunlu bir eşleşme olmaz. Bu çıkarıma ek iki ülke sahip olunan dinsel inanca göre kıyaslandığında toplam puanlar itibarıyla benzer oranlara sahip olsa da "oldukça önemli" seçeneği üzerinden bir ayrışma dikkati çekmektedir. Buna göre Arnavutluk'ta Katolik Hristiyanlar (Arn. %51,2) Bosna Hersek'te (Bosna %47,8) ise Müslümanlar dinin önemine vurgu yapmışlardır. Bu verilerden yola çıkarak Katolik Hristiyanlar ve Müslümanlar kendilerini dine referansla tanımlama eğiliminde olduğu, Ortodoks Hristiyanların ise kendilerini dinden farklı unsurlarla (etnik kimlik, ülke vb) tanımlama eğiliminde olduğu söylenebilir.

Tablo 2: Gündelik hayatta sosyal mesafe göstergeleri yahut istenmeyen komşular listesi

		Kabul edilemez	Olabilir	Bilmiyorum	Cevapsız
Madde Bağlılıkları	Arnavutluk	89,9	9,8	0,3	0,1
	Bosna Hersek	66	31,3	1,7	1
	Türkiye	88,9	10,4	0,4	0,3
F a r k	Arnavutluk	7,7	91,8	0,3	0,2

Göçmenler/Yabancı işçiler	Bosna Hersek	23,7	71,8	3,1	1,4
	Türkiye	41,2	57,2	1,2	0,4
	Arnavutluk	7,4	92,2	0,3	0,1
	Bosna Hersek	30,4	65	3,2	1,4
	Türkiye	48,1	49,2	2,4	0,3
	Homoseksüeller	Arnavutluk	75,7	23,2	0,9
Bosna Hersek		52,5	44,4	1,7	1,3
Türkiye		75,8	20,7	2,4	1,1
Alkolikler	Arnavutluk	82,2	17,4	0,2	0,1
	Bosna Hersek	55,7	41,8	1,4	1
	Türkiye	72,5	25,4	1,7	0,4

Soru İfadesi: Bu listede çeşitli insan grupları var. Komşu olarak sahip olmak istemediğiniz herhangi birini söyleyebilir misiniz?

Demokratik toplumlarda kendini tehdit altında görmeden yaşamak fikri hak ve hürriyetler temelinde gündeme getirilirken, insanların birbirlerine karşı ötekileştirme ve yok sayma tutumundan kaçınması yahut varlığına yönelik tehdit unsurlarının ortadan kalkması beklenir. Ancak gerek önyargılar ve gerekse geleneksel kültürel kodlar temelinde toplumsal hayat bazı kompartımanlara ayrılabilir. Bir nevi kendi varlığını güvence altına almak ve yaşam alanının sınırlarını belirlemek gayretindeki insanın kaçındığı, uzak kalmak istediği bir bağlamda sosyal mesafeler gelişmektedir⁷. Şiddet veya özel alanı aşan yetkisiz müdahaleler olmadığı müddetçe normal sayılan sosyal mesafelerin ölçülmesi ve bu yönde tedbirlerin alınması giderek olağan hale gelmektedir. Bu konuda siyasal mekanizmalardan ziyade gündelik hayatın içindeki kültürel kodları görmek bu çalışma için daha önemli sayılmaktadır. Zira yukarıdaki tabloda yer verilen hemen her bir başlığın kültürel norm ve değerler zemininde bir karşılığının olduğu bilinmektedir. Ancak verilen cevapların temelinde yatan motivasyonlardan birinin de dinsel aidiyetler olduğu bir başka gerçektir. Yukarıdaki tabloya bakıldığında madde bağımlıları, alkolikler ve homoseksüellere yönelik sosyal mesafenin neredeyse mutabakatla ortaya konulduğu düşünülebilir. Ülkeler arasındaki kıyaslamaya göre benzer sonuçlar ortaya koyan tablonun dinsel tercihlere göre kısmen farklılaştığı vurgulanmalıdır. Zira her iki ülkedeki Katolik Hristiyanlar alkolizm, madde bağımlılığı ve homoseksüellik konusunda yoğun bir şekilde karşı görüş belirttiği görülmektedir. Kısmen benzer bir tepkiselliğin Müslüman nüfus için de geçerli olduğu görülse de Ortodokslar için neredeyse yarı yarıya değişen karşıt görüşler tespit edilmiştir. Ortodoks kimliğinin bahse konu sosyal mesafe unsurları için değişkenlik arz eden görüşleri olduğu açığa çıkmaktadır. Dolayısıyla konuya yönelik yaklaşımlarının altında dinsel değil farklı motivasyonları da aramanın gerekli olacağı belirtilmelidir. Ancak konuya dair genişletilmiş bir sorgulama için makalenin imkân ve sınırları dolayısıyla yer verilmeyecektir. Burada dikkat çekici bir diğer veri ise farklı etnik kökenliler ve yabancı işçi/göçmenlerle birlikte yaşama konusundaki tercihlerdir. Ulus devlet refleksleri ile Türkiye’de farklı etnik kökenli ve yabancı işçiler/göçmenler ile birlikte yaşama konusunda çekinceler ve kafa karışıklığı kendini

⁷ Sosyal mesafelerin gündelik hayata yansıma ve toplumu inşa etmedeki önemine işaret eden bir çalışma için bkz. (Büyüktosunoğlu Yaylalı, 2023)

göstermektedir. Oysa zaten etnik çeşitlilik üzerine inşa olmuş toplumsal yapısı ile iki Balkan ülkesinde de durumun nispeten normal karşılandığı ifade edilebilir. Balkanlardaki Müslüman nüfusun bu konudaki görüşleri daha ılımlı olarak görünürken, Türkiye'deki yaklaşım ise neredeyse tam ortadan ikiye bölünmüş bir kitleye işaret etmektedir. Türkiye için yabancı olmak veya göçmenlik durumu belki de yaşanan güncel gelişmeler ve kamuoyu nezdinde yaratılan önyargılar dolayısıyla olumsuz bir tepkiyle karşılanma düzeyi daha yüksektir.

4.2. Mutluluk ve Memnuniyet

Yaşam memnuniyeti üzerine geliştirilen detaylı sorular ve ölçüm metotları ile çeşitli analizler yapılmakta ve dünya genelinde ülke insanların hayattan aldıkları doyum karşılaştırılmaktadır. Ülkelerin istatistik büroları ile de kayıt altına alınan bu verilerin temel amacı bugün yaşanan durum ile gelecek beklentisi arasındaki ilişkiyi belirlemek, böylece ortaya konulacak siyaset tarzları ve sosyal politikalar ile huzur ve refahı artırmak olmaktadır. Genel memnuniyet göstergelerinin bu anlamda basit bir çerçeve ile değil, kapsamlı analizler içinde ortaya konulması gerekirken, bu çalışmanın ana gündem maddesi olmadığı ve hâlihazırdaki mevcut durumu anlamlandırmanın bir imkânını sunduğu için odağa alınan üç soru ile üç ülke nezdinde bir kıyaslama yapılmaya çalışılacaktır. Bu tabloların ortaya koyduğu verilerin derinlikli anlamını yakalamak için dini, ekonomik, eğitim gibi çeşitli değişkenler ile çapraz analizlerin yapılmasını gerektirir. Bununla birlikte bu verilerin anlamı genel tablonun nihai sonuçlarıyla bütünleştirilmelidir. Bu başlık altında bu amacı karşılamak için analizler yapılacaktır.

Tablo 3: Mutluluk dağılımı

	Oldukça Mutlu	Mutlu	Çok mutlu değil	Hiç Mutlu değil
Arnavutluk	17,5	56,5	21,3	4,5
Bosna Hersek	29,6	57,5	10,1	2,7
Türkiye	22,3	62,7	12,7	2
Dünya Ort.	28.7	56.3	12.1	2.0

Soru İfadesi: Bugünlerde, genel olarak ne derece mutlu olup olmadığınızı söyler misiniz?

Öncelikle görüşmecilerin bugünlerde genel olarak ne derece mutlu olduğunu anlamaya yönelik soruya verilen cevaplara bakıldığında üç ülke kıyasında en mutlu ülkenin Bosna Hersek olduğu, Arnavutluk'un diğer iki ülkeye göre en düşük değerlere sahip olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan tüm ülkelerin ortalama değerleri ile kıyaslandığında Bosna Hersek'in "Çok Mutlu" düzeyinde dünya ortalamasının (World Ort. %28,7) üzerinde olduğu, "Yeterince Mutlu" seçeneğinde ise Türkiye'de (%62,7) yaklaşık altı puanlık bir fazla ile dünya ortalamasının (%56,3) üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu oranların dinsel farklılıklara göre kıyaslandığında Müslüman kitlede (%30,6) en yüksek düzeye ulaştığı görülmektedir. Eğitim (En yüksek eğitim seviyesinde üç ülke ort. %20,2) ve gelir (En yüksek gelir seviyesinde üç ülke ort. %30) seviyeleri ile doğru orantılı olarak mutluluk düzeyinde bir artışın olduğu görülürken, yaş kategorilerinde ise en genç kitlenin (16-24 Yaş aralığında üç ülke ort. %33,7) en yüksek mutluluk düzeyine ulaştığı, yaş arttıkça tersine orantılı bir şekilde mutluluk düzeyinde bir azalmanın olduğu görülmektedir. Evlilerin boşanmış ve dullara göre daha yüksek mutluluk düzeyinde olduğu, yalnızların ise evliler kadar mutlu olduğu bir diğer dikkat çekici veri olarak görülmektedir. (Bu konuda daha detaylı veriler için bkz www.worldvaluesurvey.com)

Tablo 4: Hayat memnuniyet oranları

	Arnavutluk	Bosna Hersek	Türkiye	Dünya Ort.
Sayı	1454	1735	2415	153227
Ortalama	7,19	7,72	6,52	7,16
Std Sapma.	2,47	2,21	1,91	2,19

Soru ifadesi: Genel olarak bugünlerde hayatınızdan ne derece memnunsunuz veya değilsiniz? Şimdi size göstereceğim cetvelde, son derece memnun hissediyorsanız '10', hiç memnun değilseniz '1' olmak üzere bir puanlama yapınız

Kendini mutlu hissetme ile yaşam memnuniyeti arasında doğrusal bir ilişki var gibi görünmesine karşın detaylandırıldığında nirengi farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Mutluluk genel bir duruma, yaşam memnuniyeti veya tatminkâr olma ise cari duruma işaret etmektedir. Balkan ülkeleri ile Türkiye arasında bir farklılaşma göze çarpmaktadır. Bir önceki tabloda yüksek seviyede belirlenen mutluluk düzeyi, yaşam memnuniyeti tablosunda Türkiye için dünya ortalamasının altında belirlemektedir. 10 puan üzerinden ölçeklendirilen yaşam memnuniyet ölçümünde soruya verilen cevaplar "0 Tamamen memnuniyetsiz" ve "10 Tamamen memnun" şeklinde tasnif edilmiştir. Dünya genelinde yaşam memnuniyet düzeyi on üzerinden 7,16 olarak tespit edilmiş, bu oran Türkiye'de 6,52 ile ortalamanın altında, diğer iki ülke için ise (Arnavutluk 7,19 ve Bosna Hersek 7,72) daha yüksek bir düzeyde tespit edilmiştir. Yaş gruplarında da genç kategorisinde (Arnavutluk 7,76; Bosna Hersek 8,42 ve Türkiye 6,64) en yüksek düzeye ulaşmaktadır. Eğitim düzeyi (Arnavutluk 7,43; Bosna Hersek 8,31 ve Türkiye 6,69) ve gelir düzeyi (Arnavutluk 7,65; Bosna Hersek 8,31 ve Türkiye 7,36) gibi değişkenlere göre seviye yükseldikçe yaşam memnuniyeti yahut tatmini de artmaktadır.

4.3. Sosyal Sermaye Olarak Güven Göstergeleri

Giderek daha yaygın bir kullanımla sosyal sermaye ölçümleri dünya genelinde ülkelerin gelişmişlik göstergeleri üzerinden tasnif edilmiş kullanımları bir parametre olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gösterge ile ülkelerin sahip olduğu toplumsal potansiyelin belirlenmesi, yaşanan sorunlarda ne kadar güçlü bir reaksiyon verileceğinin, belirlenen hedefleri gerçekleştirmede ihtiyaç duyulan işbirliği ve dayanışmanın ne düzeyde ortaya konulabileceğinin ölçülmesi gibi hedefleri barındırmaktadır. Öyle ki, toplumsal ağları etkin bir şekilde işletemeyen, farklılıkları bir bütüne dönüştüremeyen, sivil inisiyatif hareketlere geçiremeyen toplumların daha fazla sorunla yüzleşeceği, hâlihazırdaki sorunlarını çözmeye başarısız olacağı gibi negatif sonuçların artacağı öngörülmektedir. Francis Fukuyama'nın müellifi olarak literatüre kattığı Büyük Çözülme (2009) isimli eseri batılı toplumlarda yaşanan güven ve değerler krizinin nasıl bir sosyal sermaye erozyonuna sebep olduğunu izaha çalışmaktadır. Oysa tersine yüksek düzeyde sosyal sermaye bileşenlerine sahip ve bunu iyi değerlendiren ülkelerin günümüzde ve yakın gelecekte karşılaştığı sorunlardan çok daha kolay kurtulabilmesinin mümkün olacağı düşünülmektedir. Aslına bakılırsa kavram, modernliğin temel değer olarak gördüğü maddi gelişmişlik göstergelerinin yerine ikame edilen bir husus olarak sosyal kalkınma veya sosyal gelişmişlik göstergesi şeklinde ifade edilse yeridir. Konuya dair giderek genişleyen bir literatür uluslararası araştırma ve incelemelerin sonuçları ile çeşitli çıkarımlar ortaya koysa da, literatürde halen en çok kullanılan göstergeler Dünya Değerler Araştırmasının ortaya koyduğu aşağıdaki tablolarda verileri serdedilen sorular üzerinden incelenmektedir. Bu bağlamda güven göstergeleri önemli bir parametre olarak görülmektedir.

Genel toplumsal güven, yakın sosyallikler düzeyinde kurulan güven, kurumlara yönelik duyulan güven gibi farklı zeminlerde ölçümlenen önemli bir sosyal sermaye unsuru bu başlıkta irdelenecektir.

Tablo 5: Genel güven düzeyi

	Çoğu kişiye güvenilebilir.	Çok dikkatli olmak gerekiyor.
Arnavutluk	2,8	96,8
Bosna Hersek	9,6	89,4
Türkiye	14	84,1
Dünya Ort.	27.5	70.8

Soru ifadesi: Sizce genelde insanların çoğunluğuna güvenilebilir mi? Yoksa başkalarıyla bir ilişki kurarken veya iş yaparken çok dikkatli olmak mı gerekir?

Sosyal devlet olma pratiğinin toplumsal karşılığı vatandaşlarını toplumsal risklere karşı koruyarak sosyal güveni teminat altına alma ve toplumsal bütünlüğün pekiştirilmesini sağlama şeklinde özetlenebilir. Dünya değerler araştırması verilerine göre en yüksek güven düzeyine sahip ülkeler arasında Danimarka (%73,9), Norveç (%72,1), Finlandiya (%68,4), İsveç (%62,8) ve İzlanda (62,3) gibi neredeyse aynı coğrafi alanda yer alan ülkeler gelmektedir. Sosyal refah devletleri olarak anılan özellikle kuzey ve batı Avrupa merkezli bazı ülkelerde yüksek düzeyde tespit edilen uluslararası referans değere sahip genel güven düzeyini elde etmesindeki temel bileşenler arasında maddi zenginlik ve gelişmişlik göstergelerinden ziyade huzur, refah ve insana yönelik yapılan yatırımlar gelmektedir. Bu açıdan yukarıdaki genel güven odaklı veriler araştırmanın odağındaki üç ülke için sadece görece düşük bir düzeyde değildir, aynı zamanda toplumsal ortamın karakteristiği hakkında da bilgi vermektedir. Diğer iki Balkan ülkesine kıyasla Türkiye’de yüksek olduğu düşünülen genel güven oranlarının dünya geneline kıyasla düşük olduğu görülmektedir. Bir arada yaşama ve ortak temeller inşa etme konusunda gerekli değer zemini olarak güven, varlığında sosyal refaha, yokluğunda ise sosyal ayrışmalara sebebiyet veren kritik bir kültürel kod olarak ifade edilebilir. Bu açıdan düşünüldüğünde Balkanların ve elbette Türkiye toplumunun sosyal güveni tabanda geliştirecek ve genişletecek bir sosyal politika zemini üretmesi gerekecektir. En yüksek değere sahip ülkeler bir kenara bırakıldığında bile dünya ortalamasının altında kalan bir orana sahip olması bir handicap olarak görülebilir. Güven ölçümü iki seçenekli basit bir soru olarak görülebilir ancak sosyal güveni oldukça yalın ve açık bir ölçümleme düzeyi üzerinden ele aldığı da bir gerçektir. Ancak Türkiye gibi kendine mahsus toplumsal karakteri olan ülkelerde bu ölçümleme düzeyi ile yetinmek doğru olmayacaktır. Nitekim devamında gelen sorularla güven düzeyinin nasıl bir bağlama yaslandığı da kendini göstermektedir. Bu coğrafya ve kültürde sosyal güveni belirli bir bağlamın mahsulü, toplum katmanlarının hususi karakteri, yoğun ilişki temelinde temayüz eden bir sosyal bileşen şeklinde özetlemek mümkündür. Tarihsel olarak geliştirilen devlet ve toplum ilişkileri bağlamında sosyal güvenin de bir yanıyla devleti arkalamak yahut devleti aile büyüğü şeklinde algılamak ile eşleştirilmesi kaçınılmazdır.

Tablo 6: Yakın sosyalliklerde güven düzeyleri

		Tamamen güvenirim	Biraz güvenirim	Çok Fazla güvenmem	Hiç Güvenmem
Aileniz	Arnavutluk	94,7	4,6	0,3	0,2
	Bosna Hersek	89,3	9,7	1	0,1
	Türkiye	82,6	14,3	2,7	0,3
	Dünya Ort.	79.9	16.4)	2.6	0.7
Komşularınız	Arnavutluk	13,3	56,3	21,3	8,9
	Bosna Hersek	17,4	51,6	25,6	5,1
	Türkiye	19,9	61,9	14,5	3,4
	Dünya Ort.	18.4	54.6	20.1	5.8
Tanıdıklarınız	Arnavutluk	39,9	47,2	10,3	2,4
	Bosna Hersek	22,7	52,2	21,5	3,6
	Türkiye	14,3	56,6	21	7,8
	Dünya Ort.	26.6	53.4	15.3	4.0)
İlk defa karşılaştığını insanlar	Arnavutluk	1,1	7,6	28,9	61
	Bosna Hersek	2,1	21,3	42,3	34
	Türkiye	3,2	21,9	46,1	28,5
	Dünya Ort.	2.6	27.3	42.2	26.0
Başka dinden insanlar	Arnavutluk	9,9	34,8	28,1	22
	Bosna Hersek	5,6	45,1	35,4	12,1
	Türkiye	3,2	29,6	41,7	21,1
	Dünya Ort.	6.6	40.5	31.2	16.0
Başka ulustan insanlar	Arnavutluk	8,2	29,5	29,1	27,1
	Bosna Hersek	5,6	45,4	35,2	11,8
	Türkiye	2,9	28,1	43,6	21,5
	Dünya Ort.	6.0	38.9	31.3	18.4

Soru ifadesi: Size çeşitli gruplardan insanlara ne kadar güvendiğinizi soracağım. Bunların her biri için, “tamamen güvenirim”, “biraz güvenirim”, “pek güvenmem”, “hiç güvenmem” şeklinde bir cevap veriniz.

Bir önceki sosyal güven düzeyini ölçümleyen sorunun devamında özel ve kamusal görünüşleriyle güven düzlemini derinleştirmek kaçınılmazdır. Bu minvalde önceki tabloda eksik kalan ve bölgesel anlamda kendine mahsus dinamikleri irdeleme imkânı veren bir boyut olarak güven bağlamlarını görmek doğru olacaktır. Ancak buradaki güven duygusunun emin olma, güvende hissetme anlamında nüans farkına sahip olduğu belirtilmelidir. Zira toplumları salt kamusal genel güven düzlemi üzerinden ele almak kültürel açıdan resmin eksik kalmasına

sebepler olur. Kıyaslaması yapılan üç ülkenin kültürel anlamda benzeşen yönleriyle yakın sosyallikleri dikkate alan bir çözümleme yapılması gerekir. Yukarıdaki tabloda görünen verilere bakıldığında aile, komşular ve tanıdık insanlar gibi yakın sosyal ağların aktörü olanlara yönelik güven duyma, emin olma düzeyinin dünya ortalamasından daha yüksek olduğu görülebilir. Bir önceki tabloda anılan refah devleti ülkelerine oranla yüksek düzeyde temsil edildiği ifade edilmelidir. Zira aile etrafında geliştirilen sosyal ilişki ağları ve etkileşim pratiklerinin bir emniyet halesi olmanın çok ötesinde bir toplumsal kabul, alışkanlık, değer ve dahi kutsiyet içerdiği iddia edilebilir. Benzer şekilde komşuluk ve tanıdık olmanın da yüksek emin olma düzeyinde temsil edilmesi, yakın sosyallikleri önemli bir güven unsuru olarak koruduğu gerçeğine işaret ediyor. Bununla birlikte yakın sosyallik halesinin dışına doğru güven duyusunun giderek azaldığı görülürken, aynı dinden veya aynı etnik kökten gelmenin de önemli bir güven temsili sağladığı görülmektedir. Bu durum güven gibi sosyal ilişki zeminine yerleşen değerlerin bir üst yapısal unsur olarak değerlendirilmesi gerektiğini ispat etmektedir.

Tablo 7: Kurumsal yapılara güven dağılımı

		Oldukça Çok Güvenirim	Güvenirim	Çok Değil	Hiç
Mabet (Kilise, Cami vb.)	Arnavutluk	18,7	34,0	29,1	16,9
	Bosna Hersek	23,1	33,4	28,4	14,2
	Türkiye	21,8	48,7	21,7	6,4
	Dünya Ort.	24,2	31,3	28,0	13,9
Ordu / Askeri Birlik	Arnavutluk	18,9	42,8	25,7	10,5
	Bosna Hersek	18,5	36,2	31,2	12,3
	Türkiye	46,6	38,5	10,3	3,5
	Dünya Ort.	24,8	41,7	22,7	8,2
Basın	Arnavutluk	4,2	14,7	40,4	39,8
	Bosna Hersek	3,0	13,8	47,7	34,0
	Türkiye	6,6	36,8	38,1	17,2
	Dünya Ort.	6,3	28,7	43,1	19,6
Polis	Arnavutluk	13,3	44,4	29,3	12,6
	Bosna Hersek	13,6	43,4	27,1	15,5
	Türkiye	38,1	45,5	11,5	4,1
	Dünya Ort.	18,4	43,5	25,4	11,3
Adalet Sistemi/ Mahkeme	Arnavutluk	5,5	16,7	34,7	41,9
	Bosna Hersek	5,3	22,6	35,4	35,5
	Türkiye	25,1	48,6	18,1	7,1
	Dünya Ort.	13,6	38,3	30,0	15,1
Hükümet	Arnavutluk	2,8	11,3	26,9	58,2
	Bosna Hersek	3,1	15,2	36,2	44,4

	Türkiye	24	44,8	21,8	7,8
	Dünya Ort.	10.5	30.0	34.1	22.9
Parlamento / Meclis	Arnavutluk	1,6	6,0	20,9	70,9
	Bosna Hersek	3,3	12,9	40,8	42
	Türkiye	12,3	46,9	28,2	9,9
	Dünya Ort.	7.1	27.2	36.9	25.3
Sivil Toplum	Arnavutluk	5,6	28,8	40,3	23,9
	Bosna Hersek	5,4	26,2	42,8	24,3
	Türkiye	12	49,2	28,9	7,1
	Dünya Ort.	8.0	38.7	35.1	14.6
Başlıca bölgesel organizasyon	Arnavutluk	25,7	44,1	17,5	10,4
	Bosna Hersek	17	31,7	28,6	20,5
	Türkiye	4,6	26,8	38,3	24,8
	Dünya Ort.	7.8	31.5	32.9	17.3
Avrupa Birliği	Arnavutluk	25,7	44,1	17,5	10,4
	Bosna Hersek	17	31,7	28,6	20,5
	Türkiye	4,6	26,8	38,3	24,8
	Dünya Ort.	6.8	33.6	35.1	17.2
Birleşmiş Milletler BM	Arnavutluk	25,4	40,2	19,6	9,6
	Bosna Hersek	13,9	29,9	30,9	22,9
	Türkiye	4,4	27	38,6	23,5
	Dünya Ort.	9.9	34.2	29.8	16.0

Soru ifadesi: Aşağıda sayacağım kurumlardan her birine ne kadar güvenirsiniz? Yine “tamamen güvenirim”, “biraz güvenirim”, “pek güvenmem”, “hiç güvenmem” şeklinde bir cevap veriniz.

Devlet ve toplum arasındaki bağ, bir bakıma kurumsal yapılar ile anlam kazanır. Üretilen kurumsal temsillerin bir bakıma siyasal anlamlar ile ilişkilendirildiği, demokratik kültürün bir yansıması olduğu, siyasal aidiyet ve temsil bağı üzerinden işlerlik kazandığı bir realitedir. Dolayısıyla çeşitli düzeylerde varlık gösteren kurumsal yapıların insanlar nezdindeki itibarı onlar üzerinden işlerlik kazanan toplumsal mekanizmaları da etkilemekte, sosyal güven, inanç, değer ve normların gücünü belirlemektedir. Dolayısıyla kurumlara olan güven düzeyi ile bir toplumun güven, değer ve normlarına yönelik çıkarım yapmak gereklidir. Yukarıda ilgili tabloda verilen çeşitli kurumlar ve bunlara yönelik güven düzeylerine odaklanıldığında hâlihazırdaki devlet veya üst yapısal kurumlar ile toplum arasındaki ilişkiye de açıklık getirilmiş olacaktır. Demokratik toplumlarda siyasal mekanizmaların yüksek güven düzeyine erişmesi, hak ve özgürlükler, güvenlik ve adalet gibi mekanizmaların yüksek güven düzeyinde temsil edilmesi beklenir. Tabloda yer verilen kurumların güven düzeylerine bakıldığında odak alınan üç ülkenin kendine mahsus yaşama tecrübesi ile farklılaştığı görülecektir. Buna göre dini kurumların toplamda dünya ortalamasının üzerinde bir güven düzeyine sahip olması beklenen bir güven düzeyidir.

Ancak ordu/askeri birliklerin güven düzeyinin Türkiye ile diğer iki Balkan ülkesi arasında farklı bir görünüm arz etmesi üzerine düşünmek gerekecektir. Zira Türkiye’de silahlı kuvvetlerin güçlü bir güven halesine sahip olmasına karşın, Balkan ülkelerinde bu durumun sorgulandığı söylenebilir. Bölgede yaşanan çatışma ve savaşların henüz yakın sayılacak bir tarihte olması askeri birliklere yönelik endişelerin de kaynağı sayılabilir. İki Balkan ülkesinde (Arnavutluk Tamamen Güv. %20,2 ve Güv. 43,5; Bosna Hersek Tam. Güv. %24,4 ve %39,1) Müslüman nüfusun askeri birliklere daha yüksek bir güven atfettiği görülmektedir. Polis kurumu için de benzer bir tablo karşımıza çıkmakta, toplam güven Türkiye’de diğer iki ülkeye ve dünya ortalamasına göre yüksek çıkarmaktadır. Buna karşın Adalet Sistemi yahut Mahkemeler, Hükümet, Parlamento/Meclis ve sivil organizasyonlar ise Türkiye ile kıyaslandığında iki Balkan ülkesinde oldukça düşük düzeyde güvenilen kurumlar olarak tespit edilmiştir. Bölgenin siyasal yapısı ve devletin temsil gücü itibarıyla bakıldığında bir güvensizlik ve temsil sorunu olduğu açıktır. Doksanlı yıllar Türkiye’sine benzer bir tablonun ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim 1995-1999 tarihli üçüncü dalga değerler araştırmasının verilerine bakıldığında günümüze göre daha yüksek güven düzeyleri ile karşılaşılmaktadır. Doksanlı yıllarda Arnavutluk ve Bosna Hersek’te hükümete (Toplam puanlar Arn.%37,9 ve Bsn. %69,3), meclise (Toplam puanlar Arn.%56,3 ve Bsn. %54,9), adalet sistemine Toplam puanlar Arn.%56,9 ve Bsn. %69,4) olan güven bugüne nazaran daha yüksek düzeylerde tespit edilmiştir. Son dalgada elde edilen verilere bakıldığında önemli kurumsal yapıların, özellikle bir vatandaş olarak bireyin siyasal alanını ve devletle olan bağına temsil eden kurumların düşük güven düzeyinde algılandığı bir gerçektir. Buna karşın ülkelerin ulus aşırı örgütlenmeler içindeki konumları ve tarihsel münasebetleri dolayısıyla da farklı güven düzeylerine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Özellikle Avrupa birliği konusunda net bir farklılaşma gözlenmektedir. Buna göre Arnavutluk ve Bosna Hersek’in Avrupa Birliğine yönelik tutumları yüksek güven düzeyinde temsil edilirken, Türkiye’nin bu yöndeki tutumunda ise düşük güven düzeyi görülmektedir. Birleşmiş Milletlere yönelik tutumlarında Bosna Hersek ve Türkiye benzer şekilde düşük güven düzeyine sahipken, Arnavutluk ise yüksek güven temsiline sahiptir. Ancak ilginç olan Arnavutluk ve Bosnalı Müslümanların diğer inançlara göre daha yüksek güven duydukları görülmektedir.

Tablo 8: Ülkesi için savaşmaya gönüllülük düzeyi

	Arnavutluk	Bosna Hersek	Türkiye	
Genel Durum	Evet	75,1	46,1	76,4
	Hayır	18,2	43,6	19,2
	Bilmiyorum	5,2	7	3,6
	Cevapsız	1,5	3,3	0,8
	Sayı	1454	1735	2415

Soru İfadesi: Kuşkusuz, hepimizin dileği bir savaş olmamasıdır ama bir savaş çıkacak olsa siz de ülkeniz için savaşır mıydınız?

Yakın zamanda yaşadığı savaşlarla anılan Balkan coğrafyası için özellikle Bosna Hersek için bu ağır bir travma ve kalıcı etkiler bırakmıştır. Savaşı gören ve yaşayan halk kitlelerinin halen yaşadığı düşünülürse din ve etnik kökenler arasında bir farklılaşmanın çeşitli şekillerde tezahür etmesi de doğaldır. Yaşadığı ülkeyi benimseme ve uğrunda savaşmayı göze alma fikri hemen her yurttaş ve vatanseverin gündemi olabilir. Ancak bölge söz konusu olduğunda diğer inanç kategorilerine nazaran Müslümanların daha yüksek yüzdeyle bu konuda öne çıktığı

görülmektedir. Arnavutluk için Katoliklerin %73,6'sı, Ortodoksların %62,2'si, Müslümanların ise %77,1'i evet savaşıma seçeneğini işaretlemiştir; Bosna Hersek 'de ise Katoliklerin %48,2'si, Ortodoksların %47,2'si çoğunluk olarak hayır savaşıma seçeneğini işaretlemiştir. Bosna Hersekli Müslümanların ise %51,8'i ise evet savaşıma seçeneğini işaretlemiştir. Savaşıma göze almak bahasına ülkeye aidiyetin inanç kategorilerine göre farklı çıkması elbette tarihsel hafıza ile de ilgilidir. Doksanlı yılların başında yaşanan savaşın bölge halklarına unutulmaz bir travmatik hafıza bıraktığı unutulmamalıdır.

4.4. Politik Kültür ve Demokratik Değerler

Dünya değerler araştırmasının verileri üzerinden bir çerçeve çizme ve toplumsal görünümün kültürel kodlarını anlama amacıyla önceki bölümlerde serdedilen görüşler ve analizlerin genel itibarla üç ülke için benzerlikler üzerine kurulu olduğunu ifade etmek gerekir. Etnik/dinsel farklılıkların verilerde kendini hissettirdiği ve yeni yorumlara yer yer imkân sağladığı düşünülebilir ancak gündelik ve ortalama sıradan toplumsal hayatın birbirine benzer bir yapı üzerine kurulu olduğu tespit edilmiştir. Ortaya çıkan farklılıkların siyasal göndermelerin yoğun olduğu noktalarda tespit edilmesi, iki Balkan ülkesinde de siyasetin toplumsal değerleri ayırttığını ve aşındırdığını düşündürmektedir. Bir bakıma olağan bir ayrışma ve siyasi taraflar arasında yürütülen çekişmelerin demokrasi üzerinden normal karşılanması beklenebilir ancak yapısal kurumlara yönelik güven zedelenmiş veya azalmışsa söz konusu durum artık bir toplumsal zafiyet göstergesi sayılabilir. Buna sebebiyet veren ve bu durumdan kurtulmanın imkanını besleyen de yine aynı zeminde aranmalıdır. Bu amaçla yazının üzerine bina edildiği politik kültür ve demokratik değerlerin analiz edilmesi amacıyla belli başlı veriler bu bölümde irdelenecektir. Siyasetin ayırıştırıcı doğası ile demokrasi kültürünün içsel motivasyonları arasındaki bağı detaylandırmak bu bölümün ana sorunsalı olacaktır. Buna göre demokratik kültürde yer alan siyasal eylem biçimleri, seçmen davranışı, seçimlerin algılanışı, politik sistem görüşleri, demokrasinin özellikleri gibi başlıklar altında bu değerlendirmeler yapılacaktır.

Tablo 9: Demokratik Kültürde Siyasal Eylem Biçimleri

		Arnavutluk	Bosna Hersek	Türkiye
Dilekçe İmzalamak	Yaptım	11,5	31,1	8,2
	Yapabilirim	47,1	44,1	40,7
	Asla Yapmam	35,4	21,7	46,8
	Bilmiyorum	5,1	2,8	3,1
	Cevapsız	0,9	0,3	1,1
Boykota Katılma	Yaptım	4,1	12	4,2
	Yapabilirim	30,2	40,2	33,5
	Asla Yapmam	59,1	43,9	57,5
	Bilmiyorum	5,3	3,5	3,3
	Cevapsız	1,3	0,4	1,4
Yasal/ba rıışıl gösterile	Yaptım	6,7	11,2	6,5
	Yapabilirim	36,7	45,5	42,7
	Asla Yapmam	52,2	39,6	46,1

Resmi olmayan grevlere katılmak	Bilmiyorum	3,2	3,3	3,4
	Cevapsız	1,2	0,4	1,2
	Yaptım	0,5	6,2	2,9
	Yapabilirim	2,8	31,8	35,7
	Asla Yapmam	93,6	56,4	55,9
	Bilmiyorum	2	5	4,3
	Cevapsız	1,2	0,6	1,2

Soru İfadesi: Şimdi size, insanların katılabilecekleri bazı siyasi faaliyetler sayacağım. Bunların her biri için, “böyle bir faaliyete katıldım”, “gerekirse katılabilirim” veya “kesinlikle katılmam” şeklinde bir cevap veriniz.

Demokrasi salt bir siyasal sistem ve bu sistem içinde kalınarak yönetim erklerinin belirlendiği bir yapısal araç olarak görülebilir mi? Yahut demokrasi teorileri çerçevesinde vurguların seçim, sandık ve siyasal partiler etrafında yapılması yeterli olur mu? Bu ve buna benzer pek çok sorunun demokrasi kültürünü anlamada yeterli olmayacağı açıktır. Zira demokrasi kültürünün salt siyaset marjında değerlendirilmesi konuyu yetersiz ve izahtan varestede kılacaktır. Demokrasi kültürü temelde bir arada yaşamanın siyasal imkanını üreten, reel politik olandan, kültürel politik olana doğru geçişi mümkün kılan bir sistem olarak görülmelidir. Politikanın belirlediği bir kültürel vasatta taraftarlık veya ideolojik sığlaşmanın yaşam tarzına dönüşmesi kaçınılmazdır. Bu vasatın alametifarikası ise siyasal parti ve sandık olarak temayüz eder. Oysa demokratik eylemin bir kültürel değer olarak yaygınlaşması salt siyaset ve siyasetçi elinde harcanan kitleleri değil, yaşamı birlikte kurmanın yolunu arayan, sorunları çözme ve beklentileri gerçekleştirme yolunda eylem alanları inşa eden bir insan tipolojisini üretir. Cari siyasetin dönemsel olarak seçim zamanlarında kendini hatırlatmasına muhtaç bir demokrasinin yeterli ve kalıcı bir toplumsal barışı sağlamaya dönük faydası ise zorlamadan ibarettir. Ancak yine de seçim, seçmen, siyasal parti, oy verme, meclis vb. gibi demokratik kültürün siyasal araçlarını yerme veya değersizleştirme de anlamlı bir uğraş değildir. Ancak bahse konu unsurları yaşamın geneline canlı ve dinamik bir şekilde yaymak gerekmektedir.

Demokrasinin tanımı sosyal bilimler literatüründe hayli tartışmalı bir konudur. Literatürde demokrasinin tek bir tanımı olmadığı gibi her kültürel, coğrafi ve tarihi bağlama göre bu tanımlamalar değişebilmektedir. Collier ve Levitsky'nin (1997) yaptığı bir tarama çalışmasına göre sosyal bilimler literatüründe yüzlerce demokrasi tanımı bulunmaktadır. Çağdaş siyaset bilimcilerden John Rawls (1971) demokrasiye yaklaşımında oldukça maksimalist bir söylem tuttururken Alman sosyolog Jürgen Habermas, Joseph Bessett (1980) tarafından ortaya atılan ‘müzakereci demokrasi’ kavramını geliştirerek demokratik ülkelerde sistemi diğer anlayışlardan ayıranın siyasi süreçlerin müzakereye açık olmasını öne sürer (Habermas, 1996). Bu meyanda Rawls’ın anlayışıyla bakıldığında dünyada hakıyla işleyen demokratik ülke bulmak zorlaşırken, Habermas’ın anlayışıyla gidildiğinde demokratik evren çok daha geniş kalabilmektedir.

Dünya değerler araştırmasının sunduğu verilere bakıldığında demokratik ve politik kültürü yalnızca seçimler üzerinden kurgulamadığı anlaşılmaktadır. Nitekim yukarıdaki tabloda sunulan siyasal eylem biçimlerinin doğrudan seçim ve sandıkla ilgisi olmadığı açıktır. Buna göre demokrasinin sandık dışı eylemliliklerinden bazıları olarak grev, boykot, dilekçe, barışçıl gösteri gibi seçenekleri sorgulaması önemlidir. Tabloda yer alan tüm eylem biçimlerinde vatandaşların

neredeyse büyük çoğunluğunun tecrübe sahibi olmadığı açıktır. Yani olağan bir yaşam tecrübesi haline getirmedikleri anlaşılmaktadır. Bir sorun etrafında dilekçe imzalamak ve yetkili mercilere bunu iletmek, rahatsız edici bir konuda boykota katılmak yahut yasal gösteriler, grevler tertip etmek konusunda oldukça çekimser oldukları acıca görülmektedir. Dünya genelinde belirlenen eylemlere katılım ile kıyaslandığında bazı farklılıklar olmasına karşın, önemli olanın her üç ülkede de potansiyel olarak demokratik kültürün araçlarına yönelik bir açık kapı bırakıldığıdır. Nitekim büyük çoğunluk “yaptım” seçeneği ile belirli eylemleri daha önce tecrübe etmediğini beyan etse de “yapabilir” seçeneğini işaretleyerek neredeyse tüm siyasal eylemleri uygulayabileceğini ifade etmektedir. Demokratik kültürün barışçıl ve etik ilkeler çerçevesinde hayata geçirilmesi için siyasal yönetimlerin destek vermesinin önemi burada ortaya çıkmaktadır. Zira yasal olmayan, resmi olmayan, izinsiz vb. gerilim halesinin ortadan kaldırılması, emniyetin sağlanması, güvencenin verilmesi, insanların kendilerini rahat hissetmesi gibi önceki bölümde ifade edilen hususlarda sosyal güven düzeyinin geliştirilmesi ile mümkün olabilecek bir durum olduğu açıktır. Zira sandık, seçim ve siyasal parti sempatanlığı konusunda vatandaşların oldukça istekli olduğu gayet aşikârdır.

Yerel ve ulusal seçimlerde oy kullanma davranışı üzerine sorulan soruya ise her üç ülkede de katılımcıların neredeyse yüzde doksana yakın bir oranda her zaman ve genellikle seçeneklerini işaretledikleri, asla diyenlerin en fazla yüzde on civarında kaldığı görülmektedir. Dünya geneli ortalamalarına göre yüksek bir yüzdeye sahip olan bölge Avrupa ve Amerika gibi modern demokrasilerle kıyaslandığında çok daha yüksek yüzdeye sahip olduğu görülmektedir. Modern demokratik ülkelerde seçimlere katılımın yüzde altmış-yetmiş civarında seyrettiği düşünülürse, her üç ülkenin sandık hassasiyetinin oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Bu durum aslına bakılırsa sandık marjına sıkıştırılmış bir demokrasi ve siyaset kültürünü işaret etmektedir. Oysa toplumların alternatif siyasal eylem biçimlerini demokrasinin ilkeleriyle uygulama konusunda desteklenmesi ve cesaretlendirilmesi gerekmektedir.

Tablo 10: Ülke seçimlerinin karakteristiği hakkındaki düşünceler

		Arnavutluk	Bosna Hersek	Türkiye
Oylar adil sayılır	Çok Sık	6,8	6,4	35,4
	Sık	10,6	19,4	31,5
	Sık değil	36,8	38,8	19,3
	Hiç sık değil	36,7	32,1	8,2
	Bilmiyorum	6,4	3,1	4,8
	Cevapsız	2,7	0,2	0,9
TV haberleri iktidar partisinin lehinde	Çok Sık	25,3	30	15
	Sık	41,2	40,1	37,3
	Sık değil	17,5	20,5	28,2
	Hiç sık değil	6,5	7,1	11,8
	Bilmiyorum	6,3	2,1	6
	Cevapsız	3,2	0,2	1,7
Seçmenlere Rüş	Çok Sık	62,4	32,5	11,8
	Sık	23,9	43,1	29,8

Seçim görevlileri adlıdır	Sık değil	4,5	16	27,3
	Hiç sık değil	2,1	4,8	22,3
	Bilmiyorum	4,2	3,3	6,9
	Cevapsız	3	0,3	1,9
	Çok Sık	6,5	6	31,6
	Sık	15,9	26,7	31,6
Zenginler seçimleri satın alıyor	Sık değil	49	38,8	21,4
	Hiç sık değil	19,1	24,2	7,2
	Bilmiyorum	6,3	4,1	6,1
	Cevapsız	3,3	0,2	2,1
	Çok Sık	65,4	37,1	7,5
	Sık	22,9	38,8	27,3
Zenginler seçimleri satın alıyor	Sık değil	3	13,9	28,4
	Hiç sık değil	1,1	6,2	27,5
	Bilmiyorum	4,3	3,6	7,3
	Cevapsız	3,2	0,3	1,9

Soru İfadesi: Şimdi, ülkemizdeki seçimlerle ilgili bazı ifadeler okuyacağım. Size göre bu sayacaklarıma ülkemizdeki seçimlerde ne kadar rastlanır?

Seçim sandığına sıkıştırıldığını iddia ettiğimiz seçmen davranışının bir başka açıdan da güvensizlikle pekiştirildiği yukarıdaki tablodan görülebilir. Demokratik kültürün siyasal eylem biçimlerini uygulama potansiyeli olan ancak imkânı olmadığı varsayılan vatandaşların mevcut seçimler hakkındaki görüşleri ise oldukça manidar ve düşündürücüdür. Özellikle iki Balkan ülkesinde seçimlerin nasıl algılandığını gösteren verilerin içeriği oldukça düşündürücüdür. Buna göre katılımcıların büyük çoğunluğu için seçimler üzerinde şüpheler ve endişeler hâkimdir. Oyların sayılmasında başlayan şüpheler, seçim görevlilerinin adaletine, habercilerin tarafsızlığına, sermaye sahiplerinin müdahalesine doğru genişleyen çeşitli şüpheleri barındırmaktadır. Türkiye'deki seçimlerle ilgili olarak bu endişe ve şüphelerin neredeyse yarıya yakın azaldığı ise bir başka kıyas göstergesidir. Türkiye'nin demokrasi yolunda en azından seçim ve seçmen güvenliği, sandık adaleti gibi hususlarda istikrarı yakaladığı, güven ortamını inşa edebildiği açıktır. Türkiye'de seçimlerin güvenli ve adil bir şekilde uygulandığına yönelik yaygın bir kanaat oluşmuşken, diğer iki Balkan ülkesinde ise seçimlerde ortaya çıkan sonucun halk nezdinde güven üretmediği anlaşılmaktadır. Zira seçimlere yönelik olumsuz tüm algılar üzerinden bir değerlendirme yapıldığı, üstelik ortaya çıkan bu sonucun din, eğitim ve gelir seviyesi gibi değişkenler düzeyinde bir değişiklik içermediği görülmektedir. Kısmen Müslüman nüfusun daha az şüphe ürettiği görülürken bu anlamlı bir fark yaratacak düzeyde değildir.

Balkanlardaki bu iki ülke için seçim sistemi ve siyasal kültürün içinde bulunduğu durum yahut algılar üzerinden değerlendirilen bu yapısal sorunların çözümü için ise devamında gelen soruların ortaya koyduğu veriler oldukça açıklayıcıdır. Ülke yönetiminin nasıl bir siyasal sistem ile gerçekleşmesi gerektiği hususundaki görüşü almak için sorulan “demokratik, teknokratik, askeri ve otokratik” yönetim anlayışlarını içeren seçeneklerden en yüksek desteği alan siyasal yönetim şekli “demokratik bir siyasi sisteme sahip olmak” şeklinde tezahür etmiştir. Bu yönetim

şekline Arnavutluk'ta katılımcıların %87'si "Çok iyi", %9,7'si ise iyi şeklinde; Bosna Hersek'te ise katılımcıların %62,5'i "çok iyi", %28,1'i ise "iyi" şeklinde görüş belirtmişlerdir. Katılımcıların neredeyse tamamına yakını demokratik siyasi sistemi bir ortak değer olarak öne çıkarmışlardır. Buna karşın "parlamentoyla, seçimlerle uğraşmak zorunda kalmayan güçlü bir lidere sahip olmak" şeklinde ifade edilen otokrat yönetimine "kötü ve çok kötü" diyenlerin oranı Arnavutluk'ta % 75,2; Bosna'da %50,8 olarak tespit edilmiştir. Yine benzer şekilde asker yönetimine de Arnavutluk'ta katılımcıların %80,1'i, Bosna'da ise %58,8'i kötü ve çok kötü şeklinde görüş belirtmişlerdir. Basit bir çıkarımlar iki Balkan ülkesi de bu konuda demokrasinin bir üst değer olarak diğer siyasi yönetim şekillerinden daha önemli olduğu konusunda hemfikirdir.

Tablo 11: Demokrasinin temel özelliklerine yönelik görüşler

Demokrasinin temel ilkelerine yönelik görüşler		Arnavutluk	Bosna Hersek	Türkiye
Hükümetlerin zenginleri vergilendirmesi ve fakirleri sübvanses etmesi.	Ort.	6,71	7,22	5,84
	Std.Sap	3,18	3,36	2,83
İnsanların işsizlik için devlet yardım alması.	Ort.	7,95	7,91	7,22
	Std.Sap	2,55	2,93	2,36
İnsanların liderlerini özgür seçimlerle seçmesi.	Ort.	9,28	8,32	7,53
	Std.Sap	1,84	2,85	2,48
Dini otoritelerin kanunları yorumlaması.	Ort.	2,83	3,2	4,4
	Std.Sap	2,86	3,01	2,8
Medeni hakların insanların özgürlüğünü baskıya karşı koruması.	Ort.	8,46	8,01	7,26
	Std.Sap	2,48	2,95	2,48
Hükümet yetersiz kaldığında ordunun görevi devralması.	Ort.	3,81	4,57	-
	Std.Sap	3,4	3,49	-
Devletin insanların gelirlerini eşitlemesi.	Ort.	6,99	7,12	6,83
	Std.Sap	3,23	3,23	2,51
İnsanların yöneticilerine itaat etmesi.	Ort.	2,83	4,5	5,01
	Std.Sap	2,98	3,42	2,85
Kadınlar erkeklerle aynı haklara sahiptir	Ort.	9,28	8,32	7,53
	Std.Sap	1,84	2,85	2,48

Soru ifadesi: Arzulananabilir olan her şey demokrasinin temel özelliği olmayabilir. Şimdi sayacaklarımdan hangileri sizce, demokrasinin temel özelliklerindedir. Cetvelde "1" puan "hiçbir şekilde demokrasinin temel özelliği değildir", "10" puan ise, "kesin olarak demokrasinin temel bir özelliğidir" anlamına gelmektedir. "1 puan" Demokrasinin temel bir özelliği değildir ve "10 puan" Demokrasinin temel bir özelliğidir.

Tam da bu noktada demokratikleşmenin kendisi de önemlidir. Yani bir ülkenin demokratikleşme süreci demokrasinin niteliğini belirler. Modernleşme teorisi içinde, demokrasi ve demokratikleşme çabaları üzerine akademik tartışmalar, geleneksel toplumların dönüşümü üzerine yapılan bilimsel araştırmalara eşlik eder. Adam Przeworski demokratik yönetimin yerleşikliğini açıklarken, iktisadi gelişmenin demokratik esasları garanti ettiğini söyler. Przeworski'ye göre eğer bir demokrasi belirli seviyede bir iktisadi gelişimi sağlarsa, otoriter

rejime doğru bir geri dönüş olmayacaktır (Przeworski 2006). Ekonomik ve sınai gelişmişlik ve demokratikleşme arasındaki ilişki üzerine ilk yazanlardan biri de Seymour M. Lipset'tir. Lipset modernleşmenin (iktisadi gelişmenin) bir ülkede demokrasiye yol açıp açmayacağı sorununu ele almış ve modernleşme çabaları ve iktisadi gelişmenin toplumda belirli bir değişime yol açtığı sonucuna varmıştı. Bu değişim ise demokrasinin tesis edilebilmesi için yeterli kaldıraç gücünü üretmekteydi (Lipset 1959). Başka bir deyişle, Lipset modernleşme ve demokrasi arasında bir dereceye kadar nedensel ilişki olduğu kanısındaydı.

Ancak biz bu çalışmada vatandaşlığın demokratik süreçlere katılımının demokrasi için hayati önemde olduğunu düşünmekteyiz. Mohamed A. Kadivar (2018) sosyal bilimlerdeki demokrasi literatürünün genel bir tutum olarak vatandaşlığı fail/aktif olarak değil maruz kalan/pasif olarak ele aldığını, vatandaşlığın katılımını gözardı ettiğini belirtir. Yine aynı şekilde A. Üstün Çatalbaş (2022) yukarıdan aşağıya, jakoben süreçlerle gerçekleştirilen demokratik süreçlerin, aşağıdan yukarıya, halkın talebi ile gerçekleşenlere oranla gelişim şansının az olduğunu vurgulamaktadır. Yukarıda zikredilen çalışmaların hiçbirinde vatandaş yoktur. Demokrasi yüksek siyaset yahut elitler-arası ilişkilerle açıklanmaya çalışılmaktadır. Sınıfsal okumalarda bile soyutlamalar oldukça yoğundur. Bu çalışmada vatandaşın siyasi süreçlere toplumsal kimlikleri ile birlikte bireysel olarak nasıl katıldıklarıyla ilgileniyoruz. Bunu yaparken de sadece politik sisteme (demokrasi?) olan bakış açılarını değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal sermayeleri ile kimliklenmelerine de odaklanarak bu türden birikimlerin, öz-tanımlamalarının siyasi reflekslerini nasıl etkilediğini ölçmeye çalışıyoruz.

Demokrasinin içeriği ve yönetim anlayışının neleri kapsadığı konusunda ise katılımcıların kanaatlerini almaya yönelik hazırlanan devam sorularında ise modern hukuk ve sosyal refah devleti kapsamındaki ilkelerin öne çıkarıldığı açıkça görülmektedir. Bu meyanda katılımcıların gelir adaleti, işsizliğin giderilmesi, özgür seçim ortamının sağlanması, medeni hakların korunması, insan haklarına saygı gibi temel değerleri öne çıkardığı görülmektedir. Buna karşın dini otoritelerin siyasal yönetime karışmasına, ordunun görev üstlenmesine, yöneticiye itaate karşı görüş belirttiği görülmektedir. Genel bir çerçeve içinde bakıldığında modern demokratik yönetim anlayışı temelinde bir siyasal sistem hedefini belirleyen katılımcılar, bu demokratik yönetim anlayışının ise toplumsal tabanda huzur, refah ve güveni pekiştiren bir anlayışla sağlanması konusunda da birleşmektedirler. Her ne kadar geleneksel dünyanın referans değerleri arasında yer alsın da din ve asker kökenli aktörlerin kendi görev alanları içinde kalması gerektiği öne çıkarılmıştır. Bu düşünceler, farklılıkları ile bir arada ve bir ülke çatısı altında yaşamak durumunda olan toplumların özellikle de Balkanlardaki toplulukların kendilerini güvende hissetmeleri, temsil sorununun giderilmesi, özgürlük ve haklar temelinde eşit yurttaş konumuna erebilmeleri için demokrasinin gereğine inandıklarını göstermektedir. Dolayısıyla bu noktadaki sorunları giderilmesi, uygulama ve esasların korunması tabandan gelen beklentiyi yansıtmaktadır.

Tablo 12: Demokratik yönetim algısı

Demokrasiyi değerlendirme		Arnavutluk	Bosna Hersek	Türkiye
Demokratik ülkede yaşamanın değeri	Ort.	9,64	8,35	7,89
	Std.Sap	1,25	2,1	2,1
Günümüzde bu ülke ne kadar demokratik yönetiliyor?	Ort.	3,96	3,66	6,27
	Std.Sap	2,59	2,4	2,29

Ülkedeki yönetim sisteminden ne derece memnunsunuz?	Ort.	3,25	3,2	6,03
	Std.Sap	2,47	2,24	2,18

Soru ifadesi: Sizin, kendiniz için demokratik yönetime sahip bir ülkede yaşamak ne kadar önemlidir?

Demokratik değerlerin siyasal yönetimin esasını oluşturması konusundaki beklentilerin daha da somut olarak ifade edildiği bir diğer tabloda ise iki Balkan ülkesinde de aynı anlayışa sahiptirler. “Demokratik bir ülkede yaşamak değerlidir” ancak görünen o ki bu iki Balkan ülkesi demokratik bir yönetim anlayışına sahip değildir, zira yaşayanların ülke yönetiminden memnun olmadıkları açık bir gerçektir. Oysa Türkiye defaten yaşana darbelerle rağmen yüzyıllık demokrasi tecrübesi ile demokrasinin değerini bilmekte, sorunları olsa da demokrasinin ilkelerini önemsemekte ve koruma gayretindedir. Bu durum Türkiye’yi bir bakıma demokratik olgunluğu en azından seçim ve sandık etrafında da olsa muhafaza edebilen bir ülke olarak Balkan ülkelerine kıyasla öne çıkarmaktadır.

Sonuç

Balkanlar ve Türkiye kıyasında bir değerler analizi yapılan bu çalışmada bazı hususların altı çizildi. Gündelik hayatın olağan akışında sahip olunan kültürel özelliklerin bir ayrışma veya gerilim barındırmadığı aksine benzer algılar ile yakınlaştığına işaret edildi. Öyle ki Müslüman öteki olmanın bölge ülkeleri yerine Türkiye ile yakınlaşmaya sebep olduğu düşüncesi değerler zemininde neredeyse ters yüz edilmiş oldu. Balkan toplumlarının uzun yıllar birlikte yaşaması ile her ne kadar savaş ve çatışmalarla bölünmüş olsa da ortak bir yaşam kültürü inşa etmeye engel olamamıştır. Halkların birlikte yaşama konusunda ortaya koydukları çabanın değerler ve yaşama alışkanlıkları ile şekli benzerliğe dönüştüğü bu durumun ise Müslüman ve Hristiyanlar için bölgeyi doğu batı arasında müstakil bir noktaya taşıdığı söylenebilir. Kendine mahsus gerilimleri kadar, kendi doğasını yansıtan değer yapıları da geliştirildiği görülmektedir. Ancak bu ortak noktalar, her an ortaya çıkacak küçük bir kıvılcımla çatışma zeminine dönüşmesinin ise engellenemediği açıktır. Zira gündelik hayatın olağan akışına kendini kaptırmaya teşne bu milletlerin, tek boyutlu güç temerküzü ile dengeyi şaşırması ve insanlık tarihine trajedilerle kazınacak bir sorunu üretmesi hiç de zor değildir. Bölge özelinde yapılacak analizlerin siyaset, iktidar, demokrasi, güven, emniyet vb. gibi kavramlar haricinde ortaya koyacağı pek az şey vardır. Nitekim bu hassas boyutu bölge halklarının istikrar ve huzuru için nirengi noktası olarak işletmek gerekmektedir.

Çağdaş toplumların siyaseten en belirgin özelliği, ikna edilmesi gereken birbirinden farklı kitlelere ve uyulması gereken hukuki normlara sahip olması gerektiğidir. Ancak bunu metazori dayatmalara veya palyatif tedbirlere yaslanarak hayata geçirmek imkansızdır. Bu gerçeği bilen sosyal refah devletlerinin önceliği toplumsal huzur ve barışı tesis etmek, toplumsal güven duygusunu her kesim için güçlendirecek yeni kamusal alanlar üretmek olmuştur. Yüzeysel veya derinde kalan sorunların giderilmesi ve geleceğe taşınmasını önlemek amacıyla çözümü insani olana ya da sosyal ilişkilerin yapıcı doğasına tevdi etmeyi tercih etmişlerdir. Bunu ise son dönemin popüler kavramı olan sosyal sermaye ve sosyal uyum kavramları ile karşılamaya çalışmaktadırlar. Sosyal sermaye kavramı sosyal ilişkilerin gücüne vurgu yapan, bir araya gelmeyi, ilişki ve etkileşim kurmayı öneren bir bakışa sahiptir. Birbirinden yalıtılmış ve yalnızlaştırılmış, kendi sınırları içine çekilmeye zorlanmış veya kapalı topluluklar halinde yaşayan, içe kapalı ve gizli ilişki ağları üretmeyi maharet sayan bir anlayış yerine dışa açık, işbirlikçi, dayanışmacı ve ortak değer üretebilen toplumların yani sosyal sermayesi güçlü

toplumların pek çok sorunu aşabilecekleri vurgulanmaktadır. Bu amaçla üretilen sosyal politikaların yanı sıra demokrasi kültürünü toplumsal zemine bir ortak değer olarak işleyen, bu vesile sosyal uyumu kendiliğinden, doğal bir sonuç olarak önceleyen bir anlayış öne çıkarılmaktadır. Ancak makalenin konusu olan ülkeler ve pek çok geç demokrasi ülkelerinde durum arzu edilen mahiyette değildir. İnsanların birbirine olan güveni pazarlık zeminlerinde gelişirken, yakın sosyal ilişkilerin içinden çıkamayan bölünmüş kitleler giderek daha güçlü hale gelmektedir. Analiz edilen verilerin ilk elde ortaya koyduğu gerçek tam olarak budur. Buna karşın özellikle Balkan ülkeleri örneğinde analiz edilen verilerde bir üst değer olarak demokrasinin ilkelerine, uygulamalarına, stratejilerine muhtaçlığını açıkça ifade eden bir geniş kitle mevcuttur. Söz konusu olan cari durum ise algıların olumsuzluk, güvensizlik ve sorunlar içerdiği açıkça ifade edilmektedir. Buna karşın çözüm önerisi ise demokratik bir siyasal sistem olarak ortaya konulmaktadır. Bölgenin etnik, dini, ekonomik vb. açılardan bir potansiyelden ziyade çatışma zemini barındırdığı veya tecrübe edegeldiği bilinirken, siyasetin adil, normatif ve güven temelli üretilmesi adına demokrasinin ihdas edilmesi ortak temennidir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2014). *The young turks and the ottoman nationalities: Armenians, Greeks, Albanians, Jews, and Arabs, 1908-1918*. Salt Lake City: The University of Utah Press.
- Aydemir, M.A., (2011) *Sosyal sermaye- topluluk duygusu ve sosyal sermaye araştırması*. Çizgi Kitabevi, Konya.
- Aydemir, M.A. and Özşahin, M.C. (2011). Türk demokrasisinde kayıp halkayı keşfetmek: Türkiye örneği üzerinden sosyal sermaye-demokrasi bağlantısını yeniden düşünmek. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6 (1), 41-87.
- Barkey, K. (2008). *Empire of difference: The ottomans in comparative perspective*. New York: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (2002). "The forms of capital", *Readings in economic sociology*. Ed. N. W. Biggart. Oxford: Blackwell Publishing, s.280-291.
- Çatalbaş, A. Ü. (2022). *Militarism, democracy, and concordance: The role of citizenry in (re)-establishing democratic order in Argentina and Turkey*. Konya: Çizgi Yayınevi.
- Fukuyama, F. (2005). *Güven: Sosyal erdemler ve refahın yaratılması*. Çev. A. Buğdaycı. 3.baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fukuyama, F. (2009). *Büyük çözülme – insan doğası ve toplumsal düzenin yeniden oluşturulması* Çev. H. Kaya. İstanbul: Profil Yayınları.
- Genç, M. (2014). *Osmanlı imparatorluğunda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: contributions to a discourse theory of law and democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Hoxhaj, M., Muharremi, O., & Nushi, E. (2022). Analyses of demographic changes, labor market trends, and challenges in albania. *SocioEconomic Challenges*, 6(2): 29-41.
- Kadivar, M. A. (2018). "Mass mobilization and the durability of new democracies." *American Sociological Review*. 83(2):390–417.
- Koppa, M. E. (2021). Turkey, Gulf states and Iran in the western Balkans: More than the Islamic factor?. *Journal of Contemporary European Studies*, 29(2), 251-263.
- Lipset, S. M. (1959). "Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy." *The American Political Science Review* 53(1):69–105.
- McCarthy, J. (2014). *Ölüm ve sürgün: Osmanlı Müslümanlarının etnik kıyımı, 1821-1922*. 2nd ed. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mutlu, S. (1996). Ethnic Kurds in Turkey: A demographic study. *International Journal of Middle East Studies*, 28(4), 517-541.
- Öktem, K. (2010). New Islamic actors after the Wahhabi intermezzo: Turkey's return to the Muslim Balkans. *European Studies Centre, University of Oxford*, 2-57.
- Ozturk, A. E. (2021). *Religion, identity and power: Turkey and the Balkans in the twenty-first century*. Edinburgh University Press.
- Przeworski, A. (1995). *Sustainable democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Przeworski, A. (2006). "Self-enforcing democracy." Pp. 312–28 in *Oxford Handbook of Political Economy*, Ed. B. R. Weingast and D. A. Wittman. New York: Oxford University Press.
- Putnam, R. D. (1994). *Making Democracy Work: Civic Traditions In Modern Italy*. Princeton, New Jersey, USA: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (2001). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. USA: Simon and Schuster.
- Rawls, J. (1971). *A Theory of justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Schmitter, P. C. and Karl, T. L. (2006). "What democracy is ... and is not?" Pp. 13–22 in *Readings in Latin American Politics: Challenges to Democratization*, Ed. P. R. Kingstone. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Schumpeter, J. (1950). *Capitalism, socialism, and democracy*. 3rd ed. New York: Harper and Brothers.
- Sirkeci, I. (2000). *Exploring the Kurdish population in the Turkish context*. *Genus*, 149-175.
- Slack, J. A., ve Doyon, R. R. (2001). Population dynamics and susceptibility for ethnic conflict: The case of Bosnia and Herzegovina. *Journal of Peace Research*, 38(2), 139-161.

- Smith, P. H. (2012). *Democracy in Latin America: Political change in comparative perspective*. New York: Oxford University Press.
- Şan, M.K. ve Şimşek, R. (2011). Sosyal sermaye kavramının tarihsel - sosyolojik arkaplanı. *Akademik İncelemeler Dergisi* 6(1), 88-110.
- Şirin, Ç. V. (2013). Analyzing the determinants of group identity among Alevi in Turkey: A national survey study. *Turkish Studies*, 14(1), 74-91.
- Tanovic, M. L., Pasalic, S., & Golijanin, J. (2014). Demographic development of Bosnia and Herzegovina from the Ottoman period till 1991 and the modern demographic problems. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 120, 238-247.
- Yaylalı, T.B. (2023). *Sosyal mesafe: Gündelik hayatta yakınlık ve uzaklık deneyimleri*. İstanbul: DBY Yayınları.

Extended Abstract

General Frame

In this study, using the 7th wave data of the World Values Survey (WVS) conducted between the Muslim-majority Balkan countries (Albania and Bosnia-Herzegovina) and Turkey, which has a small territory in the Balkans and neighbors the Balkans, religious and social factors on cultural and social capital are examined. ethnic influences were analyzed. While the total population in Albania is 2.8 million, Albanians constitute the majority with 80 percent in ethnic composition. In addition, Muslims make up 60 percent, while the Christian population is around 20 percent. Bosnia and Herzegovina has a more heterogeneous demographic distribution. The total population of the country is estimated at 3.5 million. The main ethnic breakdown of this total is 50 percent Bosniaks, 30 percent Serbs, and 15 percent Croats. In line with the ethnic composition, the religious distribution is 50 percent Muslim, 30 percent Orthodox Christian (Serbs), and 15 percent Catholic Christian (Croat). However, these distinctions are not as sharp today as they used to be.

All these demographic information is important for our study because while the World Values Survey data is being processed, it allows to differentiate ethnic and religious identities in Albania and Bosnia-Herzegovina, but it can be difficult to make the same distinction successfully in Turkey. The design of the World Values Survey makes it possible to process the responses of both religious and ethnic groups separately in both Albania and Bosnia and Herzegovina. Therefore, throughout the study, not only the countries but also the demographic segmentation within the country will be examined.

One of the central aims of the research will be focused on the ethnic divisions of Muslim and Christian communities, as well as the practices of living together with social cohesion and plural identities. In doing so, the focus will be on the economic, cultural and social capital structures in these countries - as conceptualized by the French sociologist Pierre Bourdieu (2011 and 2020) and the Robert Putnam (2001). The research questions to be answered at this stage are as follows: Is it possible for the differences existing in Balkan societies to turn into common values and cultural codes? What are the barriers and potentials? We aim to explain the effect of diversity on the democratic culture and political administration of the region, dimensioning the social trust in the Balkan countries.

Main findings and determinations

It should be stated that the views and analyzes presented in the previous chapters in order to draw a framework through the data of the world values research and to understand the cultural codes of the social outlook are generally based on similarities for the three countries. It can be thought that ethnic/religious differences make themselves felt in the data and provide opportunities for new interpretations, but it has been determined that daily and average ordinary social life is based on a similar structure. The fact that the emerging differences are detected at the points where political references are intense makes us think that politics in both Balkan countries separates and erodes social values. For this purpose, certain data will be examined in this section in order to analyze the political culture and democratic values on which the article is built. Elaborating the link between the divisive nature of politics and the intrinsic motivations of the culture of democracy are important. Accordingly, these evaluations will be made under the headings such as forms of political action in democratic culture, voter behavior, perception of elections, political system views, and features of democracy.

It is visible in the tables that the behavior of voters is reinforced by distrust from another aspect. The views of the citizens, who have the potential to implement the forms of political action of democratic culture but are assumed not to have the opportunity, about the current elections are quite meaningful and thought-provoking. The content of the data showing how the elections were perceived, especially in the two Balkan countries, is quite thought-provoking. Accordingly, for the majority of the participants, doubts and concerns dominate the elections. The doubts that started in the counting of the votes contain various doubts that expand to the justice of the election officials, the bias of the reporters, and the intervention of the capital owners. Another indicator of comparison is that these concerns and doubts about the elections in Turkey have decreased by almost half. It is clear that Turkey has achieved stability on the path to democracy, at least in matters such as elections and voter security, and ballot box justice, and has been able to build an environment of trust. While there was a widespread belief in Turkey that the elections were held in a safe and fair manner, it is understood that the result of the elections in the other two Balkan countries did not produce confidence in the eyes of the public. Because it is seen that an evaluation is made on all negative perceptions towards the elections, and this result does not include any change in the level of variables such as religion, education and income level.

Conclusion

In this study, in which a values analysis is made between the Balkans and Turkey, some points are underlined and it is pointed out that the cultural characteristics possessed in the ordinary course of daily life do not contain any separation or tension, on the contrary, they converge with similar perceptions. So much so that the idea that being the Muslim other causes rapprochement with Turkey instead of the countries in the region has almost been

turned upside down on the ground of values. Although the Balkan societies lived together for many years, even though they were divided by wars and conflicts, they could not prevent the construction of a common living culture. It can be said that the efforts of the peoples to live together have turned into a similarity in terms of values and living habits, and this situation has brought the region to an independent point between east and west for Muslims and Christians. It is seen that value structures reflecting their own nature have been developed as well as their unique tensions.

Atıf/Cite: Sarıkaya, B-Mengüloğlu, G. (2023). Balkanika edebiyat ödüllü eserlerde kök değerler: "Sarı Kahkaha" örneği. *İctimaiyat*, Osmanlı'dan Günümüze Balkanlar Özel Sayısı, ss. 73-89.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:

20 / 06 / 2023

Kabul / Accepted

26 / 09 / 2023

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1317604](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1317604)

Balkanika Edebiyat Ödüllü Eserlerde Kök Değerler: "Sarı Kahkaha" Örneği

Root Values in Works with Balkanika Literature Awards: The Sample of Sarı Kahkaha

Bünyamin SARİKAYA^a Gürkan MENGÜLOĞUL^b

Öz

Bu çalışmanın amacı, 2016 yılında Balkanika Edebiyat Ödülü alan Murat Özyaşar'ın "Sarı Kahkaha" adlı eserini 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan on kök bağlamında incelemektir. Çalışma, "Sarı Kahkaha" adlı eseri kök değerler açısından inceleyen ilk çalışma olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Çalışmada nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Araştırmada veriler, doküman incelemesi tekniğiyle elde edilmiştir. Çalışma kapsamında incelenen eserde yer alan kök değerlerin analiz edilmesinde ise nitel veri analiz tekniklerinden betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Çalışma sonucunda "Sarı Kahkaha" adlı eserde 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer verilen 10 farklı değerlerin tamamının yer aldığı tespit edilmiştir. Eserdeki değerlerin toplam kullanım sıklığı 192'dir. Eserde en fazla sevgi (f=38) yardımseverlik (f=38), sabır ve sorumluluk (f=26), dostluk (f=22) değerlerinin, en az ise adalet (f=2) ve vatanseverlik (f=2) değerlerinin işlendiği tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda eserde 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan on kök değerden sekizinin önemli ölçüde işlendiği belirlenmiştir. Bu bağlamda eserin kök değerlerin aktarımında faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Balkanika, Sarı Kahkaha, Kök Değerler

Abstract

The aim of this study is to examine Murat Özyaşar's work titled "Sarı Kahkaha," which was awarded the Balkanika Literary Prize in 2016, within the framework of ten root values included in the 2019 Turkish Language Teaching Program. This study holds particular significance as it represents the first analysis of the work "Sarı Kahkaha" from the perspective of root values. Qualitative research design was used in the study. Data for the study were obtained through the technique of document analysis. Descriptive analysis, a qualitative data analysis technique, was used to analyze the root values present in the examined work. The findings of the study indicate that all ten different values included in the 2019 Turkish Language Teaching Program are present in the work "Sarı Kahkaha." The total frequency of value usage in the work was found to be 192. Among the values portrayed in the work, love (38), benevolence (38), patience and responsibility (26), and friendship (22) were the most prevalent, while justice (2) and patriotism (2) were the least addressed. The research findings reveal that eight out of the ten root values included in the 2019 Turkish Language Teaching Program are significantly addressed in the work. Therefore, it is suggested that the work can be instrumental in conveying these root values.

Keywords

Balkanika, Sarı Kahkaha, Root Values

^a Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD, Muş/Türkiye.

Assoc. Prof. Dr., Mus Alparslan University, Faculty of Education, Turkish Education Department, Muş/Türkiye. Email:

b.sarikaya@alparslan.edu.tr

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

^b Graduate Student, Muş Alparslan University, Institute of Social Sciences, Muş/Türkiye. Email:

mengulogulgurkan@gmail.com.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License ile

lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlar. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

İnsanı diğer canlılardan ayıran temel özelliklerden biri de değerleridir. Sosyal bir varlık olan insan, sahip olduğu evrensel değerleri yaşamının her alanına uygulayarak yaşamına farklı anlamlar kazandırmaktadır. İnsanların sosyal ve kültürel yaşamlarına uyarladıkları bu değerleri doğru bir şekilde gelecek nesillere aktarmaları, nesillerin de bu değerler ile iyi bir gelecek hazırlamalarına olanak sağlamaktadır. Toplumlar değerlerini gelecek kuşaklara aktaran, bu değerlerin kaybolmaması için sorumluluk sahibi olan, yaşadığı toplumla uyumlu çalışan, değerlerini öne alan ve yaşatan bireyler yetiştirmeye çalışırlar (Tozlu ve Yüce, 2020). Değerler, insanı toplumun bir parçası hâline getiren önemli olgulardandır. Toplumlar gelecekteki ve değerlerini sürdürülebilmeleri için sonraki kuşakları bu değerler ile donatıp yetiştirmeyi amaçlamaktadırlar. Bu değerler kuşaklara aktarılırken eğitim süreci büyük önem taşımaktadır.

İnsanların çeşitli kişisel veya toplumsal değer yargılarına göre hareket etme ihtiyaçları sürekli var olmuştur. Günümüz dünyasında ortaya çıkan hızlı toplumsal değişimler, değerlerin önemini arttırmış, bireylere verilen değerler eğitiminin önem kazanmasını zaruri bir hâle getirmiştir (Arslan ve Elma, 2022). Bu değerlerin bir kısmı aile ortamında gelişirken, diğer kısmı insanın toplum içinde benliğini kazanması ile başlayıp, bir plan ve program çerçevesinde eğitim sistemi ile verilerek gelişir. Değerler toplumlarda dil yoluyla edinilse de bunların kalıcı ve sürdürülebilir olması için sistemli bir öğretime ihtiyaç duyulur. Bu ihtiyacın giderilmesi okul ile mümkündür (Durhat ve Ökten, 2020). Değer kazanımı ailede başlayıp okul ve çevrenin katkısı ile gelişip şekillenen bir süreç olduğu için bu değerlerin gelecek kuşaklara aktarılmasında çevrenin, eğitim-öğretim kurumlarının ve ailenin birlikte hareket etmeleri oldukça önemli bir durumdur (Abdullatif ve Kırkkılıç, 2021). Çünkü değerler, alınan eğitim ile davranış şekillerine döner. Değerlerin sistemli bir şekilde eğitim ile verilmesi ailede alınan değer eğitiminin perçinleşmesini sağlayacaktır. Böylece değerlerin eğitim yolu ile verilmesi, toplum içerisindeki bireylerin tüm davranış şekillerini doğru ve sağlıklı bir şekilde yerine getirmesini sağlayacaktır.

Değerler eğitimi, kişilerin tutum ve yargılarını etkileyen her durumu içermektedir (Batur ve Şaşmaz, 2020). Eğitim ihtiyacı her toplumda süreklilik isteyen bir olgudur. Eğitim, aile ortamında başlayıp daha sonra okul ile devam eden ve sürekliliği olan, insanları yaşadıkları hayata hazırlayan önemli bir süreçtir (Calp ve Kaplan, 2021). Eğitim kurumları toplumda var olan değerleri farklı öğretim programları ile vermektedir. Bireylerin, yaşadıkları toplumun değerlerine ve kurallarına uygun bir şekilde yetiştirilmesi, eğitim kurumlarının ve eğitimcilerin en önemli görevidir (Kemiksiz, 2021). Ülkeler bu eğitimi belli bir program dâhilinde vererek değerlerini kuşaklar boyunca korumak istemektedir. Belli bir program dâhilinde verilen kök değerler eğitimi, gelecek nesillerin sistemli bir şekilde toplum içindeki değer yargılarını iyi anlamalarını ve bunu yaşam alanlarına uyarlamalarını sağlayacaktır.

Türkiye'de de Millî Eğitim Bakanlığı, öğretim programları ile değerlerin eğitim sistemi içerisinde nasıl ve ne şekilde verileceği ile ilgili çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Daha önce yapılan Türkçe dersi öğretim programlarında değer isimleri zikredilmeden bireylere, millî ve evrensel değerlerin verilmesi ve bireylerin bu doğrultuda yetiştirilmesi belirtilmiştir. 2018'de birçok öğretim programında yenilik olmuştur. Bu tarihte yenilenen öğretim programlarına bakıldığında dikkat çeken değişikliklerin başında 'kök değer' kavramının yer aldığını görmek mümkündür. Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından millî, manevi ve evrensel olarak farklı disiplinlerle bağlantılı olan on adet kök değer belirlenmiştir (MEB, 2019). Yine 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda ise değerler eğitimi "kök değer" başlığı altında verilerek, değer isimleri ve bu değerler ile bağlantılı olan konular programda belirtilmiştir. Bu değerler; adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi,

sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik olmak üzere on değer olarak verilmiştir (MEB, 2019: 4). Bununla beraber Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda ders kitaplarında bulunması gereken metinlerin programda belirtilen kök değer özelliklerini içinde barındırarak hazırlanması istenilmiştir. Böylece değerlerin isimleri ve hangi tür metinlerle aktarılacakları belirtilerek sistemli bir şekilde öğretim verilmesi amaçlanmıştır. Nitelikli bir eğitim sistemi ile yetiştirilen bireylerin davranışları sürekli olumlu değişiklikler kaydetmesi eğitimin asıl amacı olarak görülebilir (Tozlu ve Yüce, 2020).

Örgün eğitimin sistemli bir şekilde verilmesi ile bireyler yaşantılarından hareketle kültürüne daha uyumlu ve değerlerine sahip çıkan kişiler olarak yetişir. Yarının yetişkinlerini kök değerler bakımından yetiştirme görevi aile kadar öğretmenlere de düşmektedir. Bu görevi üstlenen eğitimcilerin görevlerini özümsemesi bu eğitimin istenilen seviyeye ulaşılmasına büyük fayda sağlamaktadır (Akhan, Subaşı ve Açıl, 2020). Benzer düşüncüyü Kaplan ve Peker (2022a) de dile getirmektedir. Onlara göre değerlerin bireylere aktarılmasında ailenin yanı sıra eğitimin de büyük rolü bulunmaktadır. Değerler verilirken sadece öğrenilmesi değil, kişilerde davranış şekillerinin değişmesi de beklenmelidir. Birey için eğitim sadece bir bilgi aktarımı değildir, eğitim aracılığıyla bireyin kendisine, çevresine ve yaşadığı topluma faydalı biri olması gerekir. Bunun sağlanması günümüz şartlarında ancak kök değerlerin iyi bir şekilde öğrenilmesi ile mümkün olacaktır (Sarıkaya ve Aydeniz, 2021). Öğrenilen değerlerin davranışa dönüşmemesi, kişilerin yaşamlarında herhangi bir anlam ifade etmediği gibi, bu değerlerin zamanla unutulabileceği de göz ardı edilmemelidir. Değerler yaşanılarak değerlendirilebilir ve daha iyiye götürülebilir. Değerlerin öğrenilmesi hem aile ve okul ortamıyla hem de edebî eserlerin okunması ile mümkündür. Tozlu ve Yüce (2020) okuyucuları kendi iç dünyasına alan edebî eserlerin toplumdaki değerlerin aktarılmasını sağladığını belirtmektedir.

Balkanika Edebiyat Ödülü “Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Türkiye ve Arnavutluk’un katılımıyla her yıl bu yedi ülkeden önerilen eserler arasından birinin seçilmesi ve seçilen eserin diğer altı ülkede de yayımlanması amacını güden bir ödüldür.”³ Balkanika Vakfı tarafından 1996 yılından itibaren her yıl bu yedi ülkeden bir yazara ödül verilmektedir. İlk olarak 1997 yılında Sırp yazar Dawid Albahari'nin aldığı bu ödül, Türkiye'den daha önce Ayfer Tunç, Tahsin Yücel, Sema Kaygusuz, Ayla Kutlu ve Nedim Gürsel'e de verilmiştir.

Balkanika Edebiyat Ödülü'nü “Sarı Kahkaha” adlı edebî eseri ile kazanan Murat Özyaşar, çeşitli türlerde kitaplar yazan öğretmen kökenli bir yazardır. Öğretmenlik süreci ile yoğrulan yazarın gözlem ve deneyimleri ile ortaya çıkan düşüncelerini eserine yansıttığı görülmektedir. Eserlerinde ustalıklı işlediği betimlemelerle okuyucuları etkilemiş, üslubu ile hikâyelerdeki içeriğin anlaşılmasını sağlamıştır. Bu tür edebî eserler, değerler bakımından önemli ve incelenmesi gereken eserlerdendir. Murat Özyaşar'ın 2015 yılının başında yazdığı on öyküden oluşan kitabı Sarı Kahkaha; tesiri yüksek, okurda etki bırakan ve uzun müddet hafızada kalacak boyutta yazılmış bir eserdir. Yaşadığı şehrin acılarını ve toplumsal zorluklarını bu öykülere sığdıran yazar, öykülerin sonlarını keskin bir biçimde bitirmektedir. Murat Özyaşar, Sarı Kahkaha eseri ile 2016 yılında Uluslararası Balkanika Edebiyat Ödülü'ne layık görülmüştür. Eser; Fransızca, Kürtçe, Türkçe, Çekçe ve Farsça olmak üzere 5 farklı dilde yayımlanmıştır. Eserde insani duygular ağır basmakla beraber toplumsal ve siyasi konular birlikte ele alınmıştır. Esere bir bütün olarak bakıldığında anlamca yoğun, ancak ifadece olabildiğince sade bir dil tercih ettiği görülmektedir. Az sözle çok

³https://tr.wikipedia.org/wiki/Balkanika_%C3%96d%C3%BCI%C3%BC Erişim Tarihi: 19.06.2023

şey ifade edilmek istenmiştir. Aynı zamanda öykülerin arasına serpiştirilmiş alıntılar ve göndermelerin olduğu görülmektedir.

Alanyazın incelendiğinde kök değerler konusunda birçok çalışma yapıldığı söylenebilir (Akay, 2018; Akkaya, 2014; Aktaş ve Beldağ, 2017; Arslan ve Elma, 2022; Bulut, 2021; Gürgil, Kılcan, Kılıçoğlu ve Kurtoğlu, 2019; Kaplan ve Peker, 2022a; Kaplan ve Peker, 2022b; Kaplan ve Peker, 2022c; Kaplan ve Peker, 2022d; Karagöz, 2017; Kardaş ve Cemal, 2017; Kardaş, Kaya ve Görmez, 2022; Kavan ve Akın, 2018; Kılcan, 2016; Kılcan, 2020; Kocaoğlu ve Kana, 2022; Köksal, Yaylacı, Yel, Erbaş ve Kılcan, 2022; Kurudayıoğlu ve Şahin, 2020; Özbaşı, 2020; Sarıkaya ve Aydeniz, 2021; Sayır, 2022; Sever, Memiş ve Sever, 2015; Soyuçok, 2022). Ancak Balkanika Edebiyat Ödülü almış eserlerde kök değerlerin incelendiği herhangi bir çalışma bulunmadığı ve çalışmanın alanyazına bu yönüyle katkı sunacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu bağlamda araştırma ilk olması bakımından önem taşımaktadır. Çalışmanın amacı, Balkanika Edebiyat Ödüllü Murat Özyaşar'ın yazdığı 'Sarı Kahkaha' öyküsünün 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan on kök değer bağlamında incelenmesidir. Bu bağlamda Murat Özyaşar'ın "Sarı Kahkaha" adlı eserinde 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan kök değerlerin dağılımı nasıldır?" sorusuna yanıt aranmıştır.

2. Yöntem

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın desenine, araştırma nesnesine, verilerin toplanmasına ve verilerin analizine yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada, 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan "kök değerlere" Murat Özyaşar'ın "Sarı Kahkaha" adlı eserinde ne ölçüde yer verildiğini belirlemek amacıyla nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Nitel araştırmalar, "gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmalardır" (Yıldırım ve Şimşek, 2018).

2.2. Araştırma Nesnesi

Bu çalışmada, çalışma materyali Murat Özyaşar'ın 2016 yılında Doğan Egmont Yayıncılık tarafından basılan "Sarı Kahkaha" eseridir. İlgili eser 10 öyküden oluşmaktadır. Kitapta bulunan öykü isimleri ve sayfa aralıkları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 1: Eserdeki Öykülere Ait Bilgiler

Sıra	Öykü Adı	Bulunduğu Sayfa Aralığı
1	Kepenk	13-21
2	Yan	21-31
3	Kâmil	33-33
4	Felç	33-45
5	Altıotuzbeş	45-57
6	İsmin Halleri	57-69
7	Yasak Bölge	69-83
8	Kriz	83-89
9	Kalan	89-99
10	Yumru	99

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmada veriler doküman incelemesi tekniğiyle elde edilmiştir. "Nitел araştırmalarda önemli bir veri kaynağı olan doküman analizi tekniği önceden oluşturulan kayıt ve belgelere dayalı olarak

verilerin toplanmasıdır” (Ocak, 2019: 242). Doküman incelemesi tekniğinde belirlenen amaç kapsamında verilerin toplanmasına imkân tanıyan yazılı, sözlü ve görsel materyaller kullanılabilir (McMillian ve Schumacher, 2010). Bu bağlamda çalışmada yazılı ve görsel bir materyal olan bir doküman verilerin toplanma kaynağını oluşturmaktadır.

Bu araştırmada Murat Özyaşar’ın eseri öncelikle araştırmacılar tarafından okunmuş, daha sonra eserler 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda yer alan on kök değer bağlamında taranmıştır. Eserlerde yer verilen değer ifadeleri her hikâyede ayrı ayrı sınıflandırılarak kullanım sıklıkları belirlenmiştir. Daha sonra elde edilen veriler uzman görüşleri doğrultusunda değerlendirilerek “adalet” , “dostluk” , “dürüstlük” , “öz denetim” , “sabır” , “saygı” , “sevgi” , “sorumluluk” , “vatanseverlik” ve “yardımseverlik” başlıkları altında sunulmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada eserde yer alan kök değerlerin analiz edilmesi için nitel veri analiz tekniklerinden betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Betimsel analiz tekniğinde “elde edilen veriler daha önceden belirlenen tema ve kodlara göre yorumlanır. Yine, verilerin elde edildiği kaynaklardan doğrudan alıntılara yer verilebilir” (Yıldırım ve Şimşek, 2018). “Sarı Kahkaha “eserinde bulunan 10 hikâye kök değerler açısından ayrı ayrı incelenmiş, kök değerler ve bu değerlere ait frekanslar tablolar hâlinde verilmiştir. Kök değerler ile ilgili analizler tabloların sonunda verilmiştir. Hikâyelerdeki kök değer örnekleri sayfa numaraları ile eserden alıntılanıp verilmiştir.

Çalışmanın ihtiyaç duyulan her aşamasında uzman görüşlerinden de yararlanılmıştır. Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak amacıyla kodlayıcılar arası uyuma bakılmıştır. Bu amaçla, araştırmacılar ile alan uzmanı bir başka araştırmacı, ilk 2 öyküyü incelemiş ve bu öykülerde yer alan kök değerler ayrı ayrı kodlanmıştır. Bir sonraki adımda ise Miles ve Huberman (2019) formülü uygulanmış ve araştırmacılar arasındaki uyumun %80 oranında olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın kalan kısmında araştırmacılar öykülerde yer alan kök değerleri kodlama işlemini sürdürmüşlerdir.

3. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde ulaşılan bulgulara yer verilmiştir.

Eserin ilk metni olan “Kepen” öyküsünde yer alan kök değerler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: “Kepen” Öyküsünde Yer Alan Kök Değerler

Kök Değer	f	Yer Aldığı Sayfa Numarası
Saygı	8	13, 14, 15, 16, 19
Yardımseverlik	7	13, 15, 17, 18, 19, 20
Dostluk	6	13, 14, 16
Sevgi	6	14, 15, 18, 19
Dürüstlük	5	14, 20
Sabır	5	13, 14, 20
Sorumluluk	4	13, 15, 19, 20
Adalet	1	18
Vatanseverlik	-	-
Öz denetim	-	-
Toplam	42	

Tablo 2’ye göre Murat Özyaşar’ın “Sarı Kahkaha” adlı eserinin ilk öyküsü olan “Kepen” öyküsünde en fazla yer verilen kök değer saygı (f=8) değeridir. Bu değeri yardımseverlik (f=7), dostluk ve sevgi (f=6), dürüstlük ve sabır (f=5), sorumluluk (f=4) ve adalet (f=1) izlemektedir. Bu öyküdeki değerlerin kullanım sıklığı 42’dir. “Vatanseverlik” ve “öz denetim” kök değerleri ise bu öyküde tespit edilmemiştir.

Aşağıda bu öyküde bulunan kök değerler ile ilgili örnekler sayfa numaraları ile verilmiştir.

"Adına Mecburiyet Caddesi dediğimiz, şehrin gezilebilir tek caddesinde baştan sona, sondan başa belki on belki de yirmi tur attıktan sonra canımız iyice sıkıldı." (s. 13 - Sabır)

"Sonra garsonlar telaşla topladı kaşıkları, tasları, tabakları." (s. 19 - Sorumluluk)

"Eğilip nefes olmak istedim ona..." (s. 20 - Yardımseverlik)

"Karla birlikte yumuşar birazdan, pervazlara kuşlar için ekmek ufalıyor bir kadın." (s. 8 - Yardımseverlik - Sevgi)

Eserin ikinci metni olan "Yan" öyküsünde yer alan kök değerler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: "Yan" Öyküsünde Yer Alan Kök Değerler

Kök Değer	f	Yer Aldığı Sayfa Numarası
Sabır	5	21, 22, 23, 28, 29
Öz denetim	5	25, 27, 28
Yardımseverlik	4	21, 25, 26, 27
Sevgi	3	22, 25
Sorumluluk	2	24, 27
Dostluk	2	25
Saygı	2	24, 26
Dürüstlük	1	27
Vatanseverlik	-	-
Adalet	-	-
Toplam	24	

Tablo 3'e göre eserin ikinci öyküsü olan "Yan" metninde en fazla yer verilen kök değer sabır ve öz denetim (f=5) değerleridir. Bu değeri yardımseverlik (f=4), sevgi (f=3), sorumluluk, saygı ve dostluk (f=2) dürüstlük (f=1) izlemektedir. Bu öyküdeki değerlerin kullanım sıklığı 24'tür. "Vatanseverlik" ve "adalet" kök değerleri bu öyküde tespit edilmemiştir.

Aşağıda bu öyküde tespit edilen kök değerler ile ilgili örnekler sayfa numaralarıyla verilmiştir.

"Bırak gevezeliği" dedim, "özledim, hadi çık." (s. 22 - Sevgi)

"Öğrenilmiş bir hürmetle uğurluyor herkesi: "Benim başım gözüm üstüne! Başın gözün var olsun!" (s. 24 - Saygı)

"...Git Mehmed Usta sana biraz ateş versin' demiş.... git bir kap getir öyle vereyim sana ateş,..." (s. 27 - Yardımseverlik)

Eserin üçüncü metni olan "Kamil" öyküsünde yer alan kök değerler Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: "Kamil" Öyküsünde Yer Alan Kök Değerler

Kök Değer	f	Yer aldığı sayfa numarası
Dostluk	1	31
Adalet	-	-
Dürüstlük	-	-
Öz denetim	-	-
Sabır	-	-
Saygı	-	-
Sevgi	-	-
Sorumluluk	-	-
Vatanseverlik	-	-
Yardımseverlik	-	-
Toplam	1	

Tablo 4'te eserin üçüncü öyküsü olan "Kamil" metninde bulunan kök değerlere yer verilmiştir. Bu öykü sadece 5 satırdan oluşmaktadır. Bu bağlamda öyküde sadece dostluk (f=1) değeri tespit edilmiştir. Diğer kök değerler tespit edilmemiştir.

Öyküde bulunan kök değer ile ilgili örnek şu şekildedir:

"Kâmil, bu kadar mıydı senin derdin?"

"Niye, n'oldu ki?" "Dün gece seni aradım cepten."

"Ee?"

"Telefonunu annen açtı, 'Kâmil uyuyor' dedi." "Ee, ne var bunda? ..." (s. 31 - Dostluk)

Eserin dördüncü metni olan "Felç" öyküsünde yer alan kök değerler Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: "Felç" Öyküsünde Yer Alan Kök Değerler

Kök Değer	f	Yer Aldığı Sayfa Numarası
Yardımseverlik	7	35, 37, 38, 40, 41, 43
Dostluk	6	37, 38, 39, 40, 41
Sevgi	4	33, 36, 41
Sorumluluk	3	33, 36
Dürüstlük	2	33, 37
Sabır	2	35, 36
Adalet	1	34
Öz denetim	1	33
Saygı	1	34
Vatanseverlik	-	-
Toplam	27	

Tablo 5'te eserin dördüncü öyküsü olan "Felç" metninde en fazla yer verilen kök değer yardımseverlik (f=7) olduğu görülmektedir. Bu değeri dostluk (f=6), sevgi (f=4), sorumluluk (f=3), dürüstlük ve sabır (f=2), adalet, öz denetim ve saygı (f=1) değerleri izlemektedir. Öyküdeki değerlerin kullanım sıklığı 27'dir. "Vatanseverlik" kök değeri bu öyküde tespit edilmemiştir.

Aşağıda, öyküde yer alan kök değerler ile ilgili örnekler sayfa numaraları ile verilmiştir.

"...Tek kelimeyle "âşıktım" ona. Hem yakıştıyorlardı bizi, beni ve onu ..." (s. 34 - Sevgi)

"...dert ortağım, annemin el ayak işlerine de yardım eden teyzem kızı..." (s. 35 -Yardımseverlik)

"Ben de öğrendim, öğreneli çok oldu: Herkesi ve her şeyi göbek hizasında gördüğüm bir dünyada yaşadığımı" (s. 36 - Sabır)

"Biz gene kalakaldık, bize Alman malı oyuncaklar, elbiseler, tuhaf tuhaf aletler kaldı. Ara ara oranın parasından gönderdi." (s. 36 - Sorumluluk)

"...iç cebindeki gazeteye sarılmış kırmızı gülü verdi bana." (s. 38 - Dostluk, Yardımseverlik)

Eserin beşinci metni olan "Altıotuzbeş" öyküsünde yer alan kök değerler Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: "Altıotuzbeş" Öyküsünde Yer Alan Kök Değerler

Kök Değer	f	Yer Aldığı Sayfa Numarası
Sevgi	6	49, 50, 52, 54
Yardımseverlik	6	49, 50, 54
Sorumluluk	3	50, 52, 53
Dostluk	2	51, 54
Adalet	-	-
Dürüstlük	-	-
Öz denetim	-	-
Sabır	-	-
Saygı	-	-
Vatanseverlik	-	-

Toplam	17
---------------	-----------

Tablo 6'da "Sarı Kahkaha" adlı eserin beşinci öyküsü olan "Altıotuzbeş" metninde en fazla yer verilen kök değerinin sevgi ve yardımseverlik (f=6) değerleri olduğu görülmektedir. Bu değeri sorumluluk (f=3), dostluk (f=2) izlemektedir. Öyküdeki değerlerin kullanım sıklığı 17'dir. Öyküde "adalet", "dürüstlük", "öz denetim", "sabır", "saygı" ve "vatanseverlik" kök değerleri tespit edilmemiştir.

Aşağıda, öyküde bulunan kök değerleri ile ilgili örnekler sayfa numaraları ile verilmiştir.

"Kollarından, bacaklarından tuttuğumuz gibi dereye sokup çıkardık, sokup çıkardık. Parmağımızı ağzına sokup kusturmaya çalıştık. Zehirden başka bir şey kusmadı. Islak halde yere uzattık." (s. 49 - Sevgi, Yardımseverlik)

"O akşam ilk defa inandık Altıotuzbeş'e." (s. 51 - Dostluk)

"İşe gidip geldim; eve ekmek, eve tuz, eve makarna, durmadan çalıştım." (s. 52 - Sorumluluk, Sevgi)

"Gecenin bir vakti koluna girdim, tir tir titriyordu. Koğuşa kadar götürdük, kapıyı tekmeleyip yolladık içeri. Sonra geri geldi. Arkamızdan seslendi, "Durun" dedi. Hepimizi tek tek kucakladı, hüngür hüngür ağladı. "Bu gece sondu, hakkınızı helal edin" dedi." (s. 54 -Dostluk, Sevgi, Yardımseverlik)

Eserin altıncı metni olan "İsmin Halleri" öyküsünde yer alan kök değerleri Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: "İsmin Halleri" Öyküsünde Yer Alan Kök Değerleri

Kök Değer	f	Yer Aldığı Sayfa Numarası
Sabır	7	60, 61, 63, 64, 65, 66, 67
Sevgi	5	60, 61, 62, 66
Sorumluluk	3	60, 61
Yardımseverlik	3	60, 61, 62
Vatanseverlik	2	60, 61
Dostluk	2	66
Saygı	1	65
Dürüstlük	1	62
Öz denetim	-	-
Adalet	-	-
Toplam	24	

Tablo 7'ye göre "Sarı Kahkaha" adlı eserin altıncı öyküsü olan "İsmin Halleri" metninde en fazla yer verilen kök değeri sabır (f=7) değeridir. Bu değeri sevgi (f=5), sorumluluk (f=3), yardımseverlik (f=3) vatanseverlik ve dostluk (f=2), saygı ve dürüstlük (f=1) değerleri izlemektedir. Bu öyküdeki değerlerin kullanım sıklığı 24'tür. "Adalet" ve "öz denetim" kök değerleri bu öyküde tespit edilmemiştir.

Aşağıda, öyküde bulunan kök değerleri ile ilgili örnekler sayfa numaraları ile verilmiştir.

"Atadan kalma, yadigâr, kulağımda eşsiz bir küpe. Seninki kader değil, felek." (s. 60 - Vatanseverlik)

"İlaç olsun diye kapı kapı dolaştırmış seni annen." (s. 60 - Sabır, Sevgi, Sorumluluk, Yardımseverlik)

"Bilmem kaç bin yıllık gelenek. İnip Dicle'nin kıyısına, mektuplar atmış nehre. Dilek mektupları. İşte mürekkebin ve terkinin o günden beridir suya yazılmıştır senin." (s. 61 -Vatanseverlik)

"Bu böyle sürgit devam ededursun, kaç kere ismin değiştirilmiş, kaç evliyanın daha kapısına varmışsınız, bilmiyor, hatırlamıyorsun." (s. 63 - Sabır)

"Yeni açmış bir gül, huzuruna çıkmış gibi o gülün, eğildim de baktım. Kırk düğmem olsa kırkını da ilikleyeceğim. Saydım dikenlerini, tam otuz üç tane. Israrla açmak istiyor bu dünyaya. Bu gülün kararlılığına inanmak istedim." (s. 65 - Saygı, Sabır)

Eserin yedinci metni olan "Yasak Bölge" öyküsünde yer alan kök değerler Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: "Yasak Bölge" Öyküsünde Yer Alan Kök Değerler

Kök Değer	f	Yer Aldığı Sayfa Numarası
Sabır	4	74, 75, 77, 78
Saygı	4	72, 77, 81
Sevgi	4	72, 77, 81
Öz denetim	3	71, 76, 79
Sorumluluk	3	70, 81
Yardımseverlik	2	76
Dostluk	1	81
Adalet	-	-
Dürüstlük	-	-
Vatanseverlik	-	-
Toplam	21	

Tablo 8'e göre eserin yedinci öyküsü olan "Yasak Bölge" öyküsünde en fazla yer verilen kök değer sabır, saygı ve sevgi (f=4) değerleridir. Bu değeri öz denetim ve sorumluluk (f=3), yardımseverlik (f=2), dostluk (f=1) kök değerleri izlemektedir. Bu kök değerlerin kullanım sıklığı 21'dir. "Adalet", "dürüstlük" ve "vatanseverlik" kök değerleri ise bu öyküde tespit edilmemiştir.

Aşağıda bu öyküde yer alan kök değerler ile ilgili örnekler sayfa numaraları ile verilmiştir.

"Dur yapma."

"Arkanda bırakacağın yetimi düşün." "Sakın. Sakın ha!" (s. 70 - Sorumluluk)

"...seni mahrum etti oradan. Sen de sözün hükmü var, dedin, kalktın ..." (s. 72 - Saygı)

"Uzun sürmüş bir yolculukta, kendinden geçip kendine varırken, ara ara gözlerini açar ya insan, öyle yorgun öyle ağır, ağır ve yorgun kalktı gözkapakların. Bir kuşun kanat çırpışları gibiydi kirpiklerin. Azar azar uyanıyordun böyle olunca." (s. 74 - Sabır)

"Bekçiler selam verdi, elinle göğsüne aldın selamlarını." (s. 77 - Saygı)

"...senin de ayak izlerin çıkar diye basmaya korktuğun halı..." (s. 79 - Özdenetim)

"... vaktiyle sen de bana çok baktın baba, büyüttün bu yaşa erdirdin beni ..." (s. 81 - Sorumluluk)

Eserin sekizinci metni olan "Kriz" öyküsünde yer alan kök değerler Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: "Kriz" Öyküsünde Yer Alan Kök Değerler

Kök Değer	f	Yer Aldığı Sayfa Numarası
Yardımseverlik	4	85, 86, 87, 88
Sorumluluk	3	85
Öz denetim	2	83, 84
Sabır	1	83
Sevgi	1	85
Adalet	-	-
Dostluk	-	-
Dürüstlük	-	-
Saygı	-	-
Vatanseverlik	-	-
Toplam	11	

Tablo 9'a göre Murat Özyaşar'ın "Sarı Kahkaha" adlı eserinin sekizinci öyküsü olan "Kriz" öyküsünde en fazla yer verilen kök değer yardımseverlik (f=4) değeridir. Bu değeri sorumluluk (f=3), öz denetim (f=2), sabır ve sevgi (f=1) kök değerleri izlemektedir. Bu kök değerlerin kullanım sıklığı 11'dir. "Adalet", "dostluk", "dürüstlük", "saygı", "vatanseverlik" kök değerleri bu öyküde tespit edilmemiştir.

Aşağıda bu öyküde yer alan kök değerler ile ilgili örnekler sayfa numaraları ile verilmiştir.

"Uzakta, buranın çok uzağında, sevgilim ışıklar içinde beni bekliyordu." (s. 83 - Sabır)

"Çaresiz, dizlerimi kırıp oturdum. Mecburiyetin karşısına adımları, babamın el yazısıyla kendim yazdım. Çekip gidemezdim, çünkü biliyordum artık, babasız evlerin kapısı ancak avluya kadar açılır. Vaktiyle tekme tokat olan avlu, kilitti artık bana. Ceketimi alıp çıkamazdım öyle..." (s. 85 - Sorumluluk)

"Kız kardeşlerimden büyüğü, hazırmış zaten "evin annesi" olmaya. Başladı tencereyi kaynatmaya, düğümleri çözmeye, söküklere dikmeye." (s. 85 - Sorumluluk, Sevgi ve Yardımseverlik)

"Ama baba çiçekleri koparırsan arılar evini bulamaz." (s. 88 - Yardımseverlik)

Eserin dokuzuncu metni olan "Kalan" öyküsünde yer alan kök değerler Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10: "Kalan" Öyküsünde Yer Alan Kök Değerler

Kök Değer	f	Yer Aldığı Sayfa Numarası
Sevgi	9	90, 91, 92, 93, 95, 97
Yardımseverlik	5	90, 91, 92, 93, 95
Sorumluluk	4	91, 92, 95, 97
Sabır	2	89, 90
Dostluk	2	89, 97
Saygı	1	92
Adalet	-	-
Dürüstlük	-	-
Öz denetim	-	-
Vatanseverlik	-	-
Toplam	23	

Tablo 10'a göre Murat Özyaşar'ın "Sarı Kahkaha" adlı eserinin dokuzuncu öyküsü olan "Kalan" öyküsünde en fazla yer verilen kök değer sevgi (f=9) değeridir. Bu değeri yardımseverlik (f=5), sorumluluk (f=4), sabır ve dostluk (f=2) saygı (f=1) kök değerleri izlemektedir. Bu kök değerlerin kullanım sıklığı 23'tür. "Adalet", "dürüstlük", "öz denetim" ve "vatanseverlik" kök değeri bu öyküde tespit edilmemiştir.

Aşağıda bu öyküde yer alan kök değerler ile ilgili örnekler sayfa numaraları ile verilmiştir.

"Bir yokuştan ağır ağır iner gibi, ipliği iğneyle çözer gibi, tane tane anlatırdı." (s. 90-Sabır)

"Sabahına saçlarımı örer, siyah önlüğümün düğmelerini ilikler, gocuğumun fermuarını çeker, dolağımı boynuma dolar, "Kışın kırındayız, dikkat et, üşütme" der, Zazaca dünyanın en güzel duasını ederdi bana: "Heqtoqedîmkerosirraserdinenêroserêto" ("Hak seni kadim eylesin, esintinin soğukluğu başına değmesin.") diyerek hayata, sokağa ve okula gönderirdi beni." (s. 92 - Sevgi, Sorumluluk ve Yardımseverlik)

"Ellerimizi hohluyorduk. Neyse ki biri kalktı, sobaya birkaç parça odun attı. "Birazdan ısınır" dedi öğretmen. Kuş da ısınmış mıdır? Isınmıştır, ısınmıştır." (s. 93 - Yardımseverlik)

“Aradan günler geçti, günler zaman oldu, benim aklım kaç gündür, bir hayli zamandır peri kardeşimde.” (s. 97 - Sevgi)

Eserin onuncu metni olan “Yumru” öyküsünde yer alan kök değerler Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11: “Yumru” Öyküsünde yer alan kök değerler

Kök Değer	f	Yer Aldığı Sayfa Numarası
Öz denetim	1	98
Sorumluluk	1	98
Dürüstlük	-	-
Adalet	-	-
Sabır	-	-
Saygı	-	-
Sevgi	-	-
Dostluk	-	-
Vatanseverlik	-	-
Yardımseverlik	-	-
Toplam	2	

Tablo 11’e göre Murat Özyaşar’ın “Sarı Kahkaha” adlı eserinin onuncu öyküsü olan “Yumru” öyküsünde en fazla yer verilen kök değer öz denetim ve sorumluluk (f=1) değerleridir. “Dürüstlük” , “adalet” , “sabır” , “saygı” , “sevgi” , “dostluk” , “vatanseverlik” ve “yardımseverlik” kök değerlerine bu öyküde yer verilmemiştir.

Aşağıda öyküde bulunan ve hem özdenetim hem de sorumluluk kök değerlerine uygun olduğu saptanan örnek sunulmuştur.

“Tam vazgeçecekken, onun birbirini feci kırmış iki diliyle söylersem: Dili geldi, tesellisi düştü, kendine yazığı geldi.” (s. 98)

Eserin genelindeki kök değerlerin dağılım sayısı Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12: “Sarı Kahkaha” Eserindeki Kök Değerlerin Dağılım Sayısı

Sıra	Kök Değerler	f
1	Sevgi	38
2	Yardımseverlik	38
3	Sabır	26
4	Sorumluluk	26
5	Dostluk	22
6	Saygı	17
7	Öz denetim	12
8	Dürüstlük	9
9	Adalet	2
10	Vatanseverlik	2
	Toplam	192

Tablo 12 incelendiğinde Murat Özyaşar’ın “Sarı Kahkaha” eserinde kök değerlerin toplam 192 defa kullanıldığı tespit edilmiştir. Eserde en fazla sevgi ve yardımseverlik (f=38) değerine yer verilmiştir. Bu değeri sabır ve sorumluluk (f=26), dostluk (f=22), saygı (f=17), öz denetim (f=12), dürüstlük (f=9) kök değerleri izlemektedir. En az yer verilen kök değerlerin ise adalet ve vatanseverlik (f=2) olduğu tespit edilmiştir.

4. Sonuç ve Tartışma

Değerler eğitiminin bireylere kazandırılmasında edebî eserler etkili bir materyaldir. Edebî eserler, oluştukları toplumun inancını, töresini, geleneğini, örf ve âdetini içinde barındırır. Edebî eserlerin bu özelliği onların değer aktarımındaki rolünün önemli göstergelerindedir (Kardaş, 2018). Hem

ahlaki açıdan hem toplumsal normlar bakımından önemli bir yere sahip olan değerlerin ilk öğrenildiği yer ailedir. Kaplan ve Peker'e göre (2022a) de bireye değer eğitimi sunan ilk kurum ailedir. Fakat sosyal bir varlık olan insanların değerleri sadece aile içerisinde yeterince öğrenemeyeceği açıktır. Bu durumda bireylere değerlerin edebî eserlerle ve eğitim yoluyla öğretilmesine duyulan ihtiyaç günümüzde artmaktadır.

MEB 2018'de bazı derslerin öğretim programlarını yenilemiş ve bu programlara 'değerlerimiz' başlığı altında ortak bir bölüm eklemiştir. Bu başlık altında "dostluk, dürüstlük, adalet, sabır, saygı, sevgi, öz denetim, vatanseverlik, yardımseverlik, sorumluluk" olmak üzere on kök değer yer almıştır. Çalışmada Murat Özyaşar'ın ilk basımı 2015 yılında yayımlanan "Sarı Kahkaha" isimli eseri de bu amaç doğrultusunda ele alınmıştır.

Çalışmada araştırma nesnesi olarak ele alınan ve 10 farklı hikâyenin yer aldığı eserde 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan tüm değerlerin geçtiği tespit edilmiştir. Bu durum eserin Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan kök değerlere ait örnekleri içermesi nedeniyle değerlerin kazandırılması konusunda başvurulabilecek bir kaynak olduğunu göstermektedir. 10 farklı öykünün işlendiği eserde öykülerin tamamında yer alan değer bulunmamaktadır. En fazla işlenen değer 9 farklı öyküde geçen sorumluluk kök değeridir. Yardımseverlik, dostluk ve sevgi kök değerleri 8 farklı öyküde geçmektedir. Adalet ve vatanseverlik kök değerleri ise sadece birer öyküde geçmektedir. Bu sonuç bütün kök değerlerin eserde yer aldığını ancak dengeli dağılmadığını göstermesi açısından önemlidir. Nitekim alanyazında değerler eğitimi ve kök değerler konusunda yapılan çalışmaların çoğunda değerlerin dengeli dağılım göstermediği sonucuna ulaşılmıştır (Bulut, 2021; Durhat ve Ökten, 2020; Güçlü, 2019; Kaplan ve Peker, 2022b; Köksal, vd., 2022; Oğuz Haçat ve Demir, 2020).

Sarı Kahkaha eserinde işlenen kök değerlerin sıklık sayısı 192'dir. Eserde en fazla yer verilen kök değerler sevgi ve yardımseverlik (f=38) değerleridir. Eken ve Öksüz'ün (2019) yaptığı çalışmada da 'sevgi' değeriyle birlikte 'yardımseverlik' değerine de çok sık değinildiği tespit edilmiştir. Çalışmada bu değerleri sabır ve sorumluluk (f=26), dostluk (f=22), saygı (f=17), öz denetim (f=12), dürüstlük (f=9) kök değerleri izlemektedir. Eserde bütün kök değerlerine yönelik örnekler bulunsa da "metinlerin içerisinde aynı anda birden fazla kök değere yer vermektense bütün metinlere kök değerlerin eşit düzeyde dağıtılması önerilmektedir" (Durhat ve Ökten, 2020). Çalışmada en az tespit edilen kök değerler adalet ve vatanseverlik (f=2) kök değerleridir. Vatanseverlik "insanların elde ettikleri sevgilerden toplumları, kültürleri ve kültür çevrelerini birleştirecek potansiyele sahip olan sosyolojik ve sosyal sevgi" olarak tanımlanmaktadır (Ergen, 2006). Böylesine önemli bir değer eserde daha fazla yer alması gerekmektedir ancak alanyazında kök değerler konusunun işlendiği birçok çalışmada da adalet ve vatanseverlik kök değerlerinin en az işlenen değerler olduğu belirlenmiştir (Bulut, 2021; Calp ve Kaplan, 2021; Dilek, 2017; Durhat ve Ökten, 2020; Karagöz, 2017; Sarıkaya ve Aydeniz, 2021). Bu çalışma öykü türündeki bir eserin kök değerler açısından incelenmesini kapsamaktadır. Ancak farklı türde eserlerin de kök değerler bağlamında incelendiği çalışmalarda da vatanseverlik kök değerinin en az işlendiği görülmektedir. Kaplan ve Peker (2022b) "Yeni İstanbul Türkçe Öğretim Seti'nin Kök Değerler Açısından İncelenmesi" isimli çalışmalarında en az yer verilen kök değer vatanseverlik kök değeri olduğunu tespit etmişlerdir. Abdullatif ve Kırkkılıç (2021) bir çocuk romanını kök değerler bağlamında inceledikleri çalışmalarında söz konusu eserde vatanseverlik değerine hiç yer verilmediğini belirtmişlerdir. Kasap (2019), Bekir Yıldız'ın çocuk kitaplarında kök değerleri incelediği çalışmasında en az yer verilen değer vatanseverlik kök değeri olduğunu tespit etmiştir. Ancak bu sonuç bütün türlerdeki eserler için geçerli değildir. Eserin konusu ve işleniş şekli kök değerlerin

varlığını farklı kılmaktadır. Söz gelimi Miçooğulları (2021) 8. sınıf Türkçe ders kitabını kök değerler bağlamında incelediği çalışmasında ilgili ders kitabında en fazla işlenen kök değerlerden birinin vatanseverlik olduğunu tespit etmiştir. Yılmaz (2018) Aytül Akal'ın çocuk romanlarını bu konu bağlamında incelediği çalışmasında eserde en fazla adalet kök değerine yer verildiğini belirlemiştir.

Sarı Kahkaha eserinde sevgi ve yardımseverlik en çok işlenen değerler olarak göze çarpmaktadır. Yardımseverlik “olanaklarını başkaları için işe koşmak, güç durumda olan kişilere yardımcı olmak, ihtiyacı olan bireylere yardımda bulunmak, toplumsal kuruluşlara bağışta bulunmak, işbirliğinin ve aidiyet duygusunun ortaya çıkardığı bir durumdur.” (Aktepe, 2010: 67) Bu açıdan yardımseverlik kök değerine fazla sayıda yer verilmesinin önemli bir bulgu olduğu söylenebilir. Sevgi, sadece insana ait bir duygu değildir. Yeryüzündeki canlıların tamamında sevgi duygusu bulunmaktadır. İnsanlar birbirlerine ve çevrelerindeki diğer canlılara karşı sevgi duygusunu taşıyabilmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde “Sarı Kahkaha” eserinde sevgi kök değeri genellikle insan sevgisi bağlamında ele alınmıştır. Alanyazın tarandığında değer eğitime yönelik araştırmaların önemli bir kısmında da en fazla işlenen değerlerin başında “sevgi” değerinin işlendiği görülmektedir (Abacı, 2018; Aydoğdu ve Alkan, 2020; Batur ve Yücel 2012; Eker ve Yıldırım, 2017; Ergül Özkul, 2019; Erol, 2014; Gümüş, 2017; Karagöz, 2017; Kumbasar, 2011; Kurtoğlu, 2019; Kuru ve Keklik, 2016; Otmar ve Erdem, 2019; Özay, 2019; Özbaşı, 2020; Topbaş, 2015; Yılmaz, 2018). Çalışmada ulaşılan bu sonucun alanyazındaki birçok çalışmanın sonucuyla örtüşmesi önemli bir bulgudur.

Eserde az geçen kök değerlerden biri de “dürüstlük”tür. Söz konusu eserde en fazla işlenen kök değerin sevgi (insan sevgisi) olduğu düşünüldüğünde bu bulgunun oldukça dikkat çekici olduğu söylenebilir. Nitekim insan sevgisinin olduğu yerde dürüstlüğün de ön planda olması beklenmektedir. Alanyazındaki kimi eserlerde dürüstlük değerinin az işlendiği (Eken ve Öksüz, 2019; Kaplan ve Peker, 2022b; Özbaşı, 2020; Toz ve Senek, 2018) kimi eserlerde ise fazla işlendiği (Bulut, 2021; Kaplan ve Peker, 2022a) tespit edilmiştir.

Ulaşılan sonuçlardan hareketle Murat Özyaşar'a ait “Sarı Kahkaha” adlı eserin kök değerlerin bireylere kazandırılmasına katkıda bulunabileceği düşünülmektedir. Alanyazın incelendiğinde Balkanika Edebiyat Ödülü almış eserlerin değerler eğitimi ve kök değerler bağlamında incelenmediği saptanmıştır. Bu yüzden bu eserlerin değerler eğitimi, kök değerler ve farklı konular bağlamında incelenmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Abacı, E. (2018). Behiç Ak'ın çocuk kitaplarının değerler eğitimi açısından incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). [https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ veri tabanında erişildi](https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/veri-tabanında-erişildi) (Erişim No: 528121).
- Abdullatif, H. B. ve Kırkkılıç, H. A. (2021). Yeşim Saygın Armutak'ın "Bataklığın Kıyısındaki Ev" adlı çocuk romanının kök değerler açısından incelenmesi. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (2) , 110-128.
- Akay, İ. (2018). Ahmet Yılmaz Boyunağa'nın çocuk romanlarında yer alan kök değerler. *Electronic Turkish Studies*, 13(28).
- Akhan, N. E., Subaşı, E. ve Açıl, F. B. (2020). Öğretmen adaylarının kök değerlere ilişkin görüşleri. *Eğitim ve Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 3(2), 115-134.
- Akkaya, N. (2014). Keloğlan masallarında yer alan değerlerin incelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 312- 324.
- Aktaş, E. ve Beldağ, A. (2017). Kalila and Dimnaas one of the traditional antecedents of modern classifications of values. *International Education*, 10(3), 46-53.
- Aktepe, V. (2010). İlköğretim 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde "yardımseverlik" değerinin etkinlik temelli öğretimi ve öğrencilerin tutumlarına etkisi. (Yayımlanmamış doktora tezi). [https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ veri tabanında erişildi](https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/veri-tabanında-erişildi) (Erişim No: 279645).
- Arslan, A. ve Elma, M. (2022). İlkokul öğrencilerinin değerlere bakış açılarının kök değerler açısından incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 20(44), 385-416.
- Aydoğdu, H. ve Alkan, E. (2020). Değerler eğitimi ve Behiç Ak'ın Tavşan Dişli Bir Gözlemcinin Notları'nda sevgi. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(226), 185-204.
- Batur, Z. ve Şaşmaz, E. (2020). Türkiye ve yurt dışında okutulan Türkçe ders kitaplarının değerler bakımından karşılaştırılması. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(8), 566-582.
- Batur Z. ve Yücel Z. (2012). Ahmet Efe'nin çocuk hikâyelerinde değer eğitimi ve hikâyelerin Türkçe eğitimine katkısı. *Turkish Studies*, 7(4), 1031-1049.
- Bulut, K. (2021). Ayla Kutlu'nun 'Merhaba Sevgi' adlı çocuk romanının değerler eğitimi ve on kök değer açısından incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (57), 248-272.
- Calp, M. ve Kaplan, C. (2021). Samed Behrengi'nin Sevgi Masalı, Bir Şeftali Bin Şeftali ve Kel Güvercinci adlı öykülerinin kök değerler açısından incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 19(42), 39-72.
- Dilek, A. (2017). Feridun Oral'ın resimli hikâye kitaplarındaki değerlerin incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 15(33), 61-86.
- Durhat, G. ve Ökten, C. E. (2020). Kök değerlerin ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki erdemler temasıyla ilişkisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(3), 675-693.
- Eken, N. T. ve Öksüz H. İ. (2019). İlkokul (1-4) Türkçe ders kitaplarındaki hikâyeye edici metinlerin Türkçe dersi öğretim programındaki kök değerler bakımından incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(2), 384-401.
- Eker, C. ve Yıldırım, K. (2017). Değerler eğitimi açısından Ziya Gökalp'e ait "Altın Işık" adlı eserin incelenmesi. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 30-38.
- Ergen, G. (2006). Eleştirel-bilinçli sevgi eğitimi. *Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(12), 144-152.
- Ergül Özkul, Z. (2019). Haldun Taner'in öykülerinde tespit edilen değerlerin Türkçe öğretim programında (1-8. sınıf) yer alan kök değerlerle uyumu. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). [https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ veri tabanında erişildi](https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/veri-tabanında-erişildi) (Erişim No: 543190).
- Erol, E. E. (2014). Tarık Buğra'nın hikâyelerinin değerler eğitimi açısından incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). [https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ veri tabanında erişildi](https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/veri-tabanında-erişildi) (Erişim No: 385981).
- Güçlü, H. (2019). Sosyal bilgiler ders kitaplarının değerler eğitimi açısından değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). [https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ veri tabanında erişildi](https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/veri-tabanında-erişildi) (Erişim No: 579934).
- Gümüş, S. (2017). Değerler eğitimi bağlamında Aytül Akal'ın çocuk romanlarının analizi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). [https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ veri tabanında erişildi](https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/veri-tabanında-erişildi) (Erişim No: 469613).
- Gürgil, F., Kılcan, B., Kılıçoğlu, G. ve Kurtoğlu, F. S. (2019). Hünkar Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi'nin kök değerler açısından incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 8(1), 446-461.
- Kaplan, H. ve Peker, S. (2022a). Kök değerler eğitimi açısından Özbek masalları. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi (AKEF) Dergisi*, 4(2), 426-444.

- Kaplan, H. ve Peker, S. (2022b). Yeni İstanbul Türkçe öğretim seti'nin kök değerler açısından incelenmesi. Köksal, O., Öztürk, N. P., Dolmacı, M (Ed.), Dil, Edebiyat ve Çeviri Çalışmaları (s. 31-57) içinde. Konya: Çizgi
- Kaplan, H. ve Peker, S. (2022c). IX. Uluslararası Türk dünyası araştırmaları sempozyumu bildiriler kitabı. H. Koraş ve diğerleri (Ed.), Değerler Eğitimi Açısından Bolu Masalları (s. 475-494) içinde. İstanbul: Çizgi.
- Kaplan, H. ve Peker, S. (2022d). Konya efsanelerinin değerler eğitimi açısından incelenmesi. Gümüş, H., Alkış, K. M (Ed.), Eğitim Araştırmaları (s. 199-236) içinde Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Karagöz, B. (2017). Naki Tezel'in Türk Masalları adlı kitabının değerler açısından analizi. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 5(3), 534-556.
- Kardaş, N. (2018). Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre kitabında yer alan değerlerin incelenmesi. Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1, 87- 102.
- Kardaş, M. N. ve Cemal, S. (2017). Değerler eğitimi ve Türkçe öğretiminde değer eğitimi üzerine yapılan araştırmalara ilişkin kaynakça denemesi. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 9(16), 383-413.
- Kardaş, S. , Kaya, M. ve Görmez, E. (2022). Her Güne Bir Masal adlı eserin değer iletimi açısından önemi. Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi, 6(2) , 276-302.
- Kasap, N. (2019). Bekir Yıldız'ın çocuk kitaplarının değerler eğitimi açısından incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> veri tabanında erişildi (Erişim No: 552535).
- Kavan, N. ve Akın, E. (2018). 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin değerler eğitimi açısından incelenmesi (Eksen Yayıncılık). International Journal of Social Science, 18(73), 105-122.
- Keklik, S. ve Kuru, H. (2016). Ayşe Yamaç'ın çocuk romanlarının değerler eğitimi açısından incelenmesi. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (10) , 217-237.
- Kemiksiz, Ö. (2021). Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki "Erdemler" temasında yer alan metinlerde "kök değerler". Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(3), 1602-1627.
- Kılcan, B. (2016). Ignác Kúnos'un Kırk Dört Türk Peri Masalı adlı eserinin değerler açısından incelenmesi. Turkish Journal of Education (TURJE), 5(3),82-94.
- Kılcan, T. (2020). Ortaokul öğretmenlerinin öğretim programlarında yer alan kök değerlerin önem sırasına ve eğitimine ilişkin görüşleri. Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 5(2), 134-145.
- Kocaoğlu, S. ve Kana, F. (2022). Türkçe ders kitabındaki metinlerin Türkçe dersi öğretim programında yer alan kök değerler ve yetkinlikler açısından değerlendirilmesi. Türkçe Eğitimi Araştırmaları-1, 2. Çanakkale: Holistence Publications.
- Köksal, K., Yaylacı, Z., Yel, Ü., Erbaş, S. ve Kılcan, B. (2022). Sosyal Bilimler ders kitaplarının kök değerler açısından incelenmesi. Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi, 5(2), 74-87.
- Kumbasar, E. (2011). Muzaffer İzgü'nün romanlarının değerler eğitimi açısından incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> veri tabanında erişildi (Erişim No: 300398).
- Kurtoğlu, F. S. (2019). Kök değerler açısından Hacı Bektaş Veli'nin eserleri. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, (89), 55-70.
- Kurudayıoğlu, M. ve Şahin, S. (2020). Türkçe dersi öğretim programı'nda yer alan kök değerler açısından rafadan tayfa çizgi filminin incelenmesi. Journal of History School (JOHS), 47, 2636-2656.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2019). Türkçe dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar). Ankara: MEB Yayınları.
- Mcmillian, H. J. ve Schumacher, S. (2010). Research in education. Boston: Pearson Education.
- Miçooğulları, M. (2021). 8. sınıf Türkçe ders kitabında (2019) yansıtılan kök değerler. Uluslararası Türkçe Öğretimi Araştırmaları Dergisi (UTÖAD), 1(2), 104-127.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (2019). Genişletilmiş bir kaynak kitap nitel veri analizi. (S. Akbaba Altun ve A. Ersoy, Çev. ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- Ocak, G. (2019). Bilimsel araştırmalarda kullanılan veri toplama yolları. G. Ocak (Ed.), Bilimsel Araştırma Yöntemleri (s. 217-272) içinde. Ankara: Pegem Akademi.
- Oğuz Haçat, S. ve Demir, F. B. (2020). Sosyal bilgiler ders kitaplarının değerler açısından incelenmesi. Journal of History School, 49, 4443-4466.
- Otmar, Ö. ve Erdem, A. (2019). Yalvaç Ural'ın çocuk edebiyatı eserlerinde hayvan sevgisi değeri. Değerler Eğitimi Dergisi, 17(37), 7-34.

- Özay, Ş. (2019). Çocuk edebiyatı açısından Ülker Köksal'ın romanlarında değerler eğitimi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> veri tabanında erişildi (Erişim No: 558350).
- Özbaşı, S. (2020). Türkçe dersi öğretim programındaki kök değerler çerçevesinde Aytül Akal masallarının incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 178-192.
- Sarikaya, B. ve Aydeniz, S. (2021). Van yöresine ait halk masallarının değer aktarımı açısından incelenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Van Özel Sayısı), 451-480.
- Sayır, M. F. (2022). Root values in Works published on emigration and immigration. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, Göç ve Mültecilik Özel Sayısı, ss. 556-564.
- Sever, E., Memiş, A. ve Sever, S. (2015). Pertev Naili Boratav'ın Zaman Zaman İçinde masal kitabının değerler açısından incelenmesi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XIV. Uluslararası Katılımlı Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu (21-23 Mayıs 2015) Özel Sayısı, 246-263.
- Soyuçok, M. (2022). Kök değerlerin kökenleri: bir Divanü Lûgat-it Türk incelemesi. *Folklor Akademi Dergisi*, 5(1), 101-113.
- Topal, Y. (2019). Değerler eğitimi ve on kök değer. *Mavi Atlas*, 7(1), 245-254.
- Topbaş, A. (2015). Sema Maraşlı'nın masallarının değerler eğitimi açısından incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> veri tabanında erişildi (Erişim No: 425170).
- Tozlu, N. ve Yüce, B. N. (2020). Hamdi Ülker'in eserlerinin kök değerler açısından incelenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 575-597.
- Toz, H. ve Senek, S. (2018). Aytül Akal'ın masallarında "iyimserlik" değeri. *Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(2), 160-172.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (11. Basım). Ankara: Pegem Akademi.
- Yılmaz, A. (2018). Değerler eğitimi bağlamında Aytül Akal'ın çocuk romanları. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> veri tabanında erişildi (Erişim No: 503237).

Extended Abstract

Introduction

Values are important facts that make people a part of the society. Societies aim to equip the next generations with these values in order to sustain their future and values. The education process is of great importance when transferring these values to generations. Values turn into behavioural forms with the education received. Giving values systematically through education will ensure that the value education received in the family is reinforced. Thus, giving values through education will enable individuals in the society to fulfil all behavioural patterns in a correct and healthy way.

The Balkanika Prize for Literature "is an annual prize with the participation of Serbia, Romania, Bulgaria, Greece, Macedonia, Macedonia, Turkey and Albania, with the aim of selecting one of the proposed works from these seven countries and publishing the selected work in the other six countries." Since 1996, the Balkanika Foundation has been honouring one writer from these seven countries every year. This prize, which was first awarded to Serbian writer Dawid Albahari in 1997, has previously been given to Ayfer Tunç, Tahsin Yücel, Sema Kaygusuz, Ayla Kutlu and Nedim Gürsel from Turkey.

Murat Özyaşar, who won the Balkanika Literature Prize with his literary work "Sarı Kahkaha", is a writer with a teacher background who writes books in various genres. It is seen that the author, who was moulded by the process of teaching, reflects his thoughts that emerged from his observations and experiences in his work. He has influenced the readers with his skilful descriptions in his works and ensured that the content of the stories is understood with his style. Such literary works are important in terms of values and should be examined. Murat Özyaşar's book Sarı Kahkaha, which consists of ten stories written in early 2015, is a highly influential work that leaves an impression on the reader and is written in a dimension that will remain in the memory for a long time. The author, who fits the pains and social difficulties of the city he lives in into these stories, ends the stories sharply.

The aim of this study is to examine the story 'Sarı Kahkaha' written by Balkanika Literature Award winner Murat Özyaşar in the context of the ten root values in the 2019 Turkish Language Teaching Programme. In the context of this main purpose, answers to the following sub-objectives were sought:

1. Which of the root values in the 2019 Turkish Language Teaching Programme are present in Murat Özyaşar's "Sarı Kahkaha"?
2. How often are the root values used?

Methods

Qualitative research design was used in the study. The data in the study were obtained through document analysis technique. In the study, descriptive analysis technique, one of the qualitative data analysis techniques, was used to analyse the root values in the work.

Expert opinions were also used at every stage of the study. In order to ensure the reliability of the research, the harmony between the coders was examined. For this purpose, the researchers and another researcher who is an expert in the field analysed the first two stories and the root values in these stories were coded separately. In the next step, Miles and Huberman (2019) formula was applied and it was determined that the agreement between the researchers was 80%. In the rest of the study, the researchers continued the process of coding the root values in the stories.

Conclusion

As a result of the research, it was determined that root values were used a total of 192 times in Murat Özyaşar's work "Sarı Kahkaha". The value of love and benevolence (f=38) was used the most in the work. This value is followed by patience and responsibility (f=26), friendship (f=22), respect (f=17), self-control (f=12), honesty (f=9). The least common root values were justice and patriotism (f=2).

In the work, which is considered as the research object in the study and includes 10 different stories, it was determined that all the values in the 2019 Turkish Lesson Teaching Programme were mentioned in this work. The frequency of the root values covered in the work Sarı Kahkaha is 192. The most common root values in the work are love and benevolence (38). These values are followed by patience and responsibility (26), friendship (22), respect (17), self-control (12), honesty (9). The least identified root values are justice and patriotism (2). The fact that the work contains examples of the root values in the Turkish Lesson Curriculum shows that it is a resource that can be used for the acquisition of values.

In Sarı Kahkaha, love and benevolence stand out as the most common values. When the literature is analysed, it is seen that "love" is one of the most frequently studied values in a significant part of the studies on value education.

Based on the results obtained, it is thought that Murat Özyaşar's work "Sarı Kahkaha" can contribute to the acquisition of root values to individuals. When the literature was examined, it was determined that the works that received the Balkanika Literature Award were not analysed in the context of values education and root values. Therefore, it is suggested that these works should be analysed in the context of values education, root values and different subjects.

Atıf/Cite: Bozkurt, U. (2023). Rus askeri ajanı Emanuil Hristiyanoviç Kalnin'e göre Boğazların işgali meselesi (1905). *İctimaiyat*, Osmanlı'dan Günümüze Balkanlar Özel Sayısı, ss. 90-109.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:

21 / 06 / 2023

Kabul / Accepted

26 / 10 / 2023

DOI: 10.33709/ictimaiyat.1317763

Rus Askeri Ajanı Emanuil Hristiyanoviç Kalnin'e Göre Boğazların İşgali Meselesi (1905)

The Issue of The Occupation of The Straits According to Russian Military Agent Emanuel Hristianovich Kalnin (1905)

Uğur BOZKURT ^a

Öz

Çalışmanın amacı Çarlık Rusya'nın, Japonya'ya yenilgisinden sonra (1905) uluslararası arenada siyasi otoritesini yeniden tesis etmek bağlamında Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Boğazları işgal etme girişimini, bir askerî ajan olan ve Odessa Askerî Bölge Karargâhı yöneticilerinden Emanuil Hristiyanoviç Kalnin'in bakış açısıyla değerlendirmektir. Çalışma, Kalnin'in resmi yazışmalarından ve konuyla ilgili yayınladığı makalesinden istifade edilerek hazırlandı. Ayrıca, yardımcı kaynaklarla desteklenerek Boğazların işgali meselesi farklı bir bakış açısıyla ele alındı. Çarlık Rusya'nın tarihi bir misyon olarak görülen İstanbul ve Boğazları işgal etme amacının olmadığını savunan Kalnin, böyle düşünülmesinin sebebini Avrupalı devletlerin yönlendirmelerinden ve dönemin ırkçı yaklaşımlarından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Gazete siyasetçilerinin ve stratejistlerinin telkinlerine göre hareket edilmesinin sakıncaları üzerinde duran Kalnin, Çarlık Rusya'nın, İstanbul ve Boğazları işgal etmesi durumunda zarar göreceğini gerekçeli olarak açıklamaktadır. Bu bağlamda İstanbul, Balkan halklarının kültürel mirası olmakla birlikte burada yaşayan halk, Çarlık Rusya'nın, dindaşı ve ırkdaşdır. Çarlık Rusya tarafından İstanbul'a olası bir işgal girişimi, kendisine yönelik düşmanlıkların oluşmasına neden olabilecektir. Dolayısıyla, yapılması gereken, Slavların bağımsız devlet kurmalarını desteklemek ve Çarlık Rusya'ya herhangi bir fayda sağlamayacak olan İstanbul ve Boğazların işgali projesini durdurmaktır.

Anahtar Kelimeler

Çarlık Rusya, Boğazlar, İstanbul, Balkanlar, Emanuil Hristiyanoviç Kalnin.

Abstract

The aim of the study is to evaluate Tsarist Russia's attempt to occupy the Straits in the hands of the Ottoman Empire in the context of re-establishing its political authority in the international arena after its defeat to Japan (1905) from the perspective of Emanuil Hristiyanovich Kalnin, a military agent and one of the directors of the Odessa Military District Headquarters. The study is based on Kalnin's official correspondence and his published article on the subject. In addition, the issue of the occupation of the Straits was analysed from a different perspective, supported by auxiliary sources. Kalnin argues that Tsarist Russia's aim to occupy Istanbul and the Straits, which was seen as a historical mission, was not correct, and emphasizes that the reason for such an idea was due to the guidance of European states and He emphasises that it is due to the racist approaches of the period. Emphasizing the drawbacks of acting according to the suggestions of newspaper politicians and strategists, Kalnin reasoned that Tsarist Russia would suffer if it occupied Istanbul and the Straits. In this context, Istanbul is the cultural heritage of the Balkan peoples, and its inhabitants are the co-religionists and co-racists of Tsarist Russia. A possible invasion attempt by Tsarist Russia to Istanbul could lead to the formation of hostilities against it. Therefore, the issue is to support the Slavs to establish independent states and to stop the project of occupying Istanbul and the Straits, which would not benefit Tsarist Russia in any way.

Keywords

Tsarist Russia, Straits, İstanbul, Balkans, Emanuil Hristiyanovich Kalnin.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. Van/Türkiye.
Assistan Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of History, Van/Türkiye.
Email: ugurbozkurt@yyu.edu.tr
(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlar. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

XIX. yüzyılda, Çarlık Rusya'nın, Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarının başında şüphesiz sıcak denizlere inme ve Balkanlara yönelik uygulamaya çalıştığı Panslavizm faaliyetleri gelmekteydi. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı en büyük kayıplar Çarlık Rusya ile yaptığı savaşlar neticesinde oldu ve tarih boyunca iki devlet arasında cereyan eden olaylar başka sorunları doğurdu. Uluslararası arenada da kendilerinden söz ettiren ve yaptıkları savaşların sonuçlarının küresel boyutta tartışıldığı bu iki devletin İstanbul ve Boğazlara yönelik yaklaşımları başka devletler tarafından yakından takip edilmekteydi. Bunun sebebi Şark Meselesi ve Çarlık Rusya'nın, Boğazlara yönelik geliştirdiği politikalarının başka devletlerin çıkarlarına zarar verme ihtimaliydi. Dolayısıyla Boğazlar tarih boyunca rekabetin en yoğun yaşandığı aynı zamanda Şark Meselesi'nde paylaşılamayan bir bölge olarak kaldı. Konumuzun daha iyi anlaşılması için Çarlık Rusya'nın, Boğazlar ve Şark Meselesi'ne yönelik izlediği siyasete bakmakta fayda vardır.

Şark Meselesi, Avrupalı devletlerin, Osmanlı Devleti'ni, ilk başlarda güvenlik sorunu olarak gördükleri ve bu duruma önlem alınması için ortaya attıkları bir kavramdı. Ancak 1699 Karlofça ve 1774 Küçük Kaynarca anlaşmalarıyla Osmanlı Devleti artık bir güvenlik sorunu değildi. Bu bağlamda Şark Meselesi, Avrupalı devletlerin, Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra kalacak olan mirasın paylaşımı noktasında aralarında başlattıkları miras kavgalarının genel adı oldu (Beydilli, 2010: 352-357). Çarlık Rusya'nın, Osmanlı Devleti'nin yıkılışını hızlandıran savaşları başlatması ve Avrupalı devletlerden bağımsız kazandığı askerî başarılar, Osmanlı mirasını tek başına elde edebileceği ihtimalini güçlendirdi. Bu durumun yaşanmasını istemeyen Avrupalı devletler, Şark Meselesi'ne çözüm üretme konusunda Çarlık Rusya ile sorunlar yaşadılar. Boğazlara kimin hâkim olacağı ve hangi şartlarda ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlardan geçiş özgürlüğüne kavuşacağı çözülmeyi bekleyen sorunların başında gelmekteydi. Osmanlı Devleti'nin denizlerdeki üstünlüğünün sarsıldığı XVIII. yüzyılda, Çarlık Rusya, önemli kazanımlar elde ederek Boğazlardan ve deniz ticaretinden istifade etmeye yönelik adımlar atmaya başladı. Bu adımlardan ilki ve en önemlisi 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 11. maddesiyle elde ettiği kazanımlardı. Bu minvalde Çarlık Rusya, Karadeniz ve Akdeniz'de ticaret serbestliği kazanmasının yanı sıra Osmanlı topraklarında konsolosluk açma hakkı kazandı. Ayrıca Fransa ve İngiltere gibi devletlere sağlanan imtiyazları elde etti¹. Bununla birlikte Çarlık Rusya, bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'ni yakından tanıma ve Boğazların stratejik önemini muhakeme etme fırsatı yakaladı.

Çarlık Rusya'nın Boğazlar politikası, Karadeniz'deki donanma gücüne ve Avrupalı devletlerin Şark Meselesi'ne yönelik izledikleri siyasete göre şekillenmekteydi. 1798 ve 1805 yıllarında

---

¹ Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 11. maddesi şu ifadeleri içeriyordu; "Menfa'at-ı devleteyn için memalikini teraşşüh iden cümle deryalarında iki devlete müteallik gemi ve tüccar sefainine bigayr-i mümaneatin serbesiyet üzre geşt ve güzar eylemeleri akd ve temhid olunub ve iskelelerine ve her mahalle mutlaka sair devletlerin icra ittikleri ticaretlerinde kamyab oldukları vech üzre işbu Rusya gemileri tüccar sefainine dahi Devlet-i Aliye'm canibinden ruhsat virile Karadeniz'den Akdeniz'e ve Akdeniz'den Karadeniz'e mürur ve amme-i sevahil ve kıyıların limanlarda maru'z-zikir deryalar ittisalinde olan mermer ve boğazlarında meks ideler ve işbu maddeye dair bâlada izah olunduğu üzere Devlet-i Âliyye'mizin memalikinden emr-i ticarete dair biaynihi Fransa ve İngiltere misillû dost-ı ehibba olub ziyade müsaade buyrulan milelin müsalemata ve muafiyatıyla ticaret-i miyah misillû berren ticaret etmek... Rusya devleti tarafından lazım görülecek amme-i mevakide konsoloslar ve konsolos vekillerinin tayinine Devlet-i Âliyye'miz canibinden ruhsat virilüb dost olan sair düvelin konsolosları itibar oldukları gibi merkumları dahi muteber tutulalar ve işbu konsolos ve konsolos vekillerine ruhsat virile ki beratlu tabir olunur..." (Muâhedât Mecmuası, 1297: 259, 260).

Boğazlardan sadece kendi savaş gemilerinin geçmesini talep eden Çarlık Rusya, daha sonraki antlaşmalarda tüm savaş gemilerinin geçişinin yasaklanması talebinde bulundu (Köse, 2022: 508). Osmanlı Devleti karşısında siyasî kazanımlar elde eden Çarlık Rusya'nın, Boğazlar konusunda elde ettiği ikinci kazanım Edirne Antlaşması ile oldu. Antlaşmanın 7. maddesine göre, Çarlık Rusya'ya ait ticaret gemileri Boğazlardan serbest geçebileceği gibi, ticaret amacıyla Karadeniz'de bulunan limanlara gelmek isteyen gemilerin Boğazlardan geçişlerine de izin verilecekti (Muâhedât Mecmuası, 1298: 74-76). Bu anlaşma ile tamamen ekonomik gerekçelerle Boğazları kullanmak isteyen Çarlık Rusya, amacına ulaşmış oldu ancak aşağıda açıklayacağımız gibi başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletler, Çarlık Rusya'nın, Boğazlar üzerindeki kazanımlarını durdurmaya yönelik siyasî hamleler yapmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin, Çarlık Rusya karşısında siyasî ve ekonomik kayıplar verdiği savaşların ağır bilançosu, içeride yaşanan karışıklıkların artmasına neden oldu ve Boğazlar dış müdahalelere daha açık hale geldi. Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın, merkezi otoriteye karşı bir tehdit unsuru haline gelmesi, Çarlık Rusya'nın, Boğazlardaki siyasî gücünü arttırdı. Kavalalı, karşısında aciz duruma düşen Osmanlı Devleti, çareyi dışarıdan yardım sağlamakta buldu ve Çarlık Rusya'nın yardım teklifine olumlu cevap verdi. Böylece 1833'te Rus filosu Boğaz'dan geçerek İstanbul'a geldi ve Kavalalı sorunu geçici olarak çözüldükten hemen sonra iki devlet arasında Hünkâr İskeleyi Antlaşması imzalandı (8 Temmuz 1833). Anlaşmanın Boğazlar konusunu kapsayan gizli maddesi, Çarlık Rusya'yı, Boğazlardan geçme ihtimali olan savaş gemilerinden korumaya yönelikti (Gencer, 2015: 632).

Çarlık Rusya'nın, Boğazlardan gelebilecek olası bir tehlikeye karşı kendini güvence altına alması Avrupalı devletler tarafından iyi karşılanmadı ve anlaşma süresinin bitimine müteakip İngiltere, Fransa, Çarlık Rusya, Avusturya ve Prusya, boğazlar meselesini görüşmek için bir araya geldi. 1841'de hiçbir savaş gemisinin Boğazlardan geçmemesi kararını aldıkları Londra Boğazlar Sözleşmesi'ni imzaladılar (Köse, 2022: 511). Ancak 1853-1856 Kırım Harbi, Çarlık Rusya'nın yenilgisiyle sonuçlanınca Avrupalı devletler, Paris Barış Antlaşması'nda boğazlar meselesini tekrar gündeme aldılar ve bu anlaşmada Çarlık Rusya uluslararası dengeyi gözetmek zorunda kaldı. Alınan karar doğrultusunda Boğazlardan barış zamanlarında savaş gemilerinin geçişi yasaklandı ve Çarlık Rusya ya da Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyılarında tersane inşasına izin verilmedi (Keleş, 2008: 187). Boğazlar ile ilgili bir anlaşmada ilk defa Karadeniz kıyılarında tersane yapımına izin vermeyen bir madde konuldu. Bunun sebebi hem Osmanlı Devleti'ni hem de Çarlık Rusya'yı mevcut savaş donanmasıyla Karadeniz'e hapsetmek ve Avrupa'ya yönelik olası bir tehdit olma ihtimalini ortadan kaldırmaktı. Ancak, Osmanlı Devleti'nin dışarıdan alabileceği herhangi bir savaş gemisinin Çarlık Rusya için ciddi bir tehdit oluşturacağı ve buna imkân sağlayacak tek gücün de Avrupa olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti, İngiltere'den iki adet gemi satın almak isteyecek ancak Birinci Dünya Savaşı'nda, Çarlık Rusya ile ittifak kuran İngiltere gemileri vermeyecektir.

Çarlık Rusya, Paris Barış Antlaşması ile getirilen kısıtlamaları hükümsüz olarak değerlendirmeye başlayınca Avrupalı devletler 1871'de, Londra Antlaşması'nı imzaladılar. Bu antlaşmaya göre, Osmanlı Devleti, gerekirse barış zamanlarında dost ve ittifak halinde olduğu devletlerin savaş gemilerini Boğazlardan geçirme hakkına sahip olacaktı (Bayur, 1943: 103). Uluslararası anlaşmalarla Çarlık Rusya'yı Boğazlara hâkim olma konusunda engellemeye çalışan Avrupalı devletler, kısmen ve dönemsel başarı elde etmekteydi. Londra Barış Antlaşması'ndan ortalama altı yıl sonra Osmanlı Devleti'yle 93 Harbi'ne giren Çarlık Rusya, savaşın sonunda önemli

kazanımlar elde etti. Ancak İngiltere'nin ciddi baskıları sonucunda Boğazlar konusunda herhangi bir devlet lehine karar alınmadı ve imzalanan Berlin Antlaşması'nda, 1871 Londra Antlaşması'nın hükümlerinin geçerli olduğu teyit edildi (Beydilli, 1992: 268). Bunun yanı sıra İngilizlerin, Boğazlara hâkim olma ihtimali ve 1882'de İngilizlerin, Mısır'ı işgali, Çarlık Rusya'yı endişelendirdi. Bundan dolayı Aleksandr İvanoviç Nelidov (1835-1910)², Aralık 1882'de Boğazların ele geçirilmesi hakkındaki raporunu, III. Aleksandr'a sundu (Kara, 2016: 406). Bu rapor Boğazların ele geçirilmesi konusunda tespit edebildiğimiz ilk rapordur ve İngiltere'nin Boğazları işgal etme endişesiyle hazırlanan projelerin devamı gelecekti. Bununla birlikte Çarlık Rusya'nın bireysel başarıları Boğazlar üzerinde mutlak güç olması için yeterli değildi. Bu minval üzere Çarlık Rusya'nın, Boğazlardan bağımsız bir şekilde istifade etmek için savaşlardaki başarısının yanı sıra başka yöntemlere başvurduğu görülecektir.

Çarlık Rusya'nın, boğazlar meselesini lehine çözmek ve küresel başarı kazanmak adına Osmanlı Devleti'nin toplumsal sorunlarına yöneldiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, XIX. yüzyılın sonlarına doğru ağırlaşan ve uluslararası bir sorun haline gelen Ermeni Meselesi, Çarlık Rusya'yı hareketlendirdi. Bunun sebebi, Avrupalı devletlerin, Ermeni Meselesi'ni bahane ederek Boğazları işgal etme tehlikesi ve Çarlık Rusya'nın, Ermeni Meselesi'nde geri planda kalmasına sebep olacak reform taleplerinin başka bir devlet tarafından yapılma ihtimaliydi. Bu meselede geri planda kalmak istemeyen ve Ermenilerin hamisi olarak görünmek isteyen Çarlık Rusya, Osmanlı Devleti'ni, Ermeni nüfusunun durumunu iyileştirmeye yönelik reform yapmaya zorlamak için Boğazları işgal etme projeleri üretmeye başladı. Bununla birlikte Ekim 1895'te İngiliz donanması Çanakkale açıklarına gelince İngilizlerin, Boğazları işgal edeceği ihtimali güçlendi (Çomak, 2015: 41). 1896'da A. İ. Nelidov, Boğazların ele geçirilmesi ve olası senaryolarda ne yapılması gerektiği konusunda hazırladığı işgal projesini, dönemin Rus Dışişleri Bakanı Nikolay Pavloviç Şişkin'e gönderdi (Хвостов, 1931: 55-60). Yaklaşık iki ay sonra A. İ. Nelidov, Boğazların işgal edilmesi konusunda bir mektup daha gönderdi (Хвостов, 1931: 60-64) ve 5 Aralık 1896'da St. Petersburg'da yapılan özel bir toplantıda Avrupalı devletlerin, Çanakkale Boğazı'na herhangi bir müdahalesi durumunda Boğazların, Çarlık Rusya tarafından işgal edilebileceği kararı alındı. Ancak yukarıda detaylı bir şekilde temas ettiğimiz gibi uluslararası konjonktürün Boğazları işgal etmeye müsait olmaması Çarlık Rusya'nın başka çareler aramasına neden oldu (Болдырев, 2018: 80). Daha sonraki süreçte Boğazları işgal etmeye yönelik askerî hazırlıklar yapan Çarlık Rusya, planlarını Odessa Askerî Bölge Karargâhı ve Karadeniz Filosu üzerinden şekillendirmeye çalıştı. 1903'te Boğazları işgal projesinin hazırlık çalışmalarını güçlendirmek için Korgeneral Aleksander Pavloviç Protopopov (1849-1909)³

² Çarlık Rusya'nın Dışişleri temsilciliklerinde çalışan Nelidov, 20 yaşında görev hayatına başladı. 1856-1861'de Yunanistan'da, 1861-1869'da Bulgaristan'da, 1869-1874'te ise Viyana'da elçilik sekreteri olarak çalıştı. 1874-1877'de İstanbul Rus Büyükelçiliği'nin danışmanlığı görevinde bulunan Nelidov, Romanya ve Osmanlı Devleti ile yapılacak anlaşmalara temsilci olarak katıldı. 1879-1882 yılları arası Saksonya ve Saxe-Altenburg Düküğü elçisi oldu. Bunun yanı sıra 1882'de İstanbul'daki Rus Büyükelçiliğinin müdürlüğünü yaptı. 1883'ten 1897'ye kadar İstanbul Rus Büyükelçisiydi. 1897'de İtalya'da, 1903'ten ölümüne kadar ise Fransa'da Büyükelçi olarak çalıştı. (Дипломатический словарь, 1895: 273, 274).

³ Aleksandr Askerî Okulu, Nikolayev Mühendislik Okulu ve Genelkurmay Nikolayevskaya Akademisinde eğitim alan Protopopov, ordunun mühendislik bölümlerinde görev yaptı. 1876'da kurmay yüzbaşı, 1877'de kıdemli emir subayı oldu ve 93 Harbi'nde Tuna Bölgesi'nde görev yaptı. 1881'de yarbay olan Protopopov, 1888 yılına kadar Atina'da askeri ajan olarak çalıştı. 1891'de XII. Piyade Alayı komutanlığı görevinde bulunan Protopopov, 1893'te, Odessa Askerî Bölgesi Kurmay Başkan Yardımcılığı'na atandı. 1894'te tümgeneralliğe, 1900'da korgeneralliğe terfi etti. 1905'te görevden alındı ve 1907'de Devlet Savunma Konseyi'nin daimî üyesi ve Ana Kale Komitesi başkanlığını yaptı. Piyade generalliğine

başkanlığında özel bir “Karadeniz’e askerî sefer hazırlık komisyonu” oluşturuldu. Ancak 1904’te başlayan Rus-Japon Savaşı, dikkatleri Boğazlardan uzaklaştırdı ve komisyonun emrine verilen maddi kaynakların önemli bir kısmı Uzak Doğu’ya gönderildi. Bu uygulama Boğazların işgal edilmeyeceği anlamına gelmemekle birlikte, savaş döneminde bile Boğazları işgal projesinin daha da geliştirilmesi fikri Harbiye Nezareti tarafından terk edilmedi (Шацилло, 2000: 60). Buradan çıkarılacak sonuç, Çarlık Rusya’nın uluslararası anlaşmalarla durdurulmak istendiği ancak Boğazları işgal etme niyetinde olan Çarlık Rusya için anlaşmaların engel olarak görülmediği ve siyasî olayların işgal projelerini hayata geçirme noktasında aksamalara neden olduğu söylenebilir.

Siyasî ve ekonomik nedenlerden dolayı yönünü Uzak Doğu’ya çeviren Çarlık Rusya için Boğazları işgal etme fikri tehir edildi, ancak unutulmadı (Фролов, 2014: 175, 176). Savaştan yenik çıkan Çarlık Rusya’nın uluslararası arenada prestijini sağlamak ve Almanya başta olmak üzere diğer Avrupalı devletlere karşı siyasî güç kazanmak adına Baltık Denizi’nde ya da Karadeniz’de bir filo kurma çabasına girdi. 1906’da II. Nikolay’ın emir subayı ve yardımcısı olan Aleksandr Federoviç Geyden (Heiden) (1858-1919)⁴ tarihi bir misyon olarak görülen Boğazları işgal projesi bağlamında Karadeniz’de filo kurulması gerektiğini vurgulamaktaydı (Болдырев, 2018: 80). Ancak Boğazların işgali ya da Karadeniz’de oluşturulacak herhangi bir güvenlik unsurunun gerekliliği konusunda Rus devlet adamları aynı görüşte değildi. Farklı görüşlerde olan Rus devlet adamlarından biri de dönem itibarıyla Odessa Askerî Bölgesi Karargâhı generallerinden aynı zamanda Çarlık Rusya için askerî ajan olarak görev yapan Emanuil Hristiyanoviç Kalnin’di.

Çarlık Rusya’nın önemli devlet adamlarından biri olan Kalnin’in, İstanbul ve Boğazlar konusunda yazdığı makaleler ve raporlar ezber bozacak niteliktedir. Daha önce literatürümüzde rastlamadığımız bu bilgilerin ortaya çıkarılması aynı zamanda küresel bir sorun haline gelen Boğazlara yönelik yaklaşımların dönemin tanığı olan bir Rus askeri ajanının gözünden bakılması çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Tarihsel süreç içerisinde birçok devletin sahip olmaya çalıştığı İstanbul ve Boğazların, Çarlık Rusya tarafından işgal edilme ihtimalinin güçlendiği XX. yüzyılın başlarında ne gibi siyasî yaklaşımlar olduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda klasik Rus siyasetinden farklı olarak olaylara yaklaşan Kalnin’in, Boğazların işgali, stratejik önemi ve Çarlık Rusya’nın, Boğazlara yönelik nasıl bir politika izlemesi gerektiği konularındaki düşünceleri, Rus literatüründen elde ettiğimiz bilgiler çerçevesinde aktarılacaktır.

2. Emanuil Hristiyanoviç Kalnin’in Hayatı

Emanuil Hristiyanoviç Kalnin (1855-?); asker bir ailenin çocuğu olarak St. Petersburg’da dünyaya geldi. Eğitim hayatına burada başlayan Kalnin, ilk ve orta öğrenimini devlet okulunda tamamladıktan sonra sırasıyla Mihaylovski Topçu Okulu’ndan ve Genelkurmay Nikolay Akademisi’nden mezun oldu. 1883’te Genelkurmay Başkanlığı’nın Kiev Askerî Bölgesi’ne bağlı olarak çalıştı ve 12. süvari tümeni karargâhının kıdemli emir subayı oldu. 1884’te Kurmay Yüzbaşı, 1885’te Yüzbaşı olan Kalnin, askerî faaliyetlerinin yanı sıra dil eğitimi için 1885-1888

yükselmesi onun askeri terfi aldığı son unvanı oldu ve 1909’da öldü. (Список генералам по старшинству, 1909: 93).

⁴ 1908’de Tuğamiral olarak görev yapan Geyden, 1914-1916 yılları arasında Deniz Kuvvetleri Komutan Yardımcılığı görevinde bulundu. 1916’da Koramiral olan Geyden, 1916-1917 yılları arasında Deniz Kuvvetleri Konseyi Üyesi oldu. Başarılı görevlerinden dolayı birçok ödül kazanan Geyden, 1919’da öldü. Потёмкин, 2017: 360).

tarihleri arasında Genelkurmay üyesi olarak Hariciye Nezareti Asya Dairesi'ne, doğu dilleri kursuna katılmak üzere gönderildi. Buradaki eğitiminin ardından dil eğitimini ilerletmesi ve bölge çalışmalarında bulunması için İstanbul'a gönderildi. 1885-1895 tarihleri arasında Arapça ve Türkçe dil eğitimi alan Kalnin, 1890'da Yarbay oldu ve aynı tarihte İstanbul'da bir askerî ajanın emrinde görevlendirildi. 1894'te Albay olan Kalnin, 1895-1899 tarihleri arasında Atina'da askerî ajan olarak çalıştı. Bunun yanı sıra 1897'de Rus sefer birliğinin askerî komiseri olarak Girit'e gitti. Aynı yıl Osmanlı-Yunan sınırının çizilmesi için oluşturulan komisyona üye olarak atandı. İstanbul'un silahlı kuvvetleri hakkında başlatılan istihbarat faaliyetlerini koordine eden Kalnin, aynı zamanda Odessa Genel Merkezi'nde, Osmanlı Devleti ve İran'ın batı illerinde yürütülen istihbarat faaliyetlerini organize etmekten ve yürütmekten sorumluydu. 1899'da 57. Piyade Modlin Alayı'nda tabur komutanı olarak görev yaptıktan sonra, 1899-1904 tarihleri arasında yaklaşık 5 yıl İstanbul'da askerî ajan olarak çalıştı. İstanbul'da bulunduğu sırada Tümgeneralliğe terfi eden Kalnin, 1904-1913 tarihleri arasında Odessa Askerî Bölgesi Karargahı'nda General-Kvartirmeyster (Levazım Subayı) oldu. 28 Şubat 1913'te emekli oldu ve Korgeneralliğe terfi etti (Басханов, 2005: 101).

Çalışma hayatının büyük bir bölümünü Atina ve İstanbul'da istihbarat toplamakla geçiren Kalnin, hizmetlerinden dolayı birçok ödül aldı. 1885-1912 yılları arasında Kalnin'in çalışmalarından dolayı aldığı ödüller şunlardır; Aziz Stanislav Nişanı 3. sınıf (1885), Aziz Anne Nişanı 3. sınıf (1892), Aziz Stanislav Nişanı 2. sınıf (1897), Aziz Anne Nişanı 2. sınıf (1901), Aziz Vladimir Nişanı 3. sınıf (1905), Aziz Stanislav Nişanı 1. sınıf (1908) ve Aziz Anne Nişanı 1. sınıf (1912) (Список генералам по старшинству, 1913, s. 386; Потёмкин, 2017: 47). Askerî hizmetlerdeki başarılarının yanı sıra özellikle çalıştığı bölgeler ile ilgili siyasî ve askerî birçok konuda eser kaleme alan Kalnin'in, tespit edebildiğimiz çalışmaları şunlardır;

1. Рапорт военного агента в Константинополе. О неудобстве командирования офицеров в Константинополь, 24 мая 1904 года РГВИА ф. 400, опис 1, дело 3276, л. 20–21 об. (İstanbul'daki bir askerî ajanın raporu. Subayların İstanbul'a sevkinin zorluğu hakkında. 24 Mayıs 1904. RGVIA Fon 400, Opis 1, Dela 3276, s. 20-21).

2. Краткий очерк Кореи. СМА, 1887, вып. XXVI. (Kore hakkında kısa bir değerlendirme. SMA, 1887, Sayı XXVI).

3. Наши задачи на Ближнем Востоке. Вестник Европы, 1905, № 10. (Orta Doğu'daki görevlerimiz, Avrupa Bülteni, 1905, No: 10).

4. Генеральный штаб и его специальность. ВСБ, 1907, № 3. (Genelkurmay Başkanlığı ve uzmanlık alanı, VSB, 1907, No: 3).

5. Специализация Генерального штаба и ее следствия, ВСБ, 1908, № 6. (Genelkurmay Başkanlığı'nın uzmanlaşması ve sonuçları, VSB, 1908, No: 6).

6. Командование и Генеральный штаб, ВСБ, 1909, № 5. (Komutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı, VSB, 1909, No: 5).

7. Генеральный штаб в теории и жизни, ВСБ, 1911, № 6. (Teoride ve hayatta Genelkurmay Başkanlığı, VSB, 1911, No: 6), (Басханов, 2005, s. 101).

Yukarıda genel hatlarıyla hayatını anlatmaya çalıştığımız Kalnin'in 35 yaşlarında (1890) İstanbul'a geldiğini ve yaklaşık 10 yıl kaldığını biliyoruz. İstanbul'da bulunduğu süre zarfında birçok bilgiyi Çarlık Rusya'ya raporlayan Kalnin, İstanbul'dan Odessa'ya gittiği zaman, İstanbul

ve Boğazlara dair düşüncelerini dönemin dergilerinde makale olarak yayınlamaya başlamıştır. 1905'te yayımladığı "Orta Doğu'daki Görevlerimiz" adlı makalesinde İstanbul ve Boğazlar hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu bağlamda İstanbul'u yakından tanıyan ve dönemin siyasi konjonktürünü iyi bir şekilde analiz ettiğini düşündüğümüz Kalnin'in gözünden İstanbul ve Boğazların stratejik önemi aşağıda irdelenmiştir.

3. Kalnin'in Gözünden Boğazların Stratejik Önemi

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi tarihte, İstanbul ve Boğazlara sahip olan devletlerin ticarî ve siyasi açıdan kazanımlar elde ettiği, aynı zamanda birçok devletin bölgeye sahip olmaya çalıştığı ancak başarılı olamadığı bilinmektedir. Özellikle geleneksel bir politika unsuru olarak Çarlık Rusya'nın bölgeye dair tasavvurlarının işgal etme ve hâkim olma anlayışıyla şekillendiği görülmektedir. Ancak Kalnin tarafından yapılan değerlendirmelere göre, bölgenin stratejik önemini ve ticarî getirisinin eskisi gibi olmadığı ve Süveyş Kanalı'nın yapılmasıyla Boğazların önemini kaybettiği iddia edilmektedir. Bu bağlamda, Kalnin, İstanbul'un antik çağlardan itibaren dünya çapında önemli bir şehir olduğunu ve Şark Meselesi'yle ilgilenen herkesin İstanbul konusuna temas ettiğini belirtmektedir. Ayrıca, O'na göre, İstanbul, dünyadaki benzersiz coğrafi konumundan dolayı olağanüstü bir savunma kabiliyetine sahipti. Bununla birlikte hem Avrupa'daki hem de Asya'daki askerî operasyonlar için önemli bir üs konumundaydı. Ancak, İstanbul'un askerî noktada stratejik öneme sahip olma özelliği onu değerli kılmıyordu. Bu minvalde, İstanbul'un bu özelliği Osmanlı Devleti'ni, süper güç haline getiremediği gibi, Bizans İmparatorluğu'nun da haritadan silinmesini engelleyemedi. Buna mukabil İstanbul önemini dünya ticaret yollarının üzerindeki konumundan dolayı kazandı (Калнин, 1906: 572).

İstanbul'un tarihsel süreçteki önemini değiştirmesine temas eden Kalnin, İstanbul'un ticarî önemini kaybettiği için eskisi kadar değerli olmadığını vurgulamaktadır. Asya ve Avrupa arasındaki ticarî ilişkiler açısından köprü vazifesi gören İstanbul'un, bu önemli özelliğini Orta Çağ'da kaybettiği, Hindistan'a deniz yolunun açılmasıyla ilk kez sarsıldığını ve son darbenin de Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla indirildiğini vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra İstanbul'un eski önemini kazanması için Bağdat Demiryolu Projesi'ni⁵ hayata geçirmeye çalıştıklarını ancak bu projenin İstanbul ticaretini geliştirmek için yapılmadığını, projenin amacının Osmanlı Devleti'nde bulunan madenlerin sömürülmesi için tasarlandığını iddia etmektedir (Калнин, 1906: 572, 573). Kalnin'in açıklaması üzerinden Almanya'nın bu projeyi sadece yer altı kaynaklarına ulaşmak için tasarladığını düşünmek doğru olmamakla birlikte, Çarlık Rusya'nın çıkarlarına ters düşen bu projeyi tasvip etmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu proje ile Boğazların da Almanya'nın kontrolü altına gireceğinden endişelenen Çarlık Rusya'nın, 1899'da Almanya ile Boğazlar üzerinde "yabancı bir devletin hâkim duruma gelmesinin engellenmesi" konusunda anlaşmak istediği fakat başarısız olduğu bilinmektedir (Kurat, 1990: 127).

İstanbul ve Boğazların eski önemini kaybettiğini ve bazı projelerle eski önemini kazanması girişimlerinin beyhude çaba olduğunu düşünen Kalnin, İstanbul ve Boğazları, Balkanların bir parçası olarak görmektedir. İstanbul'un tarihi ve kültürel anlamda Balkanların parçası olduğunu ve Balkan halklarının (Yunan, Sırp, Bulgar vs.) İstanbul'a hâkim olan Osmanlı Devleti'ne düşmanlık beslediğini belirtmektedir. Kalnin, bu düşmanlığın sebebini Balkan halklarının kendi

⁵ Bağdat Demiryolu Projesi, Osmanlı Devleti ve Almanya'nın 1903'te başlattıkları, İstanbul'dan Anadolu demiryolunun devamı olarak, Konya'dan Adana'ya oradan da Halep ve Musul üzerinden Bağdat'a kadar uzanan bir demiryolu projesiydi. Ancak, Çarlık Rusya ve İngiltere'nin muhalefetiyle karşılaşan bu proje istendiği gibi bitirilemediği gibi projeye son şeklini 1941'de İngilizler verdi (Alperen, 2018: 8-10).

mülkleri olarak gördükleri İstanbul'un, Osmanlı Devleti'nin elinde olmasıyla açıklamaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nden sonra İstanbul'a hâkim olacak devletlere de Balkan halklarının aynı düşmanlığı besleyecekleri konusunda uyarılmaktadır (Калнин, 1906: 574). Bu açıklamalara göre Çarlık Rusya'nın İstanbul ve Boğazlara yönelik olası bir işgal girişiminin Balkan halklarıyla sorun yaşanmasına sebep olacağı görüşü hakimdir. İstanbul ve Boğazların stratejik önemi hakkında genel açıklamalarda bulunan Kalnin'in, adı geçen bölgelerin güvenlik sorununa ve 1890'lardan itibaren yapılmak istenen istihkam projelerine getirdiği açıklamalar dikkat çekicidir.

4. Kalnin'in İstanbul'da 93 Harbi'nden Sonra Başlayan Güvenlik Sorununa ve Boğazlara Yapılacak İstihkam Projesine Bakışı

93 Harbi, İstanbul ve Boğazların işgal edileceği endişesinin yoğun bir şekilde yaşandığı ve anlaşmadan sonra bile Çarlık Rusya'nın olası bir saldırıya geçeceği düşüncesinin yer edinmesine neden olduğu büyük bir savaştı. Bu dönemde Avrupa basınında Çarlık Rusya'nın her an Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'u işgal edeceğine yönelik birçok haber yapılmaktaydı (BOA, Y.PRK.EŞA, 16/54, 1310: 1). Haberlerin yarattığı endişe ve II. Abdülhamid'in temkinli siyasî yaklaşımları, olası bir saldırıyı engellemek için silah, teçhizat ve inşâ projelerinin yürürlüğe konulmasını sağladı. Ancak, Çanakkale Boğazı'na yönelik olası bir saldırının önlenmesi için yapılan istihkam çalışmaları 93 Harbi'nden önce başladı. Boğaz'ın güvenlik unsurlarını sağlamlaştıran en önemli padişahlardan biri III. Selim'di ve tahta çıktığı zaman (1789) Çarlık Rusya ile savaş yürütmek zorunda kaldığı için, Çanakkale Boğazı'na yönelik olası bir tacizi engellemek adına Feyzullah Efendi'yi görevlendirerek Boğaz'ın güvenlik unsurlarını sağlamlaştırdı (BOA, HAT, 152/6416: 1). Bunun yanı sıra II. Mahmud döneminde İstanbul Boğazı'nın her iki yakasının güvenliğini sağlayacak Boğaz Muhafızı görevlendirildi ve 1822 tarihinde Boğaz'daki kale ve tabyaların bir kısmı Tersane-i Amire'nin bir kısmı ise Bostancı Ocağı'nın sorumluluğu altına alındı (Çelik, 2021: 434). Buna mukabil, 93 Harbi'ne kadar yapılan çalışmalar daha çok muhafızların sayısının artırılması ve idarî anlamda düzenlemeler şeklindeydi. Dolayısıyla yapılan istihkam çalışmaları ve güvenlik unsurlarının sağlamlaştırma teşebbüsleri yetersiz oldu ve 93 Harbi'nde ağır bir yenilgi alan Osmanlı Devleti, daha iyi sonuç alabileceği projeleri hayata geçirmek zorunda kaldı. Aşağıda detaylı bir şekilde anlatacağımız gibi, II. Abdülhamid döneminde, Boğazlarda yapılacak olan istihkam çalışmalarını dönem itibarıyla Boğazları işgal edeceği söylenen Çarlık Rusya'nın, endişeyle takip ettiği bilinmektedir (BOA, Y.A.HUS, 266/8: 5). Ayrıca bu dönemde Çarlık Rusya'nın, Boğazlarda keşif çalışmaları yaptığı ve Çanakkale Boğazı'nda güçsüz bir garnizonun bulunduğu dair bilgi topladığı anlaşılmaktadır (Doğan, 2017: 112). Bu bağlamda, Kalnin'in, yapılan çalışmalara ve güvenlik sorununa getirdiği açıklamalar aşağıdadır.

İstanbul'un, Osmanlı Devleti'nin başkenti olmasına rağmen güvenlik konusunda ciddi zafiyetleri olduğunu vurgulayan Kalnin, bu açıdan İstanbul'un işgal edilebileceğini ancak Osmanlı Devleti'nin, doğduğu bölgenin Küçük Asya olduğunu ve olası bir saldırının başkentten yapılması yerine Küçük Asya'dan yapılmasının aynı oranda etkili olacağını belirtmektedir. Bu minavlede, İstanbul'un tek başına bir öneminin olmadığını ayrıca Boğazların, Çarlık Rusya tarafından alınmasının faydasızlığı üzerinde durmaktadır. O'na göre, Çarlık Rusya'nın, Avrupa ile kurduğu ilişkilerde herhangi bir aksama, Karadeniz'de uyguladığı ticaretin devamlılığı ve lehine oluşabilecek herhangi bir güvenlik sorunu olmadığı için, mevcut durumda Boğazların alınmasının gereksiz olduğunu, aynı zamanda Boğazlar açısından savaş hali dışında herhangi

bir tehdit unsurunun olmadığını vurgulamaktadır. Kalnin yazısının devamında şu açıklamalarda bulunur;

“Karadeniz kıyı şeridinin yalnızca yarısı Rusya’ya aittir: güneyde ve batıda suları Türkiye, Bulgaristan ve Romanya kıyılarıyla çevrilidir. Bu nedenle, Karadeniz’i bir Rus gölü yapma arzusu yasal açıdan pek haklı gösterilemez ve elbette adı geçen üç devletin muhalefetiyle karşılaşılabilir. Ancak, büyük bir ulusun (Rus halkı kastedilmektedir) hayati çıkarları söz konusu olduğunda, elbette hukuk meselelerinin arka planda kalması makul görülebilir ve Boğaz’ın ebediyen Rusya’ya ilhaki, önemli derecede devlet ihtiyaçlarından kaynaklarsa, bu durum yasal olarak kabul edilebilir. Ancak durum böyle değildir” (Калнин, 1906: 577).

Kalnin’in vurgulamaya çalıştığı en önemli husus, Çarlık Rusya’nın çıkarları söz konusu olduğunda yasal dayanağına bakmaksızın Karadeniz’in tüm kıyılarına ve Boğazlara hâkim olabileceğidir. Ancak, o zamanki siyasî konjonktürün bunu gerektirmediğini ve Karadeniz’e açılan Çanakkale Boğazı’nın, Osmanlı Devleti’nin kontrolünde olduğunu belirtmektedir. O’na göre Karadeniz üzerinden Çarlık Rusya’ya karşı olası saldırıyı uluslararası anlaşmalar ve Osmanlı Devleti’nin, Çarlık Rusya’yı karşısına almaktan çekinmesi engellemektedir (Болдырев, 2018: 82).

Yukarıda belirttiğimiz anlaşmalara atıfta bulunan Kalnin, barış zamanlarında savaş gemilerinin Boğazlardan geçemeyeceğini, bu bağlamda Çarlık Rusya’nın güvenlik endişesi taşımaması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu açıdan bakıldığında Karadeniz’deki güvenlik unsurları Çarlık Rusya’nın, kıyısının olduğu Baltık Denizi’nde dahi yoktur. Kalnin, bu gerekçeleri sıraladıktan sonra, Çarlık Rusya’nın, Karadeniz’de alması gereken ciddi önlemlerin olmadığını belirterek, 1890’larda gündeme gelen Boğazlarda istihkam projesinin altı yüz milyon frank tutacağını ve bunun oldukça gereksiz bir harcama olacağını altını çizer. Aynı zamanda istihkam yapımına harcanan maliyetin dışında buraların bakımı, onarımı ayrı bir maliyet çıkaracağı gibi ticarî ilişkilerde de problemlerin olabileceğini belirterek, siyasî sonuçlarının kestirilemediğini vurgulamaktadır (Калнин, 1906: 578). Dışarıdan bakıldığında İstanbul ve Boğazların işgal edilmesi siyasî açıdan oldukça büyük bir kazanımdır. Ancak ekonomik açıdan yıkım olacağını düşünen Kalnin, siyasî çıkarları arka plana atarak ekonomik getirisine bakmakta fayda olduğunu ifade etmektedir.

Kalnin’in yukarıda temas ettiği istihkam projesi ünlü mühendis Belçikalı General Henri Alexis Brialmont’un, Boğazları tahkim etme projesidir. 1892 yılının sonuna doğru İstanbul’a gelen Brialmont, Boğazlarda yaptığı teftişlerden sonra hazırladığı raporda, Avrupa yakasında bulunan Kilyos, Rumeli, Garipçe, Rumelikavağı, Kalender kaleleri ile Telli, Kireçburnu tabyalarını; Asya yakasında bulunan Anadolu, Anadolukavağı, Riva kaleleri ile Elmas, Poyraz, Filburnu, Medcezirkavağı ve Selvi tabyalarını güvenlik bakımından yetersiz buldu. Ayrıca Çanakkale Boğazı’nın, İstanbul Boğazı’na nispeten daha iyi durumda olduğunu belirten Brialmont, Seddülbahir kalesi ile Ertuğrul, Kumkale ve Orhaniye tabyalarını inceledikten sonra güçlendirilmesi gereken yerleri tespit etti. İki ay süren çalışmaların sonunda raporunu sunan Brialmont, İstanbul’dan ayrıldı, ancak yapılacak çalışmaların maliyetinin yüksek olması ve hazırlanan proje için İstanbul’a gelme sözünü veren Brialmont’un bir daha gelmemesi projeyi sonuçsuz bıraktı (Kış, 2015: 369-372).

Kalnin’e göre, İstanbul’un savunma koşulları ve Boğaz’ın tahkimatı son yirmi beş yılda önemli ölçüde gelişti. 93 Harbi’nden sonra moral bozukluğu yaşayan Osmanlı ordusunun Alman uzmanlar sayesinde yeniden organize edildiğini ve sadece “1897 Osmanlı Yunan Savaşı’nda”

elde edilen başarılar sayesinde motivasyonlarının yükseldiğini belirtmektedir. Yazısının devamında İstanbul'un alınmasına yönelik başlatılacak operasyonların riskli olmasının yanı sıra Osmanlı Devleti'nin gücünü İstanbul'dan değil de Küçük Asya'dan aldığı ve İstanbul'da bulunan askerî kurumların orduya nispeten az fayda sağladığını çünkü ordunun silah ve teçhizat ihtiyacının dışarıdan tedarik edildiğini iddia etmektedir. Bu bağlamda, İstanbul'un alınmasının askerî güç bakımından Osmanlı Devleti'ni ciddi manada etkilemeyeceğini çünkü İstanbul ele geçirilse bile Osmanlı Devleti'nin silah ve teçhizat ihtiyacını dışarıdan karşılayabileceğini savunmaktadır. Bunun yanı sıra göçebe bir yapıda olan Osmanlı toplumunun dine, dindaşlarına, Osman ailesinin herhangi bir temsilcisine olan bağlılıklarıyla bir bütün oluşturdukları; dolayısıyla İstanbul gibi büyük bir idarî merkezin kaybının bile savunma kapasitelerini kayda değer bir şekilde etkilemesinin olası olmadığına altını çizmektedir (Калнин, 1906: 580, 581. Aynı zamanda denizden karaya yapılacak bir saldırının dezavantajlı olduğunu savunan Kalnin, cephe savaşlarında önemli direnç oluşturabilen Osmanlı ordusuna yönelik şu ifadeleri kullanır; "...bunlar savaş için yaratılmış, sıkı, sağlıklı, güçlü, iddiasız, ayık, dayanıklı, derinden dindar, Hıristiyanları derinden hor gören, üstlerine körü körüne itaat eden, savaşmanın ve itaat etmenin ibadet yerine geçtiğini düşünen insanlardır" (Калнин, 1906: 581). Öte yandan, Osmanlı ordusunda önemli ölçüde eksiklikleri olduğunu söyleyen Kalnin, emir komuta zincirinde bulunan komutanların, Avrupa askerî sistemini tam olarak özümseyemediklerini ve bu sistemi orduya aktaramadıklarını aynı zamanda Avrupa ordu sistemindeki karmaşıklığın, Osmanlı ordusunda karşılık bulmadığını iddia etmektedir. Bununla birlikte, her ne kadar Avrupa ordu sistemine göre Osmanlı ordusu ıslah edilmeye çalışılsa da, halkın ataleti, girişim ve inisiyatif ruhundan yoksunluğu, zihinsel ağırlığı ve uyuşukluğu aynı zamanda bilimsel araştırmalara karşı kayıtsızlığı ordudaki gelişmeyi engellemektedir. (Калнин, 1906: 581). Kalnin'in yaptığı bu açıklamalar Osmanlı ordusunun dirençli olmasına mukabil tüm kademelerinin sorunlu olduğu yönündedir. Aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nin orduyu ıslah etmek için daha kaotik bir askerî sistemle uğraştıklarını ancak komutanların ve toplum yapısının askerî sisteme uygun olmadıkları için sorun yaşadıklarını iddia etmektedir.

Kalnin, Çarlık Rusya'nın, Osmanlı Devleti karşısında başarısını ve cephe hattındaki Osmanlı ordusunun direncini şu cümlelerle açıklamaktadır;

"Ordularımızın daha iyi organize edilmiş olması, daha fazla manevra yapma, aktif hareket etme, saldırı yapma yetenekleri Türklerle savaşlardaki başarımızın en önemli nedenlerinden biridir ve bu avantajları kullanmayı reddetmek pek doğru değildir. Geçtiğimiz seferde (93 Harbi) Rus birlikleri korkunç emekler, çabalar ve ağır kayıplar verdikten sonra Konstantinopolis'e yaklaştı; buna mukabil, Konstantinopolis'i savunmaya çalışan Türk ordusu, üzgün ve morali bozuk bir yapıya sahipti. Bununla birlikte, Rus birlikleri deniz yoluyla harekât yönünü seçerek, 93 Harbi'nde Konstantinopolis'e yönelik taarruzla ilişkili zayıatlardan kaçınabilirdi. Rus askerlerinin sefere çıkarmanın intikamını almak üzere bir savunmayla başlamaları ve Konstantinopolis surlarındaki müstahkem mevkiilerde bulunan yeni bir Türk ordusuyla karşılaşmaları gerekecekti. Ancak (biz), Türklerin müstahkem mevkiilerde nasıl olduklarını Plevne örneğinden çok iyi biliyoruz" (Калнин, 1906: 581, 582).

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığına göre, Boğazlar üzerinden yapılacak herhangi bir operasyona karşı ciddi bir cephe hattı oluşturacak olan Osmanlı ordusuna yönelik başarı kazanılması pek olası olmamakla beraber Çarlık Rusya'nın daha önce bunu tecrübe ettiği ve başarı kazandığı yöntemleri uygulaması gerektiği görüşü hakimdi.

Kalnın'e göre, Çarlık Rusya'nın Boğazları işgal etme konusu 93 Harbi'nden sonra Alman askerî yazarları ve yayıncıları tarafından çeşitli gösterişli başlıklar altındaki bir dizi makale, broşür ve kitapta özenle geliştirildi. Kalnın, bu iddialarını desteklemek amacıyla Almanlar tarafından kaleme alınan yazıların başlıklarını makalesinde göstermektedir. Bu makaleler şunlardır; "Konstantinopolis için Mücadele", Konstantinopolis, Rusya'nın Üçüncü Başkentidir, Konstantinopolis'e Giden En Kısa Yol, Rusya Buna Cesaret Edebilir Mi?" (Калнин, 1906: 579). Kalnın, bu makalelerin yazılma gerekçelerini İstanbul ve Boğazları, Çarlık Rusya işgal etsin diye Almanya tarafından yazıldığını ve bu sayede Çarlık Rusya'nın işgal etme teşebbüsünün hareketlendirilebileceğini iddia etmektedir. Ayrıca, Çarlık Rusya'ya böyle bir misyon yüklenmesinin sebebini şu cümlelerle açıklamaktadır;

"... Bu savaşta (93 Harbi) Rus birlikleri, Konstantinopolis'e yaklaşabilmek için iki büyük engeli, Tuna ve Balkanları aşmak, düşmanın Plevne'deki direncini kırmak ve Türklerin Şipka'ya yönelik şiddetli saldırılarına ve hatta daha da kötüsü, Avusturya ve Romanya ile anlaşmalar yaparak Türkiye'deki hareket özgürlüklerini güvence altına almak zorundaydılar. Bu koşullar altında, savaştan sonra herkes doğal olarak Türkiye ile gelecekteki bir çatışmada Rus birliklerinin Konstantinopolis'e daha kısa bir yolla yaklaşmaya çalışacağını, Balkanların güneyindeki herhangi bir yere inen ve bu engellerin tümünü atlayarak iniş yapabileceği fikrine sahipti..." (Калнин, 1906: 580).

Buradan hareketle, Çarlık Rusya'nın, İstanbul ve Boğazları işgal etme ihtimalinin güçlendiği dönem 93 Harbi ile başladı ve Rus Japon Savaşı ile bu ihtimal en yoğun dönemini yaşadı. Herhalde Kalnın'ın, Almanlar üzerinden Çarlık Rusya'nın Boğazları işgal etme ihtimalini tanımlaması tek gerekçe olarak gösterilemez. Bunun yanı sıra Kalnın'ın, yukarıda yaptığı tespitler bağlamında, Çarlık Rusya'nın, İstanbul ve Boğazlar konusunda nasıl hareket etmesi gerektiği hususundaki görüşleri aşağıda açıklanmaktadır.

5. Kalnın'e Göre Çarlık Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar Politikası

XX. yüzyılın ilk yılları, Osmanlı Devleti'nin topraklarına yönelik işgal projelerinin ve gizli anlaşmaların yoğun bir şekilde yaşandığı dönem oldu. Aynı zamanda devletler arasında rekabet unsuru haline gelen Osmanlı topraklarının en gözde bölgeleri, İstanbul ve Boğazlar olduğu için bu bölgeler tartışmaların yoğunlaştığı yerlerdi. Bu dönemde adı geçen bölgelerde Çarlık Rusya'nın nasıl hareket etmesi gerektiği Kalnın'e göre oldukça farklıdır. Kalnın, yukarıda açıkladığı gerekçelerden dolayı İstanbul ve Boğazların mevcut konjonktürünün Çarlık Rusya lehine olduğunu, bu bağlamda ticaret gemilerinin, Uzak Doğu'ya giden Rus birliklerinin ve ticarî ya da askerî amaçla taşıdığı malzemelerinin herhangi bir engelle karşılaşmadan Boğazlardan rahat bir şekilde geçtiğini ayrıca hiçbir devletin Osmanlı Devleti ile ittifak kurmadan Karadeniz kıyılarına saldıramayacağını vurgulamaktadır. Bu açıdan bakıldığında İstanbul ve Boğazların işgal edilmesinin Çarlık Rusya'ya herhangi bir fayda sağlamayacağını belirterek iddiasını şu cümlelerle desteklemektedir;

"... Konstantinopolis, bir ticaret merkezi olarak eski önemini çoktan kaybetti ve artık sadece kendi nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamaya hizmet eden bir pazardan başka bir şey değildi. Konstantinopolis'in bu değer kaybı, Türklerin elinde olmasından değil, hiç içinden geçmeyen dünya ticaret yolunun artık güneye kayarak Süveyş kanalından geçmesinden dolayı Konstantinopolis'i bir kenara bırakmasındandır; dolayısıyla başka ellere geçmesi, (İstanbul'un Bizans'tan, Osmanlı Devleti'ne geçmesi kastediliyor) eski önemini geri getirmedi. Boğazların ele geçirilmesi elbette Rus Karadeniz Filosu için Akdeniz'e çıkış kapısı açacaktır; ancak bu gelişme Rusya'ya herhangi bir fayda sağlamayacaktır. Çünkü

Rusya'nın, Akdeniz'de ya da okyanusun herhangi bir yerinde, çözümü bir savaş filusunun varlığını gerektirecek ulusal öneme sahip herhangi bir görevi yoktur ve yakın gelecekte de öngörülmemektedir. Savunma açısından da Boğazlar, Rusya için gerekli değildir: Karadeniz kıyıları savunma açısından Rusya'nın diğer kıyılarından daha iyi durumdadır; Boğazların ele geçirilmesi ve güçlendirilmesi Karadeniz'in savunmasını kayda değer bir şekilde ucuzlatmayacak ya da kolaylaştırmayacak ve Karadeniz'deki konumumuzu hiçbir şekilde iyileştirmeyecektir..." (Калнин, 1906: 582, 583).

Kalnin'in yukarıda yaptığı açıklamalardan anlaşıldığına göre, siyasî ve ekonomik değer kaybı yaşayan İstanbul ve Boğazların Çarlık Rusya tarafından işgal girişiminin mevcut durumda fayda sağlamayacağı aynı zamanda gelecekte Çarlık Rusya'ya yönelik denizlerde herhangi bir güvenlik sorunu olmayacağı öngörülmektedir.

Kalnin, dönemin Genelkurmay Başkanı Fedor Fedoroviç Palitsın'a (1851-1923)⁶ hitaben yazdığı mektupta boğazlara yönelik yapılacak harcamaların ya da sefer hazırlığında olmanın devletin siyasî ya da askerî amaçlarından kaynaklanmadığını, bu durumun herhangi bir fayda sağlamayacağını aksine zarar vereceğini bildirmekteydi (Болдырев, 2018: 82). İstanbul ve Boğazların çok önemli bir gerekçe olmadan işgal edilmesinin Balkanlarda siyasî amaçları olan özellikle Slav halklarıyla ilişkilerde olumsuz sonuçlar doğuracağını iddia etmekteydi. Osmanlı Devleti'nin, Balkan halklarının meşru mirasını elinde tutamayacağını aşikâr olduğunu vurgulayan Kalnin, Çarlık Rusya'nın olası İstanbul ve Boğazları işgali, Balkan halklarıyla karşı karşıya gelmesine neden olacağından böyle bir durumdan kaçınmak gerektiğini dile getirmekteydi. Bu düşüncesini şu cümlelerle desteklemekteydi;

"...Akraba ve dindâş halkları kendi aleyhine kıskırtmak Rusya'nın çıkarına değildir; aksine bu halkların ilerlemesi, Slavlığın özgün ve kültürel gelişiminin teminatıdır. Dolayısıyla, Slav halklarıyla ebedi, uzlaşmaz düşmanlığa yol açabilecek her şeyden dikkatle kaçınmak, bir Slav devleti olarak Rusya'nın çıkarıdır. Konstantinopolis ve Boğazların ele geçirilmesi, her şeyden çok, Rusya'yı ve Balkan Yarımadası'nın akraba halklarını sonsuza dek ayıracaktır..." (Калнин, 1906: 583, 584).

Tüm bu açıklamalardan sonra Çarlık Rusya'nın tarih boyunca İstanbul ve Boğazları işgal etme politikasının bazı devletlerin dayatmalarından ve küresel düzenin bir parçası haline getirilen ırkçılık faaliyetlerinden kaynaklandığını vurgulayan Kalnin, bu görüşünü şu ifadelerle açıklamaktaydı;

"Bütün bunlar Rusya'nın Konstantinopolis'e ve Boğazlara ihtiyacı olmadığını gösteriyor. Ama eğer öyleyse, o zaman neden Rusya'nın neredeyse bir buçuk asırdır Türkiye ile Balkan Yarımadası'nda kendisine neredeyse hiçbir fayda ve ürün vermeyen bir dizi maliyetli savaş yürüttüğü güneye bu kadar inatla koştuk? Neden Türkiye'yi zayıflatmak zorunda kaldık? Tüm bu savaşlar, Rusya'nın çıkarlarını, politikasına yön veren devlet adamlarının yanlış anlamalarının sonucu muydu? Tabii ki değil. Rusya'nın, Balkan Yarımadası'nda çok büyük, çok ciddi çıkarları vardır; ancak bunlar ne İstanbul'un ve Boğazların işgali ne de Rus halkının sahip olduğu gibi görünen okyanusa açılma arzusudur; bunlar ulusal çıkarlar değil, daha

⁶ Çarlık Rusya'nın önemli devlet adamlarından Palitsın'ın, 1891-1895 yılları arasında Muhafızlar ve St. Petersburg Askeri Bölgesi Kurmay Başkan Yardımcılığı, 1895'te Muhafız Kolordu Kurmay Başkanı ve genelkurmay başkanı süvari genel müfettişi görevlerinde bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca 1901'de korgeneral olan Palitsın, 1905-1908 yılları arasında Genelkurmay Başkanlığı görevinde bulundu. Birinci Dünya Savaşı'nda Güneybatı, Kafkas cephelelerinde ve Versay'daki müttefik orduların Askeri Konseyi'nde Rus ordusunun temsilcisi olarak görev yaptı. Birçok ödül kazanan Palitsın, 1923'te öldü. (Потёмкин, 2017: 543).

yüksek bir düzenin çıkarlarıdır- ırksal, kabilesel. İnsanlığın ırk mücadelesi bir efsane değil, kuşku götürmez bir gerçektir: Batılı komşularımız onu bizim gözümüzün önünde, kendilerine özgü bir doğrulukla yürüttüler ve yönlendirdiler. Elbe ve Oder boyunca hiç yaşamamış çok sayıda Slav kabilesi tamamen Almanlaştı; şimdi Prusya'nın doğu bölgelerinde Almanlaşmaya inatla direnen Polonyalılarla kıyasıya bir mücadele yaşıyor..." sözleriyle özellikle Almanya'nın ırkçılık yaptığını ve bazı milletlerin asimile olduğunu aynı zamanda başka devletlerin yaptığı dayatmalardan dolayı Çarlık Rusya'nın, İstanbul ve Boğazlar konusuna yöneldiğini iddia etmektedir (Калнин, 1906: 584).

Slav ırkının bağımsızlığının önemi üzerinde duran Kalnin'e göre, Çarlık Rusya'nın, Balkanlar ve diğer bölgelerde yaşayan Slavları özgürleştirme çabası boş bir duygusallıktan ziyade realist bir yaklaşımdı. Ayrıca Slavların, bağımsız devlet kurmaları ve güçlü olmaları Çarlık Rusya için diğer devletlere karşı müttefik olmaları anlamına gelmekteydi. Bunun için, Çarlık Rusya'nın, Balkan halklarını özgürleştirdiğini ancak görevini tamamen yerine getirebilmesi için Balkanların bağımsız hale getirilmesi gerektiğini söyleyen Kalnin, sözlerine şu cümlelerle son vermektedir;

"...Türkler, Küçük Asya'ya gittiğinde, Slav devletleri Balkan Yarımadası'na yayıldığına, Boğazlar ve Marmara Denizi, Slav devletlerini Küçük Asya'daki Türk İmparatorluğu'ndan ayıran doğal bir sınır işlevi gördüğünde, Rusya, Balkan Yarımadası'na yönelik misyonunu tamamlamış olacaktır. Şu anda bu görevin yerine getirilmesi önünde engeller bulunmaktadır. Rusya, gazete politikacılarının ve stratejistlerinin önerilerine boyun eğerek bir maceraya atılır ve Boğazları, hatta sadece yukarı Boğaz'ı işgal etme girişiminde bulunursa, Balkan Yarımadası'ndaki işlerin Slavların ve dolayısıyla Rusya'nın çıkarları açısından nasıl bir hal alacağını öngörmek mümkün müdür?" (Калнин, 1906: 585).

Bu ifadelerle Çarlık Rusya'nın, İstanbul ve Boğazları işgal etmemesi gerektiğini aynı zamanda Balkan halklarına yönelik görevleri olduğunu ve telkinlere göre hareket edilmesinin Çarlık Rusya aleyhine ağır sonuçlar doğuracağını vurgulamaktadır.

6. Sonuç

Tarihsel perspektiften baktığımızda, Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya arasında cereyan eden siyasî ve askerî olayların İstanbul ve Boğazlarda yoğunlaştığı, aynı zamanda bu bölgelere yönelik olası işgal senaryolarının tartışıldığını söylemek mümkündür. 93 Harbi'nden itibaren İstanbul ve Boğazların, Çarlık Rusya tarafından işgal edilme ihtimalinin güçlendiği ve bölge üzerinde çıkarları söz konusu olan devletlerin siyasî mücadelelere girdiği görülmektedir. Yaşanan siyasî mücadeleler ve tarihimizde yer edinen Boğazlar Meselesi'nin, dışarıdan bir gözlemci tarafından nasıl bakıldığı merak konusudur. Bu bağlamda, siyasî olayların birebir tanıdığı olan ve Çarlık Rusya adına İstanbul ve Boğazlarda askerî ajan olarak bilgi toplayan Emanuil Hristiyanoviç Kalnin'in gözünden boğazlar meselesini değerlendirmeye çalıştık. Tespit edebildiğimiz çıkarımlar aşağıda irdelenmiştir;

İstanbul ve Boğazların işgal edilme ihtimalinin güçlendiği tarihin, Rus Japon Savaşı'ndan sonra başladığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Kalnin'in, İstanbul ve Boğazlar hakkında verdiği bilgiler bu tarihten itibaren ve İstanbul'dan ayrıldıktan sonra yazılmıştır. Kalnin, birçok sebepten dolayı İstanbul ve Boğazların, Çarlık Rusya tarafından işgal edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Kalnin'e göre bu sebeplerden biri, İstanbul ve Boğazların eski önemini kaybettiği için işgal edilmesinin doğru olmadığı yönündedir. Ancak bize göre İstanbul ve Boğazların önemini sadece ticaret yollarının değişmesiyle açıklamak doğru değildir.

Kalnın, İstanbul ve Boğazların işgal edilmemesinin bir başka sebebini, tarihi ve kültürel açıdan Balkanların bir parçası olmasıyla açıklamaya çalışmaktadır. O'na göre Balkan halkları kendi mülkleri olarak gördükleri İstanbul ve Boğazların, Osmanlı Devleti'nin yönetiminde olduğu için düşmanlık beslemektedirler ve Çarlık Rusya, Osmanlı Devleti'nden bu bölgeleri alırsa düşmanlıkları kendi üzerine almış olacaktır. Kalnin'in bu tespitinin tam olarak doğru olmadığını düşünmekteyiz. Bu bağlamda Balkan halklarından özellikle Gayrimüslimlerin propagandalardan dolayı Osmanlı Devleti'ne yönelik düşmanlık beslendiği düşünülebilir ancak Çarlık Rusya'ya karşı aynı düşmanlığı besleyeceklerine ihtimal vermemekteyiz.

İstanbul ve Boğazların işgal edilmemesi gerektiği konusunda Kalnin'in ortaya attığı bir başka sebep, buraların alınmasının Osmanlı Devleti'ni ciddi manada etkilemeyeceği, olası bir saldırıyı Küçük Asya'dan yapmak gerektiği yönündedir. Aynı zamanda Çarlık Rusya için İstanbul ve Boğazların alınmasının herhangi bir fayda sağlamayacağını, mevcut konjonktürün Çarlık Rusya lehine olduğunu iddia etmektedir. Kalnin'in ortaya attığı bu argümanların da tamamına katılmak mümkün değildir. Öncelikle İstanbul ve Boğazların alınması Osmanlı Devleti'ni ciddi manada etkilemekle kalmaz yıkılmasına sebep olabilirdi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin ticari faaliyetlerinin yarısından fazlası bu bölgelerde yapılmaktaydı. Buraların alınması ekonomisi bozuk olan Osmanlı Devleti'nin telafisi mümkün olmayan sorunlarla karşılaşmasına neden olabilirdi. Aynı zamanda İstanbul ve Boğazların alınmasının Çarlık Rusya'ya birçok yönden fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Kalnın, İstanbul ve Boğazların işgaline yönelik ortaya attığı iddialardan biri de Çarlık Rusya'ya bu konunun dışarıdan dayatıldığı yönündedir. Özellikle Almanya'yı bu konuda suçladığı ve gazete yazılarında Çarlık Rusya'nın İstanbul ve Boğazları işgal etmesi gerektiği yönünde yazılar olduğunu iddia etmektedir. Kalnin'in, Almanya'yı suçladığı başka konular da vardır. Bunlar, Bağdat Demiryolu Projesi'ni, Osmanlı Devleti'nin yer altı kaynaklarını sömürmek için yaptığı ve ırkçılık yaparak milletleri asimile ettiği yönündedir. Buradan hareketle Kalnin'in, Almanya'ya karşı siyasî argümanlar oluşturduğu ancak bu durumun Çarlık Rusya ve Almanya arasındaki düşmanlıktan kaynaklı olduğu düşünülebilir.

Netice itibarıyla Kalnin, İstanbul ve Boğazların işgal edilmesinin faydasızlığı üzerinde durmaktadır ve Çarlık Rusya'nın, enerjisini Balkanlarda bulunan Slav halklarının bağımsızlığı konusuna harcaması gerektiğini dile getirmektedir. Ancak Kalnin'in, İstanbul ve Boğazların işgal edilmemesi gerektiğine yönelik getirdiği argümanlar düşündürücüdür. Öznel yargılara dayalı olan bu görüşlerin bir devlet politikası haline getirilmesinde ne denli etkili olduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak, Çarlık Rusya'nın, İstanbul ve Boğazları elde etme arzusunun daha sonraki süreçte devam ettiğini ve yaptığı gizli anlaşmalarda bu durumu dile getirdiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

Arşivler

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi

BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 152-6416, 25 Şevval 1221 (5 Ocak 1807).

BOA, Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS.), 266/8, 26 Rebûlâhir 1310 (24 Ekim 1892).

BOA, Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.), 16/54, 26 Rebûlâhir 1310 (17 Kasım 1892).

Yayımlanmış Belgeler

Хвостов, В. (1931). Письмо посла в Константинополе А. И. Нелидова на имя упр. мин. иностр. дел Н. П. Шишкина от 6 (18) сентября 1896 г. *Красный Архив (Исторический Журнал)*, Центральный архив РСФСР, Том: XLVII-XLVIII, 55-60.

Хвостов, В. (1931). Записка А. И. Нелидова от 18 (30) ноября 1896 г. *Красный Архив (Исторический Журнал)*, Центральный архив РСФСР, Том: XLVII-XLVIII, 60-64.

Kitaplar

Список генералам по старшинству. Часть I, II и III, Составлен по 1-е июля 1909 года. (1909). Санкт-Петербург: Военная типография (в здании Главного Штаба).

Список генералам по старшинству. Составлен по 1-е января 1913 года, Часть I, II, и III. (1913). Санкт-Петербург: Военная типография (в здании Главного Штаба).

Kurat, A. N. (1990). *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sözlükler

Басханов, М. К. (2005). Калнин Эммануил Христианович. *Русские военные востоковеды до 1917 года-Библиографический словарь*, (101, 102 сс.), Восточная литература РАН.

Нелидов Александр Иванович (1835–1910), *Дипломатический словарь* (Том II, К-Р, 273, 274 сс.), Издательство «Наука».

Потёмкин, Е. Л. (2017). Aleksandr Federoviç Geyden (Heiden). *Биографический Словарь, Высшие чины Российской Империи (22.10.1721—2.03.1917)*. (Том I, А-3, с. 360).

Потёмкин, Е. Л. (2017). Fedor Fedoroviç Palitsın. *Биографический Словарь, Высшие чины Российской Империи (22.10.1721—2.03.1917)*. (Том II, И-П, с. 543).

Makaleler

Alperen, A. (2018). Bağdat demiryolu: siyasi sonuçları olan bir Türk-Alman demiryolu projesi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 7 (19), 1-22.

Bayur, Y. H. (1943). Boğazlar sorununun bir evresi: (1906-1914). *Bellekten*, (28 sayılı Bellekten'den ayrınbasım), 89-217.

Beydilli, K. (1992). Boğazlar Meselesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVI, 266-269.

Beydilli, K. (2010). Şark Meselesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVIII, 352-357.

Болдырев, А. В. (2018). Босфорская экспедиция в военно-морских планах России в начале хх века. *Военно-исторический Журнал*, 5, 80-82.

Çomak, İ. (2015). 19. yy. sonunda Rusya'nın Osmanlı Devleti politikası ve Rusya Karadeniz donanması kaptanı Lev Brusilov'un gözüyle Rusya'nın İstanbul büyükelçisi A. İ. Nelidov. *Karadeniz Araştırmaları*, 47, 39-52.

Doğan, Ş. (2017). Rusya'nın İstanbul'u ele geçirme planında ilginç bir teklif: idare-i mahsusa vapurlarını satın alma önerisi. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 3 (3), 103-116.

Фролов, И. А. (2014). Причины русско-японской войны 1904-1905 гг. *Власть*, 7, 173-176.

Gencer, F. (2015). Hünkâr iskelesi antlaşmasının Osmanlı-İngiliz ilişkilerine yansımaları, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34 (58), 629-650.

Калнин Э.Х. (1906). Записка «наши задачи на ближнем востоке». *Вестник Европы*, Г. 41, 5, 571-585.

Kara, G. (2016). XIX. yüzyılın sonunda Rus Büyükelçisi A.N. Nelidov'un Boğazları işgal projesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (14), 404-414.

- Keleş, E. (2008). Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, (23), 149-194.
- Kış, S. (2015). Köprübaşlarını tutmak: Osmanlı Devleti'nin Akdeniz ve Karadeniz boğazlarını tahkim etme teşebbüsü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (37), 363-375.
- Köse, İ. (2022). Türk boğazlarında kaide-i kadim geçiş rejimi tartışmaları: 1841 Londra Sözleşmesi. *Turcology Research*, 75, 505-516.
- Muâhedât Mecmuası, III*, (1297). Ceride-i Askerîye, 259-260.
- Muâhedât Mecmuası, IV*, (1298). Ceride-i Askerîye, 74-76.
- Özçelik, T. (2021). 18. yüzyıldan Cumhuriyet'e İstanbul Boğazı'nın güvenliği için alınan tedbirler. *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 419-444.
- Шацилло, К. Ф. (2000). Взаимосвязь внешней политики с состоянием и развитием вооруженных сил. «Босфорская экспедиция» в 1907–1914 гг. *От Портсмутского мира к Первой мировой войне. Генералы и политика. Российская политическая энциклопедия, (РОССПЭН)*, 57–82.

Extended Abstract

Introduction

It is known that the wars between the Ottoman Empire and Tsarist Russia throughout history had serious consequences. Tsarist Russia's policy of descending to the warm seas and its Pan Slavism activities towards the Balkan peoples caused political problems with the Ottoman Empire. At the same time, its attempts to invade the Straits or its attempts to gain political gains through agreements resulted in the intervention of European States in the events between these two states. In this context, it is aimed to learn the developments from the main source by looking at the events through the eyes of Kalnin, Russian agent and high-ranking military personnel. Kalnin came to Istanbul in 1890 and carried out intelligence activities in this region for a long time. It can be assumed that Kalnin, who was also working in Athens, knew both the Balkans and Istanbul well. Therefore, it was thanks to Kalnin that Tsarist Russia gained information about the region. Kalnin, who reported many confidential information to Petersburg, also put forward his ideas about the political moves to be made. In particular, he explained what the consequences of a possible invasion plan for the Balkans and the Straits would be, how the Slavic peoples would view the event and how it would be received in the international arena. Tsarist Russia's invasion projects for the Straits were seriously discussed after the 93 War and opinions were put forward on how a possible attack would be carried out. In this context, Abdülhamid II's efforts to fortify the Straits were brought to the agenda and external support was provided. The inconclusiveness of the initiated projects increased the concerns and efforts were made to find solutions. All these developments were aimed at preventing a possible attack by Tsarist Russia on Istanbul and the Straits, which was contrary to Tsarist Russia's political interests. From the 93rd War until 1904, Tsarist Russia, which competed with the European States and the Ottoman Empire over the Straits in these developments, turned its direction towards Japan after 1904, and when it was defeated in the war it entered, it drew the image of a weak state in the international arena. In order to overcome this, an occupation project was designed for the Straits, which had become an element of global competition. The consequences of a possible attack by Tsarist Russia, which designed an invasion project for the Straits in 1905, were evaluated from Kalnin's point of view. In addition, it has been tried to explain the changes that Istanbul and the Straits have undergone in the historical process and the policies that Tsarist Russia should implement as of this date. It is thought-provoking that Kalnin, who we think oversimplified the strategic importance of Istanbul and the Straits in 1905, blamed European states, especially Germany. At the same time, we are of the opinion that the explanations he brought to the security problems of Istanbul and the Straits have a high share of justification, but the economic and political consequences of the occupation of the mentioned regions by Tsarist Russia would not be as negative as he claims.

Methods

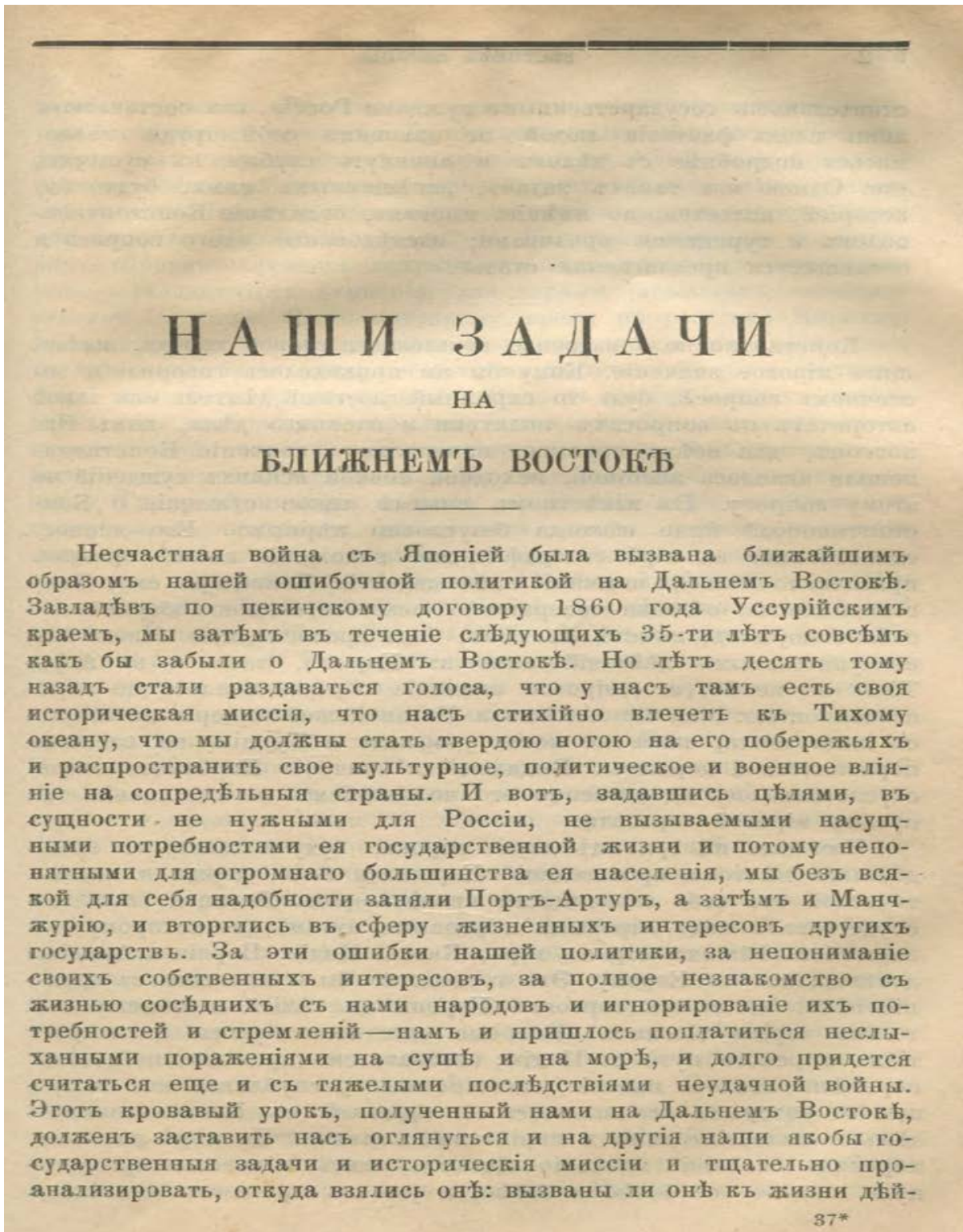
During the study, the articles and reports written by Kalnin were translated into Turkish and then supported by the research sources of the period and some determinations were made. Kalnin's scanned works are as follows; 1. Report of a military agent in Istanbul. About the discomfort of the command of the officers in Istanbul. 2. A brief summary of Korea. 3. Our Tasks in the Middle East, European Bulletin, 1905, No: 10 4. General Staff and its specialisation, VSB, 1907, No: 3, 5. Specialisation of the General Staff and its consequences, VSB, 1908, No: 6, 6. Command and General Staff, VSB, 1909, No: 5, 7. General Staff in Theory and Life, VSB, 1911, No: 6.

Conclusion

It is seen that the Straits Issue is an exceptional issue that has been the most discussed in our history and has also become an element of competition in the international arena. This issue, which was fought between the European States and Tsarist Russia, sometimes pushed the Ottoman Empire into political isolation and sometimes enabled it to form an alliance. XVIII. Negotiations were held on the Straits in many agreements made since the 19th century, and the Straits Issue, which was handled for economic reasons at first, was tried to be evaluated in the context of political and security in the later process. The privileges obtained by Tsarist Russia with the agreements made in 1774, 1789, 1805, 1829 and 1833 were not well received by the European States and the Straits Question was among the most discussed issues of the Eastern Question. The states that wanted to find a solution to the Straits Issue, which became an international problem in the 1841 London Straits Convention, started to evaluate the closed strait policy. At the same time, with the Paris Peace Treaty of 1856, the tendency of Tsarist Russia to the Straits was tried to be prevented by the elements of collective power. The prohibition of opening shipyards on the shores of the Black Sea with this agreement meant that Tsarist Russia was imprisoned in the Black Sea with the existing navy. However, the sanctions that the Ottoman State and European States could impose against Tsarist Russia, which created a serious danger with the 93 War, took a heavy blow. In addition, the Ottoman State, which was worried about this, found the solution to strengthen the Straits and provided external support for this. All these developments were to prevent a possible attack of Tsarist Russia against Istanbul and the Bosphorus, and this situation was against the political interests of Tsarist Russia. In these developments from the 93 War to 1904, Czarist Russia, which competed with the European States and the Ottoman Empire on the Straits, turned its direction to Japan after 1904 and when it was defeated in the war it entered, it drew the image of a weak state in the international arena. In order to overcome this, an occupation project was designed on the Straits, which has become an element of global competition. The designed occupation project was evaluated according to Kalnin's point of view. Kalnin was in favor of not carrying out the occupation project in many respects, especially the Slavic peoples. Kalnin, who seriously criticised Tsarist Russia's project of occupying the Straits, wanted to emphasise that the Slavic peoples in the Balkans should not be offended unless there was an important reason and to support their struggle for independence. As a result, when we look from a historical perspective, Tsarist Russia did not realise the project of occupying the Straits, but it put into practice the attempt to attack the Ottoman Empire from Asia Minor and its policies towards the independence struggles of the Slavic peoples. It is difficult to estimate how effective Kalnin was in these political moves, but the determinations and predictions of this witness of the period help us to look at the Istanbul and the Straits Issue from a different perspective.

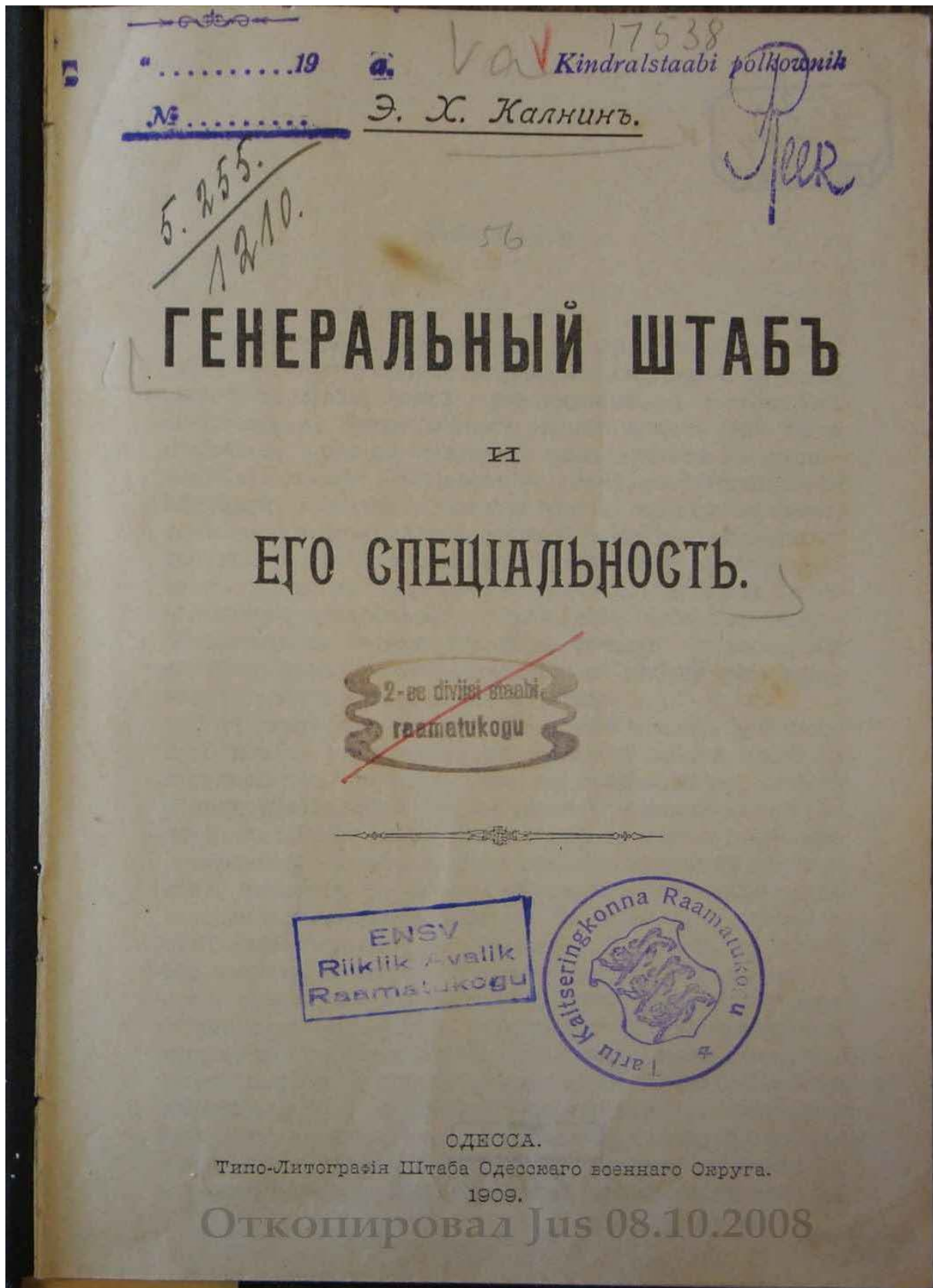
Ekler:

Ek-1: Kalnin'in "Наши задачи на Ближнем Востоке" (Orta Doğu'daki Görevlerimiz) adlı makalesinin ilk sayfası.

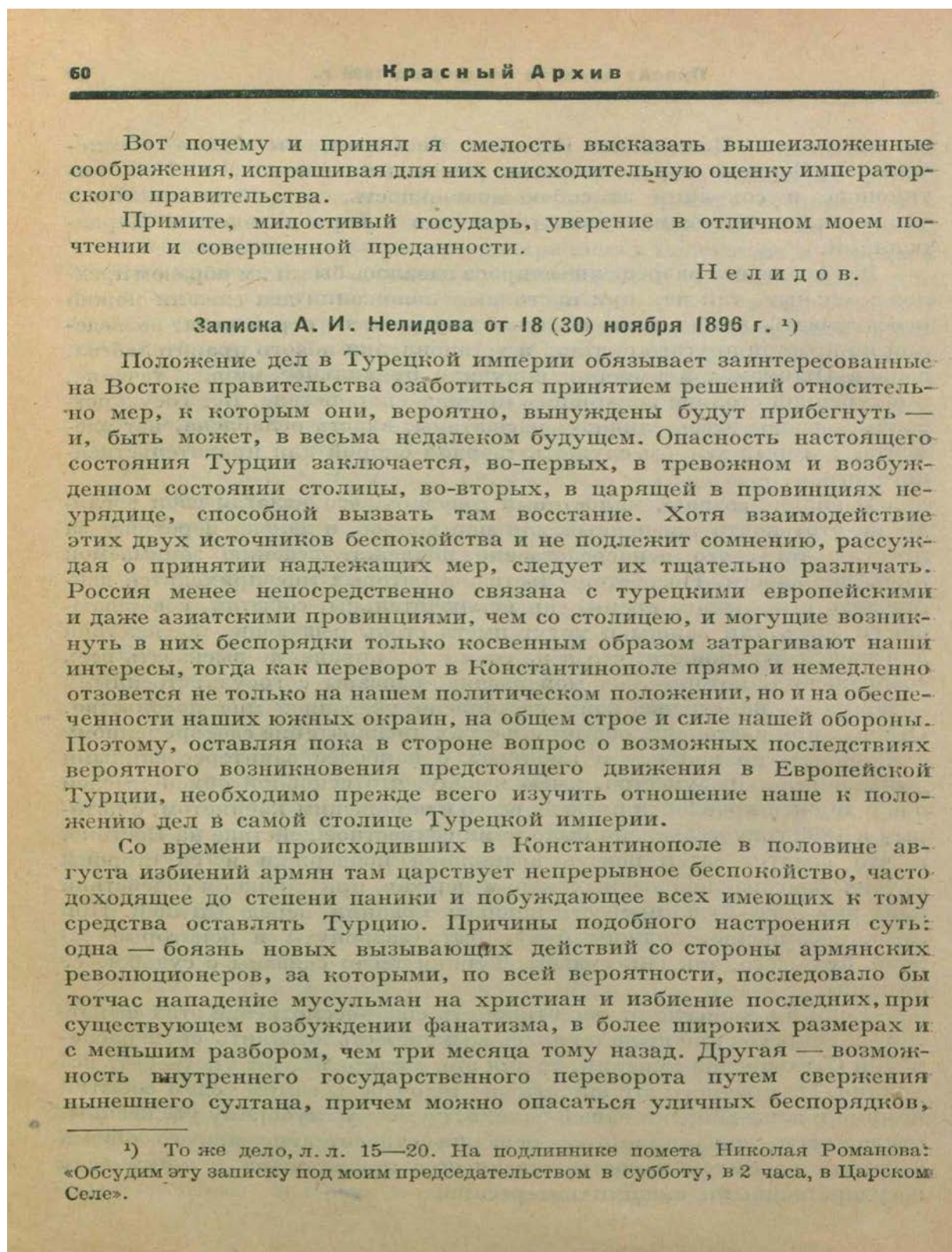

Kaynak: Kalnin Э.Х. (1906). Записка «наши задачи на ближнем востоке». *Вестник Европы*, Г. 41, 5, с. 571.

Ek-2: Kalnin'in, dört cil halinde yazdığı "Генеральный штаб и его специальность" (Genelkurmay Başkanlığı ve Uzmanlık Alanı) adlı kitabının iç kapağı.

108

Ukraynalı Mülteci ve Sığınmacıların Türk Gazetelerinde Görünümü ve Temsili

The Appearance and Representation of Ukrainian Refugees and Asylum Seekers in The Turkish Newspapers

Erdi DEMİR^a , Merve Nur OKLU YILDIRIM^b

Öz

Göç, toplumların sosyal, dinsel, ekonomik ve kültürel yapılarında köklü değişimlere sebep olabilen geniş çaplı bir sosyal hareketlilik sürecidir. Göç hareketlerini önemli kılan unsur göçlerin küresel coğrafyalar arasında büyük insan hareketlerini tetikleyebilmesidir. Bireyler çeşitli sebeplerle göç edebilmekte olup; insan hakları ihlalleri, savaş, terör olayları, ekonomik durumlar gibi bazı sebeplerle başka ülkelere sığınabilmektedirler. Çalışmanın konusu Ukraynalı sığınmacı ve mülteci haberlerinin Türk medyasındaki temsiliyle ilgilidir. Bu çalışmada amaç, son dönemlerde başta Avrupa olmak üzere tüm dünyayı sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel yönden etkileyen Ukrayna-Rusya Savaşı sebebiyle vatanlarını terk ederek çevre ve komşu ülkelere sığınmak zorunda kalan Ukraynalı mülteci ve sığınmacı bireylerin Türk gazetelerinde nasıl temsil edildiğini, hangi temalar ekseninde gündeme geldiğini analiz edebilmektir. Çalışmada Van Dijk'in eleştirel söylem çözümlemesinden hareketle Türk gazetelerinde Ukraynalı mülteci ve sığınmacı bireylere yönelik nasıl bir söylem geliştirildiğinin bu söylemin gerisindeki kültürel ve ideolojik pratiklerin neler olduğu incelenecektir. Çalışmada Cumhuriyet, Haber Türk, Hürriyet, Milliyet, Sabah, Sözcü, Takvim, Yeni Akit, Yeni Şafak gazetelerinde Ukraynalı sığınmacı ve mülteci haberlerinin içerik ve anlamlarına göre tematik olarak sınıflandırılması ve çözümlenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Göç, Sığınmacı, Mülteci, Ukraynalı, Medya.

Abstract

Migration is a large-scale social mobility process that can cause fundamental changes in the social, religious, economic and cultural structures of societies. The Dec that makes migration movements important is that migration can trigger large human movements between global geographies. Individuals can migrate for various reasons and they can take refuge in other countries for some reasons such as human rights violations, war, terrorist incidents, economic situations. The aim of the study is to analyze how Ukrainian refugees and asylum seekers who were forced to leave their homeland and seek refuge in the surrounding and neighboring countries due to the Ukraine-Russia War, which has affected the whole world socially, politically, economically and culturally, especially Europe in recent years, are represented in the Turkish media. In this study, based on Van Dijk's critical discourse analysis, it will be examined how a discourse for Ukrainian refugees and asylum seekers is developed in the Turkish media and what cultural and ideological practices are behind this discourse. In this study, it is aimed to classify and analyze Ukrainian asylum seeker and refugee news thematically according to their content and meaning in Sabah, Yeni Şafak, Milliyet, Sözcü, Cumhuriyet, Takvim, Hürriyet, Yeni Akit, Haber Turkish newspapers.

Keywords

Migration, Asylum seekers, Refugees, Ukrainians, Media.

^a Dr., Email: edemir.akdeniz@gmail.com.

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

^b Doktorant, Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Antalya/Türkiye.

Doctorant, Akdeniz University, Mediterranean Civilisations Research Institute, Antalya/Türkiye.

Email: rvenuroklu@gmail.com.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License ile

lisanslanmıştır.

İçtimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

Göç fenomeni, çok boyutlu sosyal ve ekonomik sonuçları olan aktüel bir sosyal hareketlilik sürecidir. Bu sosyal hareketlilik süreci menşe ve hedef ülkeler arasında ulus ötesi biçimde gerçekleştiği gibi ülke sınırları içerisinde de gerçekleşebilir. Göç araştırmaları üzerine yapılan teorik ve ampirik çalışmalar nihayetinde toplumsal değişme argümanını temel alan hedef ve menşe yerleşmeler arasındaki toplumsal değişim ve dönüşüm üzerine inşa edilen çalışmalardır. Göçün konusu, insanlar ve toplum tarafından inşa edilen karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde bulunan toplumsal kurumlar ve toplumsal yapılar üzerindeki etkiler, değişimlerdir (Beamen ve D'arcy,1980: 10; Marsella ve Ring, 2003: 9; Skeldon, 2008: 3; Demir, 2022a: 78).

Ülke içinde yapılan göç hareketleri iç göç şeklinde tanımlanırken ülke dışına yapılan göçler ulus ötesi göç olarak ifade edilebilmektedir. Bu bağlamda mültecilik ve sığınmacılık faktörleri oldukça önem kazanmaktadır. Mültecilik, ayrımcılık, güvensizlik, toplumsal cinsiyet, ırkçılık, şiddet, dışlanma unsurlarıyla birlikte anılan bir olgudur. Nitekim kendi yaşadıkları ülkede can, mal, düşünce, inanç özgürlüğü bulunmayan, yaşamlarının tehlikede olması münasebetiyle kendi ülkesinin vatandaşlık haklarından yararlanmak istemeyen ve başka bir ülkeye haklı gerekçelerle sığınan kişiye mülteci yani iltica eden denilmektedir. Mültecilik ve sığınmacılık uluslararası hukukta hukuki statü anlamındadır (Türkiye Göç Raporu, 2017: 130). Sığınmacı, uluslararası hukuk kuralları temelinde bir ülkeye mültecilik statüsü için başvuru yapmış ve mevcut başvurunun sonucunu bekleyen kişilere sığınmacı adı verilmektedir (Doğan, 2018: 128). Ulusötesi göçe konu olan toplumsal aktörlerin başında sığınmacı ve mülteciler gelebilmektedir. Sığınmacı ve mültecilerin yerel ya da ulusal gazete ve medya organlarında nasıl sunuldukları, ne tür haberlere konu oldukları toplumsal bakış açısını ortaya koyması bakımından değerlidir.

Medya organları ve kitle iletişim araçları, yasama ve yürütme organları kadar etkili bir erk olarak bilinmektedir. Bilgilendirmek, propaganda yapmak ve kamuoyu oluşturmak gibi işlevlere sahip medya organları yazılı, sözlü ve görsel kategorileriyle bilgi teknolojilerinin yaygınlaştığı çağımızda büyük bir öneme sahiptir (Uysal, 2020: 20). Kısa sürede büyük kitleleri etkileyebilme gücüne sahip medya organları manşet ve haber başlıklarıyla gündem oluşturma, anlayış ve fikir geliştirme, farkındalık ve bilinç yaratabilme potansiyeline sahiptirler. Bu bakımdan medya ve iletişim araçları yasama, yürütme ve yargı erki sonrasında dördüncü kuvvet şeklinde anılmaktadır (Yüksel, 2014; 125; Özkeçeci ve Cihan, 2021: 7347).

Haberler, günlük toplumsal yaşamın içinde bireyin çevresinde olup biteni anlaması, öğrenmesi konusunda anlamlar, sembollerle oluşturulan dil ve söylem pratikleridir (Göker ve Keskin, 2015: 234). Özellikle mülteciler ve sığınmacılarla ilgili manşet ve haberlerin hangi özneler, sosyal gruplar tarafından inşa edildiğini, söylemin ne amaçla nasıl bir içeriğe sahip olduğunu öğrenmek daha elzemdir. Nitekim söylem, dil aracılığıyla inşa edilen, toplumların inanç, gelenek, değerler sistemi, yaşam tarzı, ideoloji ve toplumsal belleğinin yansımasıdır (Dijk, 2003: 83, 85). Söylem tarafsız ve objektif olamayacağından söylemin amacı, hedef kitlesi, öznesi ve nesnesi önemlidir. Foucault (1987: 23) söylemin toplumsal kategoriler arasında iktidar ilişkisi kurgulayan, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, sosyal ayrıştırma, kimlik, ötekileştirme, hiyerarşi, yabancı düşmanlığı gibi olgularla yakın bir ilişki içinde bulunduğunu belirtmektedir.

Türk medyasında mülteci ve sığınmacıların temsilleri ve görünümleri üzerine yapılan çalışmalarda mültecileri sorun olarak algılayan, mülteciler üzerine egemen bir bakış açısıyla

dışlayıcı ve olumsuzlayıcı haber yapan kitle iletişim araçları olduğunu belirten (Göker ve Keskin, 2015: 234) çalışmalar olduğu gibi Gaziantep örnekleminde yola çıkarak mültecileri ekonomik yük olarak değerlendiren (Yücebaş, 2015: 38) çalışmalar da mevcuttur. Literatürde ayrıca Suriyeli çocukların medyada işlenen suçların ya da olumsuzlukların mağduru olarak değerlendiren (Ardıç Çobaner, 2015: 28) Suriyeli mültecileri yoksulluk ve işsizlikle özdeşleştiren akademik çalışmalar (Pandir ve Efe, 2015: 23; Şen, 2017: 41), medyada çıkan haberler sebebiyle Suriyelilerin yerel halka yakınlaşmaktan korktuğunu belirten çalışmalar da (Gülerce, Şahin ve Abdul, 2022: 218) mevcuttur.

Doğanay ve Keneş (2016) yazılı basında Suriyeli sığınmacılarla ilgili yapılan haberlerin sorunsallaştırıldığı, tehdit, risk, güvensizlik ekseninde şekillendiği bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca Suriyeli sığınmacıların kamusal alanda aşırı görünümünün duygusal tepkilerle haber yapıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca Suriyeli sığınmacıların korkak, savaştan kaçan, hain, cahil gibi ifadelerle de haber yapıldığı görülmüştür. Paksoy ve Şentöregil (2018) Türk basınında 2011-2015 yılları arasında beş ulusal gazetenin Suriyeli sığınmacılarla ilgili haberlerini içerik analizi yöntemiyle incelemiştir. Suriyeli sığınmacıların ekonomik yük, güvenlik sorunu ve risk kaynağı olarak görüldükleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca gazetelerin hükümete yönelik olumlu ya da olumsuz tasavvurlarının Suriyeli sığınmacılar üzerinden sunulduğu anlaşılmıştır.

Afgan mülteciler üzerine Türkiye’de yayın yapan uluslararası medya kuruluşlarının söylemlerinde ise Afgan mültecilerin Afganistan’daki Taliban rejimi sebebiyle Taliban ile ilişkilendirildiği anlaşılmıştır (Şit, 2022: 112). Suriyeli sığınmacıların ana akım medyada nasıl temsil edildiklerini ilişkin bir çalışmada, üretilen haberlerin hükümeti eleştirme ve savunma ekseninde geliştiği, Suriyelilerin misafir ve sosyal-ekonomik yük şeklinde medyada temsil edildikleri anlaşılmıştır (Ekşioğlu Sarılar, 2018: 156). Suriyeli, Afgan ve Ukraynalı sığınmacıların konusunda yapılan bir çalışmada Afganların göçmen, Suriyelilerin sığınmacı Ukraynalıların ise mülteci biçiminde sunuldukları tespit edilmiştir (Tiryaki, 2022: 149). Boztepe’nin (2017: 116) çalışmasında Suriyeli mültecilerin misafirden öte ekonomik yük ve öteki olarak görüldükleri, farklı ideolojik medya araçlarının ortak yönünün dışsallaştırma olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yoksulluk, işsizlik, hukuki statü, dışlanma, ayrımcılık, kimlik, vatandaşlık gibi olgular üzerinden toplumsal ve kültürel kimlikleri tanımlanan mülteciler ve sığınmacılar, toplumun ötekisi, istenmeyen kimseleri olarak kurgulanmaktadır. Mültecilik olgusuna yüklenen menfi çağrışımların dışında mülteciler ve sığınmacılar, düzensiz ya da yasadışı göçmen olarak medyada sunulabilmektedir.

Mültecilik ya da sığınmacılık evrensel uluslararası insani bir eylem biçimi ve hakkıdır. Sosyal ayrıştırmaya, savaşa, şiddete, teröre, düşünce ve din özgürlüğüne müdahaleye maruz kalan mülteciler, yaşam savaşı veren, ilaç, barınma ve gıda gibi temel gereksinimlere ihtiyaç duyan toplumsal bir gruptur. Kendi ülkelerinde uğradıkları siyasi, sosyal ve kültürel baskılar sebebiyle başka ülkelere göç etmek zorunda kalan insanlar, bakım ve yardıma muhtaç prekarya sınıfı olarak ifade edilebilir. Göç etmek zorunda kaldıkları ülkede toplumsal uyum, dil yeterliliği, iş ve meslek, eğitim, hukuki statü sorunu, beslenme ve barınma sorunu gibi çok boyutlu sorunlarla karşılaşan mülteciler, toplumsal kategoriler arasında en savunmasız ve bakıma muhtaç gruplar arasında yer almaktadır (Doğan, 2018: 123-134; Demir, 2022b: 268).

2022 yılı başlarında Ukrayna ve Rusya arasında yaşanan siyasal gerilim sebebiyle çok sayıda Ukraynalı sığınmacı ve mülteci konumuna düşerek Türkiye ve komşu ülkelere sığınmıştır. Uluslararası toplumun birinci gündemi haline gelen Ukraynalı sığınmacı ve mültecilerin medya

araçlarının başında gelen gazetelerde nasıl temsil edildikleri ve ne şekilde sunuldukları da önem kazanmaktadır. Medyanın güçlü ve etkili yapısı, toplumsal yaşamda kişilerin bakış açılarının oluşmasında önemli yere sahiptir. Buradan hareketle mevcut çalışmada amaç, son dönemlerde başta Avrupa olmak üzere tüm dünyayı sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel yönden etkileyen Ukrayna-Rusya Savaşı sebebiyle vatanlarını terk ederek çevre ve komşu ülkelere sığınmak zorunda kalan Ukraynalı mülteciler ve sığınmacıların Türk gazetelerinde nasıl temsil edildiğini, hangi temalar ekseninde gündeme geldiğini analiz edebilmektir. Çalışmada Van Dijk'in eleştirel söylem çözümlemesinden hareketle Türk gazetelerinde Ukraynalı mülteci ve sığınmacı bireylere yönelik nasıl bir söylem geliştirildiğinin bu söylemin gerisindeki kültürel ve ideolojik pratiklerin neler olduğu incelenmiştir. Nitekim söylem analizi yapılmasıyla toplumsal erk, iktidar, hiyerarşi, statüko, kimlik, vatandaşlık, aidiyet ve mensubiyet gibi olgularla ilgili derinlemesine bilgi edinilmesi amaçlanmıştır.

2. Yöntem

Alanyazında Ukraynalı sığınmacı ve mültecilerin Türk medyasında temsili ile ilgili fazla sayıda çalışma bulunmamaktadır. Bu bakımdan bu araştırmanın alanyazına katkı sunabileceği düşünülmektedir. Ukraynalı sığınmacı ve mültecilerin Türk medya ve gazetelerinde temsil edilmesiyle ilgili üretilecek bir çalışmanın diğer sığınmacı ve mülteci gruplarıyla ilgili yapılmış çalışmalara da karşılaştırma açısından bir öneri getirebileceği değerlendirilmektedir. Araştırmanın temel problemi, "Türk gazetelerinde Ukraynalı sığınmacı ve mülteciler nasıl temsil edilmektedir?" sorusudur. Bu temel problemin alt yapısını oluşturabilmek ve somutlaştırabilmek adına bazı alt sorular da geliştirilmiştir.

Alt sorular;

- 1- Türk gazetelerinde Ukraynalı sığınmacılar ne tür sıfat, isim ya da adlandırmalar ile temsil edilmektedir?
- 2- Ukraynalı sığınmacı ve mültecilerin gazetelerde sunumlarında gazetelerin ideolojilerinin nasıl bir etkisi olmuştur?
- 3- Ukraynalı sığınmacı ve mülteciler gazetelerde hangi tür konu ve içeriklerle gündeme gelmektedir? Sorularından oluşmaktadır.

Araştırmada söylem analizi tekniğinin olanaklarından yararlanılmıştır. Söylem analizi, bilgi ve söylem ilişkini ortaya koyan ve son dönemlerde başta Dilbilim olmak üzere Sosyoloji, Felsefe, Antropoloji ve Psikoloji gibi disiplinlerin çalışma alanına girmektedir. Epistemolojik bağlamda tanımlanabilir olay ve olgularla ilgili olan söylem analizi, söyleme yönelik homojen ve bütüncül bir bakış açısı ortaya koymamaktadır (Dijk, 2003: 85). Sadece sosyal gruplarla ilgili olmayan söylem, toplumların değerleri, düşünce ve inançları, kültürel pratikleri ile ilgili olabilir. Söylem, sade haliyle dilin incelenmesi ve yorumlanması esasına dayanmaktadır (Çelik ve Ekşi, 2008: 105; Dijk, 2008: 3).

Söylem, sözel bir şekilde gündelik yaşamda konuşmalar içinde ifade edilebileceği gibi sözel olmayan aktarımlar yoluyla makalelerde, dergilerde yazılı ve görsel olarak da sunulabilmektedir. Müslüman bir toplumda ramazan ayında oruç tutmayan insanların kamusal alanda herhangi bir şey yememeleri ve içmemeleri oruç tutan insanlara saygının bir göstergesi olarak yorumlanabilir ve söylemlerde yer alabilir. Söylem analizi, söylemin sentaks, semiyoloji ve fonetik açısından incelenmesinin ötesinde söylemin sosyolojik bağlamına odaklanmaktadır. Foucault'a göre söylem, toplum ve iktidar ilişkisini belirlemekte, bir toplumsal sistem içindeki

iktidar ilişkisini dil aracılığıyla kurgulamaktadır. Bir toplumsal sistem içinde yer alan siyasal iktidarların egemenliğini pekiştirmek için söyleme ihtiyaçları vardır. Bu nedenle söylemin tarafsız ve yalın bir karakteri olduğu söylenemez bilakis söylemler ideolojik ve toplumsal sorunlara yöneliktir (Foucault, 1987: 23, 28). Eleştirel söylem analizinde dilin bir iletişim pratiği olarak kabul edilmektedir. Dilin iktidar, toplumsal cinsiyet, din, mezhep, ırk, etnisite, egemenlik, hiyerarşi ve toplumsal sınıf gibi olgularla sistematik bir ilişkisi söz konusudur (Sözen, 1999: 20; Yaylacı ve Beldağ, 2018: 139). Eleştirel söylem analizinde toplum ve birey arasında dinamik bir ilişki söz konusudur. Toplum ve kültür söylem üzerine inşa edildiğinden toplumsal pratikler, inanç ve normlar yorumlanabilir, açıklanabilir ve geliştirilebilir. Eleştirel söylem toplumsal sorunlara odaklandığından mezhep, inanç, kimlik çatışması, göç, azınlıklar, anomi (yabancılaşma) ve toplumsal cinsiyet gibi olguları kapsayabilmektedir.

Tablo 1: Ukraynalı Sığınmacı ve Mülteci Haberlerinin Dağılımı

Gazete	Haber Dağılımı
Akşam	1
Aydınlık	2
Cumhuriyet	3
Güneş	1
Haber Türk	5
Hürriyet	8
Milliyet	10
Sabah	4
Sözcü	5
Star	2
Takvim	1
Türkiye	4
Yeni Akit	1
Yeni Şafak	8
Toplam	55

Çalışmada Türk medyasında yer alan Aydınlık, Güneş, Star, Sabah, Yeni Şafak, Milliyet, Sözcü, Cumhuriyet, Takvim, Hürriyet, Türkiye, Akşam, Yeni Akit, Haber Türk gazetelerinde Ukraynalı sığınmacı ve mülteci haberlerinin içerik ve anlamlarına göre tematik olarak sınıflandırılması ve çözümlenmesi amaçlanmıştır. Farklı ideoloji ve dünya görüşlerini temsil eden gazetelerin Ukraynalı sığınmacı ve mültecileri ne şekilde ele aldıkları, nasıl haber konusu yaptıkları ilgi çekicidir. Araştırmada 24.02.2022 tarihinden 01.07.2022 tarihine kadar yazılı basında yer alan haberler incelemesi yapılmış, toplamda 55 haberlerin anlam ve söylem ilişkisi analiz edilmiştir. Çalışmada bu tarihlerin belirlenmesinde Ukrayna-Rusya arasındaki siyasal krizin 2022 yılı başlarında patlak vermesi ve devam etmesi etkili olmuştur.

3. Bulguların Analiz Edilmesi

Bulguların analiz edilmesinde gazete haberlerinin anlam ve içerik yönünden incelemesi yapılarak belirli temalar oluşturulmuştur. Oluşturulan temalar altında gazete haberleri sınıflandırılarak ayrılmıştır. Nitekim benzer anlam ve içeriğe sahip kavramlar, cümleler, manşetlerin bir araya getirilmesiyle temalar, üst ve alt temaların oluşmasını sağlayabilmektedir (Günbayı, 2019). Araştırmada mesaj ve içeriklerine göre ayrılan gazete başlıkları tematik olarak analiz edilerek sosyolojik olarak yorumlanmıştır. Esasen sosyoloji, edebi metin incelemeleri, medya çalışmaları, antropoloji, eğitim bilimleri ve edebiyat sosyolojisi gibi disiplinlerde sıklıkla tercih edilebilen bu analiz biçimi, farklı kavramların belirli temalar üzerinden kıyaslanmasında tercih edilebilmektedir.

3.1.1. Duygusal ve Popülist Söylemin Öznesi: Ukraynalı Sığınmacı ve Mülteciler

Türk medyasında yer alan gazete haberleri incelendiğinde, Ukraynalı göçmenlere yönelik yaklaşımların ve gazete başlıklarının okuyuculara duygusal, çarpıcı ve etkileyici nitelikte çağrışımlar yaptığı görülmektedir. Nitekim haber manşetlerinde tekrar edilen ve dikkat çekmek amaçlı popülist söylemin egemen olduğu düşünülmektedir. “Umuda yolculuk”, “dram”, “dehşet”, “korkunç”, “yeni hayat”, “dram”, “mağdur”, “yürek burkan”, “milyonlarca insan”, “bitmeyen sınav” gibi duygusal ifadelerin kullanılması, savunmasız çocuk ve kadınların ön plana çıkarılması popülist söylem ve baskı sayısı endişesini yansıtmaktadır. Bu durum yanı sıra gazete manşetlerinde yer alan çarpıcı, abartılı bir takım söylemler okuyucunun anlam dünyasına yönelen mesajlar olarak yorumlanabilir. Nitekim söylem ve dil pratiğinin bir ürünü olarak geliştirilen duygusal ve popülist söylemde amaç; okuyucuyu etkileyebilmek ve dikkat çekebilmeştir. İncelenen gazete haberlerinin trajik/ dramatize temalı başlıklardan bazıları şu şekilde değerlendirilebilir;

Hayatının en zor kararı! Ukraynalı kadın dehşeti anlattı (Milliyet, 28.6.2022).

Savaş mağduru Ukraynalı kadınlara korkunç teklif! Facebook'ta dakikalar içinde mesaj yağdı (Milliyet, 6.6.2022).

Askerin yaptığı bu hareketi unutamıyorum! Bir yıl önce turist, bu kez sığınmacı olarak Antalya'da (Milliyet, 13.4.2022)

Dünyanın bitmeyen sınavı: Mülteciler (Milliyet, 26.6.2022).

Ukrayna savaşının en büyük mağdurları çocuklar (Hürriyet, 8.3.2022)

Kadınlar göçünde milyonlarca dram: Polina, Alina, Elena ve diğerleri (Hürriyet, 9.3.2022).

Rusya-Ukrayna savaşında yürek burkan manzaralar! İnsani koridordan umuda göç (Sabah, 9.3.2022).

Avrupa Ukrayna mülteci krizinde çaresiz: İnsan ticareti tehdidi (Yeni Şafak, 30.03.2022).

Sömürü hırsının kamçılıdığı emperyalist müdahale ve işgallerin ürünü olan zorunlu göç yüz milyonları yerinden etti (Güneş, 4.4.2022).

Gerçek ile hayal arasında bir savaş (Haber Türk, 6.3.2022).

Ukrayna'da yetimhanelerdeki çocuklar Türkiye'ye geldi (Cumhuriyet, 27.3.2022).

'Yeni hayat' başlarına yıkıldı... 11 yaşında ama 2'inci kez savaştan kaçıyor! (Hürriyet, 15.3.2022).

Tablo 2: Haberlerin Gazete ve Konulara Göre Dağılımı

Haber İçeriği	Milliyet	Hürriyet	Sabah	Yeni Şafak	Güneş	Habertürk	Cumhuriyet
Savaş mağduru kadın ve göç	1	1					
Taciz mağduru kadın	1						
Küresel sorun ve risk	2	1	1		1	1	
Savaş mağduru çocuk		1					1
İnsan ticareti tehdidi				1			
Toplam	4	3	1	1	1	1	1

Gazete manşetlerinde duygusal ve ilgi uyandıran kelime ve söz öbekleriyle okuyucunun ilgisi çekilmeye çalışıldığı düşünülmektedir. Mültecilik ve sığınmacılık durumlarının toplumsal ve vicdani boyutuna atıf yapan gazete haberlerinde toplumsal heyecan, katılım ve merak duygularını ön plana çıkaran haberler yapılmıştır. Duygusal ve popülist söylem içeren haberlerde insanların ortak paydaları ön plana çıkarılmaya çalışılmış, mültecilik ve sığınmacılığın insani ve toplumsal boyutu haberlere konu olmuştur. Savaş mağduru, kadın ve göç haberi Milliyet ve Hürriyet gazetelerinde haber konusu olurken sığınmacı ve mülteciliğin küresel sorun haline gelmesi konusu en fazla haber olma özelliğine sahip olmuştur. Bunun yanı sıra savaş mağduru çocuk konusunun da haber konusu olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.2. Ayrımcılık ve Ötekileştirmenin Öznesi Olarak Mülteciler

Kitle iletişim araçları yaygın kullanıldığı bir zaman diliminde yerel basın çarpıcı yazılarla okuyucuların dikkatlerini çekmesi göçmenlere karşı ırkçılık ve ayrımcılığa karşı önyargıların oluşmasına sebebiyet verebilmektedir. Ötekileştirme, kıyaslama ve ayrıştırma eksenli gazete haberleri medyanın nasıl bir işlevi olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Avrupa devletlerinin farklı etnisiteye, inanca ve değerler sistemine sahip toplumları kabul görme eğilimlerine atıf yapan haber manşetlerinde Suriyeli sığınmacılar ile Ukraynalı sığınmacı bireyler kıyaslanarak sunulmuştur.

“Mavi gözlüler”, “renk ayarı”, “ikiyüzlülük”, “ırkçılık zehri”, “iyi mülteciler”, “renk farkı”, “mülteci sever”, “bot batıranlar” gibi ifadeleri kullanmaya hassasiyet gösteren haber manşetleri, okuyucunun ilgisini çekmek, okuyucuya bir düşünce, fikir ve bakış açısı empoze edebilmek amaçlarını taşımaktadır. Renk, ırk, din ve cinsiyet temelli sosyal ayrıştırma ve ötekileştirme temelli söylem, farkındalığı vurgulamak, yönlendirmek, bir ideoloji ve dünya görüşünü benimsetmek açısından oldukça önemlidir. Afgan, Suriyeli ya da Ukraynalı sığınmacı haberlerini öteki üzerinden sunumunun yapılması, Batı toplumlarının düşünce yapısı ve bakış açısını yansıtmaya bakımından anlamlı görünmektedir. Bunun yanında mülteciler ve sığınmacılar arasında sosyal hiyerarşi, eşitsizlik, ayrımcılık temalı haberler üretilmesi de Türk medyasının sığınmacı ve mültecilere bakış açısını ortaya koyması bakımından önemlidir. Türk medyasında

incelenen haber başlıklarında ötekileştirme ve sosyal ayrıştırmaya maruz kalan Ukraynalı sığınmacı ve mültecilerle ilgili haber başlıkları şu şekildedir;

Çekya, Suriyeli mültecilerle Ukraynalı mültecileri kıyasladı (Sözcü, 01.05.2022).

Mültecide renk farkı (Hürriyet, 09.04.2022).

Almanya'dan mültecilere utanç verici uygulama: Afgan'ı atıyor Ukraynalı alıyorlar (Yeni Şafak, 22.04.2022).

Batı'nın iki yüzlülüğü! Botları batıranlar 'mülteci sever' oldu (Star, 06.03.2022).

Suriyeli göçmenleri geri itiyorlardı... Ukraynalılar için özel (Akşam, 04.03.2022).

Avrupa'nın 'iyi mültecileri'! (Aydınlık, 13.3.2022).

Ukraynalılar sınır ülkelere geçebilirken, ülkedeki göçmenlerin geçişine izin verilmiyor (Haber Türk, 2.3.2022).

Göçmenin dini, ırkı, rengi olur mu? (Haber Türk, 5.3.2022).

Sığınma hakkı mavi gözlüler için güncellenirken... (Star, 13.03.2022).

Bunun adı iki yüzlülük: Yıllardır Suriyelileri almayan Avrupa (Sözcü, 18.03.2022).

İrkçilik zehri Avrupa'ya sardı: kovmak için sıraya girdiler (Yeni Şafak, 21.03.2022).

Batı'nın mülteci ayrımcılığı 'Renk' ayarları bozulmuş insan hakları (Yeni Şafak, 22.03.2022).

Danimarka Suriyeliler için çıkardığı 'Mücevher Yasası'nı Ukraynalılara uygulamayacak (Türkiye, 04.03.2022).

Tablo 3: Haberlerin Gazetelere Göre Konu ve Dağılımı

Haber İçeriği	Yeni Şafak	Türkiye	Sözcü	Star	Haber Türk	Aydınlık	Akşam	Hürriyet
Ukraynalı ve Suriyeli sığınmacı ve mültecilerin kıyaslaması	1	1	1		1	1	1	
İrkçilik	1			1	1			1
Avrupa devletlerinin tutumu			1	1				
Toplam	2	1	2	2	2	1	1	1

Türk gazetelerinde Ukraynalı sığınmacı ve mültecilerle diğer mülteci gruplarının inanç, etnisite, kültür, ten rengi vb. kültürel karakteristiklerinin kıyaslandığı ve Avrupa ülkelerinin mülteciler ve sığınmacılar arasında ayrımcılık ve ötekileştirme politikaları ürettiği haber yapılmıştır. Ukraynalı sığınmacıları Suriyeli sığınmacılar üzerinden değerlendiren Türk gazetelerinde sığınmacılık ve mültecilik durumlarının gayet insani ve vicdani bir sorumluluk taşıdığı anlamı paylaşılırken Avrupa devletleri ırkçılık ve ayrımcı olmakla suçlanmıştır.

3.1.3. Ekonomi Haberlerinin Öznesi Olarak Ukraynalı Mülteciler

Basında yer alan haber başlıklarını incelendiğinde Ukraynalı sığınmacı veya mülteciler göç ettikleri ülkelerde ekonomik sorunların baş aktörü olarak sunulmuştur. “Vasıfsız işgücü”, “ekonomik yük”, “para yardımı”, “ev kiralının artması”, “yoksulluk”, “işsizlik” temalarıyla özdeşleştirilen Ukraynalı sığınmacıların istenmeyen, öteki ve ekonomik maliyet olarak medyada temsil edildikleri görülmektedir. Nitelikli vasıflara sahip (dil yeterliliği, mesleki ve teknik bilgi, yetenek, yaş faktörü, eğitim vb.) Ukraynalı mühendisleri ülkelerine davet edebilen Avrupa devletleri olduğu kadar Ukraynalı sığınmacı ve mültecileri ucuz işgücü olarak tanımlayan gazete haberleri de mevcuttur.

Türkiye açısından bakıldığında Ukraynalı sığınmacı ve mülteci bireylerin Türkiye’ye göç etmesiyle birlikte bazı şehirlerde ev kiralının rayiç bedellerinde ciddi bir artış olduğu belirtilmiştir. İşgücü açığı bakımından ucuz işgücü olarak medyada temsil edilen Ukraynalı sığınmacılar esasen istenmeyen ve mülteci kimliği sebebiyle ötekileştirilen bir sosyal gruptur. İngiltere’nin Ukraynalı sığınmacı kabul eden vatandaşlarına belirli miktarda para yardımı yapacağı sığınmacı kabul teşviki olarak değerlendirilebilir. İnsani ve ekonomi yardım, mülteciler için destek paketi haberleri Ukraynalı sığınmacı bireylerin ekonomik zorluklarını ve yaşadıkları insani krize vurgu yapmaktadır.

Ekonomik hayata yansıyan ve ekonomi eksenli haberlerin öznesi ve nesnesi olarak sunulan Ukraynalı sığınmacı ve mülteciler haberleri şu şekilde ifade edilebilir;

Ukraynalı mülteciler akın etti, ev kiralari yüzde 70 arttı! (Türkiye, 22.3.2022).

Hollanda işçi açığını Ukraynalılar ile kapatacak (Cumhuriyet, 07.03.2022).

Ukraynalı mühendislere davet... (Sabah, 23.3.2022)

İBB, Ukraynalı sığınmacılara yardım gönderdi (Sözcü, 16.03.2022).

Ukraynalı mülteciler için 9,1 milyar avroluk yardım (Yeni Şafak, 09.04.2022).

JJ Foodservice, Ukraynalı mültecilere destek olacak (Hürriyet, 8.3.2022).

İsviçre, Ukrayna parasını kabul etmiyor (Aydınlık, 10.4.2022).

İngiltere’de Ukraynalı mültecilere kapılarını açana ayda 6.700 TL verilecek (Sözcü, 13.03.2022).

Almanya’da işsiz sayısı haziranda Ukraynalı mülteciler nedeniyle arttı (Star, 30.6.2022).

Nasıl başardınız: Dünya Türkiye’den mülteci desteği istiyor (Yeni Şafak, 20.4.2022).

Tablo 4: Haberlerin Gazetelere Göre Dağılımı

Haber İçeriği	Türkiye	Cumhuriyet	Sabah	Sözcü	Yeni Şafak	Hürriyet	Aydınlık	Star
Ekonomik yük öznesi olarak sığınmacı	1						1	1
Ucuz işgücü konulu sığınmacılar		1						
Nitelikli göçmen ve			1					

ekonomik getiri								
İnsani yardım				2	2	1		
Toplam	1	1	1	2	2	1	1	1

Türk gazetelerinde Avrupa devletlerinin Ukraynalı sığınmacıları niteliksiz, ucuz işgücü olarak gördükleri haber yapılmıştır. Bunun yanında bazı Avrupa devletlerinin Ukraynalı sığınmacıların kendi ülke ekonomilerine katkı sağlamaları için bir fırsat olarak kullanılabilirler haber yapılmıştır. Bazı nitelikli Ukraynalı sığınmacıların ise deneyim ve bilgilerinden yararlanmak için bazı ülkelere davet edildikleri haber konusu olmuştur. Türkiye açısından Ukraynalı sığınmacı ve mülteciler konut kiralalarının artmasına sebep olan bir unsur olarak sunuldukları anlaşılmaktadır. Ekonomik motivasyonlu haberlerde ev kiralalarının artmasına sebep olması yönüyle mülteci ve sığınmacılar potansiyel risk unsuru olarak sunulurken ucuz işgücü, nitelik işgücü şeklinde haber konusu yapıldıkları görülmektedir. Türk gazetelerinde ön plana çıkarılan ve fazla haber yapılan konu ise insani yardım ve toplumsal duyarlılık konusu olduğu anlaşılmıştır.

3.1.4. Cinsiyetçi Bakış Açısıyla Sığınmacı ve Mülteci Haberleri

Çeşitli sebeplerle farklı ülkelere sığınan mülteci ve sığınmacılar çok boyutlu sorunlarla yüzleşebilmektedir. Savunmasız göçmen grupların başında kadınlar ve çocuklar gelmektedir. İnsan kaçakçılarının eline düşen bazı kadın ve çocuklar için başta cinsel taciz, istismar başta olmak üzere fiziksel ve psikolojik şiddet ve fuhuş gibi durumlara maruz kalabilmektedirler. Bu yaşanan olgular sonucunda zorla fuhşa sürüklenmeleriyle de ortaya çıkan göçmen kadınlarda depresyon, stres ve travma gibi sorunların oluşmasında yıkıcı etkileri görülebilmektedir. Medyaya yansıyan kadın ve göç konulu haberler incelendiğinde göçün feminizasyonu şeklinde değerlendirilebilir. Kadın bedeninin cinsel bir obje olarak sunulduğu ve değersizleştirildiği haber manşetleri ön plana çıkmaktadır. Ukraynalı sığınmacı ve mültecilerle ilgili kadın konulu haber manşetleri şu şekildedir;

Sığınmacı Ukraynalı kadınlar için başlatılan kampanya, tacizciler ve seks tacirleri için 'Tinder' işlevi görüyor! (Hürriyet, 12.04.2022).

Mültecilere fuhuş tuzağı (Sabah, 23.03.2022).

Ukraynalı mülteci kadınlara iğrenç fuhuş tuzağı! Fuhuş çeteleri ağına aldı! Cinsel arkadaşlık sitesi. (Takvim, 5.4.2022).

Ukraynalı kadınlara ahlaksız teklif! Ülkeyi ayağa kaldırdı (Milliyet, 23.05.2022).

İğrenç tuzak kâbusuyla ülkeye gelen Ukraynalı kadın bunu hiç beklemiyordu! (Milliyet, 20.04.2022).

Devlet destekli skandal! Ukraynalı kadınlara ahlaksız tuzak (Yeni Akit, 14.04.2022).

İnsanlık için utanç: Savaşta kaçan Ukraynalı kadın ve çocuklar seks tacirlerinin hedefinde! (Hürriyet, 9.3.2022).

Rusya'nın işgalinden kaçan Ukraynalı kadınlar nasıl seks ticaretine itiliyor? (Cumhuriyet, 29.03.2022).

Ukraynalı mülteci kadınlara akıl almaz tuzak! Son karar tartışma yaratacak (Milliyet, 5.4.2022).

Göç ve savaş gölgesinde kadınlar günü (Yeni Şafak, 8.03.2022).

Brezilyalı politikacının Ukraynalı mülteciler hakkındaki cinsiyetçi sözlerine tepki yağıyor (Hürriyet, 7.03.2022).

Akbabalar Ukraynalı kadın avında (Milliyet, 17.04.2022).

Ukraynalı misafirler ile koordinasyon toplantısı yapıldı Proje ile dezavantajlı kadın ve çocuklara destek olunacak (Haber Türk, 4.4.2022).

Akdeniz Üniversitesi'nde 'Savaş, Kadın ve Göç Paneli' ile 'Göçmen Kadın Sanatçılar Resim Sergisi' düzenlendi Ukraynalı kadın, savaşın kadınlar üzerindeki etkisini anlatırken gözyaşlarını tutamadı (Haber Türk, 18.05.2022).

Savaştan kaçan Ukraynalı kadınlar Türkiye'ye sığınyor (Türkiye, 27.03.2022).

İnsan kaçakçıları, Ukrayna'dan kaçan kadın ve çocukların peşine düşebilir (Sözcü, 17.03.2022).

Ukraynalı kadın ve çocukların peşindeler! Sınır ötesi tuzak (Milliyet, 8.03.2022).

Ukraynalı mülteci kadınlara akıl almaz tuzak! Son karar tartışma yaratacak (Milliyet, 5.04.2022).

Ukraynalı çocuklar kaçırılıyor (Sabah, 20.03.2022).

Ukraynalı mültecilerde İsveç korkusu: Çocuklarının ellerinden alınmasından endişe ediyorlar (Yeni Şafak, 28.03.2022).

Tablo 5: Haber ve Konuların Gazetelere Göre Dağılımı

Haber İçeriği	Yeni Şafak	Sabah	Milliyet	Sözcü	Türkiye	Haber Türk	Hürriyet	Takvim	Cumhuriyet	Yeni Akit
Çocuk sığınmacılar	1	1	1							
Sığınmacı kadın ve fuhuş		1	5			1	2	1	1	1
İnsan kaçakçılığı ve sığınmacı				1						
Hoşgörü ve yardım	1				1	1				
Cinsiyetçilik							1			
Toplam	1	2	6	1	1	2	3	1	1	1

Haber başlıklarını incelendiğinde olumsuzluk olarak nitelendirilebilecek fuhuş haberleri yerel basında oldukça fazla yer aldığı görülmektedir. “Seks ticareti”, “kadınlara tuzak”, “ahlaksız teklif”, “fuhuş tuzağı”, “cinsel arkadaşlık”, “iğrenç tuzak”, “utanç” ve “ahlaksızlık” gibi etiketlerle anılan Ukraynalı mülteci ve sığınmacıların itibarsızlaştırıldığı düşünülmektedir. Ulus ötesi göçle birlikte sosyal ve ekonomik statülerini yitiren Ukraynalı göçmen kadınlar, bilmedikleri coğrafyalara ve ülkelere göç edebilmekte birçok insan taciri ve örgütün denetimine girebilmektedirler. Genel itibarıyla Ukraynalı sığınmacı ve mülteci kadınların mağdur biçiminde sunulduğu haber manşetlerinde kadın emeği ve işgücünden bahsedilmezken sığınmacı kadınların toplumsal cinsiyet normlarıyla uyumlu bir şekilde manşetlere taşındığı anlaşılmaktadır. Kadınları haz verici cinsel bir obje olarak algılayan bu haberlerin söylem pratiklerinde ataerkil ve cinsiyetçi bir bakış açısının egemen olduğu söylenebilir.

4. Sonuç

Türk medyasında Ukraynalı sığınmacı ve mültecilerle ilgili olumlu ve olumsuz haberler yapıldığı anlaşılmıştır. Ukraynalı sığınmacı ve mültecilerle ilgili olumlu haberlerin nitelikli göçmen, nitelikli işgücü, insani yardım ve hoşgörü konuları etrafında şekillenmiş olduğu söylenebilir. Sabah, Yeni Şafak, Yeni Akit, Türkiye ve Hürriyet gibi gazetelerde çıkan Ukraynalı sığınmacı ve mülteci haberlerinin hükümet politikalarını destekler nitelikte olduğu değerlendirilmektedir.

Ukraynalı sığınmacı ve mültecilerle ilgili üretilen haber ve söylemlerin ana ekseninde hükümetin sığınmacı ve dış politikasını övmek ya da olumsuz eleştirisini yapmak düşüncesi yer almaktadır. Gazetelerin benimsediği dünya görüşü ve ideolojilerin haber yapma biçimleri üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Öyle ki Sözcü Gazetesi iktidar karşıtı konumundan dolayı, muhalefet belediyesi olan İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Ukraynalı sığınmacılara insani yardımda bulunduğunu haber yapması, aynı şekilde iktidar karşıtı görüşlere sahip olması sebebiyle Cumhuriyet gazetesinin Ukraynalı mültecileri ekonomik yük, ucuz işgücü şeklinde haber yapması bu görüşü destekler niteliktedir. Bu bağlamda siyasi iktidar partisi ile benzer görüşlere sahip Sabah Gazetesi'nin hükümetin sığınmacı ve mülteci politikasını destekler nitelikte haberler yaptığı görülmüştür. Sabah Gazetesi'nin Ukraynalı mühendislere davet, hükümetle benzer görüşlere sahip Türkiye Gazetesi'nin savaştan kaçanların Türkiye'ye sığınması, aynı şekilde Yeni Şafak Gazetesi'nin dünyanın sığınmacı konusunda Türkiye'den yardım istemesi biçiminde haber yapması bu bakımdan anlamlıdır.

Ukraynalı sığınmacı ve mültecilerle ilgili olumsuz haberlerde savaştan kaçan, yardıma muhtaç, mağdur, güvenlik endişesi, ekonomik yük ve yabancı olarak sunulduğu görülmektedir. Ukraynalı sığınmacı ve mültecilerin insan hakları bağlamında sosyal yaşamlarına değinmeyen haberlerde, Ukraynalı sığınmacıların sığınma ve mültecilik gibi insani haklarını gündeme taşımadığı görülmektedir. Ukraynalı sığınmacı ve mülteci haberleri en fazla Milliyet, Hürriyet, Yeni Şafak ve Sözcü gazetelerinde yer almıştır. Milliyet gazetesinde Ukraynalı sığınmacı ve mülteci haberleri duygusal, popülist ve cinsiyetçi yaklaşımlarla ele alınmıştır. Hürriyet gazetesinde de kadın merkezli ve duygusal içerikli sığınmacı ve mülteci haberleri konu olmuştur. Sözcü gazetesinde ise Ukraynalı sığınmacı ve mültecilerin ekonomik motivasyonları ve Avrupa ülkelerinin sığınmacı politikaları ön planda olmuştur. Ukraynalı sığınmacı ve mülteciler için; "misafir", "Ukraynalılar", "savaştan kaçan Ukraynalılar", "işgalden kaçan Ukraynalılar", "iyi mülteciler", "mavi gözlüler" gibi sıfat ve adlandırmalar sunulmuştur. Ukraynalı sığınmacı ve mültecilerin fuhuş, seks işçisi olabilme potansiyelleri ve risk tehditler, Avrupa devletlerinin Suriyeli ve Ukraynalı sığınmacı ve mülteciler konusundaki ikircikli tutumları, savaş mağduru olmaları, ekonomik yük şeklinde görülmeleri şeklinde Türk gazetelerinde haber oldukları anlaşılmıştır.

Çocuk sığınmacılar ve risk konusu, Milliyet, Hürriyet, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde haber konusu olurken hoşgörü ve insani yardım konusu Yeni Şafak, Sözcü, Hürriyet ve Türkiye Gazetelerinde haber konusu olmuştur. Ukraynalı sığınmacıların fuhuş ve seks işçiliği ile gündeme gelmesi en fazla haber yapıla konu olmuştur. Bu konuda en fazla haber yapılan gazete, Milliyet olmuştur. Aynı şekilde Ukraynalı ve Suriyeli sığınmacılar kıyaslamalı haberler medyada geniş yer tutmuştur. Savaş mağduru, toplumsal risk, ekonomik yük, ucuz işgücü ve çocuk sığınmacılar konuları de gazetelerde fazla yer tutmuştur.

Türk gazetelerinde Ukraynalı sığınmacı ve mülteci haberleri küresel bir sorun haline dönüşen mülteci ve sığınmacı krizine sürdürülebilir, rasyonel ve bilimsel çözüm önerileri sunmaktan uzaktır. Ukraynalı sığınmacıların mağdur ama aynı zamanda ekonomik yük olarak anılması bazı sosyal problemlerin kaynağı olarak sunulması bireylerin, toplumların ve küresel aktörlerin sığınmacılara karşı olumsuz intiba edinmesine yol açabilmektedir. Nitekim yapılan araştırmada Ukraynalı sığınmacıların ekonomik yük, ucuz işgücü, cinsiyetçi rol ve kimlikleriyle sunumunun yapıldığını yansıtmaktadır. Türk gazetelerinde Ukraynalı sığınmacıların ülke ekonomisine üretken bir katkı yapamayacağı gibi ülkenin bazı bölgelerine göç eden sığınmacıların evlerin kira bedellerinin artışına sebep olduğu değerlendirilmektedir. Duygu ve heyecan yüklü Ukraynalı sığınmacı haberlerinin yanında sığınmacıların etnik, dinsel, kültürel farklılıklarına atıf yapılarak sosyal ayrıştırma, ayrımcılık temalı haberler gazetelerde bir hayli fazla yer almıştır.

Diğer önemli bir sorun ise sığınmacı ve mültecilerin kim oldukları, vatandaşlık ve kimlik sorunlarının çözümü ile ilgilidir. Yazılı basında Ukraynalı sığınmacıların vatandaşlık bağı, kimlik ve aidiyetleri ile ilgili herhangi bir değerlendirme ya da yorum yer almamaktadır. Yazılı basında mültecilik ve sığınmacıların niçin bir problem teşkil ettiği esasen tartışılmamıştır. Bu bağlamda vatandaşlık bağı, kültürel kimliklerin tanınması, mensubiyet ve aidiyet bilincinin konuşulmaya ve tartışılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Her ne kadar başka bir ülkeye sığınmak insani bir olay olmasına rağmen yazılı basında ve haberlerde küresel göç hareketlerinin insani ve ahlaki boyutu pek irdelenmemiştir. Göç gibi toplumsal dokuları ve kültürel karakteristikleri etkileyen dinamik bir sürecin gazetelerde temsili, toplumsal hayatta meydana gelen değişim ve gelişimleri anlama, algılama ve anlamlandırma bakımından önemlidir. Bireylerin ve toplumların çevrelerinde olup bitenler hakkında bilgi sahibi olabilmesi, dünyayı ve toplumsal hareketleri anlamasında medya organlarının ve gazetelerin büyük işlevi vardır.

Kaynakça

- Ardıç Çobaner, A. (2015). Çocuk hakları bağlamında Suriyeli mülteci çocukların haberlerde temsili. *Marmara İletişim Dergisi*, (24), 27-54.
- Beamen, J. ve d'Arcy, C. (1980). A typology of Internal migration. *Canadian Studies in Population (ARCHIVES)*, 9-20.
- Boztepe, V. (2017). Televizyon haberlerinde Suriyeli mültecilerin temsili. *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi*, 4(1), 91-122.
- Çelik, H. ve Ekşi, H. (2008). Söylem analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, (27), 99-117.
- Demir, E. (2022a). Antalya'nın nüfusu ve sosyal özellikleri üzerine bir değerlendirme. *Turkish Academic Research Review*, 7(1), 75-96.
- Demir, E. (2022b). 21. yüzyılda uluslararası göç ve mülteciler: Bir Türkiye perspektifi. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 267-274.
- Dijk, T. A. V. (2003). The discourse knowledge interface. . Ed. G. Weiss and, R. Wodak (Ed.), *Critical discourse analysis*, (Pp. 85-109). London: Palgrave Macmillan.
- Dijk, T. A.V. (2008). *Discourse and Power*, Palgrave Macmillan: New York
- Doğan, İ. (2018). *Göç ve kültür*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Doğanay, Ü., ve Keneş, H. Ç. (2016). Yazılı basında Suriyeli 'mülteciler': Ayrımcı söylemlerin rasyonel ve duygusal gerekçelerinin inşası. *Mülkiye dergisi*, 40(1), 143-184.
- Foucault, M. (1987). *Söylemin Düzeni*. (Çev. Turhan Ilgaz). İstanbul: Hil Yayınları.
- Göker, G., ve Keskin, S. (2015). Haber medyası ve mülteciler: Suriyeli mültecilerin Türk yazılı basınındaki temsili. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (41), 230-256.
- Gülerce, H., Şahin, H., ve Abdul, H. A. D. İ. (2022). Migration and Obstacles to Social Cohesion: The Perception of Young People in Turkey. *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(20), 206-225.
- Günbayı, İ. (2019). Nitel araştırmada veri analizi: tema analizi, betimsel analiz, içerik analizi ve analitik genelleme. *Erişim adresi (03.02. 2020): <http://www.nirvanasosyal.com/h-392-nitel-arastirmada-veri-analizi-tema-analizi-betimsel-analiz-icerik-analizi-ve-analitik-genelleme.html>*.
- Marsella, A. J., ve Ring, E. (2003). Human migration and immigration: An overview. L. L. Adler, U.P. Gielen (Ed.), *Migration: Immigration and emigration in international perspective*. (pp. 3-22). Greenwood Publishing Group.
- Özkeçeci, Z., ve Cihan, O. (2021). Pandemi Yönetişiminde Medyanın İtici Gücü: "Dördüncü Kuvvet" Ne Yaptı?. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(43), 7329-7347.
- Paksoy, A. F., ve Şentöregil, M. (2018). Türk basınında Suriyeli sığınmacılar: İlk beş yılın analizi (2011-2015). *Selçuk İletişim*, 11(1), 237-256.
- Pandır, M. ve Efe, İ. (2015). Türk basınında Suriyeli sığınmacı temsili üzerine bir içerik analizi. *Marmara İletişim Dergisi*, (24), 1-26.
- Sarılar, N. B. E. (2018). Türk basınında, anaakım medyada mülteci/sığınmacı temsili. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 10(1), 139-157.
- Skeldon, R. (2008). International migration as a tool in development policy: a passing phase?. *Population and development review*, 34(1), 1-18.
- Sözen, E. (1999). *Söylem*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Şen, F. (2017). Bir öteki olarak mülteciler: Suriyeli mültecilerin ana akım ve alternatif medyada temsili. *Atatürk İletişim Dergisi*, (12), 27-42.
- Şit, İ. (2022). Uluslararası medya kuruluşlarında Afgan sığınmacı haberleri üzerine bir inceleme. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, (19), 90-115.
- Tiryaki, S. (2022). Türk Basınında Göçmen, Sığınmacı ve Mülteci Haberleri Üzerine Bir İnceleme. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (15), 124-156.
- Türkiye Göç Raporu 2016 (2017). *T.C. İçişleri Bakanlığı*. Ankara: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 40.

- Uysal, E. (2020). Medyanın gösterdikleri: haber metinleri üzerinden medyanın dördüncü kuvvet rolüne bakış. *Niğantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 18-28.
- Yaylacı, A. F., ve Beldağ, A. (2018). Değerler eğitimi ve güncel tartışmalar: Gazete haberlerine ilişkin bir eleştirel söylem analizi. *Sakarya University Journal of Education*, 8(1), 139-155.
- Yücebaş, M. (2015). Gaziantep Yerel Basınında Suriyeli İmgesi: Yeni Taşranın Yeni Suskunları: Suriyeliler. *Birikim Dergisi*. (311), 38-47.
- Yüksel, H. (2014). İnternet gazeteciliğinde bilgi kirliliği sorunu. *Atatürk İletişim Dergisi*, (6), 125-138.
- Akşam Gazetesi. *Suriyeli göçmenleri geri itiyorlardı... Ukraynalılar için özel*, 04 Mart 2022, <https://www.aksam.com.tr/dunya/suriyeli-gocmenleri-geri-itiyorlardi-ukraynalilar-icin-ozel-hazirliga-basladilar/haber-1248847>. Erişim tarihi: 24.06.2023
- Aydınlık Gazetesi. *İsviçre, Ukrayna parasını kabul etmiyor*, 10 Nisan 2022, <https://www.aydinlik.com.tr/haber/isvicre-ukrayna-parasini-kabul-etmiyor-310061>. Erişim tarihi: 22.06.2023.
- Aydınlık Gazetesi. *Avrupa'nın 'iyi mültecileri'!*, 13 Mart 2022, <https://www.aydinlik.com.tr/koseyazisi/avrupanin-iyi-multecileri-305515>. Erişim tarihi: 25.07.2023.
- Cumhuriyet Gazetesi. *Ukrayna'da yetimhanelerdeki çocuklar Türkiye'ye geldi*, 27 Mart 2022, <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/ukraynada-yetimhanelerdeki-cocuklar-turkiyeye-geldi-1919828>. Erişim tarihi: 14.06.2023
- Cumhuriyet Gazetesi. *Rusya'nın işgalinden kaçan Ukraynalı kadınlar nasıl seks ticaretine itiliyor?*, 29 Mart 2022, <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/rusyanin-iskalinden-kaçan-ukraynali-kadinlar-nasil-seks-ticaretine-itiliyor-1920313>. Erişim tarihi: 25.07.2023
- Cumhuriyet Gazetesi. *Hollanda işçi açığını Ukraynalılar ile kapatacak*, 07 Mart 2022, <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/hollanda-isci-acigini-ukraynalilar-ile-kapatacak-1913846>. Erişim tarihi: 26.07.2023.
- Güneş Gazetesi. *Sömürü hirsinin kamçılacağı emperyalist müdahale ve işgallerin ürünü olan zorunlu göç yüz milyonları yerinden etti*, 4 Nisan 2022, <https://www.gunes.com/gundem/somuru-hirsinin-kamciladigi-emperyalist-mudahale-ve-iskallerin-urunu-olan-zorunlu-goc-yuz--1130604>. Erişim tarihi: 24.07.2023.
- Haber Türk Gazetesi. *Gerçek ile hayal arasında bir savaş*, 6 Mart 2022, <https://www.haberturk.com/rusya-iskali-altindaki-ukrayna-dan-kaçan-multecilerin-drami-3366017>. Erişim tarihi: 24.07.2023.
- Haber Türk Gazetesi. *Ukraynalılar sınır ülkelere geçebilirken, ülkedeki göçmenlerin geçişine izin verilmiyor*, 2 Mart 2022, <https://www.haberturk.com/ukrayna-dan-ayrilmak-isteyen-gocmenler-ayrimciliga-ugruyor-3361334>. Erişim tarihi: 24.07.2023.
- Haber Türk Gazetesi. *Ukraynalı misafirler ile koordinasyon toplantısı yapıldı Proje ile dezavantajlı kadın ve çocuklara destek olunacak*, 4 Nisan 2022, <https://www.haberturk.com/eskisehir-haberleri/96139045-ukraynali-misafirler-ile-koordinasyon-toplantisi-yapildi-proje-ile-dezavantajli-kadin-ve>. Erişim tarihi: 25.07.2023.
- Haber Türk Gazetesi. *Akdeniz Üniversitesi'nde 'Savaş, Kadın ve Göç Paneli' ile 'Göçmen Kadın Sanatçılar Resim Sergisi' düzenlendi Ukraynalı kadın, savaşın kadınlar üzerindeki etkisini anlatırken gözyaşlarını tutamadı*, 18 Mayıs 2022, <https://www.haberturk.com/antalya-haberleri/97341217-akdeniz-universitesinde-savas-kadin-ve-goc-paneli-ile-gocmen-kadin-sanatcilar-resim-sergisi>. Erişim tarihi: 26.07.2023.
- Haber Türk Gazetesi. *Göçmenin dini, ırkı, rengi olur mu?*, 5 Mart 2022, <https://www.haberturk.com/ukrayna-polonya-sinirindaki-multecilerin-drami-3365218>. Erişim tarihi: 26.07.2023.
- Hürriyet Gazetesi. *Ukrayna savaşının en büyük mağdurları çocuklar*, 8 Mart 2022, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/ukrayna-savasinin-en-buyuk-magdurlari-cocuklar-42017947>. Erişim tarihi: 25.07.2023.
- Hürriyet Gazetesi. *Kadınlar göçünde milyonlarca dram: Polina, Alina, Elena ve diğerleri*, 9 Mart 2022, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/kadinlar-gocunde-milyonlarca-dram-polina-alina-elena-ve-digerleri-42018661>. Erişim tarihi: 24.07.2023.
- Hürriyet Gazetesi. *JJ Foodservice, Ukraynalı mültecilere destek olacak*, 8 Mart 2022, <https://www.hurriyet.com.tr/avrupa/jj-foodservice-ukraynali-multecilere-destek-olacak-42018348>. Erişim tarihi: 25.07.2023.
- Hürriyet Gazetesi. *'Yeni hayat' başlarına yıkıldı... 11 yaşında ama 2'inci kez savaştan kaçıyor!* 15 Mart 2022, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/yeni-hayat-baslarina-yikildi-11-yasinda-ama-2inci-kez-savastan-kaçiyor-42020758>. Erişim tarihi: 23.07.2023.

- Hürriyet Gazetesi. *Sığınmacı Ukraynalı kadınlar için başlatılan kampanya, tacizciler ve seks tacirleri için 'Tinder' işlevi görüyor!*, 12 Nisan 2022, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/siginmaci-ukraynali-kadinlar-icin-baslatilan-kampanya-tacizciler-ve-seks-tacirleri-icin-tinder-islevi-goruyor-42041181>. Erişim tarihi: 25.07.2023.
- Hürriyet Gazetesi. *İnsanlık için utanç: Savaşta kaçan Ukraynalı kadın ve çocuklar seks tacirlerinin hedefinde!*, 9 Mart 2022, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/insanlik-icin-utanc-savastan-kaçan-ukraynali-kadin-ve-cocuklar-seks-tacirlerinin-hedefinde-42018722>. Erişim tarihi: 25.07.2023.
- Hürriyet Gazetesi. *Brezilyalı politikacının Ukraynalı mülteciler hakkındaki cinsiyetçi sözlerine tepki yaşıyor*, 7 Mart 2022, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/brezilyali-politikacinin-ukraynali-multeciler-hakkindaki-cinsiyetci-sozlerine-tepki-yaqiyor-42017481>. Erişim tarihi: 24.07.2023.
- Hürriyet Gazetesi. *Mülteciye renk farkı*, 09 Nisan 2022, <https://www.hurriyet.com.tr/avrupa/multecide-renk-farki-42039684>. Erişim tarihi: 24.07.2023.
- Milliyet Gazetesi. *Savaş mağduru Ukraynalı kadınlara korkunç teklif! Facebook'ta dakikalar içinde mesaj yağdı*, 6 Haziran 2022, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/savas-magduru-ukraynali-kadınlar-korkunc-teklif-facebookta-dakikalar-icinde-mesaj-yaqdi-6738809>. Erişim tarihi: 26.07.2023.
- Milliyet Gazetesi. *Askerin yaptığı bu hareketi unutamıyorum! Bir yıl önce turist, bu kez sığınmacı olarak Antalya'da*, 13 Nisan 2022, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/askerin-yaptiqi-hareketi-unutamiyorum-bir-yil-once-turist-bu-kez-siginmaci-olarak-antalyada-6736304>. Erişim tarihi: 23.07.2023.
- Milliyet Gazetesi. *Dünyanın bitmeyen sınavı: Mülteciler*, 26 Haziran 2022, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/deniz-kilislioglu/dunyanin-bitmeyen-sinavi-multeciler-6779229>. Erişim tarihi: 25.07.2023
- Milliyet Gazetesi. *Ukraynalı mülteci kadınlara akıl almaz tuzak! Son karar tartışma yaratacak*, 5 Nisan 2022, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ukraynali-multeci-kadınlar-akilalmaz-tuzak-son-karar-tartisma-yaratacak-6731127>. Erişim tarihi: 26.07.2023.
- Milliyet Gazetesi. *Akbabalar Ukraynalı kadın avında*, 17 Nisan 2022, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/ozay-sendir/akbabalar-ukraynali-kadin-avinda-6739007>. Erişim tarihi: 25.07.2023.
- Milliyet Gazetesi. *Ukraynalı kadınlara ahlaksız teklif! Ülkeyi ayağa kaldırdı*, 23 Mayıs 2022, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ukraynali-kadınlar-ahlaksiz-teklif-ulkeyi-ayaga-kaldirdi-6759549>. Erişim tarihi: 24.07.2023.
- Milliyet Gazetesi. *İğrenç tuzak kâbusuyla ülkeye gelen Ukraynalı kadın bunu hiç beklemiyordu!*, 20 Nisan 2022, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/tuzaktan-korkan-ukraynali-kadına-buyuk-surpriz-bunu-hic-beklemiyordu-6740518>. Erişim tarihi: 25.07.2023.
- Milliyet Gazetesi. *Ukraynalı kadın ve çocukların peşindeler! Sınır ötesi tuzak*, 8 Mart 2022, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ukraynali-kadin-ve-cocuklarin-pesindeler-sinir-otesi-tuzak-6713991>. Erişim tarihi: 26.07.2023.
- Milliyet Gazetesi. *Ukraynalı mülteci kadınlara akıl almaz tuzak! Son karar tartışma yaratacak*, 5 Nisan 2022, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ukraynali-multeci-kadınlar-akilalmaz-tuzak-son-karar-tartisma-yaratacak-6731127>. Erişim tarihi: 26.07.2023.
- Milliyet Gazetesi. *Hayatının en zor kararı! Ukraynalı kadın dehşeti anlattı*, 28 Haziran 2022, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ukraynali-kadin-kabusu-anlatti-gecelerce-banyodan-cikamadim-6779975>. Erişim tarihi: 23.07.2023.
- Sabah Gazetesi. *Ukraynalı mühendislere davet.*, 22 Mart 2022, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/dilek-gungor/2022/03/23/ukraynali-muhendislere-davet>. Erişim tarihi: 25.07.2023.
- Sabah Gazetesi. *Ukraynalı çocuklar kaçırılıyor*, 20 Mart 2022, <https://www.sabah.com.tr/pazar/2022/03/20/ukraynali-cocuklar-kaciriliyor>. Erişim tarihi: 25.07.2023.
- Sabah Gazetesi. *Mültecilere fuhuş tuzağı*, 23 Mart 2022, <https://www.sabah.com.tr/avrupa/2022/03/23/multecilere-fuhus-tuzagi>. Erişim tarihi: 25.07.2023.
- Sabah Gazetesi. *Rusya-Ukrayna savaşında yürek burkan manzaralar! İnsani koridordan umuda göç*, 9 Mart 2022, <https://www.sabah.com.tr/dunya/rusya-ukrayna-savasinda-yurek-burkan-manzaralar-insani-koridordan-umuda-goc-5900982>. Erişim tarihi: 26.07.2023.
- Star Gazetesi. *Batı'nın iki yüzlülüğü! Botları batıranlar 'mülteci sever' oldu*, 06 Mart 2022, <https://www.star.com.tr/dunya/batinin-iki-yuzlulugu-botlari-batiranlar-multeci-sever-oldu-haber-1694816/>. Erişim tarihi: 25.07.2023.
- Star Gazetesi. *Sığınma hakkı mavi gözlüler için güncellenirken*, 13 Mart 2022, <https://www.star.com.tr/acik-gorus/siginma-hakki-mavi-gozluler-icin-guncellenirken-haber-1697351/>. Erişim tarihi: 24.07.2023.

- Sözcü Gazetesi. *İBB, Ukraynalı sığınmacılara yardım gönderdi*, 16 Mart 2022, <https://www.sozcu.com.tr/2022/gundem/ibb-ukraynali-siginmacilara-yardim-gonderdi-7014805/>. Erişim tarihi: 21.07.2023.
- Sözcü Gazetesi. *İngiltere'de Ukraynalı mültecilere kapılarını açana ayda 6.700 TL verilecek*, 13 Mart 2022, <https://www.sozcu.com.tr/2022/dunya/ingilterede-ukraynali-multecilere-kapilarini-acana-ayda-6-700-tl-verilecek-7007358/>. Erişim tarihi: 24.07.2023.
- Sözcü Gazetesi. *Bunun adı iki yüzlülük: Yıllardır Suriyelileri almayan Avrupa, Ukraynalılara kucak açtı*, 18 Mart 2022, <https://www.sozcu.com.tr/2022/dunya/bunun-adi-iki-yuzluluk-yillardir-suriyelileri-almayan-avrupa-ukraynalilara-kucak-acti-7018185/>. Erişim tarihi: 25.07.2023.
- Sözcü Gazetesi. *İnsan kaçakçıları, Ukrayna'dan kaçan kadın ve çocukların peşine düşebilir*, 17 Mart 2022, <https://www.sozcu.com.tr/2022/dunya/insan-kaçakçilari-ukraynadan-kaçan-kadin-ve-cocuklarin-pesine-dusebilir-7017218/>. Erişim tarihi: 24.07.2023.
- Sözcü Gazetesi. *Çekya, Suriyeli mültecilerle Ukraynalı mültecileri kıyasladı*, 01 Mayıs 2022, <https://www.sozcu.com.tr/2022/dunya/cekya-suriyeli-multecilerle-ukraynali-multecileri-kiyasladi-7110049/>. Erişim tarihi: 25.07.2023.
- Takvim Gazetesi. *Ukraynalı mülteci kadınlara iğrenç fuhuş tuzağı! Fuhuş çeteleri ağına aldı! Cinsel arkadaşlık sitesi*. 5 Nisan 2022, <https://www.takvim.com.tr/dunya/2022/04/05/ukraynali-multeci-kadınlar-igrenc-fuhus-tuzagi-fuhus-ceteleri-agina-aldi-cinsel-arkadaslik-sitesi>. Erişim tarihi: 24.07.2023.
- Türkiye Gazetesi. *Savaştan kaçan Ukraynalı kadınlar Türkiye'ye sığınıyor*, 27 Mart 2022, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yasam/841176.aspx>. Erişim tarihi: 25.07.2023.
- Türkiye Gazetesi. *Danimarka Suriyeliler için çıkardığı 'Mücevher Yasası'nı Ukraynalılara uygulamayacak*, 04.03.2022, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/832407.aspx>. Erişim tarihi: 23.07.2023.
- Türkiye Gazetesi. *Ukraynalı mülteciler akın etti, ev kiralari yüzde 70 arttı!*, 22 Mart 2022, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/ekonomi/839247.aspx>. Erişim tarihi: 24.07.2023.
- Yeni Akit Gazetesi. *Devlet destekli skandal! Ukraynalı kadınlara ahlaksız tuzak*, 14 Nisan 2022, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/devlet-destekli-skandal-ukraynali-kadınlar-ahlaksiz-tuzak-1646986.html>. Erişim tarihi: 24.07.2023.
- Yeni Şafak Gazetesi. *Avrupa Ukrayna mülteci krizinde çaresiz: İnsan ticareti tehdidi*, 30 Mart 2022, <https://www.yenisafak.com/dunya/avrupa-ukrayna-multeci-krizinde-caresiz-insan-ticareti-tehdidi-artiyor-3772316>. Erişim tarihi: 25.07.2023.
- Yeni Şafak Gazetesi. *Almanya'dan mültecilere utanç verici uygulama: Afgan'ı atıyor Ukraynalı alıyorlar*, 22 Nisan 2022, <https://www.yenisafak.com/dunya/almanyanadan-multecilere-utanc-verici-uygulama-afgani-atiyor-ukraynali-aliyorlar-3806383>. Erişim tarihi: 25.07.2023.
- Yeni Şafak Gazetesi. *İrkçilik zehri Avrupa'yı sardı: kovmak için sıraya girdiler*, 21 Mart 2022, <https://www.yenisafak.com/ekonomi/irkcilik-zehri-avrupayi-sardi-kovmak-icin-siraya-girdiler-3770777>. Erişim tarihi: 24.07.2023.
- Yeni Şafak Gazetesi. *Batı'nın mülteci ayrımcılığı 'Renk' ayarları bozulmuş insan hakları*, 22 Mart 2022, <https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/batinin-multeci-ayrimciligini-renk-ayarları-bozulmus-insan-hakları-3770940>. Erişim tarihi: 20.07.2023.
- Yeni Şafak Gazetesi. *Ukraynalı mülteciler için 9,1 milyar avroluk yardım*, 09 Nisan 2022, <https://www.yenisafak.com/dunya/avrupa-birliğı-daha-fazlası-gelecek-deyip-duyurdu-ukraynali-multeciler-icin-91-milyar-avroluk-yardim-3794253>. Erişim tarihi: 22.07.2023.
- Yeni Şafak Gazetesi. *Nasıl başardınız: Dünya Türkiye'den mülteci desteği istiyor*, 20 Nisan 2022, <https://www.yenisafak.com/gundem/nasil-basardiniz-dunya-turkiyeden-multeci-destegi-istiyor-3796003>. Erişim tarihi: 23.07.2023.
- Yeni Şafak Gazetesi. *Göç ve savaş gölgesinde kadınlar günü*, 8 Mart 2022, <https://www.yenisafak.com/dunya/goc-ve-savas-golgesinde-kadınlar-gunu-3768472>. Erişim tarihi: 24.07.2023.
- Yeni Şafak Gazetesi. *Ukraynalı mültecilerde İsveç korkusu: Çocuklarının ellerinden alınmasından endişe ediyorlar*, 28 Mart 2022, <https://www.yenisafak.com/dunya/ukraynali-multecilerde-isvec-korkusu-cocuklarinin-ellerinden-alinmasından-endise-edyorlar-3771924>. Erişim tarihi: 25.07.2023.
- Yeni Şafak Gazetesi. *Almanya'da işsiz sayısı Ukraynalı mülteciler nedeniyle arttı*, 30 Haziran 2022, <https://www.yenisafak.com/dunya/almanya-da-issiz-sayisi-ukraynali-multeciler-nedeniyle-artti-3836977>. Erişim tarihi: 25.07.2023.

Extended Abstract

Introduction

Refugee or asylum is a universal international humanitarian action and right. Refugees, who are exposed to social division, war, violence, terrorism, and interference with freedom of thought and religion, are a social group struggling to survive and in need of basic conditions such as medicine, shelter and food. People who have to migrate to other degrees due to the political, social and cultural pressures they are exposed to in their own countries can easily be used as a precariat class based on care and assistance. Refugees, who face multidimensional problems such as social adaptation, language proficiency, work and profession, education, legal status problems, nutrition and housing problems in the countries where they have to migrate, are among the most registered and care-based groups among the social categories (Doğan, 2018: 123). -.134; Demir, 2022b: 268).

An indicator of the political tension between Ukraine and Russia in early 2022, it fell where many Ukrainian asylum seekers and refugees lived and became a shelter for Turkey and foreigners. It is also important how Ukrainian asylum seekers and refugees, who come from the first structure of the international community, are represented in newspapers, which are the leading media tools, and how they are presented. The powerful and effective structure of the media has an important place in revealing people's perspectives in social life. Based on this, how Ukrainian refugees and asylum seekers, who had to take shelter from their homeland and the environment and foreigners within the scope of the Ukrainian-Russian War, in order to benefit from social, political, economic and cultural issues all over the world, especially in Europe, in order to abandon the existing ones, are represented in Turkish newspapers, What themes The source of the explosion in the explosion is analyzed. In the study, based on Van Dijk's critical discourse analysis, it was known what kind of discourse was developed towards Ukrainian refugees and asylum seekers in Turkish newspapers and what the cultural and ideological practices behind this discourse were. As a matter of fact, by performing fertility analysis, information about growth is obtained regarding phenomena such as social power, power, present, status quo, identity, citizenship, belonging and membership.

Methods

The aim of current study is to classify and analyze the Ukrainian asylum seeker and refugee news in Turkish newspapers Akşam, Aydınlık, Cumhuriyet, Güneş, Hürriyet, Milliyet, Sabah, Sözcü, Star, Takvim, Türkiye, Yeni Akit, Yeni Şafak Haber thematically according to their content and meaning. from 24.02.2022 to 01.07.2022, the news in the written press was examined, and the meaning and discourse relationship of 55 news in total was analyzed. In the study, the Decrement of these dates was influenced by the outbreak and continuation of the political crisis between Ukraine and Russia in early 2022.

Title

It is understood that positive and negative news about Ukrainian asylum seekers and refugees have been published in the Turkish media. It can be said that the positive news about Ukrainian asylum seekers and refugees is shaped around the issues of qualified immigrants, qualified labor, humanitarian aid and tolerance. Ukrainian asylum seeker and refugee news published in newspapers such as Sabah, Yeni Şafak, Yeni Akit, Turkey and Hürriyet are considered to be supportive of government policies.

The main axis of the news and rhetoric produced about Ukrainian asylum seekers and refugees is the idea of praising or negatively criticizing the government's refugee and foreign policy. It can be said that the worldview and ideologies adopted by newspapers have an impact on the way they make news. So much so that because of the anti-government position of the Sözcü Newspaper, the opposition municipality of Istanbul Metropolitan Municipality reported that it was providing humanitarian assistance to Ukrainian asylum seekers, and in the same way, because it has anti-government views, the Cumhuriyet newspaper reported on Ukrainian refugees as an economic burden, cheap labor, supports this view. In this context, it has been seen that Sabah Newspaper, which has similar views with the political ruling party, has been making news that supports the government's asylum seeker and refugee policy. Sabah Newspaper's invitation to Ukrainian engineers, the Turkish Newspaper with similar views to the government, the asylum of those fleeing the war in Turkey, and the Yeni Şafak Newspaper's reporting on the world's request for help from Turkey on asylum seekers makes sense in this regard.

Conclusion

Although it is understood that the Turkish media emphasizes the negative aspects of Ukrainian asylum seeker and refugee news in general, it is observed that Ukrainian asylum seekers are presented as needy, victims and economic burden and foreigners at the same time. It seems that the news that does not address the social lives of Ukrainian asylum seekers and refugees in the context of human rights does not bring the humanitarian rights of Ukrainian asylum seekers and refugees, such as asylum and refugee status, to the agenda.

Ukrainian asylum seeker and refugee news in the Turkish media is far from offering sustainable, rational and scientific solutions to the refugee and asylum seeker crisis, which has become a global problem. Referring to Ukrainian asylum seekers as victims and also as economic burdens, presenting them as the source of some social problems may lead to negative impressions of individuals, societies and global actors towards asylum-seeking individuals. As a matter of fact, it is understood that the presentation of Ukrainian asylum seekers with economic burden, cheap labor, sexist roles and identities was made in the research. It is estimated in the Turkish media that Ukrainian asylum seekers cannot make a productive contribution to the country's economy, and that asylum seekers who migrate to some parts of the country cause an increase in the rental prices of houses. In addition to the Ukrainian asylum seeker news loaded with emotions and excitement, social segregation and discrimination-themed news referring to the ethnic, religious and cultural differences of asylum seekers have been featured a lot in the newspapers.

Atrf/Cite: Acar, N. (2023). Srebrenitsa soykırımının Bosna sinemasında temsili: “Nereye gidiyorsun Aida?” Filminin sosyolojik analizi. *İctimaiyat*, Osmanlı’dan Günümüze Balkanlar Özel Sayısı, ss. 128-151.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:

25 / 03 / 2023

Kabul / Accepted

12 / 10 / 2023

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1270823](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1270823)

Srebrenitsa Soykırımının Bosna Sinemasında Temsili: “Nereye Gidiyorsun Aida?” Filminin Sosyolojik Analizi

Representation of the Srebrenica Genocide in Bosnian Cinema: “Quo Vadis, Aida?” Sociological Analysis of the Film

Nihal ACAR^a

Öz

Sinema toplumsal olayları kitlelere öğreten bir anlatı aracıdır. Sinema doğuşundan bugüne içinde bulunduğu yapının unsurlarına bağlı olarak siyasi, ekonomik ve toplumsal olayları ya olduğu gibi ya da yeni bir biçimle ana fikrini vererek oluşturmuştur. Bu durum da sinema gerçek ilişkisinin belge film başta olmak üzere farklı açılardan temsilini ortaya çıkartmıştır. 1995 yılında meydana gelen Srebrenitsa soykırımının kısa bir süre önce vizyonda kendisini göstermesi ile filmlerin gerçeği anlatma işlevi Bosna-Hersek sinemasında da başlamıştır. 2021 yılında ekrana yansıyan “Nereye Gidiyorsun Aida?” filmi Bosna-Hersek’in yakın tarihini sosyolojik olarak izleyicisine aktarmıştır. Bosna-Hersek sinemasında soykırımı betimlemeyi amaçlayan bu çalışmada, ülkenin Balkan sineması çatısı altında geliştiği, yönetmenlerin tarihsel süreci filmlerine aktardığı, eski Yugoslavya’ya bir özlem olduğu yapılan literatür taramasından elde edilen bulgular arasında yer almıştır. Bunun yanında yönetmenlerin farklı temalarda film çektikleri görülse de bu 2 unsurdan çok uzaklaşmadıkları ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada yapılan sosyolojik film analizi sonunda “Nereye Gidiyorsun Aida?” eserinde ülkenin toplumsal ve tarihsel arka planının izleyiciye belge film türünde yansıtıldığı saptanmıştır. Karakterler, değer yargıları ve diğer sosyal ilişkilerin de Bosna-Hersek’e uygun olarak temsil edildiği anlaşılmıştır. Son olarak ise yakın dönem Bosna-Hersek sinemasında yeni yeni çalışılmaya başlayan Yugo-nostaljik unsurların bu filmde de olduğu belirlenmiştir.

Abstract

Cinema is a narrative tool that teaches social events to the masses. Cinema has formed political, economic and social events since its birth, depending on the elements of the structure it is in, either as it is or by giving its main idea with a new style. This situation has also revealed the representation of the real relationship of cinema from different angles, especially the documentary film. with the fact that the Srebrenica genocide, which occurred in 1995, was recently shown in the vision, the function of telling the truth of films has also begun in the cinema of Bosnia and Herzegovina. in 2021, the screen projected “Where are You Going Aida?” the film has conveyed the recent history of Bosnia and Herzegovina to its audience sociologically. In this research aimed at Deciphering the genocide in the cinema of Bosnia and Herzegovina, it was included among the findings obtained from the literature review that the country developed under the umbrella of Balkan cinema, directors transferred the historical process to their films, there was a longing for the former Yugoslavia. In addition, although it seems that the directors made films on different themes, it turned out that they could not get far away from these 2 elements. At the end of the sociological film analysis conducted in this research, “Where Are You Going, Aida?” it has been determined that the social and historical background of the country is reflected to the audience in the documentary film genre in his work. It was understood that characters, value judgments and other social relations were also represented in accordance with Bosnia and Herzegovina. Finally, it has been determined that Yugo-nostalgic elements, which have recently started to be studied in the cinema of Bosnia and Herzegovina, are also present in this film.

Anahtar Kelimeler

Soykırım, Balkanlar, Bosna-Hersek, Sinema, Srebrenitsa

Keywords

Genocide, Balkans, Bosnia-Herzegovina, Cinema, Srebrenica

^a Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü. Sivas/Türkiye. Assistant Prof., Sivas University, Faculty of Communication, New Media and Communication Department, Sivas/Türkiye. E-mail: nihalacar@cumhuriyet.edu.tr.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlar. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

Balkanlar, dünyanın Avrupa kısmında yer alan Doğu ve Batı medeniyetlerinin arasında kalmış bir coğrafyadır. Uzun yıllar farklı siyasi düzenlerde yönetilmiş olan bu ülkede gelişme her açıdan diğer yerlere göre daha yavaş olmuştur. Sinema da bu alanlardan birisi olarak belirginleşmiştir. Sinema bir sanat ve dil olarak ilk olarak Fransa'da 1895'te doğmuştur. Yine aynı yıllarda başlayarak 1915 yılına kadar Lumiere kardeşler tarafından hem teknik hem de dil olarak geliştirilmiştir. Çok kısa süre sonra da diğer Avrupa ülkeleri ile Osmanlı, Avrupa ve Afrika kıtalarına kadar gitmiştir. Sinemanın doğuşundan yaklaşık 20 yıl sonra I. Dünya Savaşı'nın başlaması, tam gelişme evresinde de II. Dünya Savaşı bu sanatın diğer kalan ülkelere yayılmasında olmasa da ilerlemesi üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkartmıştır. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) sinemadaki bu genel durumun yansıdığı ülkelerden birisidir. Federasyon Cumhuriyetine sinema diğer Avrupa ülkeleri ile eş zamanlı olarak gelse de gelişmesi aynı çizgide ilerlememiştir.

Balkanların tıpkı yönetim şekli gibi sineması da YSFC altında toplanmış, ülkeler kendi film üretiminde serbest bırakılmıştır. Ülkelerin film yapımına finanslarının ya da teknik imkanlarının yetmediği durumlar da ise federal yapı devreye girmiştir. Sırbistan, Hırvatistan, Kuzey Makedonya, Karadağ, Slovenya ve Kosova gibi Bosna-Hersek'te de sinema YSFC çatısı altında gelişmiştir. Bu duruma bağlı olarak en başından beri kendiliğinden ortaya çıkan bir Bosna-Hersek sinemasının varlığından bahsetmek doğru bulunmamaktadır. Yönetimdeki federal yapının ikliminden Balkan Sineması da etkilenmiştir. Ama Balkan sinemasına en ağır darbelerden birisi YSFC'nin dağılması ile vurulmuştur.

YSFC'nin sonlanması ile Sırp lar Bosna-Hersek'in topraklarının kendilerinin olduğunu iddia etmiştir. Uzun yıllar bir arada tek bir federal yapıda yaşayan 2 ülkede etnik ve dini sorunlar baş göstermiştir. Sırp ların, Müslümanlara olan nefreti toprak işgali kisvesi altında Bosna Savaşı'nı getirmiştir. 6 Nisan 1992'de başlayan savaş, 14 Aralık 1995'te Dayton Barış Antlaşması ile son bulmuştur. Dönemin Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç'in de söylediği gibi savaşın kazananı olmamıştır. Çünkü savaşın sonu dünyanın sessiz kaldığı bir katliam ile bitmiştir. Bosna-Hersek dünya tarihinin en acı olaylarından birisine şahitlik etmiştir: Srebrenitsa Katliamı.

Sinema toplumsal ve siyasal olayların hem bilgilendirilmesinde hem de tarihsel-sosyal unsurları yansıtacak şekilde temsil edilmesinde kullanılan en gerçekçi sanatlardandır. Srebrenitsa katliamı, 2021 yılında ilk kez Bosnalı Müslüman yönetmen Jasmila Žbanić beyaz perdeye yansıtmıştır. "Nereye Gidiyorsun Aida?" filmi ile Srebrenitsa katliamının nasıl gerçekleştiği, kimlerin neler yaptığı, neler yapmadığı, olayların sosyal ve toplumsal açıdan ne gibi yankılar uyandırdığı sinematografi ile verilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan sinemanın gerçekleri ortaya çıkartmak gibi bir derdinin de olduğu söylenebilmektedir. Bu araştırma "Nereye Gidiyorsun Aida?" filminin sosyolojik analizini yaparak, Srebrenitsa katliamının sinemasal anlatı yapısını tarihsel süreç içinde ortaya koymayı amaçlamıştır. Bunun yanında bu araştırma, başta alanda çok fazla eksikliğin bulunduğu Balkan sineması, Bosna-Hersek sineması ve son film çalışmalarında yeni yeni dillendirilmeye başlanan Yugo-nostalji kavramlarının teorik çerçevesi hakkında da bilgi sunmayı amaçlamaktadır.

2. Literatür Taraması

Araştırmanın bu kısmında yer alan alt başlıklarda sırası ile soykırım kavramının ne olduğu, Bosna-Hersek'in coğrafi, tarihi, sosyo-ekonomik durumu, Srebrenitsa soykırımının tarihsel arka planı ve son olarak da Bosna Hersek sinemasının kuramsal çerçevesi verilecektir.

2.1. "Soykırım" Kavramını Tanımlamaya Çalışmak

Kelime olarak soykırım Yunanca, Latince ve Fransızca dillerinin birlikteliğinden ortaya çıkmıştır. Soykırımı dilbilim açısından Yunanca "genos" (ırk, kavim), Latince caedere eylemlerinden türetilen "cide" (öldürme) sözcüklerinin oluşturduğu, Fransızca bir kelime olarak kabul edilen genocide (jenosid) kavramının Türkçe karşılığıdır (Taşyaran, 2017, s. 6). Tarihsel köken olarak yeni bir kelimedir ve 20. yüzyılın ortalarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Uluslararası bir suç olan soykırımının ne olduğunu anlatmak için ilk dönemlerde çoğunlukla genocide kelimesi kullanılmıştır. Özellikle savaş döneminde insanların ortada bir neden yokken öldürülmesi ya da çeşitli nedenler ile yaşam şekillerinin zorbalık ile engellenmesi Winston Churchill tarafından "isimsiz bir suç" olarak atfedilmiş, II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında sıklıkla bu niteleme kullanılmıştır.

Kavram ilk dönemlerinde "isimsiz bir suç" olarak açıklanmış olsa da bir Polonyalı Rafael Lemkin'in 1946 yılındaki çalışmasında ilk kez "soykırım" olarak adlandırmıştır (Erickson, 2017, s. 112). Lemkin'e (1946, s. 227-230) göre soykırım; ulusal, ırksal ve dinsel gruplardan oluşan tüm nüfusun biyolojik ve kültürel olarak tamamen yok edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası bir suç olarak kabul edilen soykırım; Tiran katli, cinayet, baba katili gibi kelimelerin eş anlamlısı olarak kabul edilmektedir (Lemkin, 1946, s. 227). Soykırım kavramı ilk kez Lemkin'in "Axis Rule in Occupied Europe" (İşgal Altındaki Avrupa'da Mihver Güçlerinin Yönetimi) isimli kitabında kullanılmıştır. Kavrama yönelik ilk bilimsel çalışmalar ise yine Lemkin'in Milletler Cemiyeti'ne sunduğu raporun ve ardından da Polonya Uluslararası Hukuki İş Birliği Komisyonu'na kabul edilmesi ile başlamıştır (Moses, 2010, s. 30).

Soykırım en genel ve açık tanımı ile önceden belirlenen hedeflere ulaşmak için planlanmış ve belirli bir grubun tamamen ya da büyük bir kısmının çeşitli yöntemler ile öldürülerek yok edilmesi olarak açıklanabilmektedir. İlk soykırım örneğinin Adolf Hitler'in yaptığı planlanmış öldürmeler olduğu vurgulansa da bu çeşit olayların varlığına daha önceki yüzyıllarda rastlanmıştır. M.S. 72'de Kudüs'ün ortadan kaldırılması, M.Ö. 146'da Kartaca'nın yıkılması, Cengiz Han'ın savaş seferlerinde sivil halka kötü davranması bu duruma örnek olarak verilebilmektedir (Taşyaran, 2017, s. 6).

Soykırım ilk ortaya çıkışından itibaren günümüzü de kapsayacak şekilde bir hukuk terimi olarak kullanılmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu 11 Aralık 1946 tarihindeki toplantısında soykırım suçunun cezalandırılmasının uluslararası bir mesele olduğunu kabul etmiş ve soykırımın yine bir suç olduğu resmi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir (Tulun, 2022, s. 3). 2 yıl sonra Aralık 1948'te BM Genel Kurulu Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ni hazırlamış, 1951'in ocak ayında ise yürürlüğe girmiştir. Sözleşme 140 farklı ülke tarafından onaylanmıştır. Sözleşmenin 2. maddesinde soykırımı oluşturan eylemler;

(a) Ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir öbeğin tümünü ya da bir bölümünü yok etme niyetiyle grup (öbek) üyelerinin öldürülmesi,

(b) Grup üyelerine fiziksel ya da psikolojik olarak zarar verilmesi,

(c) Grubun, kısmen ya da tamamen ortadan kaldırılacak şekilde kötü yaşam koşullarına maruz bırakılması,

(d) Grup içi çoğalmaya engel olunması,

(e) Grupta yer alan çocukların başka bir gruba verilmesi olarak sıralanmıştır (Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi, 1951, s. 1).

Sözleşmenin diğer bentlerinde soykırımı gerçekleştirenlerin şahıs, kamu görevlisi, devlet adamı olmasına ve bu suçun din, ırk, siyaset gibi nedenlerden dolayı işleme gerekçesine bakılmaksızın uluslararası bir ceza mahkemesi tarafından yargılanacağı da yer almıştır. Soykırım, yapan kişi ve yapılan eylemin hangi yolla gerçekleştiği fark etmeksizin insanların topluca öldürülmesi ile sonuçlanmaktadır. Sonuç hep aynı olsa da soykırım farklı unsurlar ile planlanmış bir şekilde uzun ya da kısa vadede gerçekleştirilebilmektedir. Lemkin (2002, s. 29-34), soykırımın yapılmasını; kültürel, fiziksel, siyasi, ekonomik, sosyal, biyolojik ve dini olmak üzere 7 farklı sınıfa ayırmıştır. Lemkin bu sınıflandırmayı Hitler'in Yahudilere uyguladığı katliamları temel alarak yapmıştır. Kültürel soykırım, Yahudilerin sanatsal ürün vermesine zorluk getirilmesi, özgür düşüncenin eserlere yansımalarının engellenmesidir. Fiziksel soykırım; grupların temel besin ihtiyaçlarından kasıtlı olarak uzak tutulması yine barınma, ısınma ve hijyen gibi en insancıl gereksinimlerinin karşılanmaması, grupların uzun vadede yavaş yavaş ölüme terk edilmesi, siyasi soykırım; Batı Polonya ile Fransa'nın bazı bölgelerinde Nazi ideolojisinin zorla kabul ettirilmeye çalışılması, bu amaca yönelik partilerin kurulması, ekonomik soykırım; baskı altına alınan halkın fakirleştirilmesi, mallarına el konulup Almanlara verilmesi, sosyal soykırım; aydınlara karşı katı saldırıların gerçekleştirilmesi, işgal edilen bölgelerde Alman hukuku ve dilinin yaygınlaştırılması, biyolojik soykırım; doğum oranların sıfırlanması, grupların çocuk sayısının azaltılması, grupların cinsel hayatını engellemek için erkek nüfusun başka yerlere gönderilmesi; dini soykırım ise grupların başka inançlara zorlanması ve bireysel zevklerin ön plana çıkarılarak ahlaki yozlaşmanın gerçekleştirilmesidir. Lemkin'in (2002) sınıflandırması ile soykırımın aslında sosyal, toplumsal ve bireysel açıdan insanı ilgilendiren her alanın kullanılarak yapıldığı ve sonuçlarının da telafi edilemeyecek izler bıraktığı anlaşılmaktadır. Bazı sınıflandırmaların ise diğerlerine kıyasla soykırımın daha hızlı yapılmasına neden olduğu söylenebilmektedir. Fiziksel soykırım, kültürel soykırıma göre grupların daha hızlı yok olmasına neden olmaktadır. Bir insan susuzluğa 3-7 gün arasında direnebilmekte iken kültürün farklılaşp, yozlaşması yıllar alabilmektedir.

Stanton (1994, s. 2-4) yukarıda Lemkin'in (2002) sınıflandırmasında, açıkladığı türlerin ilk ve en önemli amacı olan grupların ortadan kaldırılmasına bağlı olarak bir soykırım olayının 7 aşamada gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Bunlar aşağıda sıralanmıştır;

- **Sınıflandırma:** İnsanların din, ırk, kültür ve değer yargılarına göre "biz ve onlar" şeklinde ayrılmasıdır. Bir toplumda karma olarak yaşayanların soykırıma uğrama olasılığı daha yüksektir. Bölünmüş bir topluluğu kontrol etme gücü de daha baskındır.
- **Sembolleştirme:** Grupların, etnik kökenleri, dinleri ve ırklarının nefret içeren semboller ile birleştirilip kullanılması ve gruplara bunların dayatılmasıdır.
- **İnsanlıktan uzaklaştırma:** Grupların insanlığının inkâr edilmesi ve öldürülmelerinin gerekli olduğunun dillendirilmesidir. Dinin de bu aşamada bir sömürü aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Çünkü bu grupları öldüren kişiler ceza almayıp, "Kutsal İnsan" olarak nitelendirilmektedir.
- **Örgütlenme:** Sadece devletlerin değil nefret kitleleri ile normal halkın da grupları yok etmek amacı ile bir araya gelip, kolektif soykırım yaptığı aşamadır. Teknolojinin silahlanmaya sunduğu olumsuz gelişmeler, örgütlenme aşamasını kolaylaştırmaktadır.

- **Kutuplaşma:** Düşünce, ırk, din, etnik köken olarak grupların aşırı ve keskin bir şekilde ikiye ayrılmasıdır. Bu aşamada soykırımcıların gruplara karşı intikam duyguları daha yoğunlaşmaktadır.
- **Özdeşleşme:** Grupların soykırımı etnik, dini ve coğrafi olarak hazırlandıkları aşamadır. Bu planlama aşamasında, çıkarılan bir harita ile sistemli bir ön hazırlık yapılmakta, grupların toplu listeleri hazırlanmakta ve son olarak ise kişiler evlerinden alınıp topluca katledilecek yerlere getirilmektedir.
- **İmha ve İnkâr:** Grupları insan olarak değil de bir cansız nesne ya da Hitler'in nitelemesi ile "iğrenç böcek" olarak görenlerin topluluğu ortadan kaldırması diğer ifade ile imha etmesidir. Ortada bir insanın varlığından bahsedilmediği için de bu eylem bir cinayet olarak kabul edilmemekte, inkâr edilmektedir.

2.2. Borsa-Hersek Hakkında Genel Bilgiler

Bosna-Hersek; Balkan coğrafyasının kuzeybatısında, Hırvatistan'ın kuzeyinde ve batısında, Belgrad ile Sırbistan'ın doğusunda, Karadağ'ın ise güneyinde yer alan bir Avrupa ülkesidir. Bosna 14. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar bağımsız bir krallık olarak kendi başına hüküm süren bir devlet olmuştur. Osmanlı döneminde 15. yüzyılda Fatih Sultan Mehmet 1463'te önce Bosna sonra 1482'de Hersek'i fethetmiş ve ülke iki ayrı sancak iken 1580 yılında Bosna-Hersek olarak birleştirilmiştir (Erzen, 2022, s. 412). Ülke 400 yıla yakın Osmanlı himayesinde var olmuştur. 2 bölüm de aynı ülkenin farklı coğrafi alanlarında yer almaktadır. Ülkenin Bosna kısmı Verbaç, Sava ve Drina nehirlerinin sınırlarındadır. Bu alanlar ülkenin kuzey yerine yani diğer bir ifade ile geniş kısmına kadar yayılmıştır. Hersek kısmı ise diğer kısımdan daha küçük olarak Güneydeki Neretva Irmağı'na kadar olan alanı kapsamaktadır. Ülke günümüzde Bosna ve Hersek olarak Osmanlı döneminde 2 bölümden oluşturulan bir bütün olarak kabul edilmiştir (Kurahuvic, 2018, s. 41).

Bosna, İllirya kökenli bir kelime olarak ismini Sava Nehri ile birleşen Bosna ırmağından, Hersek ise 15. yüzyılda Bosna krallığına ayaklanan kendini St. Sava Dükü olarak duyuran ve "Stjepan Vukcic'in Toprağı" anlamına gelen Hersegovina'dan almaktadır (Karaman, 1992, s. 1). Ülkenin isminin Türklerin "para yok, hersek çok" söylemi ile fethettikten sonra verildiğine yönelik vurgular da mevcuttur. Bosna-Hersek sadece dil açısından değil kültürel açıdan da Türk kültürüne yakın bir ülke olarak bilinmektedir (Orhanlı, 2020, s. 3). Bosna-Hersek'in başkenti olan Saraybosna, "Bosnasaray"dan gelmektedir ve Türkçe bir kelimedir (Erzen, 2022, s. 142). Bosna-Hersek'in başkenti ise Saraybosna'dır ve ülkenin en büyük şehridir. Saraybosna, Bjelasnica, Igman ve Trebevic dağları arasındaki Saraybosna Ovası'nda yer alan Bosna Irmağı'nın Miljacka Irmağı ile kesiştiği alanda bulunmaktadır.

Eski Yugoslavya'nın toplam ihracatının %40'ını gideren ve ekonomik bakımdan en önemli cumhuriyetlerinden birisi olan Bosna Hersek (Potriç, 2012, s. 73) Avrupa sınırlarında bir tarih barındıran, coğrafi konumunun da etkisiyle sınırları çok önceki yüzyıllarda şekil almış bir ülkedir. Bu özelliklerinden dolayı tarihin ilk dönemlerinden itibaren Bosna-Hersek'te farklı etnik grup yer almıştır. Slavlardan gelmesine rağmen etnik gruplar; kültür, din ve mezhep farklılığından dolayı Müslüman Boşnaklar, Ortodoks Sırp ve de Katolik Hırvatlar olarak 3'e ayrılmıştır (Yıldırım, 2019, s. 10). Bosna Hersek halkının %44'u Boşnak, %31'i Sırp, %17'si ise Hırvat halktan oluşmaktadır (Semercioğlu, 2017, s. 1340). Ülke tarihi boyunca çok farklı medeniyet ve dinleri coğrafyasında barındırmıştır. Geçmişten günümüze İslam, Hristiyanlık, Yahudilik dinleri ile etnik açıdan ise Boşnak, Sırp, Hırvat, Yahudilerini sınırlarında bulundurmıştır (Yıldırım, 2019, s. 78).

18. yüzyılda Osmanlı'nın Avusturya, Venedik ve Rusya ile yaptığı savaşlar, Bosna-Hersek'in bu siyasi, etnik ve sosyo-kültürel yapısında olumsuz etkiler bırakmıştır. Belgrat Antlaşması ile bugünkü Bosna-Hersek'in kuzey sınırı belirlenmiştir. Bosna-Hersek, 1878-1918 yılları arasında 40 sene boyunca Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun egemenliğinde var olmuştur. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna'nın 26 Ekim 1918'de Sırp, Hırvat ve Sloven krallığının bir parçası olarak Sırbistan ile birleştirildiğini duyurmuş ve doğrudan Bosna-Hersek'ten uzaklaşmıştır. 1 Mart 1992'de Bosnalı Müslümanlar ve Hırvatlar bağımsızlık referandumu düzenlemiş, %99,7 oyla Yugoslavya'dan ayrılmıştır. Ardından 5 Nisan 1992'de Bosnalı Müslümanlar ve Hırvatlar Büyük Mecliste Bosna Hersek'in bağımsızlığını resmen ilan etmiştir. Aynı yıl (1992) içerisinde ardı ardına tanınmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında teknoloji ve sanayi alanında gelişmeye başlayan ülkeyi Avrupa Birliği, Hırvatistan, ABD'de ve diğer 109 de tanımıştır (Poriç, 2012, s. 46).

2.3. Bosna Savaşı'nın Sonu: Srebrenitsa Soykırımı

Yugoslavya'nın dağılmasının ardından Sırlar, Bosna-Hersek'i kendi bünyelerine katmak üzere harekete geçmiştir. Sırlar, Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti'ni ilan ederken aslında gelecekte bir savaşın olabileceğine ihtimal vermiştir. Çünkü Boşnaklar ve Hırvatların duyurduğu bağımsızlığı ilk andan itibaren geri çekmesini istemiştir (Taşyaran, 2019, s. 79). Dönemin Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç'in bu isteği kesin bir şekilde reddetmesinin ardından savaş resmen başlamıştır.

Bosnalı Sırlar, Bosna-Hersek'in bağımsızlığının ilan edilmesini kabul etmemiş, ülkenin topraklarını Sırbistan ile birleştirmek amacıyla 1992-1995 yılları arasında 3 yıl sürecek Bosna-Hersek Savaşı'nı ilan etmiştir. Bosna-Hersek'te kendi sınırları içinde kendi etnik yapısı ile bir iç savaş başlamıştır. Görünüşte savaşın sebebi sadece Sırlar tarafından Boşnaklar ve Hırvatların bağımsızlığının kabul edilmemesi olarak açıklansa da nedenler çok daha eskiye dayanmaktadır. En baştan itibaren Yugoslavya'nın dağılması ile Sırlar, Bosna-Hersek'te yer alan diğer 2 etnik kökeni göç, dini değişim ve sosyo-kültür politikalar ile asimile etmek istemiş, bunu da yine çatışmadan, sistematik bir şekilde uzun vadede yapmıştır. 1960'lı yıllardan itibaren Bosna-Hersek'te izlenen Sırplaşma politikasının çıktısı olan "Büyük Sırbistan" projesinin gerçekleştirilmek istenmesi Bosna Savaşı'nın tek gerçek nedenidir (Ünlü, 2020, s. 44). Bu savaş projesi ile bütün Müslümanların bölgeden çıkartılması hedeflenmiştir.

Bosnalı Müslümanlar 1992 referandumunun ardından kazandıkları bağımsızlık sonucunda Sırların kötü muamelesi ve işkencesine maruz kalmıştır (Yıldırım, 2019, s. 13). Avrupa ülkeleri ile ABD'de Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlığına destek vermiştir. Savaş dönemi boyunca Bosnalı Müslümanlara yapılan zulümlere karşı Avrupa ve ABD tepki vermemiş, gizli desteklemiştir. Avrupa Topluluğu (AT) ve ABD tarafından bağımsız bir ülke olarak tanınan ve BM'ye de üye olan Bosna-Hersek, II. Dünya Savaşı'ndan sonra toplanma kampları, soykırım ve işkencelerin yeni adresi olmuştur. BM, üyesi Bosna-Hersek'i korumakla sorumlu iken ne olduğu anlaşılamayan kararlar vererek görevini de yerine getirmemiştir (Poriç, 2012, s. 55).

43 ay boyunca süren Bosna Savaşı'nda, Sırlar 200.000-250.000 Bosnalı Müslümanı sistematik ve planlanmış bir şekilde katletmiştir (Alp, 2017, s. 153). Vefat sayılarının artması üzerine Bosna-Hersek hükümeti mazlumların korunması ve Srebrenitsa kasabasının boşaltılmaması için BM'den bu alanın "Güvenli Bölge" olarak ilan edilmesini talep etmiştir (Dikici, 2016, s. 195). BM tarafından Srebrenitsa Güvenli Bölge olarak ilan edilmiş ve Müslümanların Sırlardan

korunması için 400 Hollandalı asker bu kasabada görevlendirilmiştir. Srebrenitsa'nın yanında BM, Zepa ve Garozde'yi de Güvenli Bölge olarak ilan etmiş, alana Barış Gücü gönderilmiştir. 11 Temmuz 1995'te Mladiç, Büyük Sırp projesini uygulamak üzere Srebrenitsa kasabasına girmiş, Hollandalı askerler ile benzin pazarlığı yaparak Bosnalı Müslümanları sözde kendi korumak için almıştır. Yaklaşık 25.000 Bosnalı Müslüman Mladiç tarafından alınmış ve yetişkin erkekler otobüslere bindirilmiştir (Şehitoğlu, 2021, s. 253). Hollandalı askerler koruması altında bulunan Bosnalı Müslümanları, korumak yerine Sırlarla iş birliği yaparak soykırımın başlamasına katkıda bulunmuştur. Aslında Hollandalı askerlerin, Bosnalı Müslümanları ne kadar koruduğu da ortadadır. Nitekim Güvenli Bölge'de olan sivil halkın açlıktan vefat etmesi, susuz kalması, kadınların Sırp askerleri tarafından tecavüze uğratılması, ilaç yardımlarının yapılmaması bunların hepsinin Hollandalı askerler tarafından karşılanması gerekirken, hiçbiri yapılmamıştır. Srebrenitsa kasabasına sığınan sivil halk, Hollandalı askerler ve Sırların iş birliği ile yavaş yavaş soykırımın bir çeşidi olan fiziksel soykırıma maruz bırakılmaya başlanmıştır. Hollandalı Komutan Thom Karremans hem koruması altındaki sivilleri hem de bölgeyi Mladiç'e teslim etmiştir. Mladiç, etnik temizlik amacıyla gerçekleştirdiği ve BM'nin de korumadığı Bosna Savaşı, Srebrenitsa Soykırımı ile sonuçlanmıştır (Poriç, 2017, s. 48).

Soykırım 72 saat sürmüş ve sivil erkeklerden 8.373 kişi katledilmiştir (Dikici, 2016, s. 205). Kendi çabaları ile soykırımdan kaçmaya çalışanlar da olsa maalesef sonuç çok değişmemiştir. 11 Temmuz'da "Ölüm Yürüyüşüne" çıkan 15.000 Müslüman'dan da sadece 5.000'i Sırp bombardımanını yenerek Tuzla şehrine ulaşmıştır. Tüm bu yaşam mücadelesine rağmen Srebrenitsa'da yapılan soykırıma "Gönüllü Ruslar ile Gönüllü Yunanlılar" da katılmış ve Mladiç'in emrinde komuta olmuştur (Alp, 2017, s. 170). Dünyanın sessiz kaldığı, inancından dolayı kadın, erkek, çocuk ve yaşlıların katliama uğratıldığı Srebrenitsa Soykırımı, Kerbela'dan sonra Müslümanların yaşadığı en acı olay olarak literatürde yer edinmiştir (Ünal, 2006, 173).

Savaş her açıdan yeni bağımsızlığını kazanan Bosna-Hersek'in gerilemesine neden olmuştur. Ülkede ekonomik liberalleşme ve serbest piyasaya geçiş durmuş, tüm tarihi alanlar tahrip edilmiş, yeni şekil almaya başlayan teknolojik ilerleme silikleşmiştir. Sırların, Bosnalı Müslümanlara uyguladıkları soykırım ulusal ve uluslararası medyada da yer almaya başlayınca NATO oldukça geç gelen bir girişimde bulunarak 14 Aralık 1994'te Paris'te Dayton Barış Anlaşması'nı hazırlamıştır. Bu anlaşma ile savaş gönülsüz de olsa Batı tarafından resmen sona erdirilmiştir. Anlaşma ile ülke Bosna-Hersek Federasyonu (%51,46), Sırp Cumhuriyeti (%48,52) ile Brčko ilçesi (%0,02) olarak 3'e ayrılmıştır. 3 bölge de kendi yönetimini kendisi yapmaktadır. Güncel olarak Bosna-Hersek'in nüfusunun %50,11'ini Boşnaklar, %30,78'ini Sırlar ve %15,43'ünü de Hırvatlar oluşturmaktadır. Dayton Antlaşması ile en kısa zamanda savaşın durdurulması ve bölgede gruplar arasında kalıcı barışın gerçekleşmesi hedeflenmiştir. Fakat anlaşma Bosna-Hersek'in siyasi ve idari mekanizmasını karmaşıklaştırmıştır. Günümüzde de bu durumun ülkenin ekonomik ve hukuki gelişimi için bir engel olduğu kabul edilmektedir (Battal, 2021, s. 299).

3. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Gölgesinde Bosna-Hersek Sinemasının Gelişimi

Yugoslavya, farklı dönemlerde farklı isimlerde ve farklı yönetimlerle kurulmuş bir Balkan ülkesidir. 400 yıldan fazla Osmanlı himayesinde barış içinde yaşayan Yugoslavya, 1918'de I. Yugoslavya olarak Osmanlı'dan ayrılmış, Sırp-Hırvat ve Sloven (Yugoslavya) krallığı ile kendi homojen yapısını kurmuştur. Yeni kurulan bu krallığa Almanya, Hitler döneminde savaş

yapacağını duyurmadan işgal etmiştir. Savaş sonrası krallık, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) olarak duyurulmuş ve 1992 yılına kadar 7 farklı ülkenin beraberliğinden oluşan bir yapı benimsemiştir. YSFC çatısı altında; Sırp, Hırvat ve Slovenlerin dışında, Makedon, Karadağ, Kosova ile Bosna-Hersek'e de cumhuriyet statüsü tanınmıştır. YSFC, 1950-1980 döneminde uygulanmış olan "sosyalist özyönetim sistemi" ile yönetilmiştir. Bu sistemde bütün ülkeler kendi iç konularında bağımsız, dış konular da ise YSFC ile ortak karar almıştır.

Etnik, din, mezhep ve kimlik açısından farklı renkleri bir arada toplayan YSFC, Cumhurbaşkanı Tito'nun hoşgörü, barış, sevgi politikası ile tek bir federal yapı olarak hüküm sürmüştür. YSFC, çok ülke tek parti düzeni içinde Tito'nun vefatına kadar bu şekilde hem kendini yönetmiş hem de diğer cumhuriyetlerin kendi kendini yönetmesine izin vermiştir. Fakat YSFC'de Tito'nun ölümü ile başlayan etnik çekişmeler ile 1989'ların sonunda görülen ekonomik ve siyasal bunalım cumhuriyetlerin birlik anlayışını sarsmış ve 1990 yılında çok partili düzene geçilmesi kararlaştırılmıştır. En son 3 Haziran 2006'da Karadağ'ın da referandum ile bağımsızlığını ilan etmesi ile YSFC dağılmıştır.

Balkan coğrafyasının etnik ve idari yapısındaki çeşitlilik ilk dönemlerinden itibaren sinemaya da yansımıştır. Çünkü YSFC içinde yer alan cumhuriyetlerin sinema tarihi doğrudan federasyon içinde gelişmiştir. Bosna-Hersek sineması da YSFC içinde doğmuş ve federasyon yıkılana kadar burada gelişme göstermiştir. Buna bağlı olarak da en başından beri saf bir Bosna-Hersek sinemasından bahsetmek mümkün değildir. Bosna-Hersek sinemasının tarihi ve ilerlemesi doğrudan YSFC içinde başlamış ve ardından Post-Yugoslav sinema içinde varlığını devam ettirmiştir. Buna bağlı olarak Bosna-Hersek sinemasının gelişimini anlamak Yugoslavya sinemasının gelişimini anlamak ile doğru orantılıdır. Bir bütün içinde Balkan ülkelerinin yaşadığı tüm tarihsel süreç sinemalarına da yansımıştır. Bu coğrafyada sinema; YSFC ve Post-Yugoslav dönemi olmak üzere 2 tarihsel süreçte kendine has yapısını tamamlamıştır:

3.1. YSFC Döneminde Balkan Sineması

YSFC'de sinema tıpkı Osmanlı da olduğu gibi ilk olarak devlet elinde şekil almıştır. Fakat YSFC'nin sosyalist özdenetim modeli doğası gereği ilk olarak cumhuriyetlerin kendi kendilerine yetmesi anlayışını benimsediği için sinemada da bu izlere rastlanmaktadır. Bunun yanında yine de YSFC, 1950-1980 yıllarında tüm sosyo-ekonomik alanlar ile siyasal ve kültürel ilerlemede cumhuriyetlerine belirli yere kadar gelişmeleri için yardım etmiştir. Sinema da bu kadar gelişmenin dışında bırakılmamıştır. 1956'da "Yugoslavya Sinema Yasası" kabul edilmiştir. Federal Cumhuriyet içinde yer alan tüm ülkelerin sineması genel olarak 1991 yılına kadar "Yugoslav Sineması" adı altında bir bütün olarak yer almıştır (Tunç, 2020, s. 149). Yasa, federal cumhuriyetin sosyalist özdenetim modeline göre yapılandırılmıştır. Bu açıdan yasa, 2 açıdan değerlendirilmektedir. İlkinde yasada devletin sinema üreticilerine fon ve finansal destek vermeyeceği kabul edilmiştir. Bu karar, hangi ülke olursa olsun sinemanın devlet tekelinden kopuşu, özgür oluşum sürecinin başlaması ve eleştirel sinema dilinin ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Diğer açıdan ise Almanya'nın açtığı savaşla izlerini silmeye çalışan ve ekonomik, teknolojik açıdan da diğer ülkelerin gerisinde olan cumhuriyetlerde sinema devletsiz nasıl gelişecektir? YSFC sosyalist özdenetim modeli buna da vergileri yapılandırarak çözüm bulmuştur. Devlet desteğinin verilmemesi ile film üretimi, gösterimi, pazarlanması ve sayısının azalmaması için sektör çalışanlarının devlete vereceği vergi oranı %17 ile %20 arasında sabitlenmiştir (Akova, 2016, s. 35). Bu durum ilerleyen yıllarda cumhuriyetlerin ayrı ayrı kendi film stüdyoları ve film bütçelerine sahip olmasına katkı sağlamıştır.

Balkan coğrafyasının YSFC dönemine ait filmleri içerik olarak yakın geçmişin izlerini taşımıştır. Tito, sinemayı ilk dönemlerde güçlü bir propaganda aracı olarak kullanmış, 1945 yılında cumhuriyetin kültürel ve eğitim amaçlı kurulan ilk resmi film şirketi Avala açılmıştır (Kule, 2019, s. 32). Bu yapım şirketinde ilk olarak belgesel ve kısa filmler üretilmiştir. Çünkü ilk filmleri çeken yönetmenlerin çoğu da savaşa katılmıştır. Yugoslav sinemasında temsil edilen konu yaşanılmış bir şekilde yönetmenler tarafından aktarılmıştır. Diğer Avrupa ülkelerinin aksine sinemanın bir eğlence aracı olarak kabul görmediği Yugoslav sineması, gerçekliğin temsili üzerine kurulmuştur. Bu yüzden de gelişimi ve ilerlemesi diğer Avrupa ülkelerine göre yavaş seyretmiştir.

Yugoslav sineması öncelikli olarak Tito döneminde kurumsallaştırılmaya çalışılmıştır. Tito, sinemanın geliştirilmesi için bu sanata ilgisi olan yönetmenleri Prag Okulu'na eğitim almaları için göndermiştir. Bu dönem hem sinemanın öğrenildiği hem de pratik uygulamaların yapıldığı bir zaman dilimini kapsamıştır. Belgrat'ta sinema okulu ve film yıkama laboratuvarlarının kurulması ile de Yugoslav sineması artık diğer ülkeler ile ortak yapımlara başlamıştır.

1960 yılına kadar üretilen filmlerin çoğunluğu federal cumhuriyetin siyasi ve sosyo-ekonomik durumuna bağlı olarak eleştiriden uzak, belge türünde çekilmiştir. İtalyan Yeni Gerçekçiliği ve Fransız Yeni Dalgası'nın Yugoslav sinemasında hissedilmesi ile filmlerin temalarında da değişiklik olmaya başlamıştır. İşte 1960'larda başlayan bu dönem Yugoslav sinemasının "Altın Çağı" olarak kabul edilmiştir (Levi, 2007, s. 29). İtalya ve Fransa'nın sinema akımlarından etkilenen federal cumhuriyet dönemi yönetmeleri de sinema dillerini artık "Yeni Yugoslavya Filmi" olarak tanımlamaya başlamıştır (Kule, 2019, s. 34). Yugoslavya'nın sinema dilinin değişmesi yeni tür ve biçimlerde filmlerin üretimini sağlamıştır. Partizan filmleri tematik hale gelmiş, yönetmenler iç savaş ve Tito'nun başarılarını anlatan filmleri ile ulusal/uluslararası festivallerde ödüller almaya başlamıştır. Bu dönemin en önemli kazanımı ise kurulan film setlerine yurtdışından ekiplerin gelmesi ve Yugoslav sinemasının uluslararası alanda tanınırlığı olmuştur (Tunç, 2020, s. 132). Bitka na Neretvi (Neretva Köprüsü, Veljko Bulajiç, 1969) filminin 1969'da Oscar ödülünü kazanmasının ardından Yugoslavya'nın siyasi mücadelesi ile Tito'yu anlatan film sayıları artmış ve böylece Partizan film furyası ortaya çıkmıştır. Bu dönem filmlerinin partizan furya kapsamında propaganda amaçlı yapıldığı görülmektedir.

1970 yılından itibaren Yugoslav sinemasında Kara Dalga dönemi başlamıştır. Yeni film anlayışını benimseyen yönetmenler bu yıllarda filmlerin hem biçim hem de içeriğine kendilerini yansıtmıştır. Kara Dalgacılar, katı sosyalist rejimden uzaklaşmak istemiş ve modern film üretimine başlamaya niyetlenmiştir fakat filmler, iktidar tarafından sansüre uğratılmıştır. Kara Dalga akımının yönetmenleri, partizan filmlerine eleştirel üretimlerinden dolayı Fransa ve ABD gibi diğer ülkelere göç ettirilmiştir (Karamuço, 2011, s. 134). Kara Dalga filmleri, YSFC'nin cumhuriyetlerden oluşan yapısına uygun düşmediği gerekçesinden ötürü baskı ile karşılanmıştır. Türk sinemasının da izlerinin görüldüğü 1970 Yugoslav sineması ailenin önemi ve kuşak çatışmalarını işleyen filmlerin üretimine başlamıştır (Akova, 2016, s. 41).

Prag Okulu döneminin 1980'lerde başlaması ile de Yugoslavya sineması yeni bir sürece girmiştir. Goran Paskaljevic, Slobodan Sijan ve Emir Kusturica'nın bulunduğu Prag Okulu yönetmenleri Yugoslav sinemasına yeni bir anlatı tarzı ile partizan filmlerini yeniden getirmiştir. Prag akımı ılıman eleştirileri ve iktidar için de tehlike taşımayan filmleri çekmeye devam etmiştir. Yugoslavya sineması, YSFC'nin dönemine kadar bu şekilde varlığına devam etmiştir. Son dönem sinemalarında belge filmlerinden sıyrıldığı ve yumuşak eleştirel filmlerin üretiminin

olduğu, Yugoslav Sineması kendi etnik yapısı gibi sinema tarihine de çeşitlilik getirmiştir. Bu dönem sinemasının siyasi şartlara göre şekillenmesi, filmlerde biçimin de bu yönde gelişmesini sağlamış bu durum ise uluslararası alanda tanınırlığı beraberinde getirmiştir.

3.2. Post-Yugoslav Sineması

Tito'nun ölümünden sonra federal cumhuriyette başlayan etnik üstünlük yarışları özellikle Slovenya, Hırvatistan, Makedonya ve Bosna-Hersek'te daha belirgin hale gelmiştir. 1991 yılında ilk olarak Slovenya, Hırvatistan ve Bosna Hersek bağımsızlığını duyurmuş ardından da diğer cumhuriyetler federal yapıdan kopmuştur. YSFC'de yer alan cumhuriyetlerin iç nedenlerinden dolayı savaşıp, bağımsızlıklarını ilan etmesi ile Yugoslav sinemasında yeni bir dönem başlamıştır: Post Yugoslav Sinema.

Post Yugoslav sinema, YSFC'nin dağılması ile Yugoslavya dönemine ait olayları temsil eden sinema olarak açıklanmaktadır (Yaykır, 2021, s. 42). Tito i ja (Tito ve Ben, Goran Markoviç, 1992) Yugoslavya'yı ve Tito'yu öznel açıdan anımsayan ve geçmişi sorgulayan ilk post Yugoslav filmidir. Post-Yugoslav sinemada ülkeler ayrılmış olsa da filmlerin temalarında savaş sorgulanmış, Yugoslavya ve Tito nostaljisi üzerine imgeler oluşturulmuş ve savaş sonrası dönemin insanlarda bıraktığı sosyolojik/psikolojik kalıntılar işlenmiştir (Tunç, 2020, s. 145). YSFC dönemi sinemasından farklı olarak post-Yugoslav sinemasında toplumsal gerçeklerin işlendiği bireysel konularda filmler üretilmeye başlanmıştır. İlk zamanlarında tarihsel gerçeklerin işlendiği Post-Yugoslav sinemasında 2000'lerden sonra sembolleşmeden vazgeçilip gerçekliğin temsili aranmaya başlamıştır (Uysal, 2016, s. 116). Yeni kurulan ülkeler bu dönem sinemasında savaşların anlamsızlığını, özellikle kadın ve çocuklarda meydana gelen travmalar ile tahribatı işlemiştir (Yiğit, 2019, s. 770).

Post-Yugoslav ülkelerinde ortaya çıkan sinemanın doğası Doğu-Batı etkisinden kalan tüm toplumsal dinamikler ile ilişkilidir (Yaykır, 2021, s. 42). Tarihinin ilk dönemlerinden beri hem farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan hem de farklı ülkelerin himayesinde yaşayan Balkanlarda saf bir kültür, ırk, din ve sosyo-kültürel yapının bulunmayışı YSFC, dönemine kıyasla bu aralıkta kedisini daha fazla hissettirmiştir. Balkan coğrafyası ne tam bir Doğu ne de tam bir Batı ülkesi olmuştur. Buna bağlı olarak da sinema bu arada kalmışlığı filmlerin karakterleri üzerinden vermiştir. Karakter, arada kalmışlığın etkisi ile ne yapacağına karar veremeyen, olayları yönetemeyen, kendileri başkalarına zarar verebilecek şekilde temsil edilmiştir. Özellikle 1980'lerde filmlerde karakterin metaforik olarak nerde olduğu netleştirilememiştir (Uysal, 2016, s. 119). Diğer dönem sinemasından farklı olarak karakter, lidere hayran bir şekilde verilmemiş, kendini sorgulayan bir şekilde kurgulanmıştır. Filmlerin temasal özellikleri aynı kalsa da karakterlerin konuyu sorgulamaları açısından yeni bir biçim getirilmiştir. Yine filmlerde ideolojik söylemlerden kopuşlar başlamış ve vahşi Balkan erkeği stereotipine tepki kurgulanmış, kadın, çocuk ve azınlıkların şiddetten uzak kalması yönünde yeni bir sinema dili oluşturulmuştur. Vahşi Balkan erkeği stereotipinin terk edilişi ile de Hollywood anlatım biçimi belirgin olmaya başlamıştır. Post-Yugoslav sinemasında anlatımın dili artık gerçekçi karakterler üzerinden klişeler yıkılarak yapılmaya başlanmıştır.

1980'li yılların sonunda yıkılan Berlin Duvarı'nın izleri de bu dönem sinemasını etkilemiş, Balkanların batıya olan yönü ile filmler çekilmiştir. *Sivi Kamion Crvene Boje* (Kırmızı Renkli Gri Kamyon, Srđan Koljević, 2004) filminde yeni bir biçim geliştirilmiştir. Filmde olaylar direk

verilmek yerine karşıtlıklar içinde işlenmiştir. Kamyon meraklısı taşralı bir erkek ile şehirli bir kadının beraberliği karşıtlıklar içinde ele alınmıştır.

Teknik açıdan YSFC, döneminde geliştirilen Balkan sineması Post Yugoslav dönemde daha çok karakter, tema, stereotip, mekân, gerçekliğin temsili, bireyselliğin ön plana çıkışı, savaşın sosyo/psikolojik etkileri, tarihsel sürecin yine bireysel olarak eleştirilmesi ile toplumsal gerçeklik ve fanteziler arasındaki geçişler üzerine kurgulanmıştır. Fakat filmlerin hemen hemen hepsi savaş sürecini konu alan 3 temel konu üzerine odaklanmıştır. Bunlar:

- 1- Yanlış anlaşılmalardan dolayı herkesi öldürmeye eğimli ana karakter
- 2- Savaş sonrası yaşanan sosyo-kültürel ve ekonomik çatışmalar,
- 3- Sistemik tecavüzler (Yiğit, 2019, s. 772-774).

Post Yugoslav dönem yönetmenlerin etnik çatışmalar ve milliyetçiliği bireysel olarak öne çıkarttığı ve sorguladığı dönem olarak dünya sinema tarihinde yer edinmiştir. Fakat dönemin sonuna doğru bu eleştirel yapı kırılmaya başlanmış ve eski YSFC dönemine özlem başlamıştır. Balkan sinemasında acıların unutulmadığı ama eskiye olan özlemin de belirginleşmeye başladığı yeni bir dönem doğmuştur: “Yugo Nostalji”.

4. Bosna-Hersek Sineması

Bosna-Hersek sineması diğer cumhuriyetler gibi federal cumhuriyetin çatısı altında Yugoslav sinemasında doğmuş ve gelişimini göstermiştir. Bu bağlılıktan ötürü Bosna-Hersek sineması tarihi Yugoslav sinemasından ayrı düşünülmemektedir (Panjeta, 2014, s. 119). Bosna-Hersek sineması yukarıda yer alan başlıklarda verilen tüm bilgilerin her aşamasında YSFC'nin sineması olarak adlandırılan Yugoslav sinemasının bir parçasıdır. Bu yüzden ilk ortaya çıktığı andan itibaren saf bir Bosna-Hersek sinemasının varlığından bahsetmek de olası değildir ki zaten ülke federal cumhuriyet içinde yönetilmektedir. Yine de YSFC'nin sosyalist özdenetim modeli sinema özelinde de ülkeleri ve Bosna'ya da özgür bırakmıştır. Özellikle Tito döneminde Bosna-Hersek sinemasının gelişmesi için daha fazla imtiyaz sağlanmış hatta sinema yasası ile kaldırılan fon desteğine rağmen ekonomik destek sağlanmıştır. Çünkü Bosna-Hersek etnik yapısı itibarıyla savaşlardan daha fazla etkilenmiş ve film üretimi için ayrı bir bütçe ayıramamıştır. Fakat savaştan yeni çıkmış bir ülkenin özellikle sinema tekniği açısından bağımsız olması imkansızdır. Bosna-Hersek sineması imkanlar dahilinde var olma mücadelesi vermiştir.1992 yılında bağımsızlığını kazanması ile YSFC'den ayrılan Bosna-Hersek, her açıdan yenilenme sürecine girmiştir. Siyasi düzensizlik, etnik çatışmalar, savaşlar ve soykırımlar çerçevesinde Bosna-Hersek son halini almıştır.

Bağımsızlık öncesi Bosna-Hersek sineması, yaşanan savaşların güç de olsa aşılmasını vurgulayan, kendi yapısına uygun hem ulusal hem de uluslararası filmler ile kendini göstermiştir (Akova, 2016, s. 43-44). Bosna-Hersek sineması ulusal kimliğin inşasını temel almıştır. Filmlerde işlenen konularda, doğu ve batı arasındaki bitmeyen arada kalmışlığı, her an ölümü yaşayacak karakterleri işlemiştir. Bu yüzden Bosna-Hersek sineması toplumun gelecek hayalleri ya da amaçlarını tema olarak konu edinmemiş, karakter üzerinden hayatta kalmanın dramatikliğini kurgulamıştır (Rawski & Roman, 2014, s. 197-198). Dönem sinemasının YSFC'den koptuktan sonra toplumsal olaylara daha çok yaklaştığı söylenebilmektedir.

Bosna-Hersek sineması, federal cumhuriyetin sosyalist özyönetim modelinin izin verdiği kadar kuramsallaşmaya çalışmıştır. İlk olarak Tito'nun ölümünden sonra Sutjeska Stüdyosu kurulmuş

ve film üretim süreci başlatılmıştır. Hemen ardından 3 yıl sonra da 1950’de bu stüdyonun temsilcileri Bosna-Hersek Sinema Emekçileri Derneği’ni (Birliđi-Udruženje filmskih radnika Bosne i Hercegovine) kurmuştur (Akova, 2016, s. 43). Yine aynı yıl Bosna Film şirketi kurulmuş ve belgesel film üretiminde başarılar sağlanmıştır. 1960’lı yıllarda ise belge filmlerden sıyrılarak artık savaş filmlerinin tüketimi için büyük prodüksiyonlu yapıtların üretimine geçilmiştir. 1970’lerde kara dalga, 1980’ler de ise Bosna-Hersekli yönetmen Emir Kusturica gibi uluslararası film festivallerinde ödüller toplamıştır. Bu parlak dönemlerden sonra 1990’ların hemen başında YSFC kendi etnik çatışmasını yaşamaya başlamıştır. Bağımsızlığını kazanan Bosna-Hersek artık sinema alanında özgür, desteksiz ve teknik açıdan da eksik bir ülke olarak yoluna devam etmiştir. Yaşanan Bosna Savaşı ile yönetmenlerin film üretim süreci durmuştur. Bir filmin üretim öncesi aşamasından tüketim kısmına kadar olan çalışanların hepsi savaşa katılmış, sinema da doğal olarak gerilemeye başlamıştır. 1996 yılında ise yeniden film üretim sürecine geçilmiş ama ilerleme zor olmuştur. Ademir Kenovic’in eseri olan Savrseni Krug (Kusursuz Çember, 1997) bu sancılı dönemin film yapıtı olarak Bosna-Hersek sinemasında yer edinmiştir. Film, Montreal Film Festivali’nde elde ettiği başarı ile Bosna-Hersek sinemasında genç yönetmenler dönemini başlatmıştır. Jasmila Zbanić, Aida Begić ve Danis Tanović başta olmak üzere birçok Bosnalı yönetmen filmin üretim zorluğundan gelen başarıdan beslenmiş ve uluslararası ortak film yapımına başlamıştır (Tunç, 2020, s. 144).

Bosna-Hersek sineması tarihsel sürecine bağılı olan, mizah ve ironiden doğan filmler üretmiştir. 2000’lerin başından 2012’ye kadar olan üretilen filmlerde ise ağırlıklı olarak yeni sosyo-politik düzenin izlerine rastlanmıştır (Rawski & Roman, 2014, s. 193). Sinemanın bu yeni düzeninde anlatı yapısının daha çok eleştirel bir karaktere büründüğü görülmektedir. Ognjen Sviličić’s 2007 yılında kaleme aldığı Armin filminde biçemin sunumu tüm bir Bosna-Hersek’in tarihini izleyiciye aktarmış ve geleceğini de sorgulatmıştır. Armin’de Bosna Savaşı’nda uzuvlarından bazılarını kaybeden karakterinin, Bosna-Hersek’in hasar görmüş ve eskisi gibi olmayan yeni yüzüne gönderme yapmıştır. Engelli karakter, ülkeyi vuran ve asla izi silinmeyecek hasarın temsili olmuştur.

Bosnalı yönetmenler 2000-2012 yılları arasında toplumsal eleştiri ve kaçış filmlerini Hollywood anlatı yapısında üretmiştir. Toplumsal eleştiri filmlerinde, ülkenin siyasi yapısındaki sorunlar, düzensizlikler, savaş sonrası insanların psiko-sosyal ve ekonomik durumu, dünyanın Bosna-Hersek’e sessiz kalışı, etnik farklılıklardan dolayı ortaya çıkan sorunların değiştirilemediği ele alınmıştır. Kaçış filmlerinde de ise yönetmenlerin savaşın kalıntıları ile dolu toplumsal belleği unutturmaya çalıştığı görülmektedir. Bu filmlerde de dikkat çeken, temanın umutsuzluk içinde temsil edilmesidir. Dönemin bu tür filmlerinde Bosna savaşı işlenirse de sonraki süreç günlük yaşam içinde yine de bir şekilde verilmiştir. Burada bu filmlerin kaçış türüne uygunluğu da sorgulanmıştır. Kaçış filmleri, kitlenin içinde bulunduğu ya da yaşadığı süreci unutturmak ve psikolojik rahatlama sağlamak amacı ile üretilirken Bosna sinemasında yine sonuç savaşa bağlanmıştır. Buradan hareketle kaçış filmleri dahi savaşın izinden sıyrılamamıştır.

Yine filmlerde gündelik yaşamın gerçekliğinin işlenişinde karakterlerin eylemlerine dayanan olay örgülerinde bir çatışma ortaya çıkmıştır (Panjeta, 2012, s. 120). Bu açıdan da toplumsal bellek kaçış filmlerinde çok net bir şekilde terk edilememiştir, savaş metaforları kullanılmaya devam edilmiştir (Rawski & Roman, 2014, s. 200). Bosnalı yönetmen Aida Begić’in 2012 yılı yapımı Djeca filminde elinde silah olan stereotipi bu durumu en iyi şekilde özetlemektedir. Bosna Savaşı’ndan sonra babasını kaybeden yetim Nedim, zararlı madde ile uğraşan bir ergen

karakter olarak verilse de olay örgüsünde geçmişten kopmadığı açık şekilde ortadadır. Tüm bunlara bağlı olarak Bosna Hersek sinemasının dili dramatik-trajik anlatılara dayanmaktadır (Kılınçarslan, 2014, s. 13). Yine de yönetmenlerin artık savaş temalı filmlerden uzaklaşmaya yönelik niyetlerinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü bazı yönetmeler de sadece savaş sonrası dönemin yeni düzenine yönelik eleştirel filmler çekmiş ve karakterlerin eski Bosna-Hersek'ten uzaklaşmak istediğine vurgu yapmıştır. Filmlerde popüler sinemanın da sıklıkla temsil ettiği suçlar işlenmeye çalışılmış, haydutların dünyası anlatılmaya çalışılmış, göç olgusu işlenmiş, modernleşen dünyanın yeni sorunları işlenmeye başlanmış ya da farklı ırklardaki bireylerin evlilikleri aktarılmaya çalışılmıştır. İşte Bosna-Hersek sinemasındaki bu arada kalmışlık, yönetmenlerin geçmişten belki de zorunlu olarak kopamayışı hem ulusal kimliğe sahip çıkma hem de YSFC'nin ortak yapısına duyulan özlem gibi nedenler Bosna-Hersek sinemasında yeni bir sinema dilini ve dönemini başlatmıştır: Yugo Nostalji Sineması.

4.1. Bosna-Hersek Yugo-nostalji Sineması

Sinemada yeni bir kavram olarak yer almaya başlayan Yugo-nostalji, Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti'ne duyulan özleminin; acı ve eleştiri ile temsil edildiği yeni bir anlatı şeklidir (Yaykır, 2021, s. 44). Yugo-nostalji, geçmişin hem hoş giden hem de gitmeyen tüm duygularına gönderme yapmaktadır. Kavram, YSFC'nin doğal yapısından yani çok boyutluluk ve çok anlamlılıktan beslenerek belirginleşmiştir (Filiz, 2020, s. 1).

Klasik nostalji kavramı, geçmişe duyulan hissi sadece özlem açısından açıklarken, Yugo-nostalji eleştirel bir tutum sergilemektedir. Özlem, eksiklik, bağlılık, hasret gibi duyguların yanında sorgulama ve eleştirel düşünce de Yugo-nostaljinin içinde yer edinmiştir. Yugo-nostalji olgusu Post-Yugoslav dönemini kökten içine alan karşıt bir söylemdir. İşte bu zıtlığa bağlı olarak Yugo-nostalji kendi içinde çatışma ve karşıtlık oluşturan bir sinema dili de ortaya çıkartmıştır. Fakat Yugo-nostaljinin sadece Bosna-Hersek sineması için üretilmediği, temelde genel olarak popüler kültürün gelişmesi ile eğlence, yeme, içme alanlarında metalaşmanın olumsuz yanını eleştirmek ve bu konularda geçmiş alışkanlık ile düzenlere özlem belirtmek için dillendirildiği öncelikli olarak bilinmelidir. Bosna-Hersek özelinde incelendiğinde ilk Yugo-nostalji vurgusu siyasi ve idari düzen içinde belirginleşmeye başlamıştır. Kavram, Hırvatistanlı kadın entelektüellerin Bosna-Hersekli kadınlara yapılan tecavüz, baskı, işkence olaylarını eleştirmesi ve eski düzendeki güvene duyulan özlemi anlatmak için ortaya çıkmıştır (Filiz, 2020, s. 99). Yugo-nostalji böylece kavram olarak ilk kez Hırvatistan'da siyasi olayları eleştiren 'Globus' dergisinde kullanılmıştır. 1918 yılında Sırp-Hırvat-Sloven krallığının 1929'da Yugoslavya Krallığı'na dönüştürülmesi ile I. Yugoslavya dönemi ve II. Dünya Savaşı'nın YSFC'nin kurulması ile İkinci Yugoslavya döneminin başlaması ve son olarak da 1990'larda hissedilen bağımsızlık fikri ile cumhuriyetlerin tek tek federal yapıdan ayrılması, her seferinde halkın geçmiş düzene özlem duymasında tetikleyici olmuştur. Böylece Bosna sinemasının 2000'lerde başlayan yeni dönemi Yugo-nostaljik unsurlar üzerinde kümelenmiştir. Kahramanlar, toplumsal düzen, iktidar karşıttır ama filmlerde genel bir hoşgörü havası hakimdir. Filmler YSFC'ye karşı yoğun bir şekilde Yugo-nostaljiktir. Bu yüzden karakter, olaylar ve anlatı iyi-kötü olarak ayrılmamaktadır. Yugo-nostaljinin en önemli dinamiği YSFC'nin etnik yapısındaki mozaiklik ile Bosna Savaşı'ndan gelmektedir. Çünkü Bosna Savaşı'nın YSFC'de kazanı olmamıştır(!). Yugo-nostalji dolaylı olarak bu savaşının olmaması gerektiğine de vatandaş açısından örtük anlamda gönderme yapmaktadır.

Eski YSFC ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Doğu Avrupa ülkelerinde başlayan kapitalizme geçiş ile eski siyasi düzene özlem duymaya başlamıştır. Duyulan özlem sinemada bazen gerçekten kaçarak bazen de geçmişteki güzel anıların hatırlanması ile temsil edilmiştir. Bu yüzden de Yugo-nostaljik öğeler filmlerde gerçek ve kurmaca ile bir arada vermiştir. Bu yöntem bir hatırlatma stratejisidir ve kurmaca-belgesel kombinasyonu olarak kullanılmaktadır (Yaren, 2014, s. 19). Gerçek ve kurmaca görüntülerin aynı anda belirli bir olay anlatısı içinde verilmesi Yugo-nostaljik duyguları artıran önemli tekniklerden biri olarak değerlendirilmektedir (Tunç, 2020, s. 146).

Yugo-nostalji özellikle yukarıda sıralanan nedenlerden dolayı Bosna-Hersek sinemasında sıklıkla kullanılmaktadır. Bosnalı yönetmen Emir Kusturica'nın *Underground* (Yeraltı, 1995) filminin son sahnesinde Tuna nehrinde gerçekleşen evlilik, Yugoslavya'ya özlem dolu son bakışla temsil edilmiştir. Yugo-nostalji bu açıdan geçmişte yaşanan travmaların da hatırlanmasına sebep olan duygular bütünüdür (Muzbeg ve Erus, 2019, s. 305).

5. Araştırma

Araştırma makalesi olarak tasarlanan bu çalışma, betimleyici desende, sosyolojik film analizi tekniğini kullanarak inşa edilmiştir. Araştırmanın yöntem kısmı aşağıda yer alan başlıklarda verilmiştir.

5.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada temelde 2 yöntem kullanılmıştır. İlk olarak bu araştırmanın türü betimleyicidir. Betimleyici araştırma, fenomenler arasında ilişki aramak yerine olgunun tüm yönlerinin tasvirini yapmak üzere gerçekleştirilmektedir. Bunun için de literatür taramasına sıklıkla başvurulmaktadır. Literatür taramasında amaç araştırmanın hangi özel alanda gerçekleştirileceğinin ve hangi boşlukların tamamlanmasının gerektiğini ortaya çıkartmaktadır (Koroğlu, 2015, s. 62). İşte buradan hareketle bu araştırmanın ilk kısmında yer alan Balkan Sinemasını hakkında bilgiler literatür taraması ile toplanmış ve Filiz'in (2020, s. 8) de vurguladığı üzere alinyazındaki eksikliğin giderilmesi hedeflenmiştir.

Çalışmada, araştırma sorularına yanıt bulmak için kullanılan temel yöntem ise film analizidir. Film analizi, hareketli görüntünün çözümlenmesidir. Bunun içindir ki öncelikle hareketli görüntüde verilen akışının bağlamları bilinmelidir. Sinematografiye alınan her kare arka planında yatan bir mesajla aktarılmaktadır.

Film analizleri; tarihsel, auteur, yapısalı, gösterge bilimsel, psikanalitik, ideolojik, sosyolojik, feminist, türsel ve dramaturjik olarak 10 farklı grupta sınıflandırılmaktadır. Sınıflandırması fark etmeksizin film analizleri olayların dinamiklerini ortaya çıkararak, betimleyici tekniğin yorumlanmasını güçlendirmek üzere kullanılmaktadır. Bu araştırmada, Bosna-Hersek coğrafyasının yapısını açıklamak için yukarıda literatür kısmında verilen teorik bilgilere uygun olarak sosyolojik film analizinin uygun olacağı ön görülmektedir. Sosyolojik film analizi; sinema öyküsünde verilen olayın toplumsal bağlamlara göre incelenmesidir. Bu analiz tekniğinde toplumu ilgilendiren yapı, roller, değişmeler, tipler, ilişkiler, üretim-tüketim-dağıtım şekilleri, kontrol, düzen ve tüm hareketlenme ile örgütlenmeler kavram olarak yer almaktadır. Tarihselciliğin ön planda olduğu sosyolojik yaklaşım karakterleri yaşamış oldukları coğrafyanın tüm unsurlarına göre ele almakta ve filmlerini de bir bilgi kaynağı olarak izleyicisine sunmaktadır. Bu tarz filmler belge değeri taşımaktadır. Bu film analizi toplumsal olayların tüm

yönünü aktararak karakterin ruh hali, davranış şekli ve tepkilerinin nedenlerini vermektedir. Böylece burada izleyiciye bir mesaj aktarımı yapılmakta ve yaşanan ülkenin, dönemin, ırkın geçmişinin sosyolojik yapı içerisinde değerlendirilmesini filmdeki olay unsurları ile vermektedir. Bu mesajın izleyiciye tam olarak aktarımının yapılması için de yönetmenin olayla ilgili tüm toplumsal, tarihsel, ekonomik ve en önemlisi de kişilerde bıraktığı izleri psikolojik olarak çok iyi bilmesi gerekmektedir.

Sosyolojik film analizi, sosyal bir varlık olan insanın yaşadığı tüm anlara dokunmaktadır. Sosyolojik film analizini gerçekleştiren eleştirmen yapıtı incelerken toplumun değer yargılarını, kurallarını, yasaklarını ve dünya görüşünü yansıtan bir kültür ürünü olarak incelemelidir (Özden, 2004, s. 154). Filmdeki olay örüntüsünü bir araç gibi kullanarak tarihsel gerçeği olduğu gibi vermeyi hedeflemektedir. Böylece sinemanın eğitime ve bilgilendirme işlevini de yapabileceğini savunmaktadır. Son olarak sosyolojik film analizinde yönetmenin üslubu ve eleştirel kimliğinin geri kalmışlığı bulunmaktadır çünkü bu çözümleme türü yaşanan toplumsal sürecin tarihselcilik içinde saf bir şekilde yorumlanmasını ön planda tutmaktadır. Böylece sinema gerçek ilişkisinin de sağlanması hedeflenmektedir.

Sosyolojik film analizi, izleyicinin yapıtları kendi değer yargıları ile hasret duydukları özlemlerini kavrayarak seyretmesine ve yorumlamasını sağlayarak hem toplumu hem de kendini eleştirmesine de olanak sağlamaktadır.

5.2. Araştırmanın Amacı ve Sınırlılıkları

Araştırmanın amacı temelde, çalışmanın tasarlanma aşamasında oluşturulan problemi bir çözüme kavuşturmayı ima etmektedir. Bir araştırmanın amacının belirlenmesi de ilk önce sınırlılıkların ortaya çıkartılmasını gerektirmektedir. Bu araştırmanın en büyük sınırlılığı Balkan Sineması üzerine yazılmış kaynakların az olmasıdır (özellikle de yeni gelişmesinden dolayı Yugo-nostalji kavramı). Çizilen bu sınır dahilinde bu araştırmanın amacı son dönem Bosna-Hersek sinemasında Yugo-nostaljinin varlığını incelemektir. Bu genel amaca bağlı olarak aşağıda yer alan araştırma soruları yazılmıştır?

Araştırma Sorusu 1: “Nereye Gidiyorsun Aida?” filminde Bosna-Hersek tarihsel sürecine göre yansıtılmış mıdır?

Araştırma Sorusu 2: “Nereye Gidiyorsun Aida?” filmi sosyolojik çözümleme ile yorumlanabilmekte midir?

Araştırma Sorusu 3: “Nereye Gidiyorsun Aida?” filmi Yugo-nostalji sinemasının bir temsili midir?

6. “Nereye Gidiyorsun Aida? (Quo Vadis, Aida?)” Filminin Sosyolojik Analizi

Araştırmanın bu kısmının alt başlıklarında sırası ile “Nereye Gidiyorsun Aida? (Quo Vadis, Aida?)” filminin analizi yapılacaktır.

6.1. Filmin Künyesi

Yönetmen: Jasmila Žbanić

Senaryo: Jasmila Žbanić

Süre: 1 saat 44 dakika

Mekân: Bosna-Hersek Srebrenitsa Kasabası

Oyuncular: Jasna Đuričić, Izudin Bajrovic, Boris Ler

Tür: Dram, Savaş, Tarih

Zaman: 11 Temmuz 1995 – 22 Temmuz 1995

Yapımcı: Bosna Hersek, Türkiye, Romanya, Avusturya, Polonya, Hollanda, Almanya, Norveç ve Fransa uluslararası yapım.

Yapım Yılı: 2021

Ödüller ve Festivaller: Altın Portakal Uluslararası Film Yarışması En İyi Film Ödülü (2020), Venedik Film Festivali 2020 (2 ödül SIGNIS, Award), Akademi Ödülleri (2021 | 1 Ödül, Best International Feature Film), Bağımsız Ruh Ödülleri (2021 | 1 ödül: Best International Film), Toronto Film Festivali (2020), En İyi Film Dalında Avrupa Film Ödülü (2021), En İyi Kadın Oyuncu Dalında Avrupa Film Ödülü (2021), LUX European Audience Film Award (2021), En İyi Yönetmen Dalında Avrupa Film Ödülü (2021), En İyi Film Dalında Polonya Film Ödülü (2021), Bağımsız Ruh En İyi Yabancı Film Ödülü (2021), En İyi Senaryo Dalında Polonya Film Ödülü (2022), En İyi Kurgu Dalında Polonya Film Ödülü (2022), En İyi Yönetmen Dalında Polonya Film Ödülü (2022).

6.2. Filmsel Mekân

Film, Aida'nın evinde başlamaktadır. Ev, mekân olarak sadece 20 saniye kadar gösterilmiş, ardından BM'nin güvenli bölge olarak ilan ettiği Srebrenitsa kasabasında yer alan toplanma alanına geçiş yapılmıştır. Tüm olay burada geçmekle beraber çok az yerde mekân değiştirilmiştir. BM'nin Boşnaklar ile Sırları görüştüğü bir otel sahnesinin yanında, Mladiç'in şehri incelemesi ve Aida'nın katliamdan sonra evine geldiği sahneler de farklı mekanlarda verilmiştir. Film mekân olarak bir okulun gösteri salonunda sonlandırılmıştır.

6.3. Filmsel Zaman

Film Bosna-Hersek'te Srebrenitsa'da 1995 yılının temmuz ayında geçmektedir. Diğer bir ifade filmin zamanı katliamın olduğu 11-25 Temmuz 1995 yılıdır. Filmin hemen başlangıcında da "Avrupa-Bosna- 1995" yazısı ile zaman vurgulanmıştır. Fakat filmin Aida'nın evinde açılışı yapması filmsel zamanın 11 temmuzdan birkaç gün önce çekildiğini göstermektedir. Aida, eşi ve 2 oğlunun evlerinde olması ve endişeli bekleyişleri katliamın henüz gerçekleşmediğini vermektedir.

6.4. Filmin Karakterleri

Aida Selmanagic: 45 yaşlarında, uzun boylu ve heybetli bir yapısı olan Aida BM'ye tercümanlık yapan bir öğretmendir. Evli olan kadın karakterin, 2 oğlu bulunmaktadır. Ataerkil egemenliğin aksine savaş boyunca bir erkek karakter gibi temsil edilmiştir. Ailesini, çevresini ve ülkesini korumak adına erkek bir savaşçı gibi hem zekâsı hem de duruşuyla mücadele vermektedir.

General Ratko Mladic: Bosna Savaşı ve ardından gelen Srebrenitsa katliamının başkomutanı olan Mladiç, Sırp ordusundan sorumludur. Ordusunda bulunan askerlere karşı hoşgörülü iken Bosnalı çocuklara dahi zulmetme eğilimindedir. Müslümanlara olan kinini tüm yüz ifadesinde görebilmek mümkündür.

Thom Karremans: BM'nin koruma gücü altında Srebrenitsa'da Boşnakları korumakla görevlendirilen Karremans, Sırların Müslümanları öldürmelerine gizliden yardım eden komutandır.

Major Rob Franken: 400 Hollandalı askerın komutan yardımcısı olan Franken karadaki birliklerden sorumludur. Müslüman Boşnakların otobüslere bindirilerek güvenli alana götürülmesi için çabalamış, BM'ye yardım etmiştir.

Nihad Selmanagic: Aida'nın eşi ve okul müdürü olan Nihad Selmanagic Bosnalı bir babanın temsilidir. Çocuklarının değil kendinin öldürülmesini Sırp askerine teklif edecek kadar da vefakardır.

Hamdija ve Sejo Selmanagic: Aida ve Nihad'ın çocuklarıdır. Savaş'taki duruşları Bosnalı çocukları temsil etmektedir.

6.5. Filmin Konusu ve Olay Örgüsü

Sıcak bir temmuz günü Bosna-Hersek toprakları Sırp tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. İşgal neredeyse tüm ülkeyi kaplamıştır. BM tarafından Srebrenitsa Kasabası güvenli bölge olarak ilan edilmiştir. Bu alanın başında ise Hollandalı askerler bulunmaktadır. Boşnakçanın hâkim olduğu bu coğrafyada Aida, BM ve Hollandalı askerlere tercümanlık yapmaktadır.

BM temsilcisi Karremans, Bosna Cumhurbaşkanı, Aida ve diğer siyasi görevliler yaptıkları sayısız toplantının ardından yeniden barışın sağlanması için masaya oturmuştur. Boşnaklar Srebrenitsa'da koruma altında alınılı 3 gün olmuştur ama BM hala Sırlara söz geçirmemiştir. Bosna Cumhurbaşkanı, Karremans'a her şeyi anlatan o soruyu yönlendirmiştir. "Sırp Bosnalı Müslümanları daha kolay öldürsün diye mi Srebrenitsa'yı güvenli bölge olarak ilan ettiniz?". Karremans, bu soru karşısında eline sigarasını alarak, haritaya dokunmuş ve Bosna-Hersek'in olduğu yeri haritadan elinin tersi ile itelemiştir. Karremans, NATO'nun, Sırlara son kez Bosna'dan çekilmesi için çağrıda bulunduğunu eğer bu seferde savaşı durdurmazlar ise havadan bombalamanın başlayacağını belirterek el uzatmıştır. Karremans'ın elini sıkmayan Cumhurbaşkanı, toplantının bitmesine razı olmuştur. Çünkü Srebrenitsa'da 30.000 Bosnalı güvenli alana alınmıştır.

Toplantının sabahı, şehirde bomba sesleri yükselmiştir. Nihad, çocuklarını alarak Sırp askerlerden kaçmaya başlamış ve güvenli alana gitmiştir. Şehirde kalan halk da Srebrenitsa 'ya 6 km uzaklıkta olan Potocari köyüne Hollandalı askerlerin kontrolünde götürülmüştür. Hollandalı askerler kapıyı kapatmış ve daha fazla kimseyi almayacaklarını belirtmiştir. Franken ile anlaşmaya çalışan Aida ise zor da olsa ailesini içeri aldirmiştir.

Mladiç, aynı gün Bosna'da bombaladığı yerleri gururla kamera ile kayıt altına alırken Müslümanlar tarafından açılan silahların altında kalmıştır. BM'ye hemen çağrıda bulunmuş yoksa Srebrenitsa'da olan herkesin bombalanacağını bildirmiştir. Bu arada Sırlarla görüşmek üzere Bosnalı temsilcilerin arandığı duyurulmuş ama hiçbir Müslüman, Mladiç'i görmek istememiştir. Mladiç ile masaya oturan Bosnalı temsilcilerden Nihad ve Munira asker kontrolleri ardından içeri alınmıştır. Franken, Bosnalıların güvenli bölgeye gelmek istediklerini ama benzin olmadığı için kaldıklarını söylemiş, Mladiç ise transferi yapacağını belirtmiştir. Çok kısa bir süre sonra Sırp komutanlar gelerek, Hollandalı askerlere üssün kapısını açtırmıştır. Mladiç, transfer sürecinin başında bizzat durmuş ve haklı koruyacağına yönelik çığlıklar atmıştır. Aida güvenli alanda kalırken, ailesi ve Boşnakların erkekleri ise bir batarya fabrikasına alınmıştır.

Bir kış günü devletin kendisine verdiği görevin sonlanması ile evine dönen Aida artık başka bir kadındır. Evinde gördüğü manzara da Aida'nın başka bir yıkım yaşamasına neden olmuştur.

Aida yaşamının geri kalanını toplu mezarlarda ailesini aramakla geçirmiştir. Eşi ve çocuklarının elbiseleri ile kemiklerinden onları tespit eden Aida ömrünün geri kalanını etnik kökeni fark etmeksizin çocukların yetişmesi için adamıştır.

7. Filmin Sosyolojik Analizinin Bulguları

Araştırmanın bu bölümü Bosna-Hersek'in tarihsel sürecine ve dönemin sosyo-toplumsal unsurlarına bağlı kalınarak sosyolojik film analizi ile incelenecektir.

7. 1. Öznelerin Karakter Yapıları ve Psikolojik Durumları

Filmde yer alan karakterlerin hem kişilik hem de psikolojik durumları savaşı yaşamış bir Bosnalı gibi temsil edilmiştir. Karakterler; bir Boşnak'ı yansıtacak şekilde, stereotipilerde verilmiştir. Aida en çaresiz anında bile yeniden ayağa kalkmanın yollarını bulan, zekâsı ile sorunları çözümlen bir karakterdir. Aida karakteri işini titizlikle yapan, devletin verdiği görevleri yerine getiren Bosnalı kadının da göstergesi olmuştur. Aida hem ailesi hem de vatani için güçlü duran, savaştan sonra dahi umutlarını kaybetmeyen bir kadındır. Aida, film boyunca Bosnalı bir anne, Bosnalı bir erkek savaşçı, Bosnalı bir devlet görevlisi, Bosnalı bir komşu ve son olarak da Bosna'nın yeniden yeşereceğini düşünen bir öğretmen olarak yansıtılmıştır. Böylece Aida karakteri ile Bosnalı bir kadının onurlu, ailesine düşkün, vatanını savunan, komşuluk gibi sosyal ilişkilere sahip, yardımsever ve şartlar ne olursa olsun ülkesine bağlılığı olan bir insan olarak temsili yapılmıştır. Aida'ya yüklenen bu temsiller ile Bosnalı kadınların, toplumsal yapı içindeki yeri, önemi ve duruşu da ortaya çıkartılmıştır.

Aida'nın eşi olan Nihad ise öldürölmek üzere seçilen Bosnalı erkeklerden birisidir. Eşinin yanında hiçbir zaman ağlamamış, savaşta dahi ailenin babası ve koca olmaya devam etmiş, karısı ile beraber yine eskisi gibi düğönlere, eğlencelere gideceklerine yönelik hayal kurarak toplama kampının hengamesinde onun rahatlamasını sağlamıştır. Hayatı bölüştüğü gibi cebinde kalan son sigarayı da Aida ile paylaşırken, güçlü durmasını söyleyerek veda etmiştir.

Son olarak ise Bosnalı Munira'nın ülkesindeki savaşın durması için kendi değer yargılarından vazgeçmek zorunda kalışı karaktere dökölmüştür. Munira, Mladiç ile yapılacak toplantının üst kontrolü sırasından Sırp askerlerin tacizine uğramış ama vatani için ses etmemiştir. Munira, Sırp askere duyduğu öfkesini bakışlarına yansıtmıştır. Bu olaydan sonra Munira içine kapanan bir Bosnalı kadına dönüşmüş, yüzü gülmemiştir. Munira soykırımdan sonra da yaşadığı tacizin etkisi ile travma yaşayan bir kadının temsilini devam ettirmiştir.

7.2. Aile ve Sosyal İlişkiler

Aida, her şeyden önce eşine sevgiyle bağlı olan Bosnalı bir annedir. Çocuklarını güvenli bölgeye alması için Sırlara yardım eden Franken gibi gizli bir düşmanın ayaklarına kapanacak kadar analık merhametine sahip, ailesine düşkündür. Yine de zaman zaman kocasının kollarında ağlayan, bir köşede omzunda uyuyan duygusal kadın tiplemesine de bürünmüştür. Nihad'ın bir bakışı ile rahatlayan eştir. Nihad, karısına büyük bir güven ile bağlıdır. Eşinin yönlendirmesi ile her şeyi yapsa da yine ülkenin toplumsal yapısından kaynaklanan erkek egemenliğini hissettirmektedir. Gece kampta, kendi köşelerinde Aida ve çocuklar ile baş başa kaldıklarında tıpkı evlerindeki gibi Nihad'ın sözü geçmektedir. Mladiç'in askerlerine evlatlarının yerine öncelikle kendinin öldürölmesini teklif edecek kadar yüce Bosnalı babadır Nihad. Aida ve Nihad, aile bağlarını savaş ortamında dahi korumaya çalışan bir Bosnalı ebeveyn tiplemesinde verilmiştir. Kampta kendilerine buldukları küçücük bir alanda birbirlerine sarılıp

uyumaları da Bosnalı bir aile yapısını gözler önüne sermiştir. Çocuklarına umut aşılıyarak, onların rahatlatması amaçlanmıştır.

Aida'nın kampta yaralı komşularına doktor bulmaya çalışması da yine Bosnalı insanların insani ilişkilerine gönderme yapmıştır. Kampta doğum yapmak üzere olan bir kadının başında bekleyen Aida, komşusunun bebeğini de anne sevgisi ile kucaklamıştır. Dünyaya soykırımın ortasında doğan bebek, Bosnalıların soyunun asla tükenmeyeceğinin ve ülkelerinden gitmeyeceklerinin açık mesajı olarak verilmiştir.

7.3. Ulus Sevgisi ve Barışçıl Siyasi Anlayış

Filmin açılış kısmında dönemin Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç karakteri, BM'nin temsilcilerine savaşı durdurmaları için ülkelerin neden sessiz kaldığını sormuş ve cevap alamamıştır. Bu açılış Bosna-Hersek'in savaşa zorla sürüklendiğini ve Sırplarla aslında barışçıl bir politik anlayışla uzlaşabileceklerini aktarmıştır. Yine savaş sırasında Mladiç, Karremans ve Franken ile toplantıya giden Nihad ve Munira da Bosna'nın savaştan yana değil barıştan taraf olduğunu vurgulamıştır. Bu olay örgüsü de barışı sadece siyasilerin değil halkın da istediğine gönderme yapmıştır. Ayrıca halkın barış isteği karakterlerin sadece söylemlerinden değil yüz ifadelerinden de verilmiş. Nihad ve Munira Mladiç'e iyi niyet bakışı atmıştır.

Ulus sevgisi teması savaş sonrasında da Bosna-Hersek'te Aida karakterinden devam ettirilmiştir. Aida, hiç kimsesi hatta evinde eşyası bile kalmamasına rağmen başka yere göç etmeyi kabul etmeyerek, öğretmenlik mesleğini yapmaya devam etmiştir. Ülkesinde bulunan çocukları yetiştirerek vatanına hizmet etmeye devam etmiştir.

7.4. Srebrenitsa Soykırımı

Filmde soykırım, masum Boşnakların ölümünü yani yok oluşunu temsil edecek şekilde, son sahnede metaforik olarak verilmiştir. Soykırım sahnesi filmde açıkça gösterilmemiştir. Bunun yerine bir camın kenarında umut ile korku arasında kalan bir erkeğin bakışları verilmiştir. Bu temsille Bosna-Hersek'in BM'den ve dünyanın diğer ülkelerden beklediği yardıma gönderme yapılmıştır. Bu katliam dünyanın görüp sustuğu bir şekilde BM, Hollanda ve Sırp tarafından barış kisvesi altında gizlice planlandığı gibi temsil edilmiş, bu yüzden de sadece bir binanın dış çekimi verilmiştir. Bomba seslerinin ardından gelen geçişle kış mevsimine geçilmiş, vefat eden Müslümanların temizliğine, saflığına gönderme yapılmıştır. Binada bulunan 8 bin erkeğin aynı anda katledildiği de büyük bir ağaçtan kameranın geriye zoom yapılması ile verilmiştir. Ağaca yine toplumsal anlamlar yüklenmiştir. Ağaç o kadar bombaya rağmen devrilmemiş, yıkılmamıştır. Diğer bir ifade ile Bosna-Hersek bir soykırıma uğramış dahi olsa hala ayaktadır. Ayrıca Srebrenitsa katliamı insanların zihninde hep yeşil, taze kalacak mesajı verilmiştir.

7.5. Filmin Yugo-Nostaljik Unsurları

Filmin Yugo-nostaljik unsurları eserin son sekanslarında verilmiştir. Aida'nın katliamdan sonra Srebrenitsa'dan ayrılması ile Yugo-nostaljik unsurlar sıralanmıştır. Öncelikle Aida, katliamdan önceki arabasını bulmuştur. Arabası ile yıkılıp yıkılmadığını bilmediği evine gelmiştir. Eski düzeninde ne varsa onu aramış ve sadece bazılarını bulabilmiştir. Diğer ifade ile YSFC'de bir ülke iken yaşadığı günlerini aramaya başlamıştır. Aida mahallesinde önceden komşusu olmayan insanları görmüştür. Mahallesinde içki içen insanlar ve kendisine şehvetle bakan erkekler vardır. Hemen ardından ise eski bir komşusu camın ardından hüznle Aida'ya

bakmaktadır. Komşunun camın ardından Sırp kökenli diğer yeni komşu ile verilmesi YSFC'deki birlik özlemine işaret etse de artık arada sınırların olduğuna da gönderme yapmıştır.

Aida, evine girdiğinde savaştaki gibi bir yıkım daha yaşamıştır. Evi Sırp bir aile tarafından işgal edilmiş, 2 çocuklu bir kadın yerleşmiştir. İlk karede verilen saat eski mutlu günlerinin Yugo-nostaljik unsurudur. Zaman geçse de acılarla ilerlemiştir. Aida evdeki eşyalarının çoğunun olmadığını görünce diğer kadın bir bavul getirmiştir. Bavuldan Aida'nın YSFC'deki tüm mutlu geçmişi fotoğraf olarak çıkmıştır. Evi en kısıda terk etmeleri gerektiğini söyleyerek, ailesinin cesetlerini bulmak üzere toplu mezarları dolaşmaya başlamıştır. Kepçe ile kazılarak çıkarılan cesetlerden eşini ve çocuklarını kıyafetlerinden tanıyan Aida, bomboş kalan evine dönmüştür. "Anne" sesi ile cesaretlenen Aida elinde fotoğraflarla evin içinde çocuklarını aramaya başlamıştır.

Son olarak ise Aida, öğretmenlik görevine yeniden dönerek Sırp çocukların da olduğu bir gösteri düzenlemiştir. Boynunda haç işareti olan bir veli ile Müslüman ailelerin beraber olduğu bir Bosna okulunda eski YSFC'ye olan özlem açık bir şekilde aktarılmıştır. Çünkü Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç'in de vurguladığı bu savaşın kazananı olmamıştır.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmada elde edilen sosyolojik film analizinin sonuçları göre olay örgüsünün çözümlenmesi ile ortaya çıkan mesajların Bosna-Hersek'in 1995 yılında yaşadığı Srebrenitsa katliamının tarihsel akışa uygun olduğu anlaşılmıştır. Film boyunca soykırım sürecinin dışına çıkılmamış, filmin teması anlamdan ve bağlamdan koparılmamıştır. Diğer bir ifade ile filmin senaryolaştırılmasında Bosna-Hersek'in katliam zamanına ve olaylarına sadık kalınmıştır. Bu durum film başlamadan önce de yönetmen tarafından ekranda beliren açıklama ile seyirciye verilmiştir. Filmin, tarihsel bilgilere ve zamana uygun olarak çekildiği ön açıklama olarak paylaşılmıştır. Filmde işlenen soykırım konusunun, kendi doğal mekânında, gerçek askerler ve Bosnalı oyuncu-vatandaşlar ile olayın tarihi gerçeklerini çarpıtmadan verildiği de görülmüştür. Yapılan analiz sonucuna göre tüm bu unsurlar eserin belge film olduğunu ortaya çıkartmıştır. Filmin belge sineması türünde işlenmesinde çeşitli dinamiklerin etkili olduğu düşünülmektedir. İlk olarak sinemanın bilgilendirici-eğitici işlevinin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Yönetmen film ile soykırım hakkında izleyiciye bilgi vermek istemiştir. Srebrenitsa katliamını bilmeyen, duymayan ya da hafızında canlandıramayanlar için görsel bir okuma olarak sunulmuştur. İkinci olarak da toplumsal olayların aktarılmasında sinemanın bir araç olarak kullanılması dikkat çekmiştir. Böylece filmde sinemanın; toplumsal bir anlatı dili olduğu, sosyal yapıdan ayrık olmadığı, toplumsal soruların, isteklerin ya da savaş, katliam gibi tüm dünyayı etkileyen olayları anlatan bir sanat dalı olduğu bir kez daha belirginleşmiştir.

Çalışmanın analiz kısmından elde edilen bulguların teorik çerçeve ile uyumlu olduğu saptanmıştır. İlk olarak literatür kısmında da vurgulandığı üzere BM'nin Srebrenitsa Soykırımı'na sessiz kaldığının filmde de aktarıldığı görülmektedir. Yine araştırmanın literatür kısmındaki bilgileri destekleyecek şekilde soykırım türlerinin ve yöntemlerinin Srebrenitsa katliamında uygulandığı filmde de görülmüştür. İnsanların açlığa ve susuzluğa kasıtlı olarak maruz bırakılması, kadınların tecavüze uğratılması, erkeklerin fiziksel şiddetle güçsüz düşürülmesi, yaşlılara ve çocuklara zorbalıkla karşılık verilmesi soykırımın kavramsal çerçevesi ile uyumlu olarak işlenmiştir. Son olarak erkeklerin topluca katliama uğratılması soykırımın tüm türlerde uygulandığını göstermiştir.

Filmin sosyolojik analizinin, yönteme uygun olduğu elde edilen bulgulardan hareketle söylenebilmektedir. Sosyolojik analiz bir toplumun tüm unsurlarını inceleyen bir yöntem olarak bu filmde; eő, anne-baba, komőuluk iliőikleri, dayanıőma, yardım severlik, vatan sevgisi, vatandaőların temsili, toplumsal olayların özümlenmesi, etnik kökenlerin sorunlarına yönelik mesajlar ile verildiği saptanmıőtır. Sosyolojik analiz sonucunda, Bosna-Hersek'in toplumsal unsurlarının filmde literatürü destekleyecek Őekilde temsil edildiği ortaya çıkmıőtır. Ayrıca Cantaő ve Serarėlan'ın (2021, s. 636) da belirttiği üzere yönetmen ve yapımcılar yaőadığı toplumun bir parçasıdır ve filmlerinde bunu yansıtabilir. Araőtırmada, Bosnalı yönetmen Jasmila Źbanić'in kendi ülkesinin toplumsal sorunlarını sinema aracılığı ile dünyaya duyurmak istediği de ulaőılan diğer sonuçlar arasında yer almıőtır.

Son olarak ise araştırmada, filmde Yugo-nostaljik ögelerin varlığının olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan film analizi sonucunda filmin Yugo-nostalji temsili olduğu saptanmıştır. Yugo-nostalji unsurlarının kavramın ruhuna da uygun olarak filmin son dakikalarında  zlem-eleştiri içerisinde verildiği görülmüştür. Bu açıdan son dönem Bosna-Hersek sinemasında eskiye bir özlemin başladığı ama yönetmenlerin eskiyi eleőtirmekten de vazgeçmediği anlaşılmaktadır. 2021 yılında vizyona giren "Nereye Gidiyorsun Aida?" filmi ile yakın dönem Bosna-Hersek sinemasının Yugo-nostaljiye kaydığı da elde edilen diğer sonuçlar arasında yer edinmiştir.

Kaynakça

- Alp, İ. (2017). Srebrenitsa soykırımı (Temmuz 1995). *Avrasya Etüdüleri*, 52(2), 127-171.
- Akova, S. (2016). Yugoslav sineması ve Balkanizm sonrası Bosna-Hersek sinemasına bakış: Danis Tanovic sineması örnekleme. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 25-54.
- Battal, M. (2021). Konstrüktivizm ve kimlik: Türkiye'nin Bosna-Hersek Savaşı politikasının incelenmesi. *Troy Academy*, 6(1), 286-310.
- Cantaş, A. ve Serarslan, M. (2021). Gerçekliğin katmanları arasından üçüncü sinemaya doğru: "Ben, Daniel Blake". *Selçuk İletişim*, 14(2), 634-656.
- Dikici, A. (2016). Bosna Savaşı'nda Srebrenica savunmasının komutanı Naser Oriç'in hikâyesi. *Avrasya Etüdüleri*, 50(2), 50-86.
- Erzen, M. & Kjorovikj, N. (2022). Bosna-Hersek konulu Türk romanlarında Osmanlı imgesi. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 141-155.
- Filiz, M. (2020). *Dağılıştından sonra sosyalist Yugoslavya'yı hatırlamanın nostaljik boyutu: Saraybosna örneği*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Karaman, M. Lütfullah (1992). *Bosna-Hersek ve Bosna-Hersekliiler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Karamuço, B. (2011). *Yugoslavya sinema tarihinde siyah dalga dönemi ve Yugoslav toplumu üzerindeki etkileri*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Kule, S. (2019). *Yugoslavya'nın dağılması sonrası Sırp ulusal kimliğinin inşasında sinema*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Köroğlu, S. A. (2015). Literatür taraması üzerine notlar ve bir tarama tekniği. *GİDB Dergi*, (01), 61-69.
- Kurahuvic, Z. (2018). *Saraybosna ve Amasya örnekleri üzerinden Osmanlı dönemi Anadolu ve Rumeli şehirciliği*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Lemkin, R. (1946). Genocide. *American Scholar*, 15(2), 227-230
- Lemkin, R. (2002), "Genocide" Alexander Laban Hinton (der.), *Genocide: an Anthropological Reader*. ABD: Black Well Oxford.
- Levi, P. (2007). *Disintegration in flames: aesthetics and ideology in the Yugoslav and Post-Yugoslav cinema*. Stanford: Stanford University Press.
- Moses, A. D. (2020). Raphael Lemkin, culture, and the concept of genocide. Bloxham, Donald, and A. Dirk Moses (ed). *Genocide*. Oxford: Oxford University Press.
- Muzbeg, B. ve Çetin Erus, Z. (2019). Birincil tekil şahıs anlatımlı post-Yugoslav belgesellerde travma ve nostalji izleri (Arkadaşlarım, benim kişisel savaşım, babama mektup). *SineFilozofi*, (4)8, 304-319.
- Orhanlı, T. (2020). *Karadağ dilinde Türkçe unsurlar*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Özden, Z. (2004), *Film eleştirisi: film eleştirisinde temel yaklaşımlar ve tür film eleştirisi*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Panjeta, I. (2014). The good, the bad, and the ugly in Bosnian cinema. *Epiphany: Journal of Transdisciplinary Studies*, 7(2), 113-127.
- Potriç, İ. (2012). *Bosna sorununun günümüzdeki durumu ve değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Rawski, T. & Roman, K. (2014). How to escape? The trap of the transition in the recent cinema of Bosnia and Herzegovina (2000-2012). *Colloquia Humanistica*, (3), 193-206
- Semericioğlu, H. (2017). Bosna Hersek'te yaşanan Boşnak Sırp çatışmasının analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(63), 1339-1360.
- Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi (1951). https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020093827bm_11.pdf
- Stanton, H. G. (1998) *The seven stages of genocide*. Yale University: New Haven, CT.
- Şehitoğlu, R. (2021). The Srebrenica massacre and the Dayton Treaty in the context of the sovereignty. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, ICOMEP, 246-260.

- Taşyaran, M. (2017). *Bosna-Hersek iç savaşı ve uluslararası örgütlerin politikaları*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul.
- Tulun, T. E. (2022). Balkanlar'da soykırım kavramının hukuki tanımının ve içeriğinin değiştirilmesi için yapılan yersiz ve yozlaştırıcı girişimler. *Analist, Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)*, (4), 1-11.
- Tunç, A. (2020). *Post-Yugoslav sinemasında travma anlatıları: toplumsal hafızada Yugoslavya iç savaşının filmlere yansımaları*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Uysal, A. E. (2016). Post-Yugoslav sinemada 1990 sonrası değişen doğu-batı teması ve Yugo-nostalji. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 1(2), 116-129.
- Ünal, A. (2006). Srebrenica: modern çağın Kerbelası. *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim*, (42), 161-176.
- Ünlü, Y. (2020). *Avrupa birliği dış politikasında soykırım yaklaşımları: Srebrenitsa soykırımına ilişkin vaka analizi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Üniversitesi, Çanakkale.
- Yaykır, S. (2021). *Emir Kusturica sinemasına Yugo-nostaljik bakış: bir mucizedir yaşamak, yeraltı ve Dolly Bell'i anımsıyor musun? filmlerinin incelemesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Yıldırım, Ş. (2019). *Aliya İzzetbegoviç'in din ve siyaset anlayışı*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi, Elâzığ.
- Yaren, Ö. (2014). Doğu Avrupa sinemasında post komünist nostalji. *Sinecine*, 5(1), 9-25.
- Yiğit, Z. (2019). "Post-Yugoslav sinemasında savaş konulu filmlerde toplumsal fantezi: 'düşman'". *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi (AKİL)*, (32), 769-780.

Extended Abstract

Introduction

Cinema as an art and language was first born in France in 1895. Again, starting in the same years, it was developed both technically and linguistically by the Lumiere brothers until 1915. Very soon after, he went to other European countries and to the Ottoman, European and African continents. About 20 years after the birth of cinema, I. The beginning of World War II, also in the full development phase, II. Although the World War II did not spread this art to other countries, it had negative effects on its progress. YSFC is one of the countries where this general situation in cinema is reflected. The cinema of the Balkans, just like the way of management, was grouped under the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (YSFC), and countries were released in their own film production. In cases where countries' finances or technical capabilities are not sufficient for film production, the federal structure has come into play. Due to this situation, it is not correct to mention the existence of a Bosnian-Herzegovina cinema that arose spontaneously from the very beginning. The hatred of Serbs towards Muslims brought about the Bosnian War under the guise of land occupation. December April 6, 1992, the war that began, ended with the Dayton Peace Agreement on December 14, 1995. Bosnia and Herzegovina have witnessed one of the most painful events in the history of the world: the Srebrenica Massacre. The Srebrenica massacre was reflected on the screen by Bosnian Muslim director Jasmila Žbanić for the first time in 2021. "Where are You Going, Aida?" with the film, it has been tried to give with cinematography how the Srebrenica massacre took place, who did what, what they did not do, what kind of repercussions the events evoked from a social and social point of view. From this point of view, it can be said that cinema also has a problem like revealing the facts. This research is called "Where Are You Going, Aida?" by making a sociological analysis of his film, he aimed to reveal the cinematic narrative structure of the Srebrenica massacre in the historical process.

Methods

Basically, 2 methods were used in the research. Firstly, the type of this research is descriptive. In this research, sociological film analysis was used for the analysis of the film. Sociological film analysis; it is the examination of the event given in the cinema story according to social contexts.

Cinema of Bosnia and Herzegovina and Yugo-nostalgia

until the end of the 1950s and 1980s, the cinema of Bosnia and Herzegovina showed development in terms of form and technique. But with the Bosnian War, the filmmaking process of the directors stopped. in 1996, the filmmaking process resumed under difficulties. Between 2000 and 2012, Bosnian directors turned to social criticism and escape films and produced them in a Hollywood narrative structure. Dec. In the films of social criticism, the problems in the political structure of the country, the irregularities, the psycho-social and economic situation of people after the war, the problems arising due to ethnic origins have been processed. Perhaps due to this situation in the cinema of Bosnia and Herzegovina, a new cinematic language was born, Yugo Nostalgia Cinema, both because the director embraced the common structure of the past and could not break away from his national identity. It is often used in the cinema of modern Bosnia and Herzegovina.

Conclusion

According to the results of the sociological film analysis obtained in the research, it was understood that the messages revealed by analyzing the plot of the incident were in accordance with the historical flow of the Srebrenica massacre experienced by Bosnia and Herzegovina in 1995. It has been determined that the findings obtained from the analysis part of the study are compatible with the theoretical framework. It can be said based on the findings obtained that the sociological analysis of the film is suitable for the method. Viewing this film as a method of sociological analysis of all the elements of a society; the spouse, the parents, neighbourly relations, solidarity, help, love, patriotism, the representation of citizens, and social events, the analysis of the problems of ethnicity posts were decided. As a result of sociological analysis, it has been revealed that the social elements of Bosnia and Herzegovina are represented in the film in a way that supports literature. Finally, in the research, it was tried to determine whether there are Yugo-nostalgic elements in the film. As a result of the film analysis, it was determined that the film is a Yugo-nostalgia representation. It has been seen that the yugo-nostalgia elements are given in the longing-criticism in the last minutes of the film in accordance with the spirit of the concept. From this point of view, it is understood that a longing for the old has started in the cinema of Bosnia and Herzegovina recently, but the directors have not stopped criticizing the old either. released in 2021, "Where Are You Going Aida?" among other results obtained is that the cinema of Bosnia and Herzegovina in the recent period has shifted to Yugo-nostalgia with the film.

Atıf/Cite: Özalper, M. (2023).
Sovyet dış politikasında
Türkiye, Balkanlar ve Orta
Doğu. *İctimaiyat*, Osmanlı'dan
Günümüze Balkanlar Özel
Sayısı, ss. 152-163.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:

17 / 07 / 2023

Kabul / Accepted

12 / 10 / 2023

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1328791](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1328791)

Sovyet Dış Politikasında Türkiye, Balkanlar ve Orta Doğu (1957-1960)

Türkiye, the Balkans and the Middle East in Soviet Foreign Policy (1957-1960)

Mehmet ÖZALPER^a

Özet

Sovyet Rusya, bloklaşan dünyada doğu devletleri ile yakından ilgilenmiştir. Orta Doğu eksenli olmak kaydıyla bu ülkelerde yaşanan siyasi ve askeri bütün olayların sürekli merkezinde yer almıştır. Balkan Politikasını da sabit tutan Sovyetler bu bölgenin kendisi için Avrupa'ya açılan tek kapı olması sebebi ile dış politikada Balkanlara özel bir yer ayırmıştır. Ortadoğu'da olduğu gibi Balkan ülkelerinin de iç ve dış politikalarını sürekli takip etmiş ve gerekli olduğunu hissettiği zaman müdahalelerde bulunmuştur. Türkiye'nin bir Balkan ülkesi olup olmadığı noktasında bilim camiasında çok farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak gerek mirasını devraldığı Osmanlı Devleti'nin bütün idari sistemlerinin Balkanlarda oluşması gerekse de Avrupa kıtasına dolayısıyla Balkan coğrafyasına dahil olan ve dünya merkezi statüsündeki şehirlerin ilk sıralarında sayılan İstanbul'un içerisinde bulunduğu coğrafyanın Türkiye'de yer alması sebebiyle bir Balkan ülkesi olarak kabul edilebilmektedir. Sovyet Rusya da bu sebeplerin de etkisiyle Türkiye ile olan ilişkilerinde tıpkı Orta Doğu ve Balkan ülkelerine davrandığı şekilde yaklaşımlar sergilemiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra değişen dünya konjonktürü ve Sovyetlerde yaşanan iktidar değişiklikleriyle Balkanlar, Türkiye ve Orta Doğu ile alakalı konularda Sovyet Rusya'nın ilgisinin arttığı söylenebilir. Bu çalışmamızda bahsi geçen yıllarda Sovyetlerin üç bölgeye karşı izlediği dış politika Tarih biliminin usul ve kaideleri çerçevesinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Balkanlar, Dış Politika, Sovyet Rusya, Orta Doğu, Uluslararası İlişkiler

Abstract

Soviet Russia was closely interested in the eastern states in the bloc world. It has always been at the center of all political and military events taking place in these countries, with the exception of the Middle East. Keeping their Balkan Policy constant, the Soviets reserved a special place for the Balkans in their foreign policy because this region was the only door opening to Europe for them. He constantly followed the domestic and foreign policies of the Balkan countries, as in the Middle East, and intervened when he felt it was necessary. There are very different opinions in the scientific community on whether Turkey is a Balkan country or not. However, it can be considered a Balkan country because all the administrative systems of the Ottoman Empire, from which it inherited the Ottoman Empire, were formed in the Balkans, and because Istanbul, which is included in the European continent and therefore the Balkan geography and is considered to be one of the first cities with world center status, is located in Turkey. Under the influence of these reasons, Soviet Russia approached its relations with Turkey in the same way as it did with the Middle Eastern and Balkan countries. It can be said that Soviet Russia's interest in issues related to the Balkans, Turkey and the Middle East increased, especially with the changing world conjuncture after the Second World War and the changes in power in the Soviets. In this study, the foreign policy followed by the Soviets against the three regions in the mentioned years was examined within the framework of the procedures and rules of the science of History.

Keywords

Balkans, Foreign Policy, Soviet Russia, Middle East, International Relations

^a Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muş/ Türkiye.

Assoc. Prof. Dr., Muş Alparslan University, Faculty of Science and Literature, Department of History, Muş/Türkiye.

Email: m.ozalper@alparslan.edu.tr.

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlar. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

Yirminci yüzyıl dünya siyasi tarihi üzerine yapılacak bir çalışmada Sovyet Rusya'ya atıf yapmadan geçmek çok güçtür. Dünya tarihinde çok az örneği görülen işçi sınıfının iktidarının kapitalist sistemlere alternatif olarak uygulandığı sistemi kuran Sovyet Rusya, bu rejimi yetmiş yıl sürdürmüştür. Bunun yanında neredeyse insanlığın tamamını bir şekilde doğrudan veya dolaylı etkileyen ve neredeyse seksen milyon gibi bir kayıpla sonuçlanan İkinci Dünya Savaşı'nın da tarafı olan Sovyet Rusya, kurmuş olduğu bu rejimi bütün dünyaya yaymak ve hakimiyetini genişletmek adına böylesi bir etki oluşturmuştur. Her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'nın sebebi Faşizm ve Sosyalizm çatışması olarak görünüyorsa da esas sebep Sovyet Rusya'nın kapitalist ülkelerin Almanya ve İtalya ile birleşerek kurmayı düşündüğü dünya düzeni üzerine saldırıya geçme ihtimalidir. Nitekim savaşın hemen öncesinde Faşizm temsilcisi ülkeler ve Sovyet Rusya arasında varılan uzlaşmalar, kurulması muhtemel bu ittifakı engelleme girişimleridir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ağır yıkımından sonra yaşanan "Soğuk Savaş" diye adlandırılan süreç sadece dünya hakimiyeti üzerine mücadele veren tarafların bir çekişmesi olarak değerlendirilmemelidir. Özellikle silah ve ekonomik üstünlüğü merkezinde barındıran bir mücadele olmak kaydıyla bütün dünyayı hassaten Balkan coğrafyasını tamamen içerisine alan Doğu Avrupa ve Orta Doğu ülkelerinin tamamını ciddi bir şekilde etkilemenin ötesinde nerdeyse bu ülkelerin idari rejimlerinin fikri temellerini belirlemiştir (Saul, 1999: 9). Sovyet Rusya açısından bu dönemin en belirgin özelliği, Sosyalizm rejimini sadece kendi ülkesinde değil Avrupa'ya açılan tek kapı olan Balkanlarda kurulan Sosyalist hükümetlerin hamisi niteliğine dönüşmesidir. Bu bölgede oluşturduğu hat aynı zamanda kendi güvenliği için Kapitalist dünyanın önünde bir tampon bölge mahiyetindedir. 1949 yılında Çin'de gerçekleşen rejim değişikliğiyle beraber Kapitalist sistemin karşısında büyük bir alternatif haline dönüşen Sosyalist sistem bütün dünya nüfusunun neredeyse yarısını kendi içerisine almıştır (Tellal, 2007: 355).

Sovyet Rusya, bu konuma gelmesiyle beraber Balkanlara sürekli verdiği önemi bir nebze daha arttırmıştır. Elbette ki burada en çok atfedilen husus Slav ırkına mensup olmaları sebebiyle din ve kültür birliği konusudur. Nitekim bu şekilde düşünen kesim Rusya'da mevcut bulunan keskin milliyetçi kesimdir. Rus siyasetinde söz sahibi olan siyasetçiler ise Balkanlar ile olan ilişkileri sadece bahsi geçen birlik noktasıyla bakmaktadırlar. Unutmamak gerekir ki uluslararası ilişkilerde söz konusu devlet çıkarları olduğu zaman bahsi geçen bu birliktelikler sürekli olarak ikinci planda kalmaktadır. Diplomasinin bu temel üzerine bina edildiği de düşünüldüğü zaman devletlerin diğer devletlerle ilişki kurarken her zaman ön planda tuttıkları husus ülke çıkarları

olmuştur. Bu sebepler ışığında Sovyet Rusya'nın Balkanlara olan yaklaşımında ekonomik ve askeri sebepler de çok önemli bir etken haline dönüşmektedir. Balkanlarla sınırlı olmamak kaydıyla Sovyet Rusya bütün dünyada kurulan sosyalist rejimler üzerinde kendisine bir hamî kimliği üstlendiği için bu bölge ile de çok yakından ilgilenmiştir.

Rusya'nın değişmez politikası olan sıcak denizlere inmek ve boğazlardan¹ geçiş bunun yanında vurgulamış olduğumuz kültür birliği meselelerinin uluslararası ilişkilerde akim kalması siyasi gelişmelerde de kendisini göstermiştir. Nitekim Sovyet Rusya'nın Yugoslavya ile yaşamış olduğu krizler ve çıkması muhtemel bir savaş olasılığı bunun en kuvvetli delili olarak değerlendirilebilir (Kamalov, 2007:99). Sovyetler Birliği ile Balkan ülkeleri arasındaki en önemli ilişkilerden biri de hükümetlerin kurulmasında Sovyetler Birliğinin desteğidir. Ancak Yugoslavya burada farklı bir konumda kalmaktadır sebebi ise Yugoslavya'nın bir anlamda kendi çabalarıyla bağımsızlığı elde etmesinden kaynaklanmaktadır. İdeolojik olarak Sovyetlere yakın, ekonomik olarak batıyla ilişkilerini devam ettiren bir ülke niteliğindedir. Bu sebeple Yugoslavya kısmen hariç olmak üzere Balkan ülkeleri Sovyetler Birliği'ni bir anlamda kurtarıcı gözüyle görmektedirler. Lakin Sovyetler Birliği bu coğrafyaya yayılmacı bir politikayla ilerlemiştir. Bunu yaparken kullandığı en temel argüman ülkelerin üst yönetim kadrolarındaki kişileri tamamen sosyalist düşünceye sahip şahıslar olarak belirlemesidir. Diğer önemli uygulaması da ülkelerde kendi desteğinin karşısında duran muhalefet partilerini bertaraf etmek amacıyla yürüttüğü çalışmalardır (Ünlü, 2019:150).

2. Sovyetlerin Balkan ve Orta Doğu Siyaseti

Çalışmanın konusu ile alakalı var olan eserlere ek olarak kullanıma yeni açılan Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik arşivinde tasnifi yapılan belgeler ışığında Sovyet Rusya'nın bahsi geçen bölgelerle ilgili yaklaşımları Türk dış politikası açısından önem arz etmektedir. Sovyet Rusya'nın kuruluşundan beri idare mekanizmasının önemli isimleri arasında sayılan Sovyetlerin üçüncü lideri olan Nikita Sergeyeviç Kruşçev iktidarı döneminde yerine geçtiği Stalin döneminin politikalarını terk etme yolunu seçmiştir (Çapraz, 2020: 1). Ancak uygulama noktasında iktidara gelmek için mücadele ettiği öne çıkan isimleri bertaraf etmiştir. Özellikle ordu içerisindeki general çekişmelerinden ustaca faydalanmış ve askeri kuvveti kontrol etmiştir. Böylece çoğulcu yönetim şeklini destekler söylemler hareket tarzı arasında ciddi bir tezat oluşturmuştur. Tıpkı Stalin idaresinde olduğu gibi tek adam yönetimini net bir şekilde uygulamıştır. Nitekim kişilik özelliklerine bakıldığı zamanda tıpkı Stalin'de olduğu gibi sert bir mizaca sahip olduğu

---

¹ Boğazlar meselesinin iki ülke ilişkilerine nasıl yansıdığı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ferit Yücebaş, Dostluktan Kaosa Boğazlar Meselesinin Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkilerine Yansıması (1920-1953), Tarih ve Toplum Üzerine Araştırmalar I, (Ed: Volkan Tunç ve Türker Uygur), Chisinau, Lambert Academic Publishing, 2021, s. 115-149.

bilinmektedir (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571-35784-141336-25-1)². Bu durum Sovyet Rusya'nın dış politikasına net bir şekilde yansımıştır. Kruşçev'in iktidara gelebilme için yapmış olduğu tasfiyeler bütün dünya tarafından izlenmiş ve uluslararası ilişkilerde gerginliği arttırmıştır (Sander, 1966: 260). Her ne kadar söylemde barış temelli bir tavır sergilense de uygulama sahasında ciddi bir tehdit ve korku uyandırmıştır. Bunun en bariz örneğini de Orta Doğu üzerinde uygulamıştır. Başta Yemen, Amman ve Mısır olmak üzere özellikle Suriye bu uygulamayı en derinden hisseden ülkeler olmuştur. Siyasi istikrarın tam olarak sağlanamadığı bu ülkelerde iç siyaseti körükleyerek karışıklıklar çıkartmak en temel faaliyeti olmuştur (DBTDA, 571-35784-141336-25-2).

Sovyet Rusya, milletçilik argümanını kullanarak belli grupları silahlandırmış ve bunları ekonomik olarak kendisine bağlamıştır. Orta Doğu ülkeleri üzerinde ise uydu fırlatma argümanını kullanarak Sovyetlerin nükleer silah bakımından Amerika Birleşik Devletlerinden ileri bir seviyede olduğu kanaatini uyandırarak kendi emellerine uygun bir şekilde bağlılıklarını kazanmaya çalışmıştır. Güdümünde kurdurduğu hükümetler vasıtasıyla kendisinin Orta Doğu üzerinde hiçbir emeli olmadığını ileri sürerek birlik ve beraberlik içerisinde yaşamak arzusunda olduğu kanaatini vermeye yönelik faaliyetler sergilemiştir. Böyle bir politika izleyerek diğer dünya devletlerinin Orta Doğu'da Sovyet üstünlüğü olduğuna İnanırmak istemiştir. Böylece kendisine daha rahat bir faaliyet alanı oluşturmaya çalışmıştır. Bu tavrını yapılan silahsızlanma konferanslarında da delegesi vasıtasıyla bütün dünyaya deklare etmiştir (DBTDA, 571-35784-141336-25-3). Aslında sadece Sovyet Rusya değil Amerika Birleşik Devletleri de 90'lı yıllara kadar hem bu konferanslara katılmış hem de silahlanmaya devam etmiştir (Doğanalp, 2016: 25).

Sovyet Rusya izlemiş olduğu bu Orta Doğu politikasından ötürü hemen hemen bütün dünya devletleri tarafından endişe verici, Batı devletleri için de her zamankinden daha tehlikeli olarak görülmüştür. Bu dönem Türk-Sovyet ilişkilerine bakıldığı zaman kısmi anlamda Sovyetlerden görülen yardımlar Türkiye tarafından hoş karşılanmaktadır. Suriye politikasında takınılan tehditkâr tavır hariç bırakılırsa Sovyetlerin Türkiye'ye yakınlaşmaya çalıştığı genel olarak görülmektedir. Siyasi, ekonomik ve kültürel sahalarda yapılan iş birlikleri, devlet yetkilileri nezdinde karşılıklı davetler, iki ülke spor takımlarının karşılıklı faaliyetleri, İzmir Fuarı'nda Rus folklor ekibinin gösterisi, Rus keman sanatçısı David Oystrah'ın 1957 yılının Nisan ayında Ankara ve İstanbul'da verdiği konserler ile meşhur Rus Piyanist Emil Gilels'in Ankara ve İstanbul'da verdiği konserler iki ülke arasında olan kültürel iş birlikleridir. (DBTDA, 571-35784-141336-25-4). Türkiye, Sovyetler ile ilişkilerin bozulmaması için azami gayret sarf etmiştir. 1957

² Çalışmanın devamında "DBTDA" şeklinde kısaltma kullanılmıştır.

yılı Ekim ayında Sovyet Rusya elçilik çalışanlarının casusluk faaliyeti şeklindeki bir adli vaka bile krize sebebiyet vermemesi adına kapatılmıştır. Bu dönemde Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu Başkanı Nikolai Bulganin Başbakan Adnan Menderes'e yolladığı mektupta; Sovyet Hükümeti'nin Türk-Sovyet dostluğunun sürekli olması için elinden geleni yaptığını ve Türkiye'den de aynı şeyi beklediğini belirtmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Orta Doğu'daki devletler tıpkı Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nı yaptığı dönemde olduğu gibi mücadele ettiklerini ve Sovyet Rusya'nın da Türkiye'ye verdiği destek gibi onlara da destek verdiğini ve herhangi bir kötü emelinin olmadığını belirtmişlerdir. Ancak birçok büyük emperyalist devletin Orta Doğu devletleri üzerinde kötü emeller beslediği bilinen bir gerçektir (DBTDA, 571-35784-141336-25-5).

Özellikle Suriye iç siyasetinde yaşanan gelişmelerde ve iktidar değişikliklerinde Amerika Birleşik Devletleri'nin müdahalesinin olduğu, ayrıca içinde Türkiye'nin de olduğu bölgedeki diğer ülkeleri Suriye'ye karşı silahlı bir müdahalede bulunmaya sevk ettiği görülmüştür. Bu durumun Sovyet Rusya'yı endişelendirdiğine dikkat çekilmiştir Türkiye'nin Amerika'dan silah desteği almak suretiyle Suriye sınırına asker sevk etmesinin Sovyet Rusya tarafından hoş karşılanmayacağını altı çizilmiştir. Bu durumda çıkması muhtemel silahlı bir çatışmanın Orta Doğu barışına zarar vereceği ve kısa sürede bir dünya savaşına sebebiyet verebileceğine dikkat çekilmiştir. Sovyetler Birliği bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda olduğu gibi dostane ilişkileri devam ettirme arzusunda olduğunu belirtmiştir (DBTDA, 571-35784-141336-25-6).

Sovyet Rusya'nın mektubuna cevap olarak Adnan Menderes şu konulara vurgu yapan bir mektup yollamıştır; Türkiye'nin de Sovyetler Birliği ile paralel olarak iki devlet arasındaki dostluğun tesisi ve devamından yana olduğu ifade edilmiştir (Seydi, 2011: 1). Bunun en önemli göstergesinin ise İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin göstermiş olduğu tarafsızlık politikası sayesinde Sovyetlerin batı sınırında güvenlik kaygısına düşmediğine vurgu yapılmıştır. Sovyetlerin dış politika çizgisindeki söylemi ile uygulama arasındaki fark burada da açık bir şekilde görülmüştür. Bu yapılan iyiliğe karşı Sovyet Rusya savaş sonrası dostane tavır göstermek yerine iki devlet arasında imzalanan 1925 Türk-Sovyet Dostluk Antlaşmasını³ feshetmeye yeltenmiş ve Türkiye üzerinde üs ve arazi talebinde bulunmuştur (Uzman, 2018: 119). Boğazların birlikte kontrol edilmesi ve savunulması ile boğazlarda üs açma talebinin yanında Kars ve Ardahan'ın kendilerine verilmesini istemişlerdir (Yücebaş, 2021: 129). Bu talepler Türkiye nezdinde Sovyet Rusya'ya olan itimadı ciddi anlamda sarsmıştır. Yeni kurulan

---

³ Antlaşma hakkında detaylı bilgi için bkz. Afşar, Erkan, (2019), Türk Dış Politikasına Tarihsel Bir Bakış: Türk-Rus İlişkileri (1919-1925), Van YYÜ İİBF Dergisi, 4(7), Van, 134-148.

sistemde Türkiye ve Sovyet Rusya arasında kurulacak ilişkilerin genel dünya siyasetinden ayrı düşünülmesinin mümkün olmayacağına dikkat çekilmiştir. Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye dönük dostluk ilişkilerinin sadece sözde kaldığını, özellikle Türkiye'ye sınır bir ülke olan Suriye'de izlediği politikanın yanlış olduğu, orayı kendi silah deposu haline getirmenin ve içten yönetmeye çalışmanın Türkiye'nin aleyhine olduğu vurgulanmıştır. Suriye ile Türkiye arasında bir sorun yokken Suriye adına uyarılarda bulunmasının Suriye üzerindeki baskıcı tutumunun bir göstergesi olduğuna değinilmiştir (DBTDA, 571-35784-141336-25-7). Sovyet Rusya eğer Türkiye ile gerçek bir dostluk kurmak niyetindeyse Suriye üzerindeki politikalarından vazgeçmelidir. Komşu devlet olmasına rağmen Türkiye ne Suriye ne de herhangi bir Orta Doğu ülkesine karşı yayılcı bir politika gütmemektedir. Sadece Suriye'de yaşanan hadiselerden rahatsızlık duyduğu için Orta Doğu ülkeleri ile Bağdat Paketi'nı imzalamıştır (Kurban, 2014: 259). Amerika ve İngiltere sadece bu oluşuma destek vermişlerdir (Umar, 2020: 1). Ülkeler arasında dostluğun tesisinin ancak endişe ve tehdidin ortadan kalkması ile mümkün olduğunu belirten mektupta ilişkilerin sadece bu şartla düzeleceğini belirtilmiştir. Türk-Sovyet ilişkileri denildiği zaman Sovyetlerin kurmuş olduğu bloğu bir bütün olarak değerlendirmenin sağlıklı bir yöntem olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple Macaristan'ın verdiği bağımsızlık mücadelesine Türkiye'nin verdiği destek aslında Türk-Sovyet ilişkilerini de etkilemektedir. Nitekim Türkiye Macaristan'da yaşanan olaylar sebebiyle Türkiye Birleşmiş Milletlere başvuru yaparak bir tahkik komisyonu kurulmasını talep ettiğine dikkat çekilmiştir. (DBTDA, 571-35784-141336-25-8).

Sovyet Bloğuna dahil olan⁴ Balkan Devletleri ile Türkiye arasında olan münasebetler de Sovyet Rusya'nın bu bölge üzerindeki etkisi ve yönlendirmesi ışığında cereyan etmektedir. Nitekim o dönem var olan Kıbrıs Meselesi Türk-Yunan ilişkilerinde gerginliği arttırırken Yugoslavya'nın Sovyet Rusya'ya bağlı diğer uydu devletler gibi davranması da Balkanlarda Sovyet etkisini arttırmaktadır. Yugoslavya'nın özellikle Batı Almanya'yı resmen tanınması Sovyet politikasına yönelik hareket ettiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu hareket tarzı Doğu Almanya'nın bir anlamda meşruluğunu ve devamını sağlamaktadır (DBTDA, 571-35784-141336-25-9). Her ne kadar Yugoslavya Sovyet Bloğundan ayrılmışsa da bütün toplumda "Öz yönetimci Sosyalizm" şeklinde bir uygulamaya geçmiştir (Aruçi, 2013: 576).

---

⁴ Ek bilgi olarak Balkanları içine alması sebebiyle Doğu Avrupa Sovyet Rusya'nın dış politik gündeminde olmuştur. Günümüzde devam eden Rusya ve Polonya arasında yaşanan savaşın sebepleri aslında tarihsel süreçte de var olan sorunlardan kaynaklanmakta olduğu görülmektedir. Nitekim o dönem Polonya'da liderliği elinde bulunduran Wladyslaw Gomulka ülke imkanlarını halkın hizmetine sunma yolunda hareket etmekte ve Sovyet Rusya ile sorun yaşamaktadır. Bu noktada Türkiye Polonya'nın Batı'nın desteğine ihtiyaç duyduğu kanaatindedir (DBTDA, 571-35784-141336-25-9).

Bulgaristan ile Sovyet ilişkilerini değerlendirdiği zaman Bulgaristan'ın Türkiye'ye olan yaklaşımı bir çıkarımda bulunma imkânı vermektedir. Sovyetlerin Türkiye ile olan gerilimine rağmen ilişkilerini bozmamaya gayret ettiklerini belirtmiştik. Bulgaristan'da aynı yolu izlemekle birlikte bu dönemde Bulgaristan'da yaşayan Türk nüfusun Türkiye'ye doğru yaptıkları göç hareketinde Bulgaristan'ın her zaman izlediği sert tavrı bıraktığı görülmektedir. Bunun yanında Bulgaristan'da yapılan kutlama törenlerinde örneğin 1877-78 Türk Rus Savaşı'nın yıl dönümünde Türkiye'ye yönelik karalama kampanyalarının artık yapılmadığı görülmektedir. Ancak belirttiğimiz üzere Sovyet Rusya ile paralel bir siyaset izlendiği için Türkiye ve Rusya arasında var olan Suriye ve Bağdat Paktı meselesi münasebetiyle Sovyet Rusya'nın Bulgaristan üzerindeki etkinliğini göstermektedir ve çeşitli şehirlerde bu konuya bağlı olarak Türkiye aleyhine kampanyalar başlatıldığı görülmektedir (DBTDA, 571-35784-141336-25-10). Nitekim Bağdat Paktı'nın Sovyet yayılcılığına karşı önlem olarak imzalandığı düşünüldüğü zaman Bulgaristan'ın endişesi anlaşılmalıdır (Kapucu, 2021: 223).

Önemli Balkan ülkeleri arasında sayabileceğimiz Romanya ile de Türkiye'nin siyasi ve kültürel münasebetleri yine Sovyet Rusya'nın Romanya üzerindeki bakışı ile belirlenmektedir. İki ülke arasında iyi ilişkilerin kurulması amacıyla imzalanan antlaşmalar vardır (Özalper, 2019: 436). Ancak Rusya kendi güdümünde kurduğu Romanya hükümetinin de Türkiye ile olan iyi ilişkilerin tesisinde esas amacının farklı olduğu görülebilir. Balkan ülkelerinin Türkiye ile iyi ilişkiler içerisinde olmasını bu ülkeleri Türkiye de dahil olmak üzere NATO'dan uzaklaştırmak gayesi ile yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır (DBTDA, 571-35784-141336-25-11).

3. Sonuç

Rusya, dünya tarihi içerisinde değerlendirildiği zaman hemen her dönemde etkinliği yüksek bir devlet hüviyetinde olmuştur. Türklerin kurmuş olduğu neredeyse bütün devletlerle siyasi ve askeri olarak sürekli bir ilişki içerisinde olmuştur. Çalışma dönemimiz olan İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda Türkiye ile olan ilişkilerini de yeni kurulan Cumhuriyet'in izlemiş olduğu Batı merkezli dış politika belirlemiştir. Çalışmamızın başlığında da vurguladığımız üzere bulunduğu coğrafi konumundan ötürü hem bir Orta Doğu hem de bir Balkan ülkesi sayılabilecek olan Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren dış politika çizgisinin en temel yapı taşı olan barışçı politikayı sürdürmeye çalışmıştır. Her ne kadar yüzünü Batıya dönmüş olsa bile Sovyet Rusya'ya karşı da bu barış temelli çizgiyi muhafaza etmeye özen göstermiştir. Ancak Sovyet Rusya kendini bütün dünyaya ispat edercesine izlediği sosyalist sistemi Orta Doğu ve Balkan ülkelerinin yönetim sistemleri üzerinde sürekli görmek istemiştir. Tıpkı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde yapılan mücadeleyi sosyalist bir mücadele kisvesine büründürerek Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan bir mücadele olarak görmek istediği gibi.

Bu yapmış olduğu uygulamayı Balkan ¼lkeleri ¼zerinde de g¼stermiřtir. Ancak bu ¼lkelerin T¼rkiye Cumhuriyeti'nden farklılık arz eden hususları mevcuttur. ¼ncelikle Balkan ¼lkelerinin etnik k¼keninin Slav olmaları ve bu ¼lkelerin Ortodoks Hristiyan olması y¼r¼t¼len politikada etkili olduğu g¼r¼lm¼řt¼r. Rusya s¼rekli olarak kendisini b¼t¼n d¼nyadaki Ortodoksların hamisi ve d¼nya Slavlarının tek lideri olarak g¼rm¼ř ve bu ¼lkelerin kurmuş oldukları y¼netim sistemlerinin Sosyalist sistemler olmasına ve Sovyet Rusya'ya daimi bir bağlılıklarının olmasına gayret etmiştir. Bu konuda başarı sağladığının en temel g¼stergesi ise Sovyet Rusya'nın T¼rkiye'ye uyguladığı dış politikanın neredeyse aynısını Balkan ¼lkeleri ¼zerinde uygulaması olmuştur. Sovyet Rusya ile T¼rkiye arasında kurulan ilişkilere paralel bir seyir izleyen T¼rkiye-Balkan ilişkileri Sovyet Rusya'nın kurmuş olduğu bloğa ne denli h¼kim olduğunun da bir g¼stergesi olmuştur.

Orta Doğu ise Sovyet Rusya'nın daimi olarak izlediği yayılcı politikanın hedef olarak g¼rd¼đ¼ önemli b¼lgeler i¼erisinde ilk sıralarda yerini almıştır. Sovyet Rusya i¼in Orta Doğu kendisini d¼nyaya h¼kim bir g¼ç olarak kabul ettirebilmenin yolları i¼erisinde önemli bir b¼lge olmuştur. Bu sebeple Orta Doğu ¼lkelerinin i¼ işlerine karışmak ve kurulacak y¼netimleri kendisine bağımlı kılmaktan hi¼bir zaman geri durmamıştır. T¼rkiye Cumhuriyeti'nin Orta Doğu ile tarihsel ve coğrafi yakınlığı da T¼rk-Sovyet ilişkilerinde en belirleyici hususlardan biri olmuştur. Bu b¼lgeye doğru gerek Sovyet Rusya gerekse de T¼rkiye tarafından yapılan girişimler iki ¼lke arasındaki ilişikleri belirleyen en temel hususlardan biri olmuştur.

Kaynakça

- Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 571 Kutu: 35784 Gömlek 141336 Sıra: 25.
- Afşar, Erkan, (2019), Türk dış politikasına tarihsel bir bakış: türk-rus ilişkileri (1919-1925), *Van YYÜ İİBF Dergisi*, 4(7), 134-148.
- Aruçi, Muhammed. (2013), Yugoslavya, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.43, Ankara, 573-579.
- Çapraz, Hayri. (2020), Nikita Sergeyeviç Kruşçev (1894-1971), *Atatürk Araştırma Merkezi Atatürk Ansiklopedisi*, Ankara, 1-6.
- Doğanalp, Tuğba. (2016), Uluslararası hukukta kitle imha silahları ve silahsızlanmaya yönelik girişimler, *Journal of International Management and Social Researches Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3,4, 6-15.
- Kamalov, İlyas. (2007), Soğuk savaş sonrasında rusya'nın balkanlar politikası, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi KARAM*,13, 99-113.
- Kapucu, Davut, (2021), ABD'nin ortadoğu politikasına kendi ulusal güvenlik doktrinleri ekseninde bir bakış, *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3,2, 220-234.
- Kurban, Vefa. (2014), 1950-1960 yıllarında türkiye ile sovyetler birliği arasındaki ilişkiler, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies*, XIV/28, 253-282.
- Özalper, Mehmet. (2019), Türkiye'nin bölgesel barış girişimleri ekseninde 17 ekim 1933 tarihli türkiye-romanya dostluk, saldırmazlık, hakemlik ve uzlaştırma antlaşması, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 38, 433-458.
- Sander, Oral. (1966), KHRUSHCHEV' den sonra sovyetler birliği komünist çin ilişkileri, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 21,3, Ankara, 253-280.
- Saull, Richard G. (1999), *Rethinking theory and history in the cold war: the state, military power and social revolution*, London, Dissertation Publishing.
- Seydi, Süleyman. (2011), Demokrat parti'nin dış politikada alternatif arayışı (1957-1960), *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2,14, 1-16.
- Tellal, Erel. (2007), Sovyet dış politikası ve gromiko, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 62,3, Ankara, 349-377.
- Umar, Ömer Osman. (2020), Bağdat paktı, *Atatürk Araştırma Merkezi Atatürk Ansiklopedisi*, Ankara, 1-5.
- Uzman, Nasrullah. (2018), II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye'nin Tepkisi, *Gazi Akademik Bakış*, 11,22, 117-142.
- Ünlü, Neslihan. (2017), Soğuk savaş döneminde sovyet sosyalist cumhuriyetler birliği'nin orta avrupa ve balkanlara yönelik politikası, *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Niğde.
- Yücebaş, Ferit. (2021), Dostluktan kaosa boğazlar meselesinin türkiye-sovyetler birliği ilişkilerine yansımaları (1920-1953), *Tarih ve Toplum Üzerine Araştırmalar I*, (Ed: Volkan Tunç ve Türker Uygur), Chisinau, Lambert Academic Publishing, s. 115-149.
- Yücebaş, Ferit. (2021), Türkiye-sovyetler birliği ilişkilerinde eksen kayması (1939-1953), *Türkiye-Rusya İlişkileri: Dünü, Bugünü ve Yarını*, (Ed. İlyas Topsakal ve Alperen Kürşat Zengin), Ankara, 115-136.

Extended Abstract

In a study of twentieth century world political history, it is very difficult to pass without reference to Soviet Russia. Soviet Russia, which established the system in which the power of the working class, which has very few examples in world history, was implemented as an alternative to capitalist systems, continued this regime for seventy years. In addition, Soviet Russia, which was a party to the Second World War, which resulted in a loss of eighty million, which directly or indirectly affected almost all of humanity in some way, created such an effect in order to spread this regime that it had established to the whole world and expand its dominance. Although the cause of the Second World War seems to be the conflict between Fascism and Socialism, the main reason is the possibility of Soviet Russia's attack on the world order that the capitalist countries are planning to establish by uniting with Germany and Italy. As a matter of fact, the compromises reached between the countries representing Fascism and Soviet Russia just before the war are attempts to prevent this possible alliance.

The process that we call the "Cold War", which took place after the heavy destruction of the Second World War, should not be considered only as a conflict of the parties fighting for world domination. It has almost determined the intellectual foundations of the administrative regimes of these countries, beyond seriously affecting all of the Eastern European and Middle Eastern countries, which include the whole world, especially the Balkan geography, provided that it is a struggle that includes arms and economic superiority in its center (Saull, 1999: 9). For Soviet Russia, the most distinctive feature of this period is that the Socialist regime turned into the patron of the Socialist governments established not only in its own country but also in the Balkans, the only gateway to Europe. The line it created in this region is also a buffer zone in front of the capitalist world for its own security. With the regime change that took place in China in 1949, the Socialist system, which turned into a great alternative to the Capitalist system, included almost half of the entire world population.

With the Soviet Russia reaching this position, it has increased the importance it gives to the Balkan region a little more. Of course, the most attributed issue here is the unity of religion and culture due to their belonging to the Slavic race. As a matter of fact, the section that thinks this way is the sharp nationalist section in Russia. Politicians who have a say in Russian politics, on the other hand, look at the relations with the Balkans only from the point of unity. It should not be forgotten that when it comes to state interests in international relations, these partnerships are always in the background. Considering that diplomacy is built on this basis, the issue that states always prioritize when establishing relations with other states has been the interests of the country. In the light of these reasons, economic and military reasons also become a very important factor in the approach of Soviet Russia to the Balkans. Without being limited to the Balkans region, Soviet Russia was also very closely interested in this region, as it assumed a patron identity over the socialist regimes established all over the world.

Descending to the warm seas and passing through the straits, which is Russia's unchangeable policy, as well as political developments have shown that the issues of cultural unity that we have emphasized remain afloat in international relations. As a matter of fact, the crises that Soviet Russia had with Yugoslavia and the possibility of a possible war can be considered as the strongest evidence of this. One of the most important relations between the Soviet Union and the Balkan countries is the support of the Soviet Union in the establishment of governments. However, Yugoslavia remains in a different position here, because Yugoslavia, in a sense, gained independence through its own efforts. It is a country that is ideologically close to the Soviet Union and maintains its relations with the West economically. For this reason, Balkan countries, with the partial exception of Yugoslavia, see the Soviet Union as a savior in a sense. However, the Soviet Union advanced to this geography with an expansionist policy. The most basic argument he uses while doing this is that the countries determine the people in the senior management staff as individuals with socialist thought. Another important application is the work it carries out in order to eliminate the opposition parties in the countries that stand against its support.

EKLER

Ek-1: Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi

Sovyet dış politikasının tahliline mebbe olarak Krusçef tarafından Maleşkov, Molotof ve Kaganoviç ile bunlara nisbeten ikinci derecede bir şahsiyet olmasına rağmen istikbali parlak gözükken Şepilof'un tasfiyesini seçmek doğru olur. Bu tasfiyenin kuvveden fiile getirilme safhaları, Sovyet hâdiselerinin umumiyetle malûm olduğu nisbette, bilindiği için tasfiye hareketinin bizatihi tahlilinden ziyade neticeleri üzerinde durmak daha faydalı olacaktır. Sovyet idaresi bugünkü durumu ile Collegial sistemden fiilen ayrılmış ve bir tek şahsın sevki idaresine giren bir hüviyet almıştır. Stalin'in ölümünü takip eden senelerden Krusçef darbesine kadar geçen devrede Türk Hükümetinin tahmini (NATO'ya evvelce de bildirildiği gibi) collegial idarenin devam edemeyeceği ve sistemin gittikçe şahıslar arasında bir mücadeleye inkilâp ederek, sonunda, kuvvetli çıkacak kimsenin idareyi ele alacağı şeklinde tecellî etmişti. Nitekim, bu neticeye varılmış ve Krusçef bugün küçük bir Stalin halinde ortaya çıkmıştır. Yalnız, şurasını belirtmek icap eder ki, Krusçef'in galibiyeti ordunun desteğini elde etmekle mümkün olmuştur. Kurusçef orduya dayanırken bu kuvvetin mümes-sillerini büyük bir maharetle idare etmek kabiliyetini göstermiştir. Meselâ Jukof'un karşısında, Krusçef'in oynayacağı başka kozlar mevcuttu. Bunların başında Krusçef'in adamı olarak tanınan Mareşal Konyef gelmektedir. Krusçef Mareşaller arasındaki rekabetten ustaca faydalanmakta ve aynı zamanda ordu içinde gittikçe genişlettiği parti teşkilâtı ile askerî kuvveti kontrol etmektedir.

Krusçef gayesine yardım ettiği müddetçe Jukof'dan istifade etmesini bilmiş, istifadesi tamamlanınca da onu derhal tasfiye ederek tek kişilik idaresini bütün şiddet ve azameti ile kurmuştur.

Krusçef'in şahsına gelince, bu zat, Sovyet rejminin tam bir mahsulü olup gaddarlık ve iki yüzlülük bakımından Stalini hatırlatan birçok taraflara malik bulunmaktadır. Krusçef'in şahsiyeti kendisinin istikbale muzaf hareketleinde hiçbir hayale kapılmamayı emretmektedir.

mize müracaat ederek Arnavutluk ile aramızda siyasi bağların kurulması hususunda tavassut teklif etmekte ve bu bağların kurulmasına intizaren Arnavut menfaatlerinin memleketimizdeki Bulgar temsilcilikleri tarafından korunmasına müsaademizi iltimas eylemektedir. Her iki teklif hususunda da hükümetimizce henüz alınmış bir karar değil ise de temayül bugünkü fiilî durumun muhafaza edilmesine müteveccihdir.

Balkan devletleri ile münasebetlerimizde Romanyaya da bir pay vermek icap eder. Bütün diğer Komünist blokuna mensup memleketler gibi Romanya ile de siyasi iktisadi ve kültürel münasebetlerimiz devam edegelmektedir. Son zamanlarda Roman başvekili tarafından bir Balkan paktına mütedair tekliften ne maksad güdülmüş olduğu üzerinde durmağa değer bir keyfiyettir. Mektubun esas gayesinin Türkiyeyi ve bilhassa Yunanistanı Natodan uzaklaştırmak, şarkî avrupada bitaraf bir bölgenin ihdasına yol açmak, dünya efkârı umumiyenin alakasını Orta Şarktan Balkanlara çekmek olduğu gibi bir takım ihtimaller akla gelebilir ise de, Sovyet telkini ve direktifi ile girilen bir propağanda manevrası olarak mütaale edilen bu tarafımızdan mektuba fazla bir ehemmiyet verdiğimiz yolunda bir intiba yaratmak istenmemekte ve bu hususta azami dikkat gösterilmektedir.

163

Atıf/Cite: Koçak, Z. (2023).
Manastırlı kadınların
kullandıkları ev tekstilleri
(1700-1730). *İctimaiyat*,
Osmanlı'dan Günümüze
Balkanlar Özel Sayısı, ss. 164-
178.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:

23 / 06 / 2023

Kabul / Accepted

13 / 10 / 2023

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1318861](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1318861)

Manastırlı Kadınların Kullandıkları Ev Tekstilleri (1700-1730)

Home Textiles Used by the Women of Manastır (1700-1730)

Zülfıye KOÇAK^a

Öz

Maddi kültür unsurlarından olan ve bir milletin örf ve adetlerinin önemli göstergeleri arasında yer alan ev ve eşya kültürü, tarihsel süreç içerisinde toplumdan topluma değişiklik göstermiştir. Bu yönüyle kadınların evlerde kullandıkları tekstiller ve bunların yapımında kullanılan kumaşlar toplumun sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısını belirlemede etkili olmuştur. Tarihte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Manastır, I. Murat zamanında Osmanlı egemenliğine alınmıştır. 18. Yüzyıla gelindiğinde nüfusun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu şehirde halkın hukuksal sorunlarını çözen Osmanlı kadısı aynı zamanda dava kayıtlarını da tutturmuştu. Şer'iyye Sicilleri adıyla anılan bu kayıtlar, Manastır'ın hukuksal ve sosyal yapısını aydınlatacak bilgilerin yanı sıra ölen kişilerden kalan miras ayrıntıları hakkında da önemli ipuçları sunmaktadırlar. Ölen kişilerin miras paylaşımalarının yer aldığı defterlere; tereke, ya da kassam defterleri denilmektedir. Kadı ve kassamlar tarafından yapılan miras dağılımı, müstakil kassam defterlerine kaydedildiği gibi şer'iyye sicillerine de kaydedilebilirdi. Şer'iyye sicillerine kaydedilen bu türden belgelerde ölen kişinin taşınır-taşınmaz tüm malları, her türlü alacak-verecek ilişkilerine dair bütün bilgiler yer almaktadır. Dolayısıyla bu defterlerden hareketle bir toplumun maddi kültür unsurlarından olan ev tekstilleri hakkında bilgi edinmek mümkündür. Bu çalışmada 1700-1730 yılları arasında Manastır mahkemesinde tutulmuş 14 adet şer'iyye sicil defterlerinde dağınık halde bulunan 98 kadın terekesi incelenmiş ve bunlardan hareketle şehirde kadınlar tarafından kullanılan ev tekstillerinin neler olduğu, hangi malzemelerden yapıldıkları, fiyatları ve bunların kadınların servet ve statülerine göre değişip değişmediği irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Manastır, Şer'iyye Sicilleri, Kadın, Tereke, Tekstil.

Abstract

Home and furniture culture, which is one of the elements of material culture and is among the important indicators of a nation's customs and traditions, has changed from society to society in the historical process. In this respect, the textiles used by women at home and the fabrics used in their production have been effective in determining the socio-economic and socio-cultural structure of the society. Having been home to many civilizations in history, Manastır was conquered Ottoman rule during the reign of Murat I. By the 18th century, the Ottoman qadi, who solved the legal problems of the people in the city where the majority of the population was Muslim, also kept case records. These records, known as Şer'iyye Registers, provide important clues about the legal and social structure of Manastır, as well as the details of the inheritance of deceased people. The registers containing the inheritance shares of the deceased are called tereke or kassam registers. The distribution of inheritance made by the qadi and kassams could be recorded in separate kassam registers as well as in the shar'iyye registers. Such documents recorded in the shar'iyye registers contain all the movable and immovable property of the deceased, as well as all information on all kinds of social relationship. Therefore, it is possible to obtain information about home textiles, one of the material culture elements of a society, from these registers. In this study, 98 women's deceased properties scattered in 14 shar'iyye registers kept in the court of Manastır between 1700-1730 are analyzed and based on these factors, it is examined what kind of home textiles used by women in the city, what materials they were made of, their prices and whether they changed according to the wealth and status of women.

Keywords

Manastır, Şer'iyye Registers, Women, Inheritance, Textiles.

^a Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. Bitlis/Türkiye.

Assoc. Prof. Dr. Bitlis Eren University, Faculty of Science and Arts, Department of History, Bitlis/Türkiye. Email: zkocak@beu.edu.tr,

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

Temel işlevi barınmak olan ev, kişilerin ve ailelerin günlük yaşamlarını sürdürdükleri mahremiyet alanıdır. Ev ve ev eşyalarının birlikte oluşturduğu geleneksel doku ise öncelikle toplumun tarihini ve kültürünü daha sonra yaşam biçimini ve hayata bakışını yansıtan önemli verilerden biridir. Bu veriler aynı zamanda kimliklerin, geleneklerin, inançların ve zevklerin de ifadesidir. Ev ve ev içinde kullanılan tekstiller tarihsel süreçte ait olduğu toplumun kültür ve inanç değerleri, sosyal ve ekonomik yapısı, iklim ve coğrafi etkenleriyle şekillenmiş; tarz, malzeme, kullanım ve süsleme özellikleri açısından çoğalmış ve farklılaşmıştır. Bu gelişip farklılaşan faktörler kültürel yapının gerekliliği olarak zamanla geleneksel özellik kazanmış ve bulunduğu toplumun kültürünü oluşturmuştur. Toplumsal kültürle özdeşleşen ev ve ev tekstilleri bugünün kültürel yapıtaşları ve insanlık tarihinin gelişim belgeleridir.

Şer'iyye sicillerindeki ev satış akitleri Manastır ev mimarisi hakkında ipuçları vermektedir (Manastır Şer'iyye Sicili¹, Numara: 31, Varak: 4, Hüküm: 4; MŞS, 31, vk. 4/4; MŞS, 31, vk. 13/4; MŞS, 33, vk. 4/1; MŞS, 36, vk. 4/1; MŞS, 36, vk. 7/6; MŞS, 38, vk. 7/5; MŞS, 38, vk. 13/4; MŞS, 42, vk. 8/4). Bu sicillerde yer alan bilgiler ışığında evler en az iki veya üç odadan meydana gelmiş ve odalar sofaya açılmıştı. Bilindiği üzere sofa evlerde çok önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Manastır'daki evlerde odaların açıldığı sofalar, aile bireylerinin bir araya geldiği mekânlar olup hayat olarak da adlandırılmaktaydı (Hasol, 1998: 142; Pakalın, 1971: 242). Buradan hareketle hane halkının zamanının büyük bir bölümünün bu alanlarda geçtiğini tahmin etmek zor olmasa gerektir. Yine evlerin önemli bölümlerinden biri de kilerdi. Depolama alanı olarak kullanılan kiler, ambar ve depo ile yemek pişirilen matbahtan oluşmaktaydı. Evin caddeye bakan giriş kapılarında, saman ya da kiremitten çatı ile örtülü sundurma yer almaktaydı (Koçak, 2019: 225). Evin dışına çıkıldığında avlu karşımıza çıkmaktadır. Avluda meyveli-meyvesiz ağaçlar bulunmakta bunun yanı sıra fırın, ahır, kenife (tuvalet), otluhâne, çardak ve su kuyusu gibi farklı birimler de avluda yer almaktaydı. Sicillerin bize verdiği bilgiler, evlerin insanların ihtiyaçlarının neredeyse tamamına cevap verebilecek şekilde inşa edildiklerini göstermektedir.

Şer'iyye sicilleri evlerin mimari özellikleri ve fiziki bileşenleri dışında evlerin içinde kullanılan tekstillerin neler olduğu hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Dolayısıyla bu çalışmada öncelikle kadınların kullandıkları ev tekstilleri tespit edilmeye çalışılmış, ardından bunlar kullanım amaçlarına göre çeşitli kategorilere ayrılarak tanıtılmış, nihayetinde ise dağılımları ile çeşitlilikleri ortaya konulmuştur. Bu tespitlerin yapılabilmesi için öncelikle tereke sahiplerinin servet miktarları hesaplanmıştır. Kadınların servet miktarları, onlardan kalan menkul, gayrimenkul mallar ile alacaklarından oluşan yekûndan ibarettir. Buna göre 98 kadının servet toplamı 2.988.474 akçedir. Terekeler kendi içerisinde zengin, orta halli, fakir şeklinde kategorilere ayrıldığında; 0 ile 10.000 akçe arası serveti olanlar fakir, 10.000 ile 50.000 akçe arası serveti olanlar orta halli, 50.000 akçe ile üzeri serveti olanlar ise zengin kabul edilmiştir. Buna göre kadınların % 44'ü fakir, % 41'i orta halli, % 15'i ise zengin sınıfına dâhildir.

Terekelerde ev tekstilleri; eski ise köhne, yeni ise cedid, daha önce kullanılmış ise müstamel, büyük ise kebir, küçük ise sağir terimleriyle ifade edilmişlerdir.

¹ Bundan sonraki kullanımda Manastır Şer'iyye Sicilleri, MŞS şeklinde kısaltılacak ve defter numarası yazılacak, ardından varak numarası vk. kısaltmasıyla belirtildikten sonra hüküm numarası eklenecektir.

2. Ev Tekstilleri

2.1. İç Döşeme ve Sergi Tekstilleri

Manastır evlerinde kullanılan tekstilleri kendi içinde toplam beş guruba ayırmak mümkündür. Bunun ilki iç döşeme ve sergi tekstilleri olarak ele alınmıştır. Bu duruma göre evlerde kullanılan iç döşeme ve sergiler üretildikleri hammadde ve hammadde kalitesi, kullanım durumları, boyutları ve fiyatlarına göre çeşitlenmektedir. Bu ürünler odaların zeminlerine serilir, sedirlerin üzerine yayılır ve üzerlerine minderler, yastıklar ve diğer eşyalar konurdu (Başol ve Alkoç, 2013: 404). Namaz kılmak için yayılan seccadeler ve sergilerin tamamlayıcısı perdeler de tarafımızdan bu kısımda değerlendirilmiştir.

Evlerin zeminine halı, kaliçe, kilim, keçe, kebe, çul, çultar, hasır ve velense serilmişti. Bunlardan halı; genellikle yünden dokunan, kısa ve sık tüylü, nakışlı havlı bir dokumadır (“Türk Dil Kurumu”, 2022). Altay Dağları eteklerinde Pazırık kurganında bulunan ve Türk düğüm tekniğiyle dokunan halı, sanatının ilk örneklerindedir. Osmanlıda ise Kahire ve Tebriz’in fethi halı sanatında bir dönüm noktasıdır. Zira bundan sonra Osmanlı halıları, Memlûk halılarının teknik, malzeme ve renk etkisinde gelişmiştir (El Sanatları Teknolojisi, Osmanlı Saray Halısı Desenleri, 2012: 1-3). İncelenen sicillerde sadece altı kadın terekesinde kayıtlara geçmesi, halının çok yaygın kullanılmadığını göstermektedir. Emine’nin formu belirtilmeyen 151 akçelik halısı en pahalı (MŞS, 36, vk. 4/3), Ayşe’nin 20 akçelik köhne halısı ise en ucuz halıydı (MŞS, 32, vk. 11/2). Halı sahibi kadınlardan hepsinin birer halısı vardı ve bu kadınlardan biri fakir, diğerleri orta sınıftandı. Görüldüğü gibi sahip oldukları halıların değeri bakımından kadınlar arasında belirgin bir seviye farkı mevcuttu. En zengini ile en fakiri arasında yaklaşık olarak yedi kattan fazla fark olması dikkate değerdir.

Bir tür küçük halı olan kaliçe (Pakalın, 1971: 151), beş kadın terekesinde kayıtlara geçmişti. Fiyatlar kaliçelerin büyüklüğüne/küçüklüğüne, yeniliğine/eskiliğine ve kalitesine göre değişmişti. Sicillerde kaliçelerin ebatları konusunda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Sadece büyük ve küçük olarak bir sınıflandırma söz konusudur. Ancak görüldüğü gibi küçük halı olmalarına rağmen bazı kaliçelerin fiyatı, büyük halı fiyatından daha fazlaydı. Bunda belirleyici olan kaliçenin kalitesiydi. Kaliteyi belirleyen ise dokuma sıklığı, kullanılan iplik ve boyanın çeşidi ve kalitesi gibi unsurlardır. Ne var ki, kaliteye dair sicillerde her hangi bir bilgi yer almamıştır. Bu duruma göre benzer ürünlere, bazı kayıtlarda halı bazılarında kaliçe denmiş olabileceği ihtimali de göz ardı edilemez. Ancak bu konuda kesin bir kanaat belirtmek mümkün görünmemektedir. Kaliçelerin sahipleri ve özelliklerine bakıldığında ise şu hususlar ön plana çıkmaktadır. Ayşe’nin 1.860 akçelik kebir kaliçesi en pahalı (MŞS, 39, vk. 54/3), Fatma’nın 23 akçelik köhne kaliçesi en ucuz kaliçeydi (MŞS, 40, vk. 34/3). Ayşe’nin 400 akçe değerinde bir de sağır kaliçesi vardı. Manastırlı kadınlar içerisinde ikinci zengin olan Safihan’ın ise 440 akçelik bir kebir kaliçesi ve biri 210, diğeri 200 akçelik iki kaliçe seccadesi vardı (MŞS, 42, vk. 32/4). Ayşe ve Safihan dışındaki kadınlar birer kaliçeye sahipti. Kaliçesi olan kadınlardan biri fakir, biri orta, üçü de zengin sınıftandı.

Evlerin iç tekstilleri içinde kilim de önemli yer tutmaktadır. Buna göre halıya nispetle daha yaygın kullanılan ve bir çeşit tüysüz halı olarak tanımlanan kilim (Ögel, 1978: 143), altmış üç terekede kayıtlıdır. Altmış üç kadından yirmi birinin bir, yirmi dokuzunun iki, onunun üç ve üçünün de dört kilimi vardı. Dört kilimi olan kadınlardan ilki, tereke işi 17 Kasım 1707’de görülen

Kadriye'dir (MŞS, 32, vk. 13/1). Kadriye'nin formu belirtilmeyen kilimine 90, alaca kilimine 222, diğer alaca kilimine 81 ve mavi kilimine 112 akçe değer biçilmişti. İkinci kadın, tereke işi 2 Mart 1712'de görülen Sare'ydi (MŞS, 43, vk. 63/2). Sare'nin orta kilimine 3.200, formu belirtilmeyen kilimine 960, iki köhne kiliminden birine 366, diğerine 300 akçe değer yazılmışti. Üçüncü kadın, tereke işi 2 Mayıs 1730'da görülen Emine'dir (MŞS, 43, vk. 11/1). Emine'nin formu belirtilmeyen kilimine 111, cedid kilimine 160 ve iki köhne kiliminden birine 4, diğerine 56 akçe değer yazılmışti. Kilim sahibi kadınlardan sadece dördü zengin, diğerleri orta ve fakir sınıftandı. Karma renklerden oluşan alaca (Pakalın, 1971: 44), kilimlerde en çok tercih edilen renkti. Alaca dışında kırmızı, mavi, sarı ve siyah olanları da vardı. Kilim fiyatları kilimin yeniliğine, eskiliğine, kullanım amacına ve rengine göre değişiklik göstermişti. Buna göre Sare'nin 3.200 akçe değerindeki orta kilimi en pahalı (MŞS, 43, vk. 63/2), Hatice ile Emine'nin 4 akçe değerindeki köhne kilimleri en ucuz kilimlerdi (MŞS, 42, vk. 24/4; MŞS, 43, vk. 11/1). Kıvrımlı-dalgalı anlamına gelen ferferi kilim de yalnızca Kadriye'nin terekesinde 60 akçe değeriyle kayıtlıdır (MŞS, 35, vk. 3/2). Hatice'nin 350 akçe değerindeki kapı kilimi ise bu alandaki tek örnektir (MŞS, 31, vk. 5/2).

Başka bir ev tekstili zemin sergisi olarak kullanılan keçeydi. Keçe, yün veya kılın ısıtılıp dövülmesiyle yapılan kaba kumaştı (Koçu, 1969: 152). On iki kadın terekesinde kayıtlara geçen keçe serildiği yere göre; orta keçe, yan keçe olarak sınıflandırılmış ve Selanik keçeleri tercih edilmişti (MŞS, 42, vk. 32/4; MŞS, 42, vk. 39/1). Kullanım amacı, üretim yeri, yeni ve eskiliğine göre değişen fiyatlar 20 ile 1.300 akçe arasındaydı. Kara Debbağ Mahallesinden Fatma'nın müstamel keçesi en pahalı, köhne keçesi de en ucuz keçe olarak kayıtlara geçmişti (MŞS, 37, vk. 15/4). Eyne Bey Mahallesinden Ümmühan da biri 300, diğeri 49 akçe değerinde iki yan keçeye sahipti (MŞS, 32, vk. 2/1). Zengin sınıftan olan bu iki kadın dışındaki diğer kadınların birer keçesi vardı ve dördü orta, altısı zengin sınıftandı.

Yer sergisi kategorisinde yer alan kebe ise keçenin en kalın türü olarak bilinmektedir. Kebe de beş kadın terekesinde kayıtlara geçmiş olup alaca ve beyaz renkleri tercih edilmişti. Kebesi olan kadınlardan üçü bir, biri dört ve biri dokuz kebeye sahipti. Tereke taksim işi 8 Eylül 1729'da yapılan Nedo, dokuz adet kebesiyle dikkat çekmektedir. Nedo'nun, Dimitri'nin zimmetinde 300 akçelik iki, Kamçe'nin zimmetinde 200 akçelik dört kısa kebesi, 15 akçe değerinde bir başka kebesi ve 30 akçe değerinde iki köhne kebesi vardı (MŞS, 42, vk. 30/1). Kara Debbağ Mahallesinden Revane ise ikisi 4, ikisi 1 akçe değerinde dört köhne kebeye sahipti (MŞS, 36, vk. 10/3). En fazla kebesi olan bu iki kadından Nedo fakir, Revane orta sınıfa mensuptu. Fiyatları yeni/eski ve uzun/kısa olmasına göre değişen kebelerin en pahalısı Sare'nin 411 akçelik beyaz kebesi (MŞS, 43, vk. 63/2), en ucuzu Revane'nin 1 akçelik iki köhne kebesiydi (MŞS, 36, vk. 10/3). Kebelerin değerleri arasındaki büyük fark dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu da, tek başına olmasa bile kişilerin refah seviyeleri açısından önemli işaretlerden biri olarak kabul edilebilir.

Yer sergisi kategorisinde çulun keçe ve kebeye göre daha yaygın olduğu görülmektedir. Çul, sergi olarak on dört kadın terekesinde kayıtlıdır. Kadınların dokuzu bir, ikisi iki, ikisi üç, biri de dokuz çula sahipti. Dokuz çulu olan Emine'nin biri 77, biri 72, diğeri 50 akçe değerinde üç beyaz çulu; biri 60, diğeri 20 akçe değerinde formu belirtilmeyen iki çulu; ikisi 21, biri 11, diğeri 10 akçe değerinde dört köhne çulu vardı (MŞS, 39, vk. 61/2). Çullarda renk olarak beyaz, özellik olarak da köhne ve saçaklı olanları fazlaydı. Yeni ve eski olmalarına göre fiyatları değişen çulların 170 akçelik en pahalısı Vasfihan'a (MŞS, 42, vk. 59/4), 10 akçelik en ucuzu ise Fatma'ya aitti. Fatma'nın çulunun ucuz olmasının sebebi köhne olmasındandı (MŞS, 37, vk. 15/4). Çulun

yanı sıra aynı yaygı üzerinde simetrik düğüm ve çubuklu ilmek dolama hav tipine sahip çultar ise (Acar ve Tosun, 1992: 709), üç kadın terekesinde kayıtlıdır. Kadınlardan Rabiahan'ın çultarına 93 (MŞS, 39, vk. 51/3), Ümmühan'inkine 240 (MŞS, 42, vk. 58/3), Ayşe'nin köhne çultarına ise 280 akçe değer biçilmiştir (MŞS, 36, vk. 3/5).

Bunların yanı sıra Manastır evlerinde çok yaygın olmamakla birlikte hasırın da kullanıldığı görülmektedir. Sadece beş terekede kayıtlı olması hasırın kullanım alanının sınırlı olduğunu göstermektedir. Hasır, daha ziyade halı ve kilimlerin altına serilirdi (Demirel, Tuş ve Gürbüz, 1992: 709). Dolayısıyla halı veya kilimle birlikte hasır kullanımı çok yaygın değildi. Sicillerdeki bilgilere göre Kara Debbağ Mahallesinden Kadriye, on hasıra sahip olmakla dikkat çekerken (MŞS, 37, vk. 12/1), iki kadının iki, iki kadının da birer hasırı vardı. Hasırların 12 akçe değerindeki en pahalısı Emine'ye (MŞS, 40, vk. 77/3), 0.5 akçe değerindeki en ucuzu ise Revane'ye aitti (MŞS, 36, vk. 10/3). Emine'nin köhne keçesi ile Mısır Hasırına 100 akçe değer yazılmıştı (MŞS, 40, vk. 73/5). Hasır fiyatlarının keçe, kebe ve çul fiyatlarına göre daha düşük olması normal karşılanmalıdır.

Manastır'da en yaygın sergi, sergilerin üzerine serilen ince yünlü dokuma olan velensedir (Demirel, Tuş ve Gürbüz, 1992: 709). Altmış dört kadın terekesinde yer alan velensenin yan, müstamel, köhne ve cedid olanları vardı. Velensede en baskın renk beyaz olmakla birlikte kırmızı, siyah, mavi, sarı ve samani olanlar da kullanılmaktaydı. Velense sahibi kadınların on yedisinin bir, on sekizinin iki, on beşinin üç, dokuzunun dört, üçünün beş, birinin yedi ve birinin de yediden fazla velensesi vardı (MŞS, 42, vk. 55/4). Velense fiyatları kullanım durumlarına, kullanım amaçlarına ve renklerine göre değişiklik göstermişti. Safihan bint-i Elhac Mehmed Efendi'nin 660 akçelik yan ve sarı velensesi en pahalı (MŞS, 42, vk. 32/4), Rabiahan bint-i Mustafa'nın 2 akçelik köhne velensesi en ucuz velenseydi (MŞS, 42, vk. 55/2). Safihan'ın Rabihan'dan daha pahalı velenseye sahip olması hem serveti hem de statüsüyle ilgiliydi. Zira Safihan'ın serveti 327.910, Rabiahan'ınki 34.062 akçeydi. Safihan'ın babası hem hacı hem efendi, kocası ise ağa unvanına sahipti. Ancak Rabiahan'ın ne babası ne de kocası herhangi bir unvana sahip değildi. Dolayısıyla kullanılan ev tekstillerinin kişilerin servetleri ile doğru orantılı olduğunu söylemek mümkündür.

Halı, kilim, çul gibi sergi malzemelerini ifade etmek için kullanılan döşeme de yirmi üç terekede kayıtlıdır. En pahalı döşeme Sare'nin 183 akçelik köhne döşemesi (MŞS, 43, vk. 63/2), en ucuz döşeme Fatma'nın 17 akçelik dört döşemesiydi (MŞS, 39, vk. 73/2). Başka bir sergi malzemesi de keçi kılından dokunan mutaftı. Mutaftı, Kadriye'nin terekesinde 22 (MŞS, 37, vk. 12/1), Rabiahan'ın terekesinde 14 akçe değeriyle kayıtlıydı (MŞS, 39, vk. 30/1).

Manastır evlerinde yukarıda tanıtılan iç döşemeleri minder, yastık, perde ve seccade gibi diğer döşeme malzemeleri tamamlamaktaydı. Klasik Osmanlı evlerinde günümüz mobilyaları olmadığından onların yerini minder ve yastıklar almıştı. Nitekim terekelerde gerek sayı gerekse çeşit bakımından oldukça fazla olmaları bundan kaynaklıydı. Manastır'da sergilerin üzerine minderler konur, yaslanmak için de yastıklardan yararlanılırdı. Üzerine oturulmak için ot, pamuk ve yün doldurulan minder (Pakalın, 1971: 536), otuz beş kadın terekesinde kayıtlıdır. Minder sahibi kadınlardan on altısının bir, on dördünün iki, birinin üç, ikisinin dört, birinin dokuz ve birinin de on iki minderi vardı. Beledi, bez, çûb ve köhneleri bulunan minderlerde beyaz renk öne çıkmıştı. Minder fiyatları yapıldıkları kumaş ve kullanım durumlarına göre 1.245 akçe ile 9 akçe arasında değişmişti. Buna göre en yüksek fiyat Fatma'nın formu belirtilmeyen dört minderine, en düşük fiyat Kadriye'nin formu belirtilmeyen minderine verilmişti (MŞS, 32, vk.

13/1). Minder üzerine örtülen mak'ad ise (Pakalın, 1971: 393) yalnızca Rabiahan'ın terekesinde kayıtlıdır (MŞS, 40, vk. 42/4). Babası ağa unvanına sahip Rabiahan'ın iki yemeni ve iki beyaz mak'adına 240'kar akçe değer biçilmişti. Safiye ile Şerife'nin terekelerinde ise ikişer adet minder çarşafı kayıtlıydı (MŞS, 35, vk. 2/5; MŞS, 36, vk. 13/3).

Manastırlı kadınların terekesinde yastık daha yaygın bir şekilde yer almaktadır. Doksan üç kadın terekesinde kayıtlı yastıklar, hem uyku hem de odalarda yaslanmak için kullanılmıştı. İçleri çeşitli malzemelerle doldurulan yastıkların yüzleri kadife, basma, atlas, aba ve bezdendi. En yaygınları pamuklu kalın kumaştan yapılan beledi yastıklardı. Safiyan bint-i El-Hac Mehmed Efendi, 12 adet beledi yastığa sahip olmakla dikkat çekmektedir (MŞS, 42, vk. 32/4). Belediye dışında münakkaş, müstamel, sağır, cedid, köhne, kışlık ve küçük olanlar da vardı. Yastıklarda baskın renk alaca olup beyaz ve sarı olanları da tercih edilmişti. Fiyatları kumaş türüne/kalitesine, yeniliğine/eskiliğine, büyüklüğüne/küçüklüğüne, kullanım amacına ve işlemeli (münakkaş) olup olmamasına göre değişen yastıkların en pahalısı Emine'nin 480 akçelik sarı münakkaş yüz yastığı (MŞS, 40, vk. 73/2), en ucuzu Ayşe'nin 10 akçelik iki alaca yastığıydı (MŞS, 36, vk. 8/7). Yastık sahibi doksan üç kadından on dördünün, ondan fazla yastığı vardı. Bu kadınlardan sekizinin zengin, altısının orta sınıfa mensup olması; kadınların servet miktarlarının arttıkça sahip oldukları yastık sayılarının ve çeşitlerinin de arttığını göstermektedir. Yastık sahibi kadınların on ikisinin yastık yüzü, birinde de yastıklık bezi vardı. Yastık yüzleri beledi, kumaş, münakkaş ve alacaydı. Emine'nin 111 akçelik yastık yüzü en pahalısı (MŞS, 36, vk. 4/3), Ayşe'nin 15 akçelik yastık yüzü ise en ucuzuydu (MŞS, 36, vk. 12/1). Emine'nin de ikisi 80, biri 100 akçe değerinde üç tane yastıklık bezi vardı (MŞS, 39, vk. 2/2). Bu kategoride gerek yastık, gerek yastık yüzü gerekse yastıklık olarak kayıtlı bulunan eşyaların değerleri arasında ciddi bir fark olması gözden kaçmamaktadır.

Evlerde kullanılan seccadeler de terekelere yansımış durumdaydı. Müslümanların namaz vakitlerinde üzerinde namaz kılmak için serdikleri seccadeler otuz sekiz kadın terekesinde kayıtlara geçmişti. Seccade sahibi kadınlardan üçünün iki, diğerlerinin birer seccadesi vardı. Seccadelerin çoğunun formları yazılmamış olsa da kaliçe, halı, müstamel ve köhne olanları belirtilmişti. Bunlar içerisine halı ve kaliçeler diğerlerine göre pahalıydı. Emine bint-i Ahmed Ağa'nın 620 akçelik halı seccadesi en pahalı (MŞS, 40, vk. 73/5), Fatma bint-i Mehmed'in formu belirtilmeyen 3 akçelik seccadesi ise en ucuz seccadeydi (MŞS, 39, vk. 73/2). Emine'nin Fatma'dan pahalı bir seccadeye sahip olması onun servet miktarıyla alakalıydı. Nitekim Emine'nin serveti 123.379, Fatma'nın ise 11.778 akçeydi. Yani Emine Fatma'dan on kat daha zengindi. Üstelik Emine'nin hem babası hem de kocası ağa unvanına sahipken, Fatma bekârdı ve babası herhangi bir unvana sahip değildi. Görüldüğü gibi tereke sahibi kadınların gerek servetleri gerekse sosyal statüleri sahip oldukları mallara da yansımıştı.

Evlerde yaygın kullanılması beklenen ev tekstillerinden olan perde, tereke kayıtlarına göre son derece sınırlı bir kullanıma sahip olmuştu. Birden fazla işlevi olan perdenin son derece sınırlı sayıda kullanılmış olması dikkate değer bulunmuştur. Perde, görüşü, ışığı engellemek, bir şeyi gizlemek veya bir açıklığın önünü kapatmak gibi birçok işe yaramaktaydı. Buna rağmen sadece sekiz terekede kayıtlıdır. Perdelerden üçü ocak, birisi kapı, ikisi köhne ve ikisi de yalnızca perde şeklinde kaydedilmişti. Fatma'nın ocak perdesi 102 (MŞS, 32, vk. 14/1), diğer Fatma'nın 40 (MŞS, 39, vk. 15/5) ve Emine'ninki 20 akçeydi (MŞS, 43, vk. 11/1). Safiyan kapı perdesine sahip tek kadındı ve perdesi 180 akçe değerindeydi (MŞS, 42, vk. 32/4). Fatma'nın perdesi 90 (MŞS, 39, vk. 33/2), diğer Fatma'nın 16 (MŞS, 39, vk. 52/4), Rabiahan'ın köhne perdesi 30 (MŞS, 40,

vk. 42/4), Selimehan'ın köhne perdesi ise 49 akçeydi (MŞS, 42, vk. 8/2). Yine sekiz kayıтта ocak yaşmağı, bir kayıтта da ocak örtüsü olarak geçen eşyanın da ocak perdesiyle aynı görevi gördüğü düşünölmektedir. Ocak yaşmaklarından biri siyah telli, biri hatayi olarak kaydedilmiş, diğerlerinin formları belirtilmemiştir. En pahalısı Safihan'ın 700 akçelik siyah telli ocak yaşmağı iken (MŞS, 42, vk. 32/4), en ucuzu Fatma'nın 28 akçelik ocak yaşmağıydı (MŞS, 42, vk. 39/1). Hatice'nin köhne ocak örtüsü ise 8 akçe değerindeydi (MŞS, 36, vk. 8/6).

2.2. Yatak Tekstilleri

Ev tekstilleri kategorisinde yer alan yatak tekstillerinin vasıfları ve niteliğı hane halkının yaşam standardı ile doğrudan bağlantılıydı. Özellikle yatak takımları bu yönüyle ön plana çıkmaktadır. Her evin zaruri ihtiyaçlarından olan yatak takımları, uyumak için serilir normal zamanlarda toplanarak yüklüklerde muhafaza edilirdi. Böylelikle evin tüm odaları; ihtiyaca göre açılıp yayılan ve toplanan eşyalar sayesinde farklı fonksiyonları yerine getirecek şekilde kullanıma açılırdı (Demirel, Tuş ve Gürbüz, 1992: 710).

İncelenen tereke kayıtları Manastır'da kullanılan yatak tekstilleri döşek, yorgan, çarşaf ve yastık hakkında çeşitli ayrıntılar vermektedir. Tereke kayıtlarının doksanında kayda geçen döşeklerin kadife, aba, beledi, kumaş, kebe, müstamel, cedit ve köhneleri olup beyaz ve alaca renkleri tercih edilmişti. Döşek sahibi kadınların yirmi dördü bir, otuz dördü iki, on beşi üç, yedisi dört, dördü beş, üçü altı, biri yedi, biri sekiz ve biri de on döşeğe sahipti. En fazla döşeğe sahip Safihan bint-i El-Hac Mehmed Efendi'nin 200, 400, 900 ve 1.250 akçelik dört kumaş, 2.400 akçelik altı beledi döşeğı vardı (MŞS, 42, vk. 32/4). Safihan'ın çok sayıda döşeğinin olması 327.910 akçe servetiyle şehirde ikinci zengin kadın olmasıyla alakalıydı. Safihan'ın bu serveti edinmesinde kocasının zaim, babasının ağa unvanına sahip olması etkili olmuştu. Döşek fiyatları yapıldıkları kumaş türü/kalitesi ve kullanım durumlarına göre 1.400 akçe ile 21 akçe arasında değişmişti. Terekelerde en yüksek fiyat Hatice'nin kadife döşeğine (MŞS, 31, vk. 5/2), en düşük fiyat Saliha'nın köhne döşeğine verilmişti (MŞS, 40, vk. 33/3). Döşeğı olan kadınlar içerisinde on üçünün döşek yüzü vardı. Döşek yüzleri çoğunlukla beledi ve kumaş olup beyaz ve alaca renkteydi. Fiyatları ise 505 akçe ile 59 akçe arasında değişmekteydi. Döşek yüzlerinden hiçbirinin köhne kaydedilmemesi kadınların servet miktarının, onların hayat standartlarını ne oranda etkilediğini gözler önüne sermektedir.

Yatak tekstilleri içinde icra ettiğı fonksiyon bakımından yorgan kayda değerdir. Yorgan, doksan kadın terekesinde kayıtlara geçmişti. Atlas, beledi, yemeni, kundak, dolama, seraser, hare, hatayi, mahfes/mafes, cedit, köhne ve münakkaşları bulunan yorganlarda al ve yeşil renk tercih edilmişti. Yorgan sahibi kadınların on altısının bir, otuz dördünün iki, on altısının üç, on dördünün dört, sekizinin beş, birinin altı ve birinin de yedi yorganı vardı. Beş ve beşten fazla yorgan sahibi kadınların yarısı zengin sınıftandı. Kumaş cinsine/kalitesine ve kullanım durumuna göre fiyatları değişen yorganlardan 3.100 akçelik en pahalısı Safihan'ın seraser yorganı (MŞS, 42, vk. 32/4), 8 akçelik en ucuzu ise Ümmühan'ın köhne yorganıydı (MŞS, 40, vk. 76/2). Yorgan sahibi üç kadının da yorgan başı vardı. Fiyatları 150 akçe ile 840 akçe arasında değişen dört yorgan başından en pahalı olan ikisi münakkaştı (MŞS, 35, vk. 2/5; MŞS, 40, vk. 42/4). Emine bint-i Ahmed Ağa'nın 160 akçelik yorgan çarşafı türünün tek örneğıydi (MŞS, 40, vk. 73/5).

Yatak takımları arasında yer alan çarşaf; münakkaş, alaca, sandal, köhne, döşek çarşafı, minder çarşafı ve yorgan çarşafı çeşitleriyle yetmiş beş terekede kayda geçmişti. Çarşaflarda öne çıkan renk beyaz olsa da alaca ve kırmızı olanlar da vardı. Çarşaf sahibi kadınların yirmi

dördünün bir, on yedisinin iki, on dördünün üç, sekizinin dört, altısının beş, ikisinin altı, birinin yedi, ikisinin sekiz ve birinin de dokuz çarşafı vardı. Çarşaf fiyatları dikildikleri kumaşın türüne/kalitesine, yeniliği/eskiliğine ve kullanım amacına göre 1.260 akçe ile 2 akçe aralığında değişmişti. Safiye'nin münakkaş sandal çarşafı en pahalı (MŞS, 42, vk. 32/4), Saliha'nın köhne çarşafı en ucuz çarşaftı (MŞS, 40, vk. 33/3). Bunların dışında hiç çarşafı olmayan Hatice Hatun'un 160 akçe değerinde iki çarşaflık bezi (MŞS, 42, vk. 66/3), beş çarşaf sahibi Ümmühan'ın 40 akçe değerinde bir çarşaf yüzü vardı (MŞS, 32, vk. 2/1). Terekesinde beş ve beşten fazla çarşafı olan on bir kadının yedisi zengin, üçü orta, biri fakir sınıftandı.

Doksan üç kadın terekesinde yer alan yastıklar hem uyku hem de odalarda yaslanmak için kullanılmıştı. Bir önceki bölümde ayrıntılı olarak anlatılan yastıklardan yüz yastıklarının, isimlerinden dolayı uyku için kullanıldıklarını düşünmekteyiz. Yastık sahibi doksan üç kadından yirmi ikisinin terekesinde yüz yastığı kayıtlıdır. Bu kadınlardan on üçünün bir, dördünün iki, üçünün üç ve ikisinin de dört yüz yastığı vardı. Çeşit olarak münakkaş ve telli, renk olarak da sarı kayıtlara geçmişti. Yüz yastıklarının 480 akçelik en pahalısı Emine'ye (MŞS, 40, vk. 73/2), 11 akçelik en ucuzu ise diğer Emine'ye aitti (MŞS, 36, vk. 4/3).

2.3. Mutfak ve Temizlik Tekstilleri

Terekelerde mutfak, sofraya ve temizlik için kullanılan tekstiller de kayıtlara geçmişti. Bu eşyalar peşkir, sofraya bezi, makrame, havlu, yağlık, peştamal ve hamam rahtıdır.

Çoğunlukla pamuktan dokunan, yemek yerken dizlerin üstüne örtülen ya da el kuruturken kullanılan ince havlu olan peşkir, yirmi beş kadın terekesinde kayıtlıydı. Peşkir sahibi kadınlardan yirmisinin bir, dördünün iki ve birinin de üç peşkiri vardı. Malkara, sofraya, harir, alaca, su, gülâb ve köhne türleri olan peşkirlerde beyaz renk hâkimdi. Fiyatları kullanım durumu, kullanım amacı ve boyutlarına göre değişen peşkirlerden Emine'nin 273 akçelik beyaz su peşkiri en pahalı (MŞS, 40, vk. 73/5), Hatice'nin 6 akçelik köhne peşkiri en ucuz peşkir olarak kaydedilmişti (MŞS, 36, vk. 8/2).

Kullanım alanı peşkire benzemekle birlikte farklı amaçlarla kullanılan havlu, terekelerde ciddi bir yekûn tutmaktan uzaktır. Nitekim daha ziyade el kurutmak için kullanılan havlu sadece yedi terekede kayıtlıdır. Havlu sahibi kadınlardan ikisinin iki, diğerlerinin bir havlusunu vardı. Bir kayıttaki köhne (MŞS, 39, vk. 51/4), birinde sadece havlu (MŞS, 43, vk. 63/2), diğerlerinin hepsinde havlu makrame şeklinde kaydedilen havluların 117 akçe değerindeki en pahalısı Sare'ye (MŞS, 43, vk. 63/2), 15 akçe değerindeki en ucuzları ise Şerife ve Ayşe'ye aitti (MŞS, 33, vk. 3/2; MŞS, 39, vk. 54/3).

Makramenin ise daha yaygın kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere makrame kenarı işlemeli havlu, destimal, peşkir gibi eşyalar için kullanılan bir isimdir. Bu temizlik tekstilinin elli sekiz terekede kayıtlara geçtiği tespit edilmiştir. Baş ve örtü makramelerin (MŞS, 31, vk. 5/2; MŞS, 39, vk. 126/1; MŞS, 42, vk. 9/6) kadınların yüz ve başlarını kapatmak, orta makramenin ise sergi amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir (MŞS, 36, vk. 8/7; MŞS, 36, vk. 9/3; MŞS, 36, vk. 12/1). Bunların dışında şerbet, kenef, abdest, avret, havlu, sağır, münakkaş ve köhne yazılanlar, kullanım amacına ve durumlarına göre adlandırılmıştı. Makrame sahibi kadınlardan on dokuzunun bir, on ikisinin iki, yedisinin üç, dördünün dört, birinin beş, üçünün altı, birinin yedi, ikisinin dokuz, birinin on, birinin on üç, ikisinin on yedi, birinin on sekiz, ikisinin on dokuz, birinin yirmi üç, birinin de elli üç makramesi vardı. Elli üç makramesi olan Safiye'nin, elli iki münakkaş, bir de formu belirtilmeyen makramesi mevcuttu (MŞS, 35, vk. 2/5). Sare 363 akçelik en pahalı

makrameye (MŞS, 43, vk. 63/3), Ayşe, Revane ve Gülistan ise 2'şer akçe değerindeki en ucuz makramelere sahipti (MŞS, 32, vk. 11/2; MŞS, 36, vk. 10/3; MŞS, 42, vk. 29/2). Makramelerde al ve kırmızı renkler baskın olup (MŞS, 32, vk. 14/1; MŞS, 36, vk. 4/3), Kırım makrameleri revaçtaydı (MŞS, 36, vk. 8/7; MŞS, 36, vk. 9/3; MŞS, 40, vk. 73/1). Makrame sahibi dört kadının makramelik bezi (MŞS, 36, vk. 8/2; MŞS, 40, vk. 75/4; MŞS, 42, vk. 27/1; MŞS, 42, vk. 41/6), birinin de makrame astarı vardı (MŞS, 33, vk. 3/2). Sicillerden anlaşıldığı kadarıyla makrame, kadınların oldukça ilgisini çekmekteydi.

Evlerde sıklıkla kullanılan sofraya bezlerinin o günün Manastırı'nda sadece altı terekede yer almış olması dikkate değerdir. Bu da yemek yenildiğinde sofraya bezi kullanımının yaygın olmadığına işaret etmektedir. Oysa sofraya bezi yemek esnasında sergilerin temizliğini korumak için de kullanılan bir mutfak tekstiliydi. Sofraya bezi, incelenen altı kadın terekesinde mevcuttu. Bu kadınların hepsinin birer sofraya bezi vardı. Bezlerden üçü münakkaş, biri kırmızı, diğer ikisinin formu belirtilmemişti. Emine'nin 360 akçelik münakkaş sofraya bezi en pahalı (MŞS, 40, vk. 73/5), Hatice'nin 93 akçelik kırmızı sofraya bezi en ucuz sofraya beziydi (MŞS, 40, vk. 78/1).

Sırma işlemeli, büyük mendil demek olan yağlık ("Türk Dil Kurumu", 2022), iki kadın terekesinde kayıtlıdır. Bu kadınlardan Şerife 200 akçe değerinde dokuz münakkaş (MŞS, 40, vk. 75/4), Hatice ise 126 akçe değerinde altı münakkaş yağlığa sahipti (MŞS, 40, vk. 78/1).

Hamamlarda örtünmek ve iş yaparken giysi temizliğini korumak için bele bağlanan ince dokuma olan peştamal ise ("Türk Dil Kurumu", 2022), otuz dokuz kadın terekesinde kayıtlara geçmişti. Bu kadınlardan üçünün iki, diğerlerinin birer peştamalı vardı (MŞS, 36, vk. 8/2). Peştamallardan köhne ve cedid olanlar belirtilmiş, siyah, kırmızı ve al renkler ön plana çıkmıştı. Peştamalların 420 akçelik en pahalısı Safiyan'a (MŞS, 42, vk. 32/4), 3 akçelik en ucuzu Hatice'ye aitti. Hatice'nin bu köhne peştamalinin yanında 59 akçe değerinde bir de cedid peştamalı vardı. Hamam eşyaları çoğunlukla tek tek fiyatlandırılrsa da peştamal, havlu, kese ve benzeri şeyleri içeren hamam rahtı (Pakalın, 1971: 718), bazen ayrı yazılmıştı. Yedi terekede kayıtlara geçen hamam rahtının 600 akçe değerindeki en pahalısına Safiye (MŞS, 32, vk. 2/5), 61 akçe değerindeki en ucuzuna Rabiahan sahipti (MŞS, 39, vk. 30/1). Fiyat farkı Safiye'ninkinin mükemmel, Rabiahan'inkinin köhneliğinden kaynaklıydı. Hamam rahtı dışında iki kadın terekesinde hamam döşemesi (MŞS, 36, vk. 13/1; MŞS, 37, vk. 12/1), bir kadın terekesinde hamam bohçası (MŞS, 32, vk. 2/1) ve bir kadın terekesinde de hamam rahtı bohçası kayıtlara geçmişti (MŞS, 40, vk. 42/4). Rabiahan bint-i Abdi Ağa'nın 1.200 akçelik hamam rahtı bohçası, en pahalı hamam rahtından iki kat daha pahalıydı. Bu derece pahalı bir bohçaya sahip olması onun zengin sınıfından olup babasının ağa unvanına sahip olmasından kaynaklıydı.

2.4. Kumaşlar

Tereke kayıtlarında çoğunlukla giyim-kuşam ve ev içinde kullanılan çeşitli tekstil eşyalarıyla anılan kumaşlar, bazen de ham şekilde kaydedilmişlerdi. Giysi ve eşyalarla anılmayıp terekelerde geçen bu kumaşları yünlü, ipekli ve pamuklu olmak üzere üç grupta tasnif etmek mümkündür.

Yünlü kumaşlar çuka, keçe, kebe, şal ve sof idi. Bunlar eşya ve giysilerle anıldıklarından konumuz dışındadırlar. Ancak Nedo adlı Nasraniyenin terekesinde 15 zirâ' (0.680m) (İnalçık, 2011: 254), 120 akçe değerinde kaba ve dayanıklı bir çeşit yün kumaş olan şayak ile Fatma'nın terekesinde 55 akçe değerinde yer alan bir çuval içerisindeki yün, ham şekilde kaydedilmişti (MŞS, 40, vk. 30/1; MŞS, 39, vk. 52/4).

Kumaşlar kategorisinde ilk olarak ipekli kumaşlar yer almaktadır. Kayıtlarda ipek, sade, hatayi, atlas, darayi ve bürümcük şeklinde yazılmıştır. İpek, yirmi kadın terekesinde elvan, sade, boyalı, mahlût, müstamel türleri ve beyaz, alaca renkleriyle kayıtlıdır. İpek fiyatları kullanılan arşun (0.680m), dirhem (3.207 g), zirâ' (0.680m) ve çile (bir pastav içindeki onluk paket) gibi ölçülere (İnalçık, 2011: 248-254) ve ipeğin türü ile kalitesine göre 10 ila 375 akçe arasında değişmekteydi. Buna göre Rabiahan'ın boyalı ipeği en pahalı (MŞS, 42, vk. 55/2), Mülayim'in formu belirtilmeyen ipeği en ucuz ipekti (MŞS, 39, vk. 7/3). Düz kadife olan sade (Şimşek, 2013: 55), elli bir terekede; beyaz, alaca, Şam Alacası, köhne, yeşil çeşitleriyle kayıtlıdır. 400 akçe değerindeki en pahalısı Fatma bint-i Hüseyin'e (MŞS, 37, vk. 15/4), 10 akçe değerindeki en ucuzu Gülistan bint-i Abdullah'a aitti (MŞS, 42, vk. 29/2). Fatma'nın sadesinin Gülistan'inkinden pahalı olması Gülistan'inkinin köhne olmasından kaynaklı olsa da Fatma'nın servet miktarının Gülistan'inkinden yirmi bir kat fazla olması da durumu ciddi şekilde etkilemiş olmalıydı. İnce ipek ve kılbadanla dokunmuş sert bir kumaş olan hatayi (Tez, 2009: 16) ise dört kadın terekesinde münakkaş, müstamel, beyaz ve sade olarak yer almıştı. 1.250 akçelik en pahalısı Safihan'ın bir top hatayisi (MŞS, 42, vk. 32/4), 400 akçelik en ucuzu Şerife'nin müstamel sade hatayisiydi (MŞS, 40, vk. 75/4). İran'da dokunan bir ipekli kumaş olan darayi de üç kadın terekesinde kayıtlara geçmişti. Bu kadınlardan Hatice'nin darayisi 20 (MŞS, 31, vk. 5/2), Ayşe'nin bir kıta darayisi 51 (MŞS, 36, vk. 8/7) ve diğer Hatice'nin bir parça darayisi 57 akçeydi (MŞS, 40, vk. 78/1). Üzerinde hiçbir tezyinî motif bulunmayan atlas (Koçu, 1969: 17-18) da on kadın terekesinde yeşil, sarı, kırmızı, al, samani ve gül pembe renkleriyle yer almıştı. En pahalısı Safiye'nin 800 akçelik gül pembe atlası (MŞS, 35, vk. 2/5), en ucuzu Ayşe'nin 280 akçelik sarı atlasıydı (MŞS, 39, vk. 54/3). Atlası olan kadınların dördü zengin, üçü orta sınıfa mensuptu. Ham ipeğe az miktarda keten ipliği katılarak dokunan bürümcük (Koçu, 1969: 48), çoğunlukla giysilerle anılmış olsa da Şerife'nin terekesinde 101 akçe değeriyle yer almıştı (MŞS, 33, vk. 3/2). Kıymetli kumaşlar arasında yer alan atlasın fakir kadınların terekesinde yer almamış olması anlaşılır bir durum olmalıdır.

Terekelerde çok sayıda pamuklu kumaş çeşidi kayıtlıdır. Bunlar penbe, bogasi, kutni, alaca, çitari, bez, astar ve sandaldı. Kayıtlara *penbe bez* olarak geçen kumaş yedi terekede kayıtlıdır. Zirâ', dirhem ve kıyye² olarak fiyatlandırılan bu türden bez fiyatları, 152 akçe ile 12 akçe arasında değişiklik göstermiş, beyaz, kırmızı ve firuzi renkleri tercih edilmişti. Günümüz Amerikan bezine benzeyen ve kaput bezini andıran bogasi (Salman, 2004: 21), Zeliha ve Kadriye'nin terekelerinde kayda geçmişti. Zeliha'nın bir adet bogasi parçasına 25 (MŞS, 42, vk. 41/6), Kadriye'nin bez ve bogasi parçalarına 13 akçe değer yazılmıştı (MŞS, 42, vk. 51/2). Çözücü ipek, atkısı pamuk ve ipek olan kutnî (Tezcan, 1993: 29), yalnızca Vasfihan'ın terekesinde bir kutnî sade 420 akçe şeklinde kayıtlıdır (MŞS, 42, vk. 59/4). Pamuklu ve ipekli de dokunabilen alaca da beş kadın terekesinde top ve adet olarak yer almıştı (MŞS, 33, vk. 3/2; MŞS, 39, vk. 54/3). Manastır'da Şam ve Mısır alacaları meşhurdu (MŞS, 36, vk. 2/2; MŞS, 42, vk. 51/2). Nitekim Osmanlı padişahlarından III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın eşyaları arasında da bir Şam Alacası bulunmaktaydı (Oğuz, 2018: 244). Üçü pamuk ipliğinden biri ipekten dokunan çitari (Pakalın, 1971: 379) Safihan'ın terekesinde *alaca çitari bir top 550 akçe* şeklinde geçmektedir (MŞS, 42, vk. 32/4). Pamuklu kumaşlardan en yaygın kullanılan bez, yirmi dokuz kadın terekesinde kayıtlıdır. Genellikle top, bazen de zirâ' ile fiyatlandırılan bezin; bürümcük, penbe, kadife, kendir, çûb türleri ile beyaz, alaca, kırmızı renkleri vardı. Terekesinde beşten

² Okka ile aynı anlama gelip 400 dirheme eşittir (Bkz. Kallek, 2007: 338).

fazla bez bulunan beş kadından biri fakir, diğerleri orta sınıftandı. Bezler bazen yastıklık, uçkurluk, gömleklik, makramelik ve çarşaflık şeklinde kullanım amaçlarına göre de sınıflandırılmıştı. Kumaş türü ve dokuması, boy ve en ölçüleri ile kullanım durumlarına göre fiyatları değişen bezlerin en pahalısı Şerife'ye (MŞS, 33, vk. 3/2), en ucuzu İsmihan'a aitti (MŞS, 36, vk. 9/3). Şerife'nin bir top bezine 345, İsmihan'ın bir kıta bezine 3 akçe değer biçilmişti. Bunlar arasındaki fiyat farkı muhtemelen dokuma sıklığından ve ölçülerinden kaynaklanmaktaydı. Zira bir top bez ortalama 13m iken (İnalçık, 2011: 254), bir kıta bez değişik ölçülerde olabilmekteydi. Bezin seyrek dokunmuş türü olan astar da Serife'nin terekesinde altı adet ve 410 akçe değeriyle makrame astar (MŞS, 33, vk. 3/2) ve Kadriye'nin terekesinde 24 akçe değeriyle bir astar olarak kayda geçmişti (MŞS, 42, vk. 51/2). Kayıtlara geçen diğer bir pamuk-ipek karışımı kumaş ise sandaldı (Koçu, 1969: 204). Şerife'nin terekesindeki alaca sandal 200 (MŞS, 31, vk. 7/3), Emine'nin terekesindeki 2 zirâ' sandal 243 ve iki sandal parçası 161 akçeydi (MŞS, 43, vk. 11/1).

Kadın terekelerindeki hare, keten ve pareli toptan da bahsetmek gerekir. Üzerinde dalgalı çizgiler bulunan hare (Oğuz, 2011: 110), beş kadın terekesinde; telli, harir, müstamel ve al çeşitleriyle kayıtlıdır. Safiye'nin bir top al telli haresi 800 akçe değeriyle en pahalı (MŞS, 42, vk. 32/4), Fatma'nın formu belirtilmeyen haresi 80 akçe değeriyle en ucuz hareydi (MŞS, 39, vk. 15/5). Keten bitkisinin liflerinden dokunan keten de dört kadın terekesinde formu belirtilmeden kaydedilmişti. Ayşe'nin bir kıyye ketenine 9 (MŞS, 38, vk. 4/6), Raziye'nin 3 kıyye ketenine 21 akçe değer yazılmıştı (MŞS, 40, vk. 52/2). Pareli top şeklinde tanımlanan kumaş da yalnızca Safihan'ın terekesinde yarım topu 160 akçe değeriyle kayıtlıdır (MŞS, 42, vk. 32/4).

2.5. Diğerleri

Bu kısımda ev tekstillerinden olan ancak herhangi bir kategoriye dâhil edilmeyen çuval, heybe, kese, çadır/çerge, bohça ve iplikten bahsedilecektir. Büyük torba olan çuval, on bir kadın terekesinde kayıtlara geçmişti. Çuvallardan sekizi köhne olarak yazılmış, diğerlerinin formlarına dair bir açıklama yapılmamıştır. Çuvalların en pahalısı Hatice'nin 121 akçelik formu belirtilmeyen çuvalı (MŞS, 36, vk. 2/2), en ucuzu ise diğer Hatice'nin 2 akçelik köhne çuvalıydı (MŞS, 42, vk. 24/4).

Binek hayvanlarının eyeri üzerine geçirilen veya omuzda taşınan, kilim veya halıdan yapılmış iki gözlü torba olan heybe ("Türk Dil Kurumu", 2022), iki terekede formu belirtilmeden biri 136 (MŞS, 39, vk. 54/3), diğeri 26 akçe değeriyle kayda geçmişti (MŞS, 43, vk. 11/1).

İçine para ve küçük eşyalar konulan, kumaştan veya örgüden yapılan küçük torba olan kese de Revane ile Hatice'nin terekelerinde kayda geçmişti (MŞS, 36, vk. 10/; MŞS, 42, vk. 55/4). Revane'nin kesesine 1, Hatice'ninkine 40 akçe değer biçilmişti. Hatice'nin kesesinin pahalı olması atlastan yapılmış olmasıyla alakalıydı.

Sık dokunmuş kalın bezden yapılan ve taşınabilir barınak olan çadır/çerge ("Türk Dil Kurumu", 2022) de üç kadın terekesinde kayıtlıydı. Bunlardan Hatice'nin köhne çergesine 90 (MŞS, 39, vk. 75/1), Revane'nin alaca çergesine 18 ve Kadriye'nin çadırına 100 akçe değer yazılmıştı (MŞS, 36, vk. 10/3; MŞS, 32, vk. 13/1).

Sıkça rastlanan bir diğer tekstil ürünü, her türlü eşyanın muhafaza edildiği bohçalardır. Elli iki terekede kayda geçen bohçalar alaca, darayı, hatayı, bez, mahfes, sandal, atlas, basma, yemeni ve hareden dikilmişti. Bohçaların münakkaş, telli, mantari, pareli ve parçalı çeşitleri olup al, alaca, beyaz, kırmızı ve mor renkleri tercih edilmişti. 1.200 akçe değerindeki en pahalı bohça

Rabiahhan'a (MŞS, 40, vk. 42/4), 5 akçe değerindeki en ucuzu Şerife'ye aitti (MŞS, 40, vk. 75/4). Şerife'nin bohçasının Rabiahhan'inkinden ucuz olması köhneliğinden kaynaklıydı.

Dokuma maddelerinin liflerinden yapılan ve ekseriyetle dikiş amaçlı kullanılan iplik ise yirmi dört kadın terekesinde kayıtlara geçmişti. İplikler zirâ', kıyye ve arşun birimleriyle kaydedilmiş, beyaz, kırmızı, mavi, pembe renkler öne çıkmış, pamuk ve keten olanlar belirtilmişti. İmal edildikleri hammadde türü ve ölçülerine göre fiyatları değişen ipliğin en pahalısı 404 akçe değerindeki 52 arşun iplik (MŞS, 36, vk. 12/1), en ucuzu 10 akçe değerindeki mavi ve beyaz ipliklerdi (MŞS, 31, vk. 7/2).

3. Sonuç

Bu çalışmada 1700-1730 yılları arasında Manastırlı kadınların gündelik hayatlarında kullandıkları tekstil ürünlerine dair bazı tespitler yapılmıştır. Buna göre Manastırlı kadınlar ev içi döşemelerde en fazla sırasıyla velense, kilim, çul, keçe, halı, kaliçe, kebe, hasır ve mutaf kullanmışlardı. İç döşemelerin tamamlayıcısı olan tekstillerden de en fazla yastık ve minder kayıtlara geçmişti. Gece serilip gündüz kaldırılan yatak takımlarından en fazla döşek, yorgan ve yüz yastığı kullanılmıştı. Bu gurup içerisinde değerlendirilen çarşafklar da döşek, yorgan ve minder çarşafkları olarak farklı amaçlar için kullanılmıştı. Mutfak ve temizlik tekstillerinde makrame ilk sırada gelmektedir. Makrameler de kendi içerisinde şerbet, kenef, abdest ve avret makramesi olarak çeşitli guruplara ayrılmaktadır. Makrameden sonra sırasıyla en fazla peştamal, havlu, sofrta bezi ve peşkir kullanılmıştı. Bunların dışında yaygın olmamakla birlikte hamam rahtı ve yağlık da kullanılmıştı. Terekelerde yünlü kumaşlardan sadece şayak kayıtlara geçerken, ipekli kumaşlardan en çok sırasıyla; sade, ipek, atlas, hatayi, darayi ve bürümcük, pamuklu kumaşlardan en çok sırasıyla; bez, penbe bez, alaca, astar, sandal, kutni ve çitari kayıtlara geçmişti. Yine sırasıyla en fazla adı geçen bohça, iplik, çuval ve kese de diğer tekstil ürünleriydi.

Terekelerde tespit edilen ev tekstil ürünlerinin hemen hemen hepsinde bir standartlaşma söz konusudur. Ürünlerdeki farklılaşma kendisini kumaş türü ve kalitesinde, işçilikte, süslemelerde ve kullanım durumunda göstermişti. Servet miktarı fazla olan kadınlar, servet miktarı az olan kadınlardan daha kaliteli kumaşlardan yapıma, işçilik değeri daha yüksek, süslemeli ve nakışlı tekstil ürünleri kullanmışlar böylece zenginlik ve zarafetlerini sergileme fırsatı bulmuşlardı. Servet miktarı fazla olan kadınların terekelerinde yeni tekstil ürünleri çoğunlukta iken, servet miktarı az olanların eski tekstilleri daha fazlaydı. Yine servet miktarı yüksek olan kadınlar değişik kumaş ve renkte aynı türden birden fazla ürüne sahipken, servet miktarı düşük olanların böyle imkânları yoktu. Kadınların büyük kısmı ev tekstillerinde beyaz ve alaca rengi tercih etmişlerse de yeşil, sarı, mavi, gül pembe, firuze ve pembe olanları da vardı.

Kadınların evlerinde kullandıkları tekstil malzemeleri onların sosyo-ekonomik düzeyini yansıtmakla beraber, onları keskin çizgilerle birbirinden ayırmamıştı. Nitekim ipek, atlas, darayi, seraser gibi özel kumaşlar ile halı ve kaliçe gibi pahalı sergiler hem servet ve statü sahibi kadınların hem de servet ve statü sahibi olmayan kadınların terekelerinde yer almıştı.

Eşleri veya babalarının sosyal statülerinin de kadınların sahip oldukları eşyalar bakımından belirleyici olduğunu tespit etmek mümkündür. Nitekim terekelerde bu durma dair örnekler mevcuttur.

Bu çalışma, Manastırlı kadınların servet ve statü durumlarına göre ev tekstilleri edindiklerini ancak bu tekstillerin onları birbirinden net şekilde ayırmadığını ortaya koymuş ayrıca bu konuya dair yapılan bazı tespitlerin kültür tarihi alanında çalışacak araştırmacılara bir pencere aralayabileceği ümit edilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42 ve 43 Numaralı Manastır Şer'iyye Sicilleri.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Acar, S. ve Tosun, E. (2017). Anadolu Havlı yer yaygılarının yapısal açıdan dünyadaki benzerleriyle birlikte incelenmesi ve bir sınıflandırma önerisi. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 18, 61-73.
- Başol, S. ve Alkoç, Ş. S. (2013). 19. Yüzyıl ortalarında Tokat'ta kullanılan ve tereke belgelerine yansıyan ev eşyaları. *Tokat Sempozyumu Bildiriler I* (s. 391-413) içinde. Tokat, Türkiye: Özyurt Matbaacılık.
- Demirel, Ö., Tuş, M. ve Gürbüz, A. (1992). Osmanlı Anadolu ailesinde ev, eşya ve giyim-kuşam (XVI-XIX yüzyıllar)", *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II* (ss. 705-755). Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- El Sanatları Teknolojisi. (2012). *Osmanlı saray halısı desenleri*. Ankara: MEB Yayınları.
- Hasol, D. (1998). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- İnalçık, H. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Çağ (1300-1600)* (R. Çakır, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kallek, C. (2007). Okka. *DİA*. C. XXXIII, İstanbul: TDV Yayınları, s. 338-339.
- Koçak, Z. (2019). *Manastır'da hukuk ve adalet uygulamaları (1700-1730)*. Ankara: Gece Akademi Yayınları.
- Koçu, R. E. (1969). *Türk giyim kuşam sözlüğü*. İstanbul: Sümerbank Yayınları.
- Oğuz, G. (2011). 61 Numaralı Edirne Şer'iye Siciline göre 17. Yüzyılda Edirneli kadınların giyim kuşam kültürü. *Millî Folklor*, 23 (92), 106-116.
- Oğuz, G. (2018). Bir sultanın giyiminden kesitler: Fatma Sultan. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5 (14), 248-274.
- Ögel, B. (1978). *Türk kültür tarihine giriş III*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1971). *Tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü I, II, III*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Salman, F. (2004). Türk kumaş sanatında görülen geleneksel kumaş çeşitlerimiz. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, (VI), 13-42.
- Şimşek, E. (2013). "On sekizinci yüzyılın başında Trabzon'da giyim-kuşam (1700-1725). *Gümüşhane Üniversitesi Mavi Atlas Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (I), 51-66.
- Tez, Z. (2009). *Tekstil ve giyim kuşamın kültürel tarihi*. İstanbul: Doruk Yayınları.
- Tezcan, H. (1993). *Atlaslar atlası-pamuklu, yün ve ipek kumaş koleksiyonu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2022). Havlı, yağlık, peştamal, heybe, çadır/çerge, *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, <https://sozluk.gov.tr>

Extended Abstract

Introduction

Today, Manastır, which is the second largest city in North Macedonia State and is known as Bitola, was taken under Ottoman rule after 1380 during the reign of Sultan Murad I. The capture of Manastır, on the one hand, strengthened the sovereignty of the Ottoman Empire in the Balkans, and on the other hand, especially during the reign of the Murad II and Mehmed II, the Turkish population increased in a short time and the Turkish urban texture became dominated by the regular and planned resettlement of Turkmen groups from the interior of Anatolia and the Taurus. In fact, by eighteenth century, the population of the city varied between 12.450 and 18.675 and the majority of them were Muslim. It made huge progress in the Ottoman administration, and became one of the region's most advanced military and trading hubs of the day since it was located in junction of Via Egnatia, an east-west trade route stretching from the Aegean to the Adriatic seas, and connecting Rome and Constantinople in the days of the Roman Empire.

After the Ottoman Empire dominated the Manastır, it established the administrative and justice organs there and appointed a kadi (Islamic judges) here to solve the legal problems of the people. While performing their duties, the kadis also wrote down the cases they had heard in the court in books called şer'iye registry books or kadi registry books. The kadi registers that have survived until today are the main reference sources in revealing the political, economic, legal, conventional, and social structure of the Manastır. Likewise, they also contain inheritance (tereke) registries featuring inheritance left behind by deceased persons. They include these persons' movable-immovable properties, receivables and payables, fees paid to the court, and details regarding inheritance distribution. Therefore, these records, which can be evaluated in many ways, also provide rich information about the textile materials used by women at home.

Houses function both as a shelter and private space for people and their families to maintain their day-to-day lives. The traditional texture the house and household goods form is one of the important data that reflects the history and culture of the society and then the lifestyle and view of life. These data also expresses their identities, traditions, beliefs, and pleasures. Cultural and religious values, social and economic structure, climate, and geographical factors of the given society have all shaped homes and their textiles over the course of history. They differ and diversify in terms of style, material, usage, and ornamentation. Such factors have gained a traditional character over time as necessity of the cultural structure of the society, and therefore forms that society's culture. Homes and home textiles identified with social culture are the evolution documents of human history.

Houses in Manastır consisted of at least two or three rooms, a hall into which rooms opened and where family members came together as well as a pantry for storage, a kitchen for preparing meals, and a porch with either a straw or tile roof close to the entrance doors, and facing the street. Moreover, they were surrounded by walls, and had various outbuildings such as ovens, barns, toilets, haystacks, gazebos and water wells -- all located in the courtyard, where one would also find fruit and regular trees. Manastır houses featured physically different components. Women laid velense (a thick woolen blanket covered with a long nap on one side), rugs, haircloth (çul), felts (keçe), carpets, and wicker/ zamarra (kebe)/kaliçe on the floors. They decorated the interior surfaces with other materials such as cushions, pillows, curtains, and prayer rugs, among other things. Cushions and pillows stood in place of modern furniture since they were not present. Cushions (found in thirty five women's inheritance registries) were filled with grass, cotton, and wool and used to sit on. Pillows (recorded in ninety three women's inheritance registries) were used both to sleep on and relax in rooms. Mattresses and duvets which were used for sleeping only and rolled up during the day, were recorded in ninety women's inheritance registries. While sheets was recorded in seventy-five women's tereke registries, pillows were recorded in ninety three women's inheritance registries. "Face pillows" (yüz yastığı) were used for both sleeping and relaxation purposes in the rooms. It was thought that twenty-two of such pillows in records would have been used for sleeping purposes only. While two women's inheritance registries contained sheeting, one woman's inheritance registry contained a sheet cover. Women from Manastır also used textiles such as peşkir (hand towel), tablecloths, macramé, towel, yağlık, loincloth, and hamam rahtı (bath set) for their kitchens, eating linens, and cleaning. Twenty-five women's inheritance registries contained peşkir (used to drape one's knees and dry one's hands while eating), seven women's inheritance registries contained towels (for drying one's hands), fifty-eight women's inheritance registries contained embroidered towels and macramé peşkir, and six women's inheritance registries contained table cloths (for keeping the food on display clean.) Similarly, two women's inheritance registries featured yağlık (large handkerchief serving for similar purposes), thirty-nine women's inheritance registries contained peştamal, (cloths worn around one's waist in Turkish baths or to keep one's clothes clean whilst working), and seven women's inheritance registries contained so-called Turkish bath sets (aka. hamam rahtı) featuring peştamal, havlu, and kese. Beyond the above, women also used textiles such as sacks (çuval), saddlebags (heybe), money bags (kese), tents, cloth bundles (bohça), and yarn for different purposes throughout various parts of their homes. In all textiles used by women for different purposes, they preferred çuka, keçe (a kind of felt), kebe, şal, and sof from woollen fabrics, silk, sade, hatayi, atlas, darayi, and bürümcük from silk fabrics and penbe, bogasi, kutni, alaca, çitari, bez, astar, and sandal from cotton fabrics.

Almost all of the textiles determined in these inheritance records exhibit standardisation. Variation in textiles manifested itself in the type and quality of the fabric used, workmanship, ornamentation, and how they would have been used. Women who were extremely wealthy used textiles made from high quality fabrics, which had higher craft value, and were extensively embroidered - thereby giving them the chance to showcase how rich and classy they were- compared to those who were less well off. Wealthier women also had newer/the latest textiles in their inheritance registries, while their poorer counterparts had older (démodé) ones. Again, richer women's textiles had more than one product of the same type in different fabrics and colours; poorer women, by contrast, did not enjoy such an opportunity. While majority of the women preferred white or multi-colour textiles for their home furnishings, some also had green, yellow, blue, rose, turquoise, and pink ones.

In this study, inheritance records of totally ninety-eight women (including three non-Muslims), which were scattered in the 14 Şer'iyye registry books kept in the court of Manastır between 1700 and 1730, were examined. It was determined that these women used various textiles, served different purposes, in different parts of their homes in their day-to-day lives. Those textiles moreover reflect their socio-economic status, but divide them with clear lines. As a matter of fact, special fabrics such as silk,

atlas, darayi, and seraser, alongside expensive display pieces such as carpets and kaliçe were listed in the inheritances of both women of immense wealth and status, as well as of women lacking either.

Atf/Cite: Ak, M. A. (2023). Rol teorisinin ontolojik güvenlik boyutunun incelenmesi: Vladimir Putin'in Balkanlar Politikası: Sırbistan örneği. *İctimaiyat*, Osmanlı'dan Günümüze Balkanlar Özel Sayısı, ss. 179-199.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:
20 / 06 / 2023

Kabul / Accepted
28 / 09 / 2023

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1317613](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1317613)

Rol teorisinin Ontolojik Güvenlik Boyutunun İncelenmesi: Vladimir Putin'in Balkanlar Politikası: Sırbistan Örneği

Analyzing the ontological security aspect of role theory: Serbia in Vladimir Putin's Balkan Policy

Mehmet Ali AK^a

Öz

Ontolojik Güvenlik iç kaynaklı varlığa dair tüm soyut ifadelerin güvenliğinin sağlanmasını ifade eden alternatif bir güvenlik anlayışıdır. Devletler dış politika davranışlarında benliğin/kimliğin korunmasını çıkar ve rasyonel politikalarından öncelikli algılayabilirler. Kimlik-devlet ilişkisinin bir stratejik amaç için eklemlendiği devletlerde bu durum daha çok gerçekleşmektedir. Rusya kimlik siyasetini bölgesel ve küresel düzlemde uygulamış, anlatılarını ve rutinlerini bu minval üzerinde gerçekleştirmiş bir devlettir. Dolayısıyla, öz/benliğin korunmasını diğer birçok rasyonel hedeflerden daha üstün tutmaktadır. Vladimir Putin, modern Rusya siyasetine eklemlenmiş kimlik siyasetini kişilik özellikleriyle bütünleştirmiş bir liderdir. Rol teorisinde yer alan liderin kimliğinin devlet politikalarına tesir etmesi anlayışı da Putin ve Rusya örneğinde makalede analiz edilmiştir. Sırbistan, Rusya'nın özellikle Putin iktidara geldikten sonra kimlik siyasetini uyguladığı en önemli Balkan devletidir. Slavlık, Ortodoksluk, Tarihi birliktelik, Ortak Stratejik amaçlar, Avrupa-şüphencilik gibi söylemler ile ortak anlatılar ve rutinler oluşturulmuş ontolojik güvenlik Batı bloğuna karşı sağlanmaya çalışılmıştır. Makalede, Putin'in kimlik özellikleri Rusya'nın davranışlarıyla bütünleştiği düşüncesinden hareket ederek, anlatıların liderin oluşturduğu anlayış ile inşa edildiği tezini de savunarak Sırbistan üzerinden bir örnekleme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Ontolojik Güvenlik, Kimlik, Rol Teorisi, Vladimir Putin, Sırbistan

Abstract

Ontological Security is an alternative security understanding that expresses the security of all intangible expressions of internal origin. States may perceive the protection of self/identity as a priority over rational policies in their foreign policy behaviors. This situation is more common in states where the identity-state relationship is articulated for a strategic purpose. Russia is a state that has implemented its identity politics on a regional and global level and has realized its narratives and routines on this basis. Thus, it places self-preservation above most other rational goals. Vladimir Putin is a leader who has integrated identity politics into modern Russian politics with personality traits. The understanding of the influence of the leader's identity on state policies, which is included in the role theory, is also analyzed in the example of Putin and Russia. Serbia is the most important Balkan state in which Russia has implemented identity politics especially after Putin came to power. Common narratives and routines have been created with discourses such as Slavism, Orthodoxy, Historical unity, Common Strategic purposes, Euro-skepticism, and ontological security has been tried to be provided against the Western bloc. In the article, an example has been made through Serbia by defending the thesis that the narratives are built with the understanding created by the leader, acting on the idea that Putin's identity features are integrated with Russia's behaviors.

Keywords

Ontological Security, Identity, Role Theory, Vladimir Putin, Serbia

^a Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü. Bursa/Türkiye. Research Assistant. Bursa Uludağ University, Faculty of Economics and Administrative, Head of International Relations Department. Bursa/Türkiye Email: mehmetaliak@uludag.edu.tr
(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

Rus toplumunda Knezlikten imparatorluk aşamasına kadar liderin etkisi toplumun yapısını değiştirecek ölçüde olmuştur. Örneğin, Vladimir Bizans İmparatorluğu'ndan etkilenerek 10.yüzyılda Ortodoks Hristiyanlığını ilk önce kendi bünyesinde seçmiş daha sonra topluma aktararak Rus toplumunu Hristiyanlaştırmıştır. Diğer taraftan, I. Petro, batı değerlerini kuşatıcı bir şekilde Rus toplumunda sindirmeye çalışmış ve Rus devletini batı tarzı reformlarla imparatorluk aşamasına taşımıştır. Vladimir Lenin, 1917 Bolşevik devrimi ile bir Sovyet sistemi kurarak sosyalist kimlik dönüşümünü bütün topluma benimsetmiştir. Aynı zamanda, Vladimir Putin ile Rus toplumu modern bir niteliğe bürünerek küresel yapıda hem ekonomik hem sosyal hem de geleneksel bakış açılarını bir arada harmanlayarak melez ve dengeli bir yapı oluşturmuştur.

Balkan bölgesi birçok devletin karakteristik özelliklerinden etkilenmiştir. Modern dönemde güç ilişkilerinin en önemli bölgeleri olan Avrupa, Akdeniz ve Batı Asya'nın stratejik olarak merkezi konumunda yer aldığı için devletler bölgeye egemen olmak istemişlerdir. Bu yüzden ki, devletler Balkanlardaki güç mücadelesinden dolayı sürekli bir çatışma haline girmişlerdir. Çünkü Balkanlar semavi dinlerin hepsinin kutsal yapılarının bulunduğu tarihi zenginliklerle dolu çok kimlikli bir karışımdır. O yüzden Balkan toplumları birbirlerine eklenmişlerdir ancak güvenlik politikaları ile kendi kimlik değerlerini milliyetçi ve muhafazakâr bir anlayış ile korumaya çalışmışlardır. Sınırların tam olarak kalıcı bir şekilde belirlenemediği devletlerin komşu devletlerden toprak hakkı iddia etmesi en büyük sorunlardan biridir. Bu yüzden, Balkan toplumları kimlik değerlerine çok bağlı ve muhafaza etmeye yatkın bir özelliğe sahiptirler. Uluslararası sistemde geleneksel olarak aynı kimlik değerlerine sahip toplumlar çoğu zaman birlikte bir küme oluşturur. Bazı değişkenler bu kümelenmeyi dağıtsa bile nihai sonuç sistem düzeyinde değişmemektedir. Balkan devletleri liderden daha çok sistem ideolojilerinin etkisi altında kalmıştır, liderler sadece uluslararası politikaya hakim sistem verilerinin uygulayıcıları olmuşlardır. Toplumunu değiştirecek kadar güçlü liderler gelmişse de etki alanı daha kısa süreli veya nihayetinde sistemle uyumlu olmuştur.

Sovyetler Birliği 25 Aralık 1991 tarihinde dağılmasıyla sosyalist/komünist blok çökmüştür. Bu durum, sadece Sovyetler Birliğini değil etrafındaki bütün ideolojik mirasçıları da etkilemiştir. Bu olayla birlikte, Sovyetler Birliği yıkılarak 15 devlete parçalanmıştır. Devletler bir ideolojinin yıkılması ile birlikte yeni bir kimlik arayışına girmişlerdir. Sovyetlerin ardılı olarak kabul edilen Rusya Federasyonu hangi kimliği benimseyerek yola devam edeceği noktasında karmaşık bir sürece girmiştir. Aynı şekilde Sovyetlerin etkisinde olan Balkan bölgesi de özellikle Yugoslavya federasyonunda hâkim ideoloji olan sosyalist düşünceden sıyrılarak milliyetçi bir tarafa yönelmiştir. Balkan uluslarının milliyetçi politikaları birçok krize ve çatışmaya sebep olmuştur. Her ulus bağımsız ve egemen bir devlet kurma amacıyla milli öz benlik yaratmaya çalışmış ve bunun için savaş ve çatışma süreçlerini göze almıştır. Yugoslavya krizlerinde bağımsızlıklarını kazanan devletler aslında Sırbistan'ın irredantist siyaseti karşısında kendi toplumlarını koruma ve kurtarma amacıyla çatışmalara taraf olmuşlardır. Bu siyaset uluslararası toplum tarafından sindirilmiş olmasına rağmen hala Sırbistan siyasetinde var olan aşırı milliyetçi kanat tarafından savunulmaktadır. Gerek iç siyasetindeki aşırı milliyetçi gruplar ve partiler gerek Sırbistan'ın bölgede güçlü bir devlet olma isteği gerekse Rusya'nın Balkan politikaları Sırbistan'ın tam anlamıyla istikrar kapsamında hareket edeceğine dair şüpheleri beraberinde getirmiştir.

Nitekim Sırp'ların bölgede otoriterleşmesi ve merkezileşmesi bölgenin istikrarı açısından risk oluşturmuştur (Clark, 2008: 3-8).

Sırbistan 2000'li yılların başında demokratik bir dönüşüm içerisine girmiştir. Belli oranda bu dönüşüm ilerlese de sosyal olarak Sırp ulusunun tam anlamıyla dönüşümü içselleştiremediği ve hala uzlaşılabilen gri alanlarda Avrupa kimliğiyle çatışması konuyu tartışılabilir hale getirmiştir. Avrupa şüpheci tarafların ulusal birliktelik ve tarihi ortak olarak algıladığı, Pro-european tarafın ise AB'ye karşı dengeleyici unsur olarak gördüğü Rusya, 2000'li yılların başında kendi kimlik bunalımını henüz aşmaya çalışmaktayken Sırbistan'ın Avrupalılaştırma sürecine engelleyici bir tavır takınmamıştır. Aksine demokrasinin ve liberal politikaların gelişmesi için destek vermiştir (Patalakh, 2018: 497). Aynı zamanda, bu süreçte Rusya, Sırbistan'a ekonomik yatırımlar yaparak hem bölgede Sırbistan'ın güçlenmesini sağlamış hem de doğal gaz ve petrolü Sırbistan üzerinden bölgeye ve Avrupa'ya aktarmıştır. 2008 yılında Kosova'nın tek taraflı bağımsızlığı konusunda Rusya BM Güvenlik Konseyinde ret oyu vererek Sırbistan'ı desteklemiştir. AB'nin Balkan genişlemesi sonucunda Rusya'nın etkinliğinin bölgede azalması üzerine Rusya ortak kimlik politikalarını devreye sokarak başta Sırbistan üzerinden bölgede varlığını sürdürmeye devam etmiştir (Hasa, 2019: 8-9). Bu Makalenin amacı Rusya'nın Vladimir Putin dönemi Sırbistan siyasetinin Balkan bölgesine etkisini ontolojik güvenlik teorisi kullanarak analiz etmektir. Tarihi, kültürel ve geleneksel anlamda ortak kimlik arayışları çerçevesinde benzer anlatılar ve rutinler oluşturan iki ülkenin lider düzeyinde fiziki güvenlikten çok öz/benliğini koruma siyaseti uygulaması teorisinin uygulanabilirliğini desteklemektedir. Vladimir Putin dönemi Rusya'sının kimliğin güvenleştirilmesine dair siyaseti Balkan bölgesindeki en önemli müttefiki olan Sırbistan'ın bölgedeki çatışma süreçleri ile uyumlu hale gelmektedir. Her iki devlette ortak kimlik değerlerini aynı amaç için varoluşsal tehdit olarak algılamaktadır. Bu durum da Rusya ve Sırbistan'ı doğal müttefik yapmaktadır. Liderler daha gelenekselci politikalar izledikçe bu uyum ve işbirliği süreçleri daha da derinleşerek rasyonel politikalara rağmen varlığın kimliğinin korunması anlayışını ön plana çıkarmıştır.

2. Rol Teorisi ve Kimlik

Devletler, tıpkı bireyler gibi kimlik inşa süreçlerinde ontolojik güvenliklerini önemser ve istikrarlı durumlarını sürdürmek için "öz" normlarını korumaya çalışırlar. Her devlet belirli korku nesnelere toplumsal ve politik olarak üretir. Bunun temel nedeni dost ile düşman kavramının bilişsel ayrımı ile belirli anlam sistemlerinin kurulması ve hayatta kalma gerekliliğine dayanan açık sınırların oluşturulmasıdır (Kidd & Teagle, 2012: 7). Giddens'a göre ontolojik güvenlik, hayatta yer alan devamlılık/süreklilik beklentisinin hiç sona ermemesi ve olayların bir düzen içerisinde akmasıdır. Bunun sağlanması için bütün temel varoluşsal soruların belli yöntemlerle cevaplanması zorunlu bir ihtiyaçtır, böylece "ben" ve "öteki" ayrımı netleşerek süreklilik ve düzen sağlanacaktır. Derrida'nın belirttiği gibi "tüm kimlikler ancak kendi farklılıkları ile var olabilir ve her kimlik bir anlamda ötekidir ve kendinin ötekisinin karşıtıdır" (Derrida, 2004: 26). Devletler, güvenlik ölçeğinde bu farklılığı/ötekililiği varlığına hangi ölçüde tehdit olduğuna bağlı olarak, kültürel ölçekte ise ortak mirasa sahip olan ve olmayan ayrımı üzerinden değerlendirmektedir. Rumelili'ye göre, devletin fiziksel tehditlerinden ortaya çıkan beka kaygısını ortadan kaldırmak için bir öz-anlatıya ihtiyaç duyduğunu bu sayede üretilen kavramların varoluşsal bir güvenlik alanı oluşturduğunu ifade eder (Browning & Joenniemi, 2017: 32).

Modernleşme sürecinde devletin kimliği ile devleti oluşturan vatandaşların varsayımsal kimliği örtüşmüştür. Ulus- devletlerde oluşturulan ortak bir bilinç/kültür ile her uyruğun devletin kendini tanımlama biçimine benzetilmeye çalışılması geleneksel devlet anlayışında bulunmamaktadır. Modern- öncesi devlet anlayışında meşruiyet uyrukların paylaştığı ortak kimlikten daha çok geleneksel-örfi bir zemine oturtulmaktadır (Süavi, 1999: 23). Siyasi bir toplulukta yurttaşlar için belli ortak kurumların, hak ve görevlere dair tek bir yasanın olması gerekmektedir. Yine topluluk mensuplarının kendilerini özdeşleyecekleri, aidiyet hissi uyandıran bir toplumsal mekân, kesin sınırlarla belirlenmiş toprak parçası ve hukuksal bir bağlayıcı dayanak bulunması gerekmektedir (Smith, 1997: 24). Kimliği belirleyen etmenler olarak ötekilerden farklı olma olgusu ve süreklilik mefhumu ulusal/milli kimliğin temel unsurlarını oluşturmaktadır. Süreklilik, milletin tarihsel köklerini koruyarak sürdürebilmesi, birlik bilincini her nesil üzerinden tesis etmesi ve geleceğe uzanan bir varlık olarak yaşatması olarak tarif edilir. Farklılık ise ortak kültür dinamikleri, somut bir toprağa bağlı olma ve bir topluluk inşa etme iddiasından kaynaklanır, her iki unsur da o toplumun üyeleri ile “yabancılar” ve “ötekiler” arasında bir ayırım noktası sağlar (Guibernau, 1997: 127).

Bu bağlamda, devletler politika seçimlerinde birtakım alışkanlıklara sahiptir. Bu alışkanlıklar sahip olunan norm ve değerler üzerinden biçimlenir. Alışkanlıkların tümü bir anlatı inşa eder ve politika değişim ve dönüşümleri için vazgeçilmez araçlardır. Liderler bu anlatıların bazılarını politika uygulayıcısı olarak seçer ve dış politika süreçlerinde kullanır, bunlar aktif anlatılar olarak tanımlanır. Seçilmeyen anlatılar ya politika yapıcısının kimliği ile uyuşmayan ya da uluslararası sistem için kullanışlı olmayan pasif anlatılardır. Anlatılar siyasi yaşam için kritik öneme sahiptir. Dünyayı anlamlandırmamız ve kendi kimliklerimizi yaratmamız anlatı yoluyla olur. Anlatılar, kesintisiz devam etmesi gereken devlet sürekliliğinin en önemli yapıtaşdır. Biyografik anlatıların en önemli yanı kimlik inşa süreçlerine dayanak noktası oluşturmalarıdır. Subotic, “biyografik anlatılar için devletlerin pratiklerine temel sağlayan teorik altyapılardır” der (Subotic, 2016: 611). Devletlerin neyi niçin yaptıkları; politikalarını ve pratiklerini nasıl değiştirdikleri; Hangi aktörlerle iyi veya kötü etkileşimde bulunması gerektiği; Tehditlerin nasıl öteleneneğini ve bekanın hangi yöntemlerle sağlanacağı gibi varoluşsal sorular sorar. Devletlerin kendilerini ontolojik anlamda güvende hissetmelerinin asli unsurları bu sorularla ortaya çıkan biyografik anlatılar ve diğer devletlerle ilişkilerindeki rutinlerdir. Hart’a göre anlatılar, belirli ulusal değerleri oluşturmak, dayanışma duygusunu teşvik etmek ve içsel mekanizmaların birleştirici gücü olma açısından ontolojik güvenliğin sağlayıcısıdır. Nitekim siyasi aktörler, anlatılardan siyasal metin yapma sürecinde takipçilerini belirli bir politikaya ikna etmek için bu anlatıları manipüle edebilir. Günümüzün belirli politik noktalarını düzenlemek için toplu olarak hatırlanan tarihi ele geçirirler ve yönlendirirler. Wertsch’e göre anlatılar tek başlarına var olmazlar, onlar sadece yorumlama araçları değildir. Günlük söylem, diyalog ve retoriğe gömülüdürler ve karşılıklı olarak rekabetçi bir ilişki içinde var olurlar (Moulioukova & Kanet, 2021: 833).

Rol teorisi kimlik-dış politika ilişkisini bireye indirgeyerek yönetim mekanizmasına etkisini inceler. Teoriye göre, bireyde karşılık bulan bu kimlik anlatıları devletin stratejilerinin belirlenmesinde önemli bir faktördür. Dolayısıyla birey hangi anlatıları benimserse devletin yönelimleri o ölçüde dönüşür. Rol teorisi dış politika analizinde ilk olarak Holsti tarafından 1970’li yıllarda ortaya çıkmıştır. Teorisyenler o dönemde devletlerin daha çok davranışsalcı örneklemelerini incelerken Soğuk Savaşın iki kutuplu yapısında sistemsel devlet şekilleri kategorize etmiştir. Bu dönemin ardından rol teorisyenleri giderek etkisini arttırarak bu sistemsel/tüzel devlet şekillerinin içerisindeki sosyal rollerinde karar alma mekanizmalarında

etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Örneğin liderler, arabulucular, elitler/bürokratlar, muhalefetler gibi devlet mekanizmalarında sosyal olarak bir role ve davranışa sahip birimlerin inceleme alanı oluşmuştur (Harnich, 2011: 7).

Rol teorisi, devlet yönetim anlayışının yönetimde bulunan bireyin ya da bireylerin kimlik arka planına göre tasarlandığı kanısına varmıştır. Bu kimlik inşa süreci devleti de etkileyerek toplumun değişmesine ve dönüşmesine yol açar. Bu durum eğer sadece ulusal anlamda meydana gelirse toplumlari, uluslararası alanda gerçekleşirse sistemleri değiştirir. Bazı toplumlar geleneksel olarak lidere itaatkâr davranabilir ve otokratik yönetimleri kabul edebilir. Bu toplumlarda, liderin kimliği daha etkili ve dönüştürücüdür. Çünkü toplum liderin söylemlerine ve politika davranışlarına karşı rıza göstermeyi norm olarak benimsemiştir. Lider ise toplum tarafından seçilme kaygısı yaşamadığı için kararları daha sert ve aceleci alabilir. Böylece, toplum her koşulda liderin kimliğine bürünmeye başlar. Diğer taraftan, liderin kararlarının demokratik yöntemlerle sorgulandığı bir ortamda, liderin kimliği daha az etkilidir. Lider, devletin işleyişinden ve sistemin değişiminden etkilenerek kimliksel davranışlarından ödün vermek zorunda kalır. Burada, devletin sistemi liderin kimliğinden ön plandadır, fakat yine de birbirlerini etkileyen süreçler mevcuttur (Backman, 1970: 312-314).

3. Ontolojik Güvenlik ve Rusya

Laing, psikanalitikte bireyin öz-kimliğinin ve özgürlüğünün ancak şüpheden, kaygıdan ve düzensizlikten uzak bir ortamda korunacağını ifade etmiştir. Krolkowski ontolojik güvenlik arayışının birey düzeyinde incelenmesi gerektiğini çünkü aslında bireylerin inşa süreçlerinde ontolojik güvenlik sağlayan aktörler olduğunu belirtmiştir. İnsan ne olduğunu, nasıl olduğunu ve hangi amaç üzerine yaşadığını açıklayabildiği sürece sağlıklı davranışlarda bulunduğunu gözlemlemiştir. Laing'e göre, ontolojik güvenliğe sahip birey gerçek, canlı, bütün, içsel anlamda tutarlı ve süreklilik arz eden varlıktır. Dolayısıyla, bireyin kimliği ile bütünleşmesi ve topluma entegre olması ontolojik güvenliğinin sağlanması ile gerçekleşir. Bu yüzden, ontolojik güvenlik bireyin sağlanması gereken en temel ihtiyaçlar arasında değerlendirilir. Dolayısıyla, güçlü lider ontolojik güvenliğini birey düzeyinde sağlayan biyografik anlatıların güdümünde hareket ederek devlet davranışlarını şekillendirebilecek reflekslere sahip olur (Gustafsson & Krickel-Choi,2020: 881).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya'nın kimliği üzerine tartışmalar, temel olarak birkaç soru üzerinden yürütülmekteydi. Bu temel sorular şunlardır; Rusya'nın ulusal kimliğinin tarihsel kökenleri nereye dayanmaktadır? Rusya'nın Jeopolitik, Jeo-stratejik ve Jeo-kültürel alanı nerede bitmektedir? Ruslar kendilerini kim olarak tanımlamaktadır? Ve Rusların ötekisi kimlerdir? (Efegil, 2015: 387-389). Bu temel sorular ile Rusya kendi kimliğini ortaya çıkarmaya çalışmış ve uluslararası sistemde varlığını bu ölçüleri dikkate alarak korumaya çalışmıştır. Böylece Rusya, bölgesel ve küresel ölçekte geliştirdiği stratejilerine bir dayanak noktası oluşturmuş ve toplumu bu kimlik çerçevesinde örgütleyerek egemenliğini muhafaza etmiştir. James Bullington, Rusya'nın kimlik arayışı ile ilgili şu sözü söylemiştir. "Hiçbir millet Rusya kadar ulusal kimliğiyle alakalı sorunun cevabını bulmak için bu kadar enerji sarf etmemiştir." Tarihten bu yana, bir taraftan Rusya'nın ulusal kimlik mücadelesi Batı ile olan ilişkisine bağlı bir çerçeve çizerken diğer taraftan Avrasya'nın getirmiş olduğu dilsel, dinsel ve kültürel birliktelik ve yakınlık Rusya'yı kimlik bağlamında tarihi geçmişini ön plana çıkaran bir gelenekselleşme ve millileşme sürecine sokmuştur. Örneğin, Avrasyacılar, Batı ile bütünleşmek veya işbirliğine girmek yerine, Rusya'nın büyük devletlerden biri olarak uluslararası sistemde etkin ve belirleyici bir rol

üstlenmesini istemektedir. Bunun içinse Batı'yı "öteki" olarak tanımlamış "ben" olarak ise Rus, Ortodoks, Slav gibi Avrasya topluluklarını göstermiştir (Dencausse, 2010: 35).

1991-1993 yılları arasında Rusya Michael Gorbaçev'in Sovyetlerin yıkılmasının iç nedenleri arasında gösterilen Glasnost(açıklık) ve Pereoritska (yeniden yapılandırma) politikalarını yine devam ettirmiş ardından yerine gelen Boris Yeltsin ve dönemin dışişleri bakanı olan Andrey Kozirev Liberal-Batıcı bir dış politika izlemiştir. Bu dönemde daha çok vatandaşlığa dayalı, liberal ve Batı ile iş birliğine açık bir model geliştirmiştir. Uluslararası sistemde Batılı devletlerle uyumlu bir politika seyredilmiş, demokratikleşmeye ve kalkınmaya önem verilmiştir (Thorun, 2009: 28-52). 1993-2000 yılları arasında ise seçimleri kazanan Avrasyacı kanat Rus parlamentosu Duma'da çoğunluğu sağlayarak, Rusya'nın yönetiminde söz sahibi olmaya başlamıştır. Daha sonra bu kanat kendilerini "Aşırı Tutucu Milliyetçi" bir kimlik olarak benimsemiş ve bu kimliğe yönelik politikalar izlemiştir. 2000 yılının başından itibaren Rusya'nın dış politikası, Aşırı tutucu milliyetçi kimliğinden "Faydacı Milliyetçilik" kimliğine doğru kaymıştır. Faydacı milliyetçi kimlikte Devlet başkanlığına gelen Vladimir Putin, Batı ile ekonomik iş birliğinin olması gerektiğini savunurken, dış politikada Avrasyacıların jeopolitik söylemlerini seslendirmeye, tarihsel kökene ve geleneğe bağlı kalmaya, aynı zamanda Rus kültürünü muhafaza etmeye ve yüceltmeye devam etmiştir. Putin, faydacı milliyetçi kimlik anlayışında çok yönlü bir dış politika izlemiştir. Batılı devletler ile kurumsal iş birliğini derinleştirirken, Orta ve Doğu Asya ile bölgesel ve küresel örgütler kurarak ilişkilerini daha kurumsal bir noktaya getirmiştir. Aynı tarihe ve kültüre sahip ülkelerle kimlik siyasetini kullanarak birlik olma düşüncesini söylemlerle destekleyerek Batı ile sorun yaşayan bazı devlet yönetimlerine destek vermiş ve Batı'ya alternatif olma siyasetiyle bölgeleri domine ederek daha etkin bir dış politika anlayışı geliştirmiştir (Spechler, 2010: 35-50).

Putin, Rus iç ve dış politikasına doğrudan müdahale edebilen bir karaktere sahiptir. Bu karakterin oluşumunu 3'e ayırabiliriz. İlk olarak, Putin vatansever ve milli değerlere bağlı bir aileden gelmektedir aynı zamanda Sovyetler Birliği döneminde yasak olmasına rağmen Ortodoks Kilisesinde vaftiz edilmiştir. Bu etmenler Putin'in manevi ve ulusal değerlerine katkı sağlamış ve kimliğinin bir tarafını oluşturmuştur. İkinci olarak, Leningrad Devlet Üniversitesinde aldığı hukuk eğitimi yanında yüksek lisansını ekonomi alanında tamamlaması ve özellikle enerji üzerine yazmış olduğu tezler Rus enerji diplomasisinin ve anayasal düzene bağlılığın en önemli göstergelerindendi. Putin'in kimliğini oluşturan son etmen ise 1975-1990 yılları arasında Rus istihbaratı olan KGB'de çalışmış olmasıdır. Bu süreç Putin'in devletin işleyişini öğrenmesine, stratejik sahalarda görev alarak devlet adına çalışmasına ve derin devlet mekanizmalarında bulunarak görünenin arka yüzüne bakmasına neden olmuştur (Onay,2008: 271). Tüm bu kimlik yapılanmaları Rusya Federasyonu'nun geçiş dönemini tamamlayarak tekrar küresel politikada söz sahibi olan bir devlet kimliğine dönüşmesinin yapıtaşlarını oluşturmuştur. Çünkü bu üç karakter 21. yüzyıl Rus iç ve dış politikasının temellerini oluşturmuştur. Birincisi, milli ve manevi değerlerine bağlı her şeyden önce devletin bekasını önde tutan bir anlayış. İkincisi, anayasal düzene bağlı, uluslararası enerji piyasasının çoğunu elinde bulundurarak ekonomik ve yeri geldiğinde bunu bir politik araç olarak kullanmayı başaran bir yapı. Üçüncüsü, Ulusal ve uluslararası istihbarat mekanizmalarının kullanımı ile gerek yurt içinde oligarkların devlet üzerindeki etkisinin azaltılması gerek uluslararası alanda stratejik üsler kurulması noktasında bir politika üretimi. Bu üç karakter 21. yüzyıl Rusya'sının modern kimliğini oluşturmuştur. Dolayısıyla Putin liderliğindeki Rus devlet kimliğinin ontolojik güvenliğini sağlayan ana unsurlar da bu şekilde oluşmuştur.

Vladimir Putin yönetimindeki Rusya'nın ontolojik güvenliğinin sağlanması noktasında kaygılar üreten bazı bölgeler bulunmaktadır. Bu bölgeleri Doğu Avrupa özellikle Ukrayna, Balkanlar, Orta Asya olarak değerlendirebiliriz. Vladimir Putin bu bölgelerde hem jeo-stratejik hem de jeo-kültürel olarak var olmak adına aktif bir dış politika izlemiştir. Bu bölgeleri tanımlayan her unsuru Rusya'nın ontolojik güvenlik konusu yaparak kapsayıcı ve tahammülsüz bir anlayışla hareket etmiştir. Bu bölgelerden biri olan Balkanlar, hangi dini, etnik, sosyal ve ulusal yapıları sahiptir? Ve "Balkan" kimliği neye karşı oluşturulmuştur? Vladimir Putin için nasıl bir konuma ve öneme sahiptir? Bu sorular ile Balkan kimliğinin ontolojik unsurları incelenecektir.

4. Vladimir Putin'in Balkanlar Güvenlikleştirilmesi

Balkanlar, belli bir coğrafi alanla tanımlanan, kültürel çeşitliliği olan, çeşitli dinleri ve dilleri bünyesinde barındıran çok yapı-aktörlü bir kimlik yapısına sahiptir. 1990'lı yıllarda Balkanlar birçok etnik çatışmanın ve savaşların yaşandığı tansiyonun çok yüksek olduğu bir bölgedir. Avrupa Birliği, bölgesel yakınlığından ve tarihsel tecrübelerinden dolayı savaşların ve çatışmaların Avrupa'ya tekrar sıçramasından endişe duymuş, bununla birlikte bir üçüncü dünya savaşı senaryolarının nükleer silahların olduğu bir dünyada küresel ölçekte bir yıkıma neden olabileceğine kaygı ile bakmıştır. SSCB sonrası, AB öncelikle Batı Balkanlar ülkelerine kültürel ve siyasal birliktelik fikri ile yeni bir vizyon kazandırdı. Rusya'nın bölgeden yerel unsurlar tarafından atılmaya çalışılması AB'ye çok büyük bir avantaj sağlamıştır ve AB bu avantajı çatışmalara ve savaşlara müdahil olarak daha da etkinleştirmiştir. Siyasal ve ekonomik olarak liberal bir geçiş dönemine giren Balkan bölgesi AB'nin genişleme sahasına girmiştir. Bu amaç belirli kriterler ölçüğünde aktif bir bölge siyaseti ile gerçekleştirilmiştir (Derman, 2017: 562).

Rusya savaş döneminde Sırlara arka çıkmıştır. Fakat bu durum tarihi ve kimliksel bir misyondan dolayı değildir, çünkü Rusya, savaşın başladığı dönemde Boris Yeltsin ve Andrey Kozyrev liderliğinde Atlantik kimliğini devreye sokmuş ve daha Batı'ya yakın liberal politikalar izlemiştir. Fakat Batı'dan olumlu bir yanıt alamadığı için hatta Batı'dan dışlayıcı bir karşılık gördüğü için ve halk tabanından gelen milliyetçi söylemlerden dolayı politikasını değiştirmiş ve Balkanlardaki varlığını en azından Sırlara verdiği destekle sürdürmek istemiştir. SSCB ve Yugoslavya'nın sosyalizm sonrası uluslararası siyasette gördükleri muamelelerin aynı olması iki halkı kader birliğine itmiştir. Örneğin, çok etnikli iki eski sosyalist devletin çözülmesiyle, ayrılan cumhuriyetlerde Rus karşıtı ve Sırp karşıtı duyguların baş göstermesi, tarihte iki halkın ortak kimlikle hareket etmeleri (Rusya'nın Slavların koruyuculuğu, Sırların Balkan Slavlarının liderliğini üstlenmesi ve Ortodoks Hristiyanlığını savunulması) ve kendi devletleri içerisindeki ayrılıkçı hareketlere karşı ortak tutum bunun göstergesi olmuştur (Vujačić, 2015: 20-25).

Putin döneminden önce Rusya'nın Balkan sorunlarına karşı Yugoslavya'nın bütünlüğünü koruyucu, uluslararası örgütlerin süreçlere dahil olması ve uluslararası hukuk çerçevesinde arabuluculuk faaliyetlerinin gerek Devlet Başkanı Yeltsin gerek Dışişleri Bakanları sırasıyla Andrei Kozirev, Yevgeniy Primakov ve Igor Ivonov tarafından gerçekleştirilmesi ve süreçlerin barışla çözümlenmesi için Batı ile ittifak halini almaya çalışmasına rağmen Batı tarafından sürekli dışlanmış ve ihmal edilmiş bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Rus siyasi literatüründe, Balkanlardaki savaşlardan sonra bile barışın ve istikrarın kurulmasında şüpheler hala mevcuttur. Bunun temel nedeni sorunların kökten çözülememiş olmasıdır. Balkanlar gibi ihtilafın çok fazla olduğu bir bölgede devletlerin çözümleri dışarıdan bir destekle sağlamaya çalışması uluslararası siyasetin değişmesi ile kırılğan noktaların tekrar aşınacağı anlamına gelmektedir. Bu yüzden, uluslararası ilişkilerin yönüne göre güç dengelerinin farklılaşması ile

gelecekte çatışmaların tekrar olabileceği ihtimali her zaman bulunmaktadır (Sakwa, 2008: 243-245).

Vladimir Putin iktidara geldiğinde Rusya, Boris Yeltsin'in 1996 yılı sonrası uygulamış olduğu çok aktörlü dünya düzeninin bir aktörü olma yolunda her bölgede var olma kaygısı ile politikalarını yürütmekteydi. Avrasyacılık vizyonu ile çok bölgeli ve Batı ile mücadele düşüncesi çerçevesinde hareket etmiştir. Vladimir Putin iktidarının başlangıcında yayınlanan askeri doktrinde de belirtildiğine göre Rusya artık çok yönlü dünya politikasını izleyerek modern bir döneme girmiş pragmatik ve milliyetçi bir çizgide stratejilerini uygulamaya koymuştur. Putin dönemi Rusya'nın Balkanlar politikasının temel argümanları NATO ve AB'nin Balkan genişlemeleridir. ABD'nin iç politikasında da tartışmalara yol açan bu düşünce Rusya Federasyonu için hayati bir tehdit özelliği göstermekteydi. Bu yüzden, Rusya'nın tekrar uluslararası siyasette güç aktörü olması Balkan ve Doğu Avrupa'dan gelen hem sosyal hem ekonomik hem de güvenlik tehditlerine karşı nasıl bir yol izleyeceği ile ilgili olmuştur (Marozova, 2009: 670-671).

Balkanlardaki çatışmalar, Rus dış politikasını derinden etkileyerek Rusya'nın kutuplaşmasına neden olmuştur. Rusya'nın krizlerdeki dışlanmış konumu ve NATO'nun BM Güvenlik Konseyi'nin onayı olmadan Kosova'da bulunan Rusya tarafından desteklenen Sırlara müdahalesi Balkanlarda aktörlerin arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Rusya'nın Kosova müdahalesi özelinde bütün Yugoslavya krizlerinde sergilediği güçsüz tavır, kendi içerisindeki sosyo-ekonomik ve kimlik problemlerinden kaynaklanmaktadır. Rusya, bu problemleri çözdüğünde avantajlı olduğu Balkan politikasında hem liberal-pragmatik kimliği hem milliyetçi kimliği hem de dini kimliği ile NATO ve AB'ye karşı ekonomik, enerji ve güvenlik olarak üst düzey Rus savunma sanayi ve toplumsal olarak Slav ve Ortodoks kartlarını oynayarak genişlemenin durması ve gerilemesi için stratejik mekanizmalarını öne sürmüştür.

2000 yılında Rusların Batıya karşı olan "geleneksel öteki" kimliği tekrar kamuoyu ve üst düzey siyasetçiler tarafından benimsenmeye başlanmıştır. Bu süreçte Balkanlar'da en etkili faktör NATO'nun genişlemesidir. Rusya, NATO'nun siyasi işlevler üstlenerek ve stratejisini değiştirerek doğuya doğru genişlemesini, kendisine yapılan ikinci bir çevreleme politikası olarak algılamıştır. Bununla birlikte, Balkan devletlerinden gelen katılma talepleri, onları Rusya'nın SSCB zamanından kalan baskıcı kimliğe sahip olduğunu düşündürmüş ve doğudan hala bir tehdit gelebileceğine dair bir endişeye sürüklemiştir. Bu durum ise NATO ve AB'nin hızlı bir şekilde Balkan devletleri ile uzlaşarak Balkanlar'da genişlemesine neden olmuştur.

5. Değişim ve Kimlik İnşası Süreci (2000-2004)

I. Putin döneminde Rusya Balkanlar'da daha pasif bir siyaset izlemiştir. Çatışmalardan çıkan ve bağımsızlıklarını kazanan Balkan ülkelerinin ekonomik ve siyasi entegrasyonunu sağlamak için Batı'ya yaklaşması ve Batı'nın sosyal, ekonomik ve siyasi kültürünü edinmesi, Batı'ya kendini entegre etmek isteyen Balkan ülkelerinin Batı için tehdit olarak gözüken Rusya'dan uzaklaşma siyaseti izlemelerine neden olmuştur. Balkan ülkelerinde demokratikleşme sürecini yöneten liberal siyasi partilerin hızla yükselmesi ve Avrupa yanlı politikalar üretmeleri, Rusya'nın NATO ile ortak ittifak anlaşmaları yapması, Rusya ile müttefik olabilecek ülkelerin Rusya'dan uzaklaşması ve Batı'ya yaklaşması NATO ve AB'nin Balkanlar'daki siyasi entegrasyonunu sağlamıştır (Rose, 2007:100). Rusya'nın Balkan bölgesine müdahale edecek kadar siyasi, ekonomik ve sosyal büyüklüğünün bulunmamasından dolayı Rusya, Balkan bölgesine 2000-

2004 yılları arasında sadece ikili görüşmeler ve ekonomik işbirliği anlaşmaları ile dahil olabilmıştır. Balkanlardaki liberalleşme hareketlerinin milliyetçi düşüncelerin önüne geçmesinden dolayı Rusya, Ortodoks ve Slav ortak tarih ve kültür mirasını politik bir faktör olarak kullanamamıştır. Böylece, Rusya, bölgenin siyasetini belirleyebilecek manevra kabiliyetine erişememiştir. Bu dönemin sonunda NATO ve AB'nin genişleme siyaseti artık Rusya için tehdit olmaya başlamış ve Rusya, NATO ve AB ile arasına mesafe koymuş ve balkanlarda enerjinin politik unsurlarını kullanarak durumu lehine çevirmeye çalışmıştır. Rusya yine de genişlemeyi durduramasa da diğer Balkan devletleri için alternatif oluşturma noktasında stratejik bir güç olmaya başlamıştır. Putin, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasında NATO ile işbirliği yapmasına karşın, NATO'nun giderek ortak güvenlik örgütünden daha çok yayılcı politikalar izlemesi Rusya için bir tehdit unsuru oluşturmaya başlamıştır. Bu noktada, Rusya, NATO ile uzlaşının terör boyutuna vurgu yapsa da AGİT, AKKA, AB gibi temeli Soğuk Savaş döneminde Sovyetler aleyhine oluşturulmuş toplulukların mevcut koşullarda tek taraflı olarak blok politikalarını yeniden üreten mekanizmalar haline geleceği ve Rusya'ya karşı kullanılacağından endişe duymuştur (Rynning, 2021:35-36).

Sırbistan için 2000'li yıllar, gerek ekonomik altyapı gerekse toplumsal bilinç noktasında derin sonuçlara sebep olmuştur. Yeni bir kırılma noktasının gerçekleştiği Rusya federasyonunun tekrar Batı ile işbirliği konusunda anlaşması sonucu Sırbistan, yıllardır müttefiki olan Rusya'dan uzaklaşmaya ABD ve AB'ye yakın bir siyaset izlemeye başlamıştır. Bu açıdan, Rusya ve Sırbistan arasındaki kimliksel menfaatler bu dönemde hayatta kalma mücadelesinden dolayı sekteye uğramıştır. Her iki devlette, ulus devletin getirdiği kurumsal oluşumları için mücadele etmiş bölgesel stratejilerini başka bir döneme ertelemiştir. Bunun sonucunda, 2000'li yılların başında gerçekleşen Sırbistan seçimlerinde Sırp halkı AB ve ABD'den gelecek mali yardımlara ve yaptırımların kalkacağına güvenerek Batı kanadına yaklaşmak istemiş ve bu durum Miloseviç'in seçimlerden mağlubiyet ile çıkmasına neden olmuştur (Uzgel, 2017: 61-62).

Miloseviç'in yerine Vojislav Koštunica iktidara gelmiş ve AB liderleri vakit kaybetmeden Biarritz'de yapılan AB zirve toplantısına çağırılmıştır. Koštunica yerel kimliğinden kaynaklı aslında bir Sırp Milliyetçisi olduğu için çoğunlukta olan milliyetçi kanadın desteğini kazanarak Miloseviç'in kaybetmesine neden olmuştur. Çünkü sadece Batı yanlısı bir lider Sırbistan kimliğinde tanımlanan gerçeklere uygun bir yapıya sahip olamayacağından uzlaşma milliyetçiliğine yakın bir aday öne sürülmüş ve bu şekilde seçimler kazanılmıştır. Koštunica, iktidara geldiğinde Rusya'nın Balkanlardan vazgeçtiğini dile getirmiş, 2000 yılı Ekim ayında Vladimir Putin, Sırbistan'a ilk ziyaretini düzenlediğinde onu havaalanında değil federal hükümet binasında karşılayarak diplomatik bir krize yol açmıştır (Kremlin, 2000). 2003 yılında ise Kosova'nın statüsü konusunda Rusya askeri varlığını Kosova'dan çekmiş ve bu maliyetlere katlanmayacağını belirtmiştir. Kosova'nın bağımsızlığı yolunda ikili ve uluslararası anlaşmalara taraf olmaktan da çekilerek bir müdahalesizlik dönemine girmiştir (Russian Foreign Ministry, 2003).

6. Yeniden Yapılanma ve Rutin Oluşturma Dönemi (2004-2012)

Putin ikinci başkanlık döneminde Batı'ya karşı oldukça sert açıklamalarda bulunmuştur. Münih Konferansı'nda ABD'nin tek kutuplu dünya istediğini açıkça belirtmiş ve sert bir dille eleştirmiştir. Putin'in bu ifadesine göre, ABD'nin başka uluslar üzerinde hâkimiyet kurma adına sergilediği uluslararası siyaset, ulusların egemenliğine ekonomik, sosyal ve kültürel müdahalenin artık kabul edilemeyeceğinin göstergesidir. 2006 yılından itibaren ise Batı'yla

doğrudan karşı karşıya gelecek politikalar bütünü oluşturmuştur. Gerek AB ve NATO dışındaki örgütlerde gösterdiği liderlik davranışları gerek enerjiyi politik bir araç olarak kullanması ve caydırıcı mesajlar vermesi gerekse iç politikada Batı müdahalesi olmayacak şekilde egemen demokrasi ve hukukun işletilmesi, Rusya'nın Uluslararası güç mücadelesinde lokomotif olmak istediğini ortaya koymuştur. Örneğin, 2004 Turuncu Devrim sonrasında ABD, AB ve NATO ile ilişkilerini geliştiren Ukrayna'nın doğalgazı 2006 yılında Rusya tarafından kesilmiştir, 11 Temmuz 2006 yılında Karadağ'ın bağımsızlık ilanını tanımıştır, 2007 yılında, ABD'nin ABM (Anti-Ballistic-Missiles) anlaşmasından çekildiğini duyurduktan sonra Rusya da Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşmasını askıya almıştır. Bununla beraber Putin'in ikinci döneminde, AB ile Rusya arasındaki ticari ilişkilerde sürekli bir artış gözlemlenmektedir. 2007 yılında Rusya'nın dış ticaretinin %54 'ü AB ile yapılmıştır. Ayrıca, Rusya'nın gaz ticaretinin %84'ü Avrupa ve Balkan ülkelerine yapılmaktadır (Eurostat, 2014).

Putin ile yükselişe geçen Rusya öncelikle ekonomisini ayağa kaldırarak ABD'nin tek merkezi güç politikalarına sessiz kalmayacağını dile getirmiştir. Her yönden güçlenen Rusya, Balkanlarda da kaybolan mirasını aramaya çalışmıştır. Rusya'nın Sırbistan ile etnik ve dini kimlik kökenlerinden dolayı 2008 yılında ilk misillemesini yapmıştır. Kosova uluslararası alanda birçok ülke tarafından tanınmasına rağmen Rusya tek taraflı bu bağımsızlığı tanımamış Sırbistan'a geçiş dönemindeki yalnızlığını yaşatmamıştır. Rusya, Kosova Parlamentosunun uluslararası hukuk içerisinde kendi kaderini tayin eden halklar temelinde uyguladığı tek taraflı bağımsızlık ilanını uluslararası hukukun ihlali olduğunu belirterek Birleşmiş Milletler teşkilatından bu bağımsızlık girişiminin geçersiz olduğunu ilan etmesini talep etmiştir (Rrustemi, 2020:5-6).

NATO ve AB'nin Doğu'ya doğru genişlemesi ve Kosova sorunuyla uluslararası hukukun tanınmadığı gerekçesiyle Rus siyasi eliti için Balkanlardaki Jeopolitik iddialar tekrar merkeze koyulmuştur. Dünya genelinde Balkanlar özelinde, Rusya'nın dış politika tarzı değişmeye başlamıştır. Karşılıklı kazanım politikasından vazgeçen "kim kimin üzerinden nasıl politika üreterek kazanıyor" ve "her kazanan için bir kaybeden olmalı" stratejilerine meyleden bir dönüşüm seçeneğini uygulamaya başlamıştır. Balkanlar bu noktada, sıfır toplamlı oyun stratejisinin oynanması için en uygun yerlerden biridir ve bir tampon bölgedir. Bu bağlamda Balkanlarda iki tane Jeopolitik alan mevcuttur. Bir tarafta AB sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda NATO güvenlik noktasında karşılıklı çıkar ilkeleri eşliğinde Balkanlar'a uygulanan politika, diğer tarafta ise Rusya'nın ontolojik güvenliğini sağlamak için tarih mirası ve hayat sahası olarak gördüğü büyük güç doğasına vurgu yapan çok kutuplu strateji kullanımınıdır (Elbasani, 2008:304-305).

2010 yılının sonunda gerçekleşmeye başlayan Arap Baharı, Rusya'yı tehdit etmeye başlamıştır. Kuzey Afrika ve Ortadoğu devletlerinde meydana gelen iç çatışmalar hızla yayılmış ve uzun süre iktidarda kalan devlet adamlarının teker teker devrilmelerine yol açmıştır. Rusya, Batı'nın bu iç karışıklıklarda etkisinin olduğunu güçlü varsayımlara dayandırarak iç politik istikrarını korumak amacıyla daha merkezî ve milliyetçi politikalar izlemiştir. Muhafız adaylar 2011 Duma parlamentosu ve 2012 Başkanlık seçimleri sonrası tasfiye edilmiştir. Bu tarihten itibaren, Rusya, Balkanlar üzerinde daha milliyetçi partileri destekleyerek alan kazanmaya odaklanmış böyle bir çatışma ortamının yaşanmasını engellemeye çalışmıştır.

Rusya, 2004-2012 döneminde Balkanlar üzerinde uygulamaya başladığı karşılıklı ekonomik işbirlikleri neticesinde enerji ölçeğinde büyük şirketler ile bölgeye girmiştir. Yugoslavya'nın parçalanması sonucunda Rusya ve Balkan devletleri arasındaki bütün doğal gaz antlaşmaları

sona ermiştir. Ancak, 1996 yılında yine de Rus-Sırp ortaklığında Yugorosgaz kurulmuş ve 2006 yılında ise Rusya Sırbistan'a günümüzdeki mavi akım II projesine katılma davetinde bulunmuştur. Güney akım doğal gaz boru hattı projesi ile de Rusya'nın Balkanlar'daki enerji politikası yenilenmiştir. Söz konusu proje 2007 yılında Rus Gazprom ve İtalyan Eni şirketleri ortaklığıyla başlatılmıştır. Karadeniz ve Balkanlar üzerinden Avrupa'ya uzanan hat yaklaşık yıllık 63 milyar m³ bir hacim ile Balkanlar ve Avrupa için çok önemli bir girişimdi. AB'nin tek boru hattıyla enerji ihtiyacının %15'ine karşılık gelmekteydi. Özellikle, Gazprom'un Sırp enerji devi Naftna Industrija Srbije'nin (NIS) mülkiyetinin devralınması ve projeye eklenmesi sonucunda bu girişim Sırbistan için ulusal öneme sahip hale geldi. Böylece, Rus-Sırp ortaklığı enerji yönünden de bölgede giderek daha da derinleşecekti (Akçapa,2020:213-216). Fakat Güney Akım projesi Aralık 2014 tarihinde Bulgaristan ve Avrupa Birliği'nden gelen engeller ve Ukrayna krizi nedeniyle uygulanan yaptırımlar nedeniyle iptal edildi. Projenin yerine Türk Akımı Bulgaristan dahil edilmeden Türkiye üzerinden bir hat çekilerek gerçekleştirildi. Enerji faktörünün yanında, Rusya bölgede özel bankalar açarak para trafiğini kontrol etmeye çalışmış yatırımların sermaye kaynağını doğrudan bölgeye aktarmıştır. Jeopolitik olarak uyguladığı Avrasyacı kimliğin en batısı olarak kabul edeceğimiz Balkanlar Rusya'nın pragmatik siyasetinin önemli bir bölgesidir. Bu dönemde, tohumlarının atıldığı özellikle 2014'ten sonra uygulanan kimlik siyaseti ile AB'nin modern ideolojik araçlarına karşı ontolojik güvenliğinin tesisi noktasında ortak tarihsel miras, etnik beraberlik ve din birliği imajları sunulmuş AB ile Balkanlar üzerinde kimlik çatışmasına girilmiştir.

2003 yılından sonra Yugoslavya Federal Cumhuriyeti lağvedilerek Sırbistan- Karadağ birliği oluşturulmuştur. 2006 yılında Karadağ'da düzenlenen referandumda bağımsızlık kararının çıkmasıyla Rusya'nın birliğin devam etmesine dair söylemlerine rağmen Karadağ ve Sırbistan resmen ayrılmıştır. Sırbistan Cumhuriyeti Başkanı Koştunitsa ülkesini demokratikleşme sürecine sokarak Batı karşısındaki imajını tazelemeyi amaçlamıştır. 2004 yılından itibaren Kosova'nın durumuna dair uluslararası müzakereler başlatılmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde 11 Mayıs 2004 yılında Kosova'daki durum hakkında görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerde, Rusya'nın bağımsızlık taraftarı olmadığını sadece Arnavutların orada yaşamadığını hatta Arnavut olmayan ırkların özellikle Kosovalı Sırpların orada katledildiğini çok etnikli bir yapıya sahip olan Kosova bölgesinin istikrarı ve barışı için görüşmelerin devam etmesi gerektiğini ifade etmiş ve Kosova'daki NATO müdahaleleri sonrası Ortodoks kilise ve manastırları için yeniden yapılandırılmaları destekleyeceğini vurgulamıştır. 2005 yılında Rusya Dışişleri Bakanı Sırbistan ve Karadağ'ı ziyaret ederek Sırbistan-Karadağ Başkanları Boris Tadic ve Vojislav Kostunica ile görüşmüştür. Bu görüşme de yatırımların ve iş alanlarını genişlemesi noktasında anlaşmalar imzalanmıştır. Ayrıca 2 Mart 2006 yılında Sırp ve Rus dışişleri bakanları buluşmasında Rus ve Sırp Ortodoks Kiliseleri temsilcileri de bir araya gelerek Kosova'nın statüsü hakkında müzakerelerde bulunmuşlardır (Russian Foreign Ministry, 2006). 2008 yılında bağımsızlığını ilan eden Kosova'yı uluslararası alanda 100'den fazla ülke tanımaya rağmen tarihi kimliklerinin beşiği olarak gören Sırbistan ve Rusya tarafından tanınmamıştır. Sırbistan, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na Kosova'nın statüsünü taşımış ve uluslararası hukuka aykırılığını iddia etmiştir. Fakat 2010 yılında Birleşmiş Milletler, Kosova'nın bağımsızlığının hukuka aykırı olmadığına karar vermiştir. Bu karar ile Sırbistan'ın Kosova toprakları üzerindeki hak iddiaları sona ermiştir ve AB aracılığı ile ikili anlaşmalar dahi yapılmış AB üyelik süreçlerine katkıda bulunması noktasında ortak mutabakat imzalanmıştır (Sannav, 2017:319-320).

AB sürecine Sırbistan 2000'li yıllarda başlasa da AB ile geri kabul ve Vize anlaşmaları 2007 yılında imzalanmış ve 2008 yılında yürürlüğe girmiştir. 2009 yılında AB'ye başvuru yapmış ve 2012 yılında adaylık statüsü vermiştir. AB, müzakerelerin başlatılabilmesi için Sırbistan-Kosova hattındaki tansiyonun normalleşmesini istemektedir. Yapılan istatistiksel değerlendirmelerde 2009 yılında %65'lik kesim AB üyeliğini olumlu bulurken, 2012 yılında bu rakam %41 olmuş ve ilerleyen süreçlerde daha da düşmüştür (Sannav, 2017:321).

25 Mayıs 2010 yılında Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Moskova'da Slav kökenli devletlerin büyükelçilerini toplayarak tarihi ve kültürel miraslarını korumaya yönelik ortak politikalar üretmeleri gerektiğini çok aktörlü bir dünyaya karşı birlikte hareket etmeleri gerektiğini dile getirmiştir. Slav dayanışması toplantıları sürekli hale getirilmiş her yıl mayıs ayında düzenli olarak devam etmiştir. Rusya- Sırbistan ilişkileri 2004-2012 döneminde hızlı bir ivme yakalayıp istenilen ölçülere ulaşmış Rusya Sırbistan'a uluslararası ve bölgesel dengelerde destek çıkarak Balkanlardaki çıkarlarını en üst düzeyde tutmuştur (Russian Foreign Ministry, 2010).

Demokratik ve kurumsal atılımların fazlasıyla hissedildiği Rusya bu süreçte dış politikasını çok aktörlü hale getirerek Batı'ya karşı bir alternatif oluşturma arayışına girmiştir. Fakat Rusya'nın Balkanlar'da bu yıllarda en büyük eksikliğini hissettiği unsur NATO veya AB gibi uluslararası kurumların olmayışıdır. Bu eksiklik, Balkan Devletleri'nin aynı çatıda politikalar üretecek bir ortamın oluşmamasına neden olmuş ve Rusya ile sadece ikili veya çoklu ekonomik, sosyal ve siyasi anlaşmalar yapabilmişlerdir. Rusya kimi zaman da çok Balkanlardaki Ortodoks Kiliselerinin toplum üzerindeki etkisini kullanarak siyaset üretmeye çalışmış fakat Avrupa Birliği'nin sosyal ve ekonomik noktada Balkan devletleri için bir çıkış yolu olarak görülmüş bu dönemde süreç Avrupa standartlarına uyum sağlama şeklinde gelişmiştir. Rusya'nın, ekonomik yönden ivme yakalaması ve 2008 dünya ekonomik krizinden Avrupa kadar etkilenmemesi Balkan devletlerinin Rusya'ya en azından ekonomi, enerji ve ticaret gibi finansal konularda ihtiyaç duymalarını sağlamıştır. Rusya ise buna karşılık vererek ekonomi alanında Balkan bölgesine entegre olurken sosyo-kültürel alanda da bölgede etkilerini hissettirmeye başlamıştır. Bunun en önemli örneği, 2007 yılında Başkanlık kararnamesi ile kurulan Rus Dünyası Vakfı'dır. Bu vakıf, Rus dilini, kültürünü, tarihini yaklaşık 43 ülkede öğretmek ve bilgilendirmek amacıyla kurulan bir kuruluştur. Etkinliğini sürekli artırarak devlet kurumları ile de bir araya gelmiş Rus kültürünü bölgede yaymaya çalışmıştır. Vakıf, bölgedeki devletlerin kabulüyle 2010 yılından sonra bütün Balkan ülkelerinde aktif olarak çalışmalarını yürütmeye başlamıştır. (Russian World Foundation). Bu anlamda, eğitim çalışmaları Balkanlar'ın sosyo-kültürel anlamda da Rusya'dan etkilenmeye başladığının göstergesidir. Özet olarak, 2004-2012 yılları arasında Rusya Balkanlar özelinde Avrupa ile bir mücadeleye girmiştir. Bu mücadelede, Rusya, Avrupa'nın liberal ekonomik sistemine karşı enerji faktörünü ortaya atarken sosyo-kültürel alanda ise Avrupa değerlerine karşı kendi öz-benliğini yaşatmak için ortak tarihi ve kültürel değerlerini savunarak iki taraflı olarak Avrupa'nın karşısına çıkmıştır.

7. Ontolojik Güvensizlik ve Kaygı Dönemi (2012-2023)

Vladimir Putin, 2008-2012 yılları arasında anayasal olarak 3. Kez Başkan olamadığından Birleşik Rusya Partisinin Başkanı olmuştur. Dimitri Medvedev'in Başkan olmasına destek vermiş ve kendisi de Başbakan olmuştur. Bu süreçte alınan yasal kararlarda Vladimir Putin'in bulunduğu Birleşik Rusya Partisi Mecliste çoğunluk olarak kararları onaylayıcı bir konumda olduğundan dolayı Medvedev ve Putin gerekli olan süreç yönetiminde birlikte hareket etmişlerdir.

Dolayısıyla, yasama gücünü elinde bulunduran Vladimir Putin görev süresinde Rus anayasasında yapılan bir değişiklikle devlet başkanlığının süresini 6 yıla çıkartmış ve eski Başkanların bu makama seçilebilmeleriyle ilgili olan kısıtı kaldırmıştır. Böylece, Putin dört senelik bir aranın ardından 12 sene daha başkanlık yapabileceği hukuksal süreci sağlamıştır (Pacer, 2015:190).

Eylül 2011'de düzenlenen Birleşik Parti Kongresi'nde toplum Dimitri Medvedev'in başkan olarak tekrar aday olacağını düşünürken aynı zamanda Putin'in ülkenin siyasetinden çekileceğini düşünürken 4 Mart 2012 yılındaki seçimlerde Vladimir Putin tekrar 6 yıllığına devlet başkanı seçilmiş ve Dimitri Medvedev başbakan olarak atanmıştır. Bu süreçte, parlamento seçimleri ve devlet başkanlığı seçimlerine hile karıştırıldığı iddiasıyla protestolar düzenlenmiştir. Aynı dönemde gerçekleşen Arap ayaklanmalarının Rusya'ya sıçramasından endişe duyan Putin, ayrıca bu protestoların Medvedev döneminin daha özgürlükçü ve liberal politikalarının sonucu artan Batılı sivil toplumların kışkırtmaları sonucunda gerçekleştiğini anladığı zaman daha da sert önlemler almıştır (Malashenko, 2013:9-12).

Putin'in devlet başkanlığına dönüşünden hemen sonra dış politika anlayışını değiştirdiği görülmektedir. Artık ne geçiş döneminin kimliksiz Rusya'sı ne 2000'li yıllarda Batı'nın tek taraflı politikalarına karşı dirençsiz ve söylemsiz modern Rusya'sı bulunmaktaydı. Ontolojik güvenliğini sağlayıcı biyografik anlatılarla ve rutinlerle hem kimlik krizini hem yakın çevresi olan bölgelere olan entegrasyonunu tamamlamıştır. Fakat bu durum aynı zamanda düşman kimlik üretimini de beraberinde getirmiştir. NATO ve AB'nin hızlı açılımları Rusya'yı ontolojik güvensizlik ve kaygı hissine iterek karşı ittifak politikalarına yönlendirmiştir. 2012 döneminden sonra Rusya'nın uyguladığı dış politika yöntemlerini dört gruba ayırabiliriz; İlk olarak, Rusya, Batı'ya karşı uluslararası örgütleri kullanarak ve liderliğini üstlenip destekleyerek NATO ve AB'ye karşı kurumsal alternatifler üretmeye çalışmıştır. 2012 yılından daha önce olan bu örgütlenmeler artık daha aktif kullanılmaya başlanarak Batı'ya karşı bir kutup oluşturmaya başlamıştır. BRICS ve ŞİO gibi örgütler bu stratejiye örnek olarak gösterilebilir. İkinci olarak, bölgesel çatışmalarda alternatif olma konumunu kullanarak bölgeye entegre olma siyaseti, bunun için gerekli güvenlik, stratejik ve askeri tüm koşullar hazırlanarak çatışmalara müdahil olmak ve hem uluslararası alanda saygınlık kazanmak hem de tüm dünyaya gücünü kabul ettirebileceği bir ortam oluşturmak. Suriye krizi bu konuda örnek olarak gösterilebilir. Arap ayaklanmaları Suriye devletine de sıçramış ve Beşar Esad iktidarı kontrolü kaybederek süreci iç savaşa dönüştürmüştür. Çatışmalarda Rusya, Beşar Esad'ı desteklemiş ve bölgeye entegre olmuştur. Üçüncü olarak, Rusya, bünyesindeki enerji kaynaklarını hem politik hem ekonomik bir faktör olarak kullanmıştır. Bu stratejiyi Avrupa ve Balkanlar'a uygulayarak enerji üzerinden bir güç oluşturmaya çalışmıştır. Son olarak ise, Rusya, çevresindeki ülkelere karşı 2014 yılında Kırım'ın Rusya'ya ilhakında uyguladığı kimlik siyasetini genişleterek geleneksel, kültürel, dilsel ve dinsel olarak ortak tarihi mirasa sahip ülkelerin içerisindeki milliyetçi ve sağ siyasi grupları destekleyerek devletlerin politikalarında bir varlık kazanmayı başarmıştır.

Rusya 2012-2019 yılları arasında 4 ana stratejisini genişleterek dünyanın bütün bölgelerinde uygulamaya çalışarak ülkelerin bulunduğu stratejik ve ideolojik konuma göre dış politikasını geliştirmiştir. Balkan bölgesine ise bu dönemde son iki stratejiyi kullanarak entegre olmuştur. Hem enerjinin ekonomik ve politik bir faktör olarak kullanımı hem de kimliksel olarak etnik, dilsel ve dinsel ortaklıklar, ayrıca Balkan bölgesinin kimlik siyasetinin uygulanması noktasında

yeterince uygun oluşu Rusya'nın stratejilerinin bu yönde olmasını sağlamıştır (Lanteigne, 2018: 122-124).

6.1 Putin Doktrini

Vladimir Putin 2012 seçimlerinden önce Putin doktrini denilen yeni güvenlik stratejisini açıkladı, bu açıklamadan sonra Rusya'nın dış politikasında bariz değişiklikler meydana gelmiş ve bu anlayış günümüze kadar devam etmiştir. Putin, başkanlığı elde ettikten sonraki ilk dönemde Rus yaşam ve kültürünün kendine özgü ve muhafazakâr yapısına vurgu yapmıştır. Rus Hristiyan Ortodoksluğu kamusal alanda giderek artan bir önem kazanırken bu durum Putin'in yozlaşmış Batılı ve Avrupalı hayatları Rusya'daki temiz ve kutsal yaşamla karşılaştırmasına örnek teşkil etmiştir. Putin'in amacı "binlerce yıldır her ulusun manevi ve ahlaki temelini oluşturan geleneksel değerleri, geleneksel ailelerin, dini yaşam da dahil olmak üzere gerçek insan hayatının evrensel değerlerini savunmaktır." (Yılmaz, 2020: 112). Bu minvalde, Vladimir Putin dış politika anlayışında da Rus değerlerinin olduğu her bölgeye kimlik siyaseti uygulamak için çalışmalar başlatmıştır. 2012 yılındaki Putin Doktrini ile 2014 Yeni Askeri Doktrini bu anlamda yumuşak ve sert gücün nasıl uygulanacağına dair stratejileri ortaya koymuştur

Putin Doktrininin temelleri aslında daha eskiye dayanmaktadır, fakat bu şekilde sistematik ve açık bir şekilde ortaya konması Putin'in üçüncü döneminde gerçekleşmiştir. Putin'in asıl amacı, Rusya'nın Sovyet ardılı ülkelerinin bağımsızlıklarını tanıdıktan sonra o bölgelerde yaşayan Rus geleneklerini ve kültürünü benimseyen insanları savunmak ve onların haklarının garantörü olmaktır. Bu bakış açısı, Rus olmayan dini ve etnik olarak ortak tarihi değerlere sahip olan halklar için de geçerli olmaktadır. Doktrine göre, "Rusya, Rus dünyasının merkezidir". Putin doktrinindeki bu söylem ile Rusya ilk olarak çevresinde bulunan Rus halklarını domine ederek bu çemberi giderek genişletme amacındadır. Bu çember ilk olarak Ukrayna ve Belarus devletleri üzerinde oluşturulmuştur. Rusya-Ukrayna ilişkilerindeki Rus diasporasının korunması hatta Putin'in "Ukrayna ve Rusya'da ki yaşayan halkların ruhsal bir ıstırap çektiklerini biz bir milletiz hiçbir şekilde ayırlamayız" söylemi bu stratejinin uygulanmaya başlandığının göstergesidir (Aron, 2013).

Vladimir Putin, Valdai Kulüp'te yaptığı bir konuşmasında "Avrasya Birliği Rus kimliğiyle ortak tarihi mirasa sahip ulusların kimliğini korumak için tarihsel olarak Avrasya bölgesindeki boşluğu doldurmak için gerçekleştirilen bir projedir."(Voltaire Network, 2014). Böylece, Putin, yakın coğrafyasından gelebilecek tehditleri önlemek için kimlikli birliktelik söylemi ile Batı'nın yakın çevreye entegrasyonunu önlemeye çalışmıştır. Ortodoks Hristiyanlık ve Slav etnikliği üzerinden siyaset yapma stratejisi uzun zamandır yapılmıyorken artık bu doktrin ile beraber farklı bir düzlemde bağımsızlıkları koruyarak kazan kazan çerçevesinde Batı'yı "öteki" göstererek bir güven yaratmayı başarmıştır. Rusya, özellikle ABD olmak üzere Batılı ülkelerin uluslararası hukuka aykırı davranışlarda bulunduğunu ifade ederek söylemlerini ABD'nin baskıcı hegemon olmasına dayandırarak taraftar oluşturmayı başarmıştır. "2014 Yeni Askeri Doktrininde" de açıkladığı gibi Rusya için en büyük iki tehdit; NATO'nun Balkanlar ve Doğu Avrupa'ya genişlemesi ve Ukrayna'daki Batı varlığıydı. Öncelikle bu iki problem üzerine gidileceği ve kimlik siyasetinin bu sorunlar üzerinde uygulanacağı açıkça ortaya konulmuştur (Voltaire Network, 2014).

Bu doktrin ile Rusya hem NATO ve AB'nin genişleme tehdidini durdurmuş ve karşı kimlik bağlamında atağa geçmek durumunda kalmıştır. Bu karşılaşmanın ilk bölgesi 2014 yılında

Rusya'nın kimliksel özellikleri kullanarak ilhak ettiği Kırım'dır. NATO son genişlemesini Kırım'ın Sivastopol yerleşiminde bir üs ile gerçekleştirmek istemiştir. Ukrayna'nın iç siyasetindeki Batılılaşma algısından yararlanarak bu üssü kurmak istemesi Batı'nın liberalleşme ve modernleşme kimliğinden yararlanarak bir kimlik ihracı sonrasında bunu kolayca elde etme varsayımını göstermektedir. Böylece, Rusya orada bulunan Rus diasporasını ve Rusya yanlısı toplumun kimliksel özelliklerini kullanarak bir ikna ve demokratik bir referandum sonucu tehdidi ortadan kaldırmıştır. Nitekim Rusya bunu sadece yumuşak güç olan kimliksel unsurlarla değil sert güç olan Askeri alanda güçlü ve bağımsız oluşuyla da gerçekleştirmiştir. Askeri gücü tam olarak kullanmasa da bir caydırma aracı olarak sınırda hazır bulundurması Askeri gücünde bu minvalde gerekliliğinin göstergesidir (Lossovskiy, 2020: 11-14). En nihayetinde 2014'te Kırımın ilhaki sonrası çıkan kriz ve çatışmalar ve 24 Şubat 2022'de Rusya-Ukrayna savaşına dönüşmüştür. AB ve ABD, Rusya'ya caydırıcı bazı yaptırımlar uygulasa da kısa dönemde Rusya enerji gücünü Avrupa piyasalarına yansıtmayı başararak AB manevralarını etkisizleştirmiştir. Rusya bu söylem ile Ukrayna'yı kimlik noktasında ayrı bir devlet değil iç meselesi olarak tanımıştır. Bunun Balkanlar için de Sırbistan ve farklı Rus yanlısı dinamikleri üzerinden gerçekleşmesi de olası bir senaryo olarak göze çarpmaktadır.

Sırbistan, Rusya'yla 2012 yılı itibarıyla ilişkilerini en üst düzeye çıkarmıştır. İki devlet arasındaki vizeler kalkmış ve serbest ticaret anlaşmaları imzalanmıştır. Rusya, Balkanlarda tekrar etkin olmak için Sırbistan ile yakınlaşmayı ihmal etmemiş tarihsel müttefikliğini devam ettirmiştir. Rusya için, Sırbistan'ın Balkan bölgesinde güçlü ve etkin olması gerekmektedir. Kimliksel ortaklıklar ve bölgesel çıkarlar Rusya'nın Sırbistan'ın toprak bütünlüğünü ve bölgedeki egemenliğini korumasını mecbur kılmıştır. Nitekim Rusya askeri potansiyelini Sırbistan'ın ordusuna gerek teknik donanım gerekse araştırma ve geliştirme faaliyetleri noktasında aktarmıştır. Ayrıca, Rusya Kosova'yı tanımayarak o bölgenin hala Sırbistan toprağı olarak kabul edilmesi için uluslararası toplumu zorlamıştır.

24 Mayıs 2013 tarihinde Rusya ve Sırbistan aralarında Stratejik Ortaklık anlaşması imzalamışlardır. Bu tarihten itibaren Rusya Sırbistan'a 71 alanda yatırım yapmış ve Sırbistan ekonomisini yapılandırmıştır. 2014 yılında Alexander Vucic Sırbistan'da iktidara geldiğinde üçüncü enerji paketi kapsamında Gazprom, Sberbank, Lukoil vs. gibi uluslararası alanda etkinliği olan şirketler Sırbistan'a 2 milyar dolara yakın yatırım yaparak Sırbistan'ın kalkınmasına yardımcı olmuştur. JSC Rus demiryolları Sırbistan'da ki yolları yapmak üzere yaklaşık 900 milyon dolarlık bir ulaşım altyapısı anlaşması imzalamıştır (Russian Foreign Ministry, 2014).

2012 yılında Rusya gönüllü olarak UNESCO aracılığı ile Kosova bölgesine Ortodoks yapılarının restorasyonu için 2 milyon dolar yardımda bulunmuştur. Rusya, Balkanlarda Sırbistan'dan başlayarak Ortodoks kilisesi yapılanmalarına destek vererek kültürel olarak da entegre olmaya çalışmıştır. 2012 yılında ortak Slav devletlerinin diplomatları Rusya Dışişleri Bakanlığında bir araya gelerek birlik mesajları vermişlerdir. Ekim 2013'te Rus Ortodoks Patriği Kirill Kosova'da bulunan Sırlara destek vererek Ortodoksluğun önemli bölgesi olan Kosova'da etkin olmaya çalışmıştır. Sırbistan siyasetinde de sağ veya sol parti temsilcileri Rusya'ya karşı bir müttefik gibi bakmaktadır. Aslında bu ilişki müttefiklikten öte bir durumdadır, ortak petrol ve doğal gaz şirketleri, ucuz krediler, ortak askeri yapılanmalar ve ortak sosyo-kültürel faaliyetler, Rusya-Sırbistan arasındaki ilişkinin stratejik müttefiklikten daha öte bir anlayışta olduğunun göstergesidir. Balkanlarda ilk Rus uluslararası okul olan Valentina Tereshkova Okulu Belgrad'da 2017'nin başında açılarak Rus eğitim-öğretimini bölgede yaygınlaştırma

çalışmalarına başlamıştır. Alexander Vucic 3 Nisan 2017 tarihinde Sırbistan Başkanlık seçimlerini kazandığındaki konuşmasında “Avrupa ile entegrasyonu devam ettireceğiz ve Rusya ile ilişkilerimizi her zamankinden daha öteye taşıyacağız” mesajlarını vererek Rusya’nın karşısında bir politika gütmeyeceğinin işaretini vermiştir (Russian Foreign Ministry, 2017).

2017 yılında, Sırbistan’da Rus filmlerinin çoğunlukta olduğu Ortodoks sinema festivalleri düzenlenerek Slav halklarının kültürel ve kimliksel özellikleri festival filmlerinde yansıtılmış ve büyük ilgi görmüştür. Sırbistan, parlamento sözcüsü Maya Goykoviç, “Belgrad her türlü Rusya karşıtı söylem ve davranışın karşısındadır ve gelecekte Rusya ile ortaklıkların artırılması gerekmektedir.” demiştir. 2012’den 2019’a kadar Sergey Lavrov Belgrad’a her yıl birkaç defa ziyarette bulunarak hem ekonomik hem sosyo-kültürel hem de siyasi anlamda ilişkilerin gelişimi noktasında girişimlerde bulunmuş ve Sırbistan halkı tarafından bu ziyaretler memnuniyetle karşılanmıştır. Ayrıca, 2012 yılından sonra “Rusya Merkezi” adı altında kurulan sivil toplum örgütü ve yan kuruluşları Belgrad merkezli birçok sosyal ve kültürel etkinlik yaparak Sırbistan halkıyla bütünleşmeyi amaçlamıştır. Bunların yanında, Rusya, Sırbistan’ın Avrupa ile olan entegrasyon ilişkilerine herhangi bir müdahalede bulunmayarak iki bağımsız ülke arasındaki ilişki görüntüsü vererek dikkatleri üzerine çekmemiştir. Bu minvalde, Rusya artık Belgrad ile başlayan etki siyasetini “korkutma ve caydırıcılık” üzerinden değil bir “ikna ve onay” çerçevesinde ilerleterek hem yumuşak güç faktörlerini kullanmış hem de devletlerin egemenliklerine herhangi bir müdahalede bulunmayarak ikili ve çoklu ilişkilerini her düzeyde geliştirmiştir (Djokic, 2020: 238-239).

2012-2023 yılları arasında Rusya-Balkan ilişkileri, çehresini değiştirerek önceki yıllardan daha farklı bir anlayış oluşturmuştur. 2008 yılında gerçekleşen ekonomik kriz sonrası devletler ekonomik ve siyasi olarak istikrarsızlıklarını üzerinden atamamış alternatif arayışlarına girişmişlerdir. 2012 yılında devlet ekonomilerinin artçı sarsıntıları siyasi krizlere sebebiyet vermiştir. Arap ayaklanmaları başta olmak üzere dünyanın birçok yerinde gerçekleşen isyanlar Rusya’ya da Batı menşeli sivil toplum örgütlerinin destekleriyle parlamento ve başkanlık seçimleri sürecinde sıçramaya yüz tutmuş olsa da Vladimir Putin isyanları biraz baskıcı bir tavır ile de olsa püskürtmüştür. Bu noktada, Ukrayna’ya kadar gelen AB ve NATO, Rusya’nın tehdidi çok yakınında hissetmesine neden olmuş 2014 yılında Putin’in yeni bir Askeri Doktrin stratejisi ortaya çıkarmasına sebebiyet vermiştir. 2014 Askeri Doktrini ile Rusya ilk ve temel tehdit olarak başta Ukrayna’daki NATO ve AB genişlemesini sonraki süreçte ise Balkanlardaki NATO ve AB genişlemesini durdurmak için harekete geçilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu tarihten itibaren enerji arzı yönünden Balkanların Rusya’ya muhtaç olduğu gerçeğinden hareket edilecek olursa Balkan devletleri sivil alanlarını bu hassasiyetten dolayı açmıştır. Rusya, Rus Dünyası Vakfı, Valdai Kulüp, Rus Kültür Dernekleri, Ortodoks Kilisesi, Slav Dili ve Kültürü Derneği ve Rus Dışişleri Bakanlığı unsurlarını kullanarak Balkan toplumunda kimi zaman Slav kimi zaman Ortodoks kimliği ile ortak miras ve tarih etmenleri dâhilinde bir ontolojik güvenlik sahası oluşturarak Avrupa değerlerine karşı biyografik anlatılarını genişletmiştir. Böylece, toplumsal bir dayanak noktası oluşturarak Avrupa’nın oryantal ve yıpratıcı bakış açısına karşı dostluk, kardeşlik, dindaşlık, değerleri ile alternatif bir taraf oluşturmuştur. Maddi kaynaklar olarak Rusya gerek enerji gerekse askeri alanda üstünlüğünü Suriye ve Doğu Akdeniz’de kanıtlayarak Balkan devletlerine güven aşlamıştır. Rusya artık ekonomik caydırıcılık politikalarından vazgeçmiştir, çünkü alternatif bir enerji arzı bulunduğu tamamiyle Balkan devletlerinin Rusya’dan uzaklaşacağını düşünmüştür. Bu yol ise Hazar’dan gelen ve Türkiye’den geçerek Avrupa’ya uzanan yoldur. Bu noktada bu enerji hattını engellemek için elinden geleni yapan Rusya, aynı

zamanda alternatif enerji hatlarının oluşma ihtimalini bile değerlendirmiş farklı bir siyasi mekanizma kurması gerektiğini anlamıştır. Rusya artık Kırım'ın kimlik siyaseti ile ilhakından sonra Balkan devletlerini de kimliksel ortaklıklarla muhafaza edecek Avrupa genişlemesini bu şekilde durdurarak iç ve dış tehditleri azaltma yönünde adımlar atmaktadır.

Sonuç

Birey/Lider kimliğinin ontolojik güvenlik teorisi bağlamında Rus toplumuna etkileri Sırbistan üzerinden incelenmiştir. Lider kavramı geleneksel olarak otokratik monarşi yönetim anlayışına sahip olan Rusya için vazgeçilmez bir unsurdur. Lidere duyulan saygı hem Ortodoks Hristiyanlığının getirmiş olduğu Tsar'ın Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olduğu inancı ile hem de kan bağının kutsallığının toplumdaki karşılığı ile sağlamlaşmış ve gerekçelenmiştir. Bu yüzden lider hangi kimliğe sahip olursa olsun toplum nezdinde değişimin öncüsü olmuştur. Uluslararası sistem Rusya'nın kimliğini etkilese de liderlerin değişime meydan okumaları sonucunda Rusya konjonktürel değişimlere kapalı kalmış ya da geç kalmıştır. Balkanlar, kimlik değişim süreçlerini lidere nazaran sistemin ideolojik ve kuramsal yapıtaşları etkisiyle gerçekleştirmiştir. Örneğin, Bizans ile Ortodoks Hristiyanlığının Balkanlar bölgesinde etkin olması, daha sonra Osmanlı Devleti döneminde İslam'ın getirmiş olduğu dini esaslar çerçevesinde yeni bir kültür oluşturulması, akabinde Sovyetler Birliği'nin bölgeye girişi ile sosyalist/komünist bir kimlik tezahürü bölgeye yerleşmiştir. Bu geçişler, uluslararası sistemin bölgeye yansımalarına karşılık gelmektedir. Rusya devleti bu geçişleri kimi zaman ortaya çıkaran kimi zaman sonradan kabul eden bir devletken Balkan bölgesi uygulayıcı konumda olmuştur.

Uluslararası ilişkiler alanında kimlik uygulamaları devletin sosyal bir inşa süreci olduğu ile ilgilidir. Bu inşa süreci toplumun tarihsel, geleneksel, dilsel ve dinsel özelliklerinin bir kültür oluşturup devletin kurumsal yapısını oluşturmasını ve uluslararası sistemde bu kimliği ile biyografik anlatılarını üretip bunu rutin hale getirerek kaygılarını azaltması rasyonel güvenlik anlayışından daha önemli bir unsur haline gelmiştir. Bireyin kimliği toplumsal yapıyı bu yapının değişkenleri ise devlet kimliğini oluşturmaktadır. Fakat, toplumun dinamikleri devlet kimliğini kümülatif bir şekilde oluştursa da devletin yönetim mekanizmaları da doğrudan devletin kimliğini yönlendirebilmektedir. Bu anlamda, devletin lideri güçlü bir lider ve devletin kurumsal sisteminin liderle özümsemişi bir devlet sisteminde lider(birey) kimliği devletin iç ve dış politikalarına doğrudan yansıtmaktadır. Rus devlet geleneği lider kimliğinden fazlasıyla etkilenen bir yapıya sahiptir. Vladimir Putin, modern Rusya'nın gelenekselci kişiliği ile Ortodoks ve Milliyetçi anlayışlarını, hukukçu kişiliği ile demokratik açılımlarını, enerji alanındaki çalışmalarıyla ise ekonomik vizyonunu belirlemiştir. Rus devlet geleneğinde lider çok etkili ve toplum tarafından kabul gören bir kimliksel etkidir. Bu durum anlatıların ve öz/benliğin liderin kimliği üzerinden oluştuğunun da bir kanıtıdır.

Balkan kimliğine bakıldığında ise liderden ziyade toplumsal örgütlenmeler, gelenekler ve ideolojiler ön plandadır. Balkanlarda, Osmanlı Devleti bölgeyi hâkimiyeti altına alana kadar Slavlaşan halklar ile Bizans'tan kalan Ortodoks öğretisi Balkan geleneğine hâkim olmuştur. Osmanlı ile birlikte Müslümanlaşma süreci gerçekleşmiş yaklaşık 500 sene Osmanlı etkisi Balkan bölgesinde görülmüştür. Fakat toplumsal olarak Müslümanlığı ve Türk hâkimiyetini kabul etmek istemeyen ve bağımsız olmak isteyen halklar bir başka Slav ve Ortodoks devlet olan Rusya'nın desteği ile bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Daha sonra Sovyetler Birliği egemenliğinde kalan Balkan bölgesi ideolojik olarak sosyalist bir yapıya bürünmüş ve devlet

sisteminde bu oluşumu uygulamıştır. Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra sosyalist ideoloji Balkan bölgesinde de yıkılmış ve bir boşlukla karşı karşıya gelindiğinde tekrar milliyetçilik akımın etkisi görülerek çatışma dönemleri yaşanmıştır. Batı bu çatışmaların uzlaştırıcı tarafı olarak Balkan bölgesini etki altına almak için Avrupa değerleri, demokratik açılımlar ve ekonomik yapılandırmalar sunmuştur. Balkan devletleri ise boşluğun vermiş olduğu buğulu ortam ile Batı'nın kalkındırma hamlelerini kabul ederek daha Batı'ya yakın politikalar üretmiştir. Bu yüzden de geçiş döneminde Balkan toplumları Avrupa Birliği ve NATO'nun doğu genişlemesinin en önemli bölgesi olmuş Rusya için ise ciddi tehdit oluşturmuştur.

21. yüzyılda Rusya tehditleri ilk olarak rasyonel güvenlik temelinde ekonomik caydırıcılık özellikle enerji arzından yoksun bırakma stratejisi ile tehdit varyasyonlarını kullanmıştır. Balkan bölgesi ise 2008 Ekonomik krizinin getirmiş olduğu kötü koşullar ve Avrupa'nın da ekonomik bir istikrarsızlığa uğraması sonucunda Rusya'dan gelecek ekonomik yatırım ve enerji arzına hayati ihtiyaç duymuştur. Bu noktada Rusya enerjiyi siyasi bir faktör olarak kullanarak Balkan siyasetine etki etmeyi başarmıştır. Ama bu durumun alternatif enerji arz hatları ile çözülebileceğini anlayarak 2014 yılında çıkardığı Askeri Doktrin ile Kırım'da başlattığı kimlik siyasetini Balkan bölgesine uygulayarak toplumsal ve siyasi dinamikleri etki altına almış ve ontolojik güvenliğini ön plana alarak ortak tarihi miras ve gelenek algısını harekete geçirmiştir. Nitekim Ruskiyy Mir, Valdai Club, Rus Dil ve Edebiyat kurumları, Ortodoks Kilisesi ve Rus Konsoloslukları gibi toplumsal ve sosyal uygulamalarla Balkan bölgesini tekrar Rusya'ya yakın bir bölge yaparak NATO ve AB genişlemesi tehdidini savmak istemiştir.

Özellikle Batı kurumları bünyesinde olan veya aday olan Balkan devlerinde etkisi hızla artan Rusya ikili ilişkilerini iki bağımsız devlet düzeyinde uygulayarak devletlerin egemenlik haklarının ihlaline sebebiyet vermemek için hassas davranmıştır. Bu yüzden, Balkan devletleri hem Avrupa ile hem Rusya ile ortak mekanizmalar aracılığı ile iletişim kurabilmiştir. Batı entegrasyonunu çok önemseyen Balkan devletleri Rusya'ya Batı kadar alan açmasa da gelecekte Batı tarafından tekrar aşağılanan ve dışlanan bir ortam gerçekleşirse Rusya her zaman bu boşluğu dolduracak konumda olacaktır.

Kaynakça

- Akçapa, M. (2020). *Rus Dış Politikasında Etkili Bir Aktör: Gazprom-Putin Dönemi Rusya-Sırbistan ilişkilerinde enerji faktörü*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Aron, L. (2013). *The Putin Doctrine*. Erişim adresi: Foreign Affairs: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2013-03-08/putin-doctrine>
- Backman, C. W. (1970). Role theory and international relations: A commentary and extension. *International Studies Quarterly*, 14(3), 310-319. doi:10.2307/3013585
- Browning, C. S., ve Joenniemi, P. (2017). Ontological security, self-articulation and the securitization of identity. *Cooperation and Conflict*, 52(1), 31-47. <https://doi.org/10.1177/001083671665316>
- Clark, J. N. (2008). *Serbia in Shadow of Milosevic: The Legacy of Conflict in the Balkans*. London: Tauris Academic Studies.
- Valdai Club. (2014). *Vladimir Putin's Speech at the Valdai Club*. Erişim adresi: <https://www.voltairenet.org/article185864.html>
- Derman, G. S. (2017). *Soğuk Savaş sonrası Rusya'nın Balkanlar politikası*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Dencausse, H. C. (2010). *İki dünya arasında Rusya*. Bursa: Ötüken Neşriyat Yayıncılık.
- Derrida, J. (2004). *Teoriden sonra hayat*. İstanbul: Agora Yayıncılık.
- Djokic, A. (2020). The Perspectives of Russia's Soft Power in the Western Balkans Region. *Rudn Journal of Political Science*, 22(2), 231-244. doi:10.22363/2313-1438-2020-22-2-231-244
- Efegil, E. (2015). *Rus Dış Politikasında Kimliğin Etkisi. İ. K. Ülger içinde, Putin'in Ülkesi Yeni Yüzyılın Eşiğinde*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Elbasani, A. (2008). EU enlargement in the Western Balkans: strategies of borrowing and inventing. *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 10(3), 293-307. <https://doi.org/10.1080/14613190802493600>
- The Ministry of Foreign Affairs of Russia Federation. (2002-2019). *The Republic Of Serbia*. Erişim adresi: <http://www.mid.ru/en/maps/rs/?currentpage=main-country>
- Guibernau, M. (1997). *Milliyetçilikler*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Gustafsson, K. & Krickel-Choi, N. C. (2020). Returning to the roots of ontological security: insights from the existentialist anxiety literature. *European Journal of International Relations*, 26(3), 875-895. <https://doi.org/10.1177/135406612092707>
- Hasa, T. (2019). From normative to tangible governance: Time to change strategy of the EU enlargement process towards Western Balkans. *Bruges Political Research Papers*, 74, Archive of European Integration, http://aei.pitt.edu/97363/1/wp74_hasa.pdf
- Kidd, W. & Teagle, A. (2012). *Culture and identity*. Bloomsbury Publishing.
- Kremlin, (2018). President of Russia. Erişim adresi: <http://en.kremlin.ru/catalog/persons/538/events/58006>
- Lanteigne, M. (2018). Russia, China and the Shanghai Cooperation Organization: Diverging Security Interests and the 'Crimea Effect'. In: Blakkisrud, H., Wilson Rowe, E. (eds) *Russia's Turn to the East*. Global Reordering. Palgrave Pivot, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-69790-1_7
- Lossovskiy, I. (2020). Russia's Strategy Toward Post-Soviet States As Implementation Of The New Doctrine Of Limited Sovereignty (Putin Doctrine). *Ukraine Analytica*. 4(22). 8-17.
- Vysotsky, A. (2014). Russia and the Arab Spring. *Connections*. 14(1), 41-64. <http://www.jstor.org/stable/26326385>
- Morozova, N. (2009). Geopolitics, Eurasianism and Russian foreign policy under Putin. *Geopolitics*, 14(4), 667-686. <https://doi.org/10.1080/14650040903141349>
- Moulioukova, D. & Kanet, R. E. (2021). Ontological security: a framework for the analysis of Russia's view of the world. *Global Affairs*, 7(5), 831-853. <https://doi.org/10.1080/23340460.2021.2000173>
- Onay, Y. (2008). *Batıya direnen Rusya*. İstanbul: Yeni yüzyıl Yayınları.
- Pacer, V. (2015). *Russian Foreign Policy under Dmitry Medvedev, 2008-2012*. New York: Routledge.
- Patalakh, A. (2018). Emotions and Identity as Foreign Policy Determinants: Serbian Approach to Relations with Russia. *Chinese Political Science Review*, 495-528. <https://doi.org/10.1007/s41111-018-0105-3>

- Rrustemi, A. (2020). Far-Right Trends in South Eastern Europe: The Influences of Russia, Croatia, Serbia and Albania. *Hague Centre for Strategic Studies*. <http://www.jstor.com/stable/resrep24202>
- Rose, R. (2007). The impact of president Putin on popular support for Russia's regime. *Post-Soviet Affairs*, 23(2), 97-117. <https://doi.org/10.2747/1060-586X.23.2.97>
- Rynning, S. (2021). Deterrence Rediscovered: NATO and Russia. NL ARMS Netherlands Annual Review of Military Studies 2020: Deterrence in the 21st Century. *Insights from Theory and Practice*, 29-45. Doi:10.1007/978-94-6265-419-8
- Sakwa, R. (2008). New Cold War'or twenty years' crisis? Russia and international politics. *International affairs*, 84(2), 241-267. Doi:10.1111/j.1468-2346.2008.00702.x
- Sannav, S. C. (2017). *Soğuk Savaş Sonrası Sırbistan*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Harnisch, S., Frank, C., & Maull, H.W. (Eds.). (2011). *Role Theory in International Relations* (1st ed.). New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203818756>
- Smith, A (1997). *Milli Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Spechler, D. R. (2010). Russian Foreign Policy during the Putin Presidency: The Impact of Competing Approaches. *Problems of Post-Communism*, 57(5), 35-50. <https://doi.org/10.2753/PPC1075-8216570503>
- Suavi, A (1999). *Kimlik Sorunu, Ulusallık, Türk kimliği*. Ankara: Öteki Yayınları.
- Subotić, J. (2016). Narrative, Ontological Security, and Foreign Policy Change. *Foreign policy analysis*, 12(4), 610-627. <https://doi.org/10.1111/fpa.12089>
- Thorun, C. (2009). *Explaining Change in Russian Foreign Policy: The Role of Ideas In Post-Soviet Russia's Conduct Towards the West*. London: Palgrave Macmillan.
- Uzgel, İ. (2002). *Bağlantısızlıktan Yalnızlığa Yugoslavya'da Milliyetçilik ve Dış Politika*. Ankara: İmge Kitap.
- Uzgel, İ. (2017). *Yugoslav Federasyonundan Sırbistan'a*. Ankara: Akçağ Kitap.
- Vujačić, V. (2015). *Nationalism, myth, and the state in Russia and Serbia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yılmaz, S. (2020). *Putin Era Russia's Foreign Policy And Security Doctrines*. Ankara: İlbilge Yayıncılık.

Extended Abstract

The aim of the article is to compare the analysis of the reflections of the narratives of Russia's leadership identity in the period of Vladimir Putin to regional strategies by dividing them into periods. In the article, firstly, the relationship between ontological security and role theory is explained. Then, it is explained why Vladimir Putin should securitize the Balkans. The period of Vladimir Putin is divided into periods according to certain transitional processes. The period of 2000-2004 has been defined as the process of change and identity construction. This is because Russia cooperates with international institutions and implements more liberal programs. The second period is the period of 2004-2012 restructuring and routinization of narratives, which, being aware of its own resources, started to return to identity politics and started the process of forming a counter-bloc. The period between 2012 and 2023 is a period in which many irrational policies are implemented to ensure ontological security and an existential struggle is waged in which the protection of identity/self is prioritized. Naturally, this situation caused the production of constant anxiety and brought undesirable results.

In particular, in Russia before Putin, we were confronted with a Russia that could not fully construct its own identity, which was between the Atlantic and Eurasian identity. Although, after the collapse of the Soviet Union, efforts were made to integrate with the West, especially in order to move away from the socialist/communist identity, this process resulted in Russia's contact with its close circle and its cooperation processes and shifting its direction to Asia at the same time, with the pressures of the nationalist and conservative sectors. However, during the Vladimir Putin era, three main characters of Putin formed the basis of Russia's future strategies. These three identities are; Firstly, Putin comes from a patriotic and patriotic family and was baptized in the Orthodox Church, although it was forbidden during the Soviet Union. These factors contributed to Putin's moral and national values and formed a part of his identity. Secondly, besides his law education at Leningrad State University, his master's degree in economics and especially his theses on energy were among the most important indicators of Russian energy diplomacy and commitment to the constitutional order. The last factor that formed Putin's identity is that he worked in the KGB, which is the Russian intelligence, between 1975-1990. This process caused Putin to learn about the functioning of the state, to work on behalf of the state by taking part in strategic fields, and to look behind the visible by taking part in deep state mechanisms. All these identity structures have formed the building blocks of the Russian Federation's transformation into a state identity that has a say in global politics by completing its transition period. Because these three characters formed the basis of 21st century Russian domestic and foreign policy. First, it is an understanding that prioritizes the survival of the state, which depends on its national and moral values. Secondly, it is a structure that adheres to the constitutional order, which manages to use it as an economic and, when appropriate, a political tool by holding most of the international energy market. Thirdly, a domestic and foreign policy behavior in terms of reducing the influence of oligarchs on the state and establishing strategic bases in the international arena with the use of national and international intelligence mechanisms. These three characters formed the modern identity of 21st century Russia. Therefore, the main elements that ensure the ontological security of the Russian state identity under the leadership of Putin were formed in this way.

The Balkans, on the other hand, is one of the important strategic regions where these narrative and routine identity values can be used. Serbia is the state that is most likely to act jointly with Russia in ensuring its ontological security, especially due to the fact that most of its population is both Slavic and Orthodox, and due to the attitude of the West during the disintegration of Yugoslavia. Therefore, Russia entered into a closer alliance after Vladimir Putin changed the Russian strategy. By using the elements of Russia, Ruskiyy Mir, Valdai Club, Russian Cultural Associations, Orthodox Church, Slavic Language and Culture Association and the Russian Ministry of Foreign Affairs, it creates an ontological security area in the Balkan society, sometimes Slavic, sometimes Orthodox, within the factors of common heritage and history, and confronts European values. expanded his biographical narratives. Thus, by creating a social fulcrum, it created an alternative side with friendship, fraternity, piety and values against the oriental and abrasive perspective of Europe. At this point, the possibility of being the implementer of irrational policies to ensure ontological security and to eliminate threats from the Balkans is quite high.

Öğrencilerin Okuduğunu Anlama Becerilerini Etkileyen Faktörlerin Karma Regresyon Yöntemi ile İncelenmesi: Balkanlar ve Türkiye Örneklerinin Karşılaştırılması

Examining the Factors Affecting Students' Reading Comprehension Skills Using Mixture Regression Method: Comparison of the Balkans and Turkey Sample

Fuat ELKONCA^a

Öz

Bu araştırmanın temel amacı 10. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama becerilerini etkileyen faktörlerin Karma Regresyon ile belirlenmesi ve elde edilen sonuçların Balkanlar ve Türkiye örneğinde karşılaştırılmasıdır. Bu amaçla PISA-2018 uygulamasında yer alan toplam 18465 öğrenci ile çalışma grubu oluşturulmuştur. Araştırma Koreslasyonel desene göre tasarlanmıştır. Veri toplama araçları olarak PISA uygulamasında yer alan ölçekler ve bu ölçeklerden elde edilen sonuçlar kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarından hareketle 3 örtük sınıf elde edilmiştir. Bu örtük sınıflar incelendiğinde birinci sınıf Arnavutluk ve Bosna Hersek ülkelerindeki öğrencilerden oluştuğu görülmüştür. İkinci sınıf Türkiye'deki öğrenciler ve 3. sınıf ise Kosova'daki öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrencilerin okuduğunu anlama becerileri üzerinde etkili olan değişkenler; öğrencilerin üstbilişsel anlama ve özetleme becerileri, evdeki kitap sayısı, ailenin duygusal desteği, öğretmen desteği/yönlendirmesi, küresel konulara yönelik farkındalık ve evdeki dünya klasik kitaplarının olup olmama durumu olmuştur. Bu etkilerin bazıları sınıflara göre değişmiştir. Özellikle hem Balkan hem de Türkiye örneğinin OECD ortalamasının altında olması ve benzer şekilde öğrencilerin üstbilişsel özetleme ve üstbilişsel anlama becerilerinin de OECD ortalamasının altında olması dikkat çekici bir sonuçtur. Öğrencilerin okuduğunu anlama becerileri üzerinde etkili olan özellikle üstbilişsel anlama ve özetleme gibi becerilerini geliştirici etkinlikler yapılmalıdır. Öğretmenler sınıf etkinliklerinde bu becerileri geliştirici öğretim etkinliklerine yer vermelidir.

Anahtar Kelimeler

Okuduğunu Anlama, Karma Regresyon, PISA, Balkanlar

Abstract

The main purpose of the current study is to determine the factors affecting the reading comprehension skills of 10th grade students by using mixture regression and to compare the obtained results in the contexts of the Balkans and Turkey. For this purpose, a study group was formed with a total of 18465 students participating in the PISA-2018 implementation. The scales included in the PISA implementation and the results obtained from these scales were used as data collection tools. Based on the findings, three latent classes were obtained. When these classes were examined, it was observed that the first class consists of students from Albania and Bosnia and Herzegovina, second class from Turkey, and the third class from Kosovo. The variables affecting students' reading comprehension skills are metacognitive understanding and summarizing skills, the number of books existing at home, parental emotional support, teacher-directed instruction, self-efficacy regarding global issues, and the availability of world classic books at home. It is particularly notable that both the Balkan and Turkish samples are below the OECD average and similarly, students' metacognitive summarizing and metacognitive understanding skills are also below the OECD average. Activities that enhance skills such as metacognitive understanding and summarizing, which are especially effective on students' reading comprehension skills, should be promoted.

Keywords

Reading Comprehension, Mixture Regression, PISA, Balkans

^a Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü. Muş/Türkiye.

Assistant Prof. Dr., Muş Alpaslan University, Faculty of Education, Department Of Educational Sciences. Muş/Türkiye.

Email: f.elkonca@alparslan.edu.tr.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

Okuma, öğretme ve öğrenmenin merkezinde yer alır ve gelişmekte olan çocuğun metinden türetilen anlamı çıkarması ve uygulaması gerektiği durumları göz önünde bulundurmaktır önemli bir beceridir. Çocuklar eğitim sistemi içerisinde ilerledikçe okuduğunu anlama becerisi daha önemli hale gelir. Eğitim hayatı içerisinde okuduğunu anlama becerisi matematik, fen bilimleri, sanat gibi birçok alan için de gereklidir (Clarke vd., 2013). Bir öğrencinin okuma düzeyi düşük olması genellikle diğer bazı becerilerin edinilmesinde zorluklar yaşaması anlamına gelmektedir (Geske & Ozola, 2008). Okuduğunu anlama, metinlerde verilmek istenilen düşünceleri çözmek amacıyla ön bilgilerini kullanmayı içerir. Okuyucu metnin yazılı kodunu çözerek seslendirdikten hemen sonra seslendirdiği kelimeyi zihinde anlamlandırmaya başlar. Okuyucular materyali okuduktan sonra, sahip oldukları bilgi ile metinde sunulan bilgi arasında köprü kurmalıdırlar. Okuduğunu anlama, dilde ve düşüncede olan bir ilerlemedir (Yılmaz, 2008). Öğrencinin akademik gelişimindeki bu öğrenmelerden dolayı ulusal ve uluslararası birçok sınavla öğrencilerin okuduklarını anlama becerileri ölçülmektedir. Bu sınav sonuçları ile ülkeler öğrencilerin okuduklarını anlama becerilerini geliştirmek için genelde eğitim sistemi için özelde sınıf içi öğrenme ve öğretme süreçleri için önemli kararlar alırlar.

Okuduğunu anlama becerisinin ele alındığı önemli uluslararası bir sınav da PISA uygulamasıdır. PISA uygulaması OECD tarafından katılımcı ülkelerdeki 15 yaşındaki öğrenciler hakkında bilgi toplamak için her üç yılda bir gerçekleştirilmektedir. Her PISA döngüsünde toplanan veriler, araştırmacılar, politika yapımcılar, eğitimciler, ebeveynler ve öğrenciler için son derece değerli bir bilgi kaynağıdır. PISA uygulamasında öğrencilerin matematik okuryazarlığı, fen okuryazarlığı ve okuma becerileri ölçülmektedir. Araştırmanın yapılan her bir döngüsünde ağırlıklı olarak bir alan seçilmektedir. Ayrıca PISA uygulamasında öğrencilerden ev, aile ve okul geçmişleri hakkında bilgi toplamak için öğrenci anketlerini ve okullardaki organizasyon ve eğitim olanaklarının çeşitli yönleri hakkında okullardan bilgi toplamak için okul anketlerini kullanır. PISA uygulaması ile elde edilen bu geniş veri seti uluslararası karşılaştırılabilir bilgiler vermesi yönüyle önemlidir (OECD, 2002). PISA 2018 uygulamasında temel alınan alan okuduğunu anlama becerisidir.

21. yüzyıl küreselleşen dünyasının bir getirisi olarak üretimin çok coğrafyalı bir yapıya dönüşmesi ülkelerin eğitim sisteminin yalnızca ülke içi verilerle değerlendirilmesinin yeterli olmadığını ortaya koyar (Şirin ve Vatanartıran, 2014). Çoğu ülke, eğitim reformlarını katıldıkları uluslararası değerlendirme çalışmalarının sonuçlarına göre şekillendirmektedir (Çobanoğlu ve Kasapoğlu, 2010). Uluslararası sınavlar bir ülkedeki eğitimin niteliğinin ölçülebilmesi, değerlendirilmesi gibi aşamalarda önem kazanmaktadır. Uluslararası yapılan sınav sonuçlarını değerlendirmek, mevcut durumun anlaşılmasına fayda sağlamak ile birlikte ülkeler arası karşılaştırmalar yapmaya fırsat sunar. Karşılaştırmalı çalışmaların gerçekleştirilmesi eğitimciler ve politika üreticilere özellikle vizyon geliştirme ve eğitimin planlanması süreçlerinde katkı sağlayabilmektedir (Aydın vd., 2012). Bu bağlamda, birbirine hem coğrafi hem de kültürel olarak yakın olan Türkiye ile Balkan ülkelerinden Arnavutluk, Bosna ve Kosova'nın PISA veri setindeki değişkenler üzerinden karşılaştırılmasının ilgili ülkelerin hem eğitim politikalarını geliştirmelerine hem de bu süreçte karşılıklı etkileşimlerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Türkiye ve Balkan ülkeleri arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar genellikle siyasi konular çerçevesinde kalmış olup Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki eğitim ilişkilerini doğrudan ele alan araştırmalara pek rastlanmamaktadır. Ancak Türkiye-Balkan ülkeleri arasında 1920'lerin

sonlarından başlayarak Türkiye’den Balkan ülkelerine ve Balkan ülkelerinden Türkiye’ye akademisyenler, öğretmenler ve değişik kademelerden öğrenciler gidip gelmeye başlamıştır (Şahin, 2014). Türkiye ve Balkan Ülkeleri arasında eğitim alanında son dönemlerde yapılan çalışmalar arasında, “TİKA, Bosna Hersek Federasyonu Eğitim ve Bilim Bakanlığı (FMON) ve MEB işbirliğinde; Türkiye’de özel eğitim uygulamalarındaki yenilikleri Balkanlar’da bulunan dost ve kardeş ülkelerle paylaşmak amacıyla “Özel Eğitimde Türkiye-Balkanlar Tecrübe Paylaşımı vb. uygulamalar yer almaktadır (TİKA 2018 raporundan aktaran Paçaoğlu, 2020). Günümüzde Türkiye’nin Arnavutluk’la olan eğitim faaliyetlerini kurumsal düzeyde Maarif Vakfı Okulları sürdürmekte olup Türkiye’nin Arnavutluk’taki eğitim politika uygulamaları sadece belirli düzeyde kalmayarak gerek TRT, Diyanet İşleri Başkanlığı, Kızılay gibi aktörlerin kurumsal açıdan desteklenmektedir (Absarıoğlu, 2022). Buna göre, bu çalışmada seçilen Balkan ülkeleri olan Bosna Hersek, Kosova ve Arnavutluk ile Türkiye’nin son dönemlerde eğitim politikaları açısından aktif olarak ilişki halinde oldukları görülmektedir.

PISA sonuçları değerlendirildiğinde Arnavutluk, Bosna Hersek, Kosova ve Türkiye’nin hem 2015 hem de 2018 uygulamalarında okuduğunu anlama becerisi bakımından OECD genel ortalamasının altındadır. Her ne kadar Türkiye 2018 uygulamasında 2015 PISA uygulamasına göre 37 puanlık bir artış göstermiş olsa da sonuç olarak son durumda da OECD ortalamasının altında kalmıştır (OECD, 2019). Bu sonuçlar genel olarak araştırma kapsamındaki Balkan ülkelerinde ve Türkiye’de 15 yaş grubu öğrencilerinin okuduğunu anlama düzeylerinin istenilen düzeyde olmadığını göstermektedir. Okuduğunu anlama becerisinin öğrencilerin hem günlük yaşam hem de akademik hayatlarındaki önemi dikkate alındığında okuduğunu bu becerisini etkileyen faktörlerin belirlenmesi önemlidir.

PISA gibi büyük veriye sahip araştırmalarda veri yapısı heterojen olabilmektedir. İstatistiksel analizlerde homojenlik en temel varsayımlardan biridir. Özellikle farklı alt grupların yer aldığı heterojen veri yapılarının olduğu durumlarda Karma modellerin kullanılması önerilmektedir. Eğer homojen alt gruplar mevcutsa her alt grupta parametre kestirimlerinin ayrı ayrı yapılması daha doğru sonuçlar vermektedir. Homojen alt gruplar aynı zamanda örtük sınıflar olarak ele alınmaktadır (Kayri, 2006). İstatistikle bir analizde gözlemler heterojen bir gruptan elde edilmişse, tüm gözlemler boyunca sadece tek bir regresyon modelinin kurulması ve bu model için katsayılarının kestirimi yetersiz ve yanıltıcı olabilmektedir. Bu özellikle istatistik programlarının kullanışlılığının ve kullanım alanının arttığı son zamanlarda Karma Regresyon modellerine olan ilgili oldukça arttırmıştır (Wedel & DeSarbo, 1994). En temelde Karma Regresyon modellerinde, seçilen parametrik dağılımın ortalamasının gizil sınıflar boyunca değiştiği varsayılmaktadır (Van Horn vd., 2014). Bu da modelin aynı anda her sınıf için ayrı bir regresyon modelini tahmin edeceği anlamına gelmektedir. Bu amaçla ilk olarak verinin homojen olduğundan yola çıkarak tek sınıflı model kurulur ve tek bir regresyon modeli için parametreler kestirilir. Bu şekilde sınıf sayısı artırılarak belli ölçütler ile uygun sınıf sayısına karar verilir. Uygun model belirlendikten sonra elde edilen her bir örtük sınıf için ayrı regresyon modeli kurulur (Vermunt & Magidson, 2005).

PISA uygulamasında araştırma kapsamındaki Balkan ve Türkiye örneğinde yaklaşık olarak 25 bin öğrenciye ait veri vardır. Bu büyük veri yapısının Karma Regresyon yöntemi ile ele alınıp ve özellikle bu ülkelerdeki öğrencilerin okuduklarını anlama becerilerini etkileyen faktörlerin detaylı şekilde incelenmesi ve karşılaştırılması alanyazına katkı sunacaktır.

Bu araştırmanın temel amacı 10. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama becerilerini etkileyen faktörleri Karma Regresyon yöntemi ile incelenmek ve sonuçları Balkanlar ile Türkiye örnekleminde karşılaştırmaktır.

2. Yöntem

Araştırma kapsamında öğrencilerin okuduğunu anlama becerilerini etkileyen faktörler incelenecektir. Bu yönüyle araştırma yordayıcı Korelasyonel desene göre tasarlanmıştır. Yordayıcı korelasyonel araştırmalarda, iki değişken arasındaki ilişkiler incelenerek, ele alınan bir değişkenin düzeyinden diğer değişkenin düzeyinin tahmin edilmesi ile gerçekleştirilir. Bu tür araştırmalarda doğrudan nedenselliğin cevabı olmamakla birlikte nedensel ilişkiler hakkında ipuçları elde edilir (Büyüköztürk vd., 2014).

2.1. Evren ve Örneklem

PISA uygulamasının hedef evreni, çalışma kapsamında veri toplanması planlanan 79 ülkedeki 15 yaş grubu öğrencilerinin tamamı kapsamaktadır. Örneklem yöntemi olarak seçkisiz örneklem yöntemlerinden Tabakalı örneklem yöntemi ile seçilmiş toplamda yaklaşık 600 bin öğrenciden oluşmaktadır (MEB, 2019). Bu araştırma kapsamında sadece Arnavutluk, Bosna Hersek, Kosova ve Türkiye’de öğrenim gören 10. sınıf öğrencileri dikkate alınmıştır. Seçilen örneklemelerde toplamda 18465 öğrenci yer almıştır. Bu öğrencilerin %22’si (N=4051) Arnavutluk, %30’u (N=5482) Bosna Hersek, %19’u (N=3572) ve %29’u (N=5360) da Türkiye’deki 10. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada elde edilen hazır veriler PISA-2018 uygulamasında kullanılan ölçme araçlarından elde edilmiştir (OECD, 2023). PISA öğrenci, öğretmen ve okul yöneticilerine yönelik olarak birçok veri toplama aracı kullanılmaktadır. PISA 2018 uygulamasının ağırlıklı teması okuduğunu anlama becerisidir. Bu yönüyle öğrencilerin okuduklarını anlama düzeylerini ve bununla ilişkili olduğunu düşünülen birçok değişkene yönelik veri toplama aracı geliştirmiş ya da kullanmıştır. Bu araştırma kapsamında ilgili alanyazın incelenmiş ve okuduğunu anlama becerisi ile ilgili olduğu düşünülen toplamda 25 değişken seçilmiştir. Bu değişkenler, cinsiyet, anne-baba öğrenim durumu, kitap okumayı sevme, evdeki kitap sayısı, üstbilişsel anlama ve özetleme, okuma yetkinliği, evrensel konulara yönelik farkındalık vb. Araştırma kapsamında kurulan regresyon modeline dahil edilen değişkenler veri analizi başlığında verilmiştir.

2.3. Veri Analizi

Araştırmada öğrencilerin okuduğunu anlama düzeylerini detaylı bir şekilde belirlemek amacıyla Karma Regresyon yöntemi kullanılmıştır. Karma modeller özellikle heterojen veri setlerinde kullanılmaktadır. Veri setinin aslında farklı alt gruplardan oluştuğu varsayımından yola çıkılmaktadır. Bu şekilde birbirinde farklı ama kendi içinde homojen alt gruplar için parametre kestirimlerinin ayrı yapılması gerektiği savunulmaktadır. Homojen alt gruplar aynı zamanda gizil/örtük sınıflar da denmektedir (Kayri, 2006). Gözlemlerin heterojen gruplardan elde edildiği durularda tek bir regresyon modeli kurularak elde edilen katsayılar yetersiz ve potansiyel olarak yanıltıcı olabilmektedir. Bu nedenle özellikle son dönemlerde Karma Regresyon gibi örtük sınıflara dayalı modeller oldukça ilgi çekmektedir (Wedel & DeSarbo, 1994). Bu regresyon modellerinde öncelikle örtük sınıf sayısına karar verilir. Daha sonra her bir örtük sınıf içinde aynı regresyon modeli test edilir. Grupların heterojen olduğu durumlarda diğer bir ifade ile örtük

sınıfın anlamlı olduğu durumda elde edilen regresyon katsayıları her bir sınıf içinde değişebilir. Örtük sınıf sayısına en uygun şekilde karar vermek için genel olarak olabilirlik oran (L2) testi, AIC, BIC, Npar (parametre sayısı), Sınıflama Hatası ve Açıklanan varyans (R²) gibi değerler dikkate alınır. Modele alınan bağımsız değişkenlerin anlamlılığını test etmek için Wald testi dikkate alınır (Vermunt & Magidson, 2005).

Araştırma kapsamında ilk olarak 18465 öğrenciden oluşan veri setindeki kayıp değerler incelenmiş ve ölçeklerin en az yarısını boş bırakan 320 veri silinmiştir. Geriye kalan 18145 gözlemdeki kayıp veri oranı %3,09'dur. Bu amaçla kayıp verileri tahmin etmek için çoklu atama yöntemi tercih edilerek her bir gözlem için 5 atama yapılarak sürekli değişkenler için ortalama ve kategorik değişkenler için ise medyan alınmıştır.

Regresyon modeline aşınacak değişkenler belirlenebilmesi amacıyla özellikle okuduğunu anlama beceri üzerinde etkili olabileceği değerlendirilen 25 değişken seçilmiş ve çoklu doğrusal regresyon modeli kullanılarak en önemli olan değişkenler belirlenmiştir. Bu amaçla daha sade ve anlamlı modeli kurabilmek için 7 değişken seçilmiştir. Bu değişkenler, öğrencilerin üsbilişsel anlama ve özetleme düzeyleri, evlerinde var olan kitap sayısı, küresel/evrensel konulara yönelik farkındalık, öğretmen desteği/yönlendirmesi, aile duygusal desteği ve evlerinde dünya klasiklerinin var olup olmama durumu olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda bu değişkenler arasında çoklu bağlantılılık olup olmadığı da dikkate alınmıştır.

3. Bulgular

Araştırma kapsamında balkan ülkelerinden olan Arnavutluk, Saraybosna ve Kosova ülkeleri ile Türkiye'deki 10. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama becerilerini etkileyen faktörler incelenmiş ve bu sonuçlar ülkelere göre karşılaştırılmıştır. Karma regresyon yöntemi ile yapılan analizlerde ilk olarak tüm veri üzerinden örtük sınıf sayısına karar verilmiş ve kurulan regresyon modelinde Ülke değişkeni, ortak değişken olarak modele dahil edilmiştir. 10. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama düzeyleri üzerinde etkili olan değişkenler yöntem kısmında belirtilen kriterlere göre seçilmiştir. Bu değişkenler ile kurulan tahmin edici modelin kaç örtük sınıftan oluştuğunu belirlemek amacıyla yapılan analizlere ait bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Örtük Sınıf Modellerine Ait Bulgular

Model	LL	BIC(LL)	AIC(LL)	Npar	Sınıflama Hatası	R ²
1 Sınıf	-103348,5	206804,9	206719,1	11	0,00	0,30
2 Sınıf	-101383,8	203022,5	202819,6	26	0,13	0,63
3 Sınıf	-101049,8	202501,7	202181,6	41	0,25	0,77
4 Sınıf	-100946,2	202477,5	202040,4	56	0,32	0,78
5 Sınıf	-100946,7	202519,6	201965,4	71	0,32	0,74

*p<0,05

Tablo 1'de görüldüğü üzere, en düşük BIC değeri dört sınıflı modelde elde edilmiştir (BIC=202477,5). Ancak üç sınıflı model ile dört sınıflı model arasındaki BIC farkının az olması ve aynı zamanda sınıflama hatası ve kestirilen parametre sayısının daha az olması nedeniyle üç sınıflı modelin daha uygun olduğuna karar verilmiştir. Örtük sınıfta yer alan bireylerin dağılımları incelenmiş ve sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Örtük sınıf üyelikleri ve ülkelere göre dağılımı

		Arnavutluk	Bosna Hersek	Kosova	Türkiye	Toplam
Sınıf 1	f	3975,0	5348,0	0,0	0,0	9323,0
	%	42,6	57,4	0,0	0,0	100,0
Sınıf 2	f	0,0	0,0	0,0	5298,0	5298,0
	%	0,0	0,0	0,0	100,0	100,0
Sınıf 3	f	0,0	0,0	3524,0	0,0	3524
	%	0,0	0,0	100,0	0,0	100,0

Tablo 2’de görüldüğü üzere, üç sınıflı olarak elde edilen örtük yapının sınıf üyelikleri incelenmiştir. Dikkat çekici bir şekilde Arnavutluk ve Bosna Hersek örnekleminin tamamı birinci sınıfa yerleşmiştir. Türkiye örnekleminin tamamı 2. sınıfta yer alırken, Kosova örnekleminin tamamı da 3. sınıfta yer almıştır. Tablo 3’te örtük sınıf modeline dahil edilen ülke ortak değişkeninin etkisine yönelik bulgular verilmiştir.

Tablo 3: Ülke ortak değişkeninin örtük sınıf üzerindeki etkisine ait bulgular

Ortak değişken	Kategoriler	Sınıf1	Z	sınıf2	Z	sınıf3	Z	Wald	p
Ülke	Arnavutluk	-0,50	-1,71	0,98	1,72	-0,49	-1,66	563,22	0,000*
	Bosna Hersek	-0,18	-0,63	0,62	1,09	-0,43	-1,51		
	Kosova	1,13	1,31	-4,21	-4,21	3,09	3,61		
	Türkiye	-0,44	-1,49	2,61	4,53	-2,17	-6,61		

Tablo 3’te görüldüğü üzere modele ortak değişken olarak eklenen ülke değişkeninin sınıflar üzerindeki etkisi anlamlıdır (Wald=563,22;p<0,05). Elde edilen bulgular incelendiğinde bu etkinin kaynağının özellikle Kosova ve Türkiye’deki öğrenciler olduğu görülmektedir. Tablo 3 ve Tablo 4’teki bulgular beraber değerlendirildiğinde Arnavutluk ve Bosna Hersek’teki öğrencilerin tamamı diğer sınıflara göre 1. Sınıfta yer almışken, Türkiye’deki öğrenciler 2. Sınıfta ve Kosova’daki öğrencilerde 3. sınıfta yer almıştır. Üç örtük sınıf için kurulan regresyon modelinde anlamlı birer yordayıcı olarak ele alınan değişkenler Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Öğrencilerin okuduğunu anlama düzeylerini etkileyen faktörler ve örtük sınıflara göre değişimi

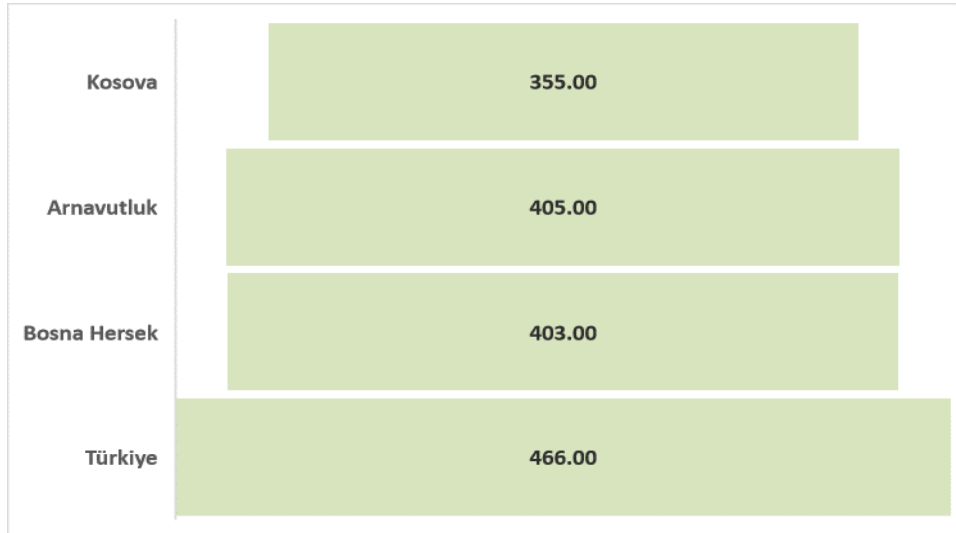
Değişkenler	Sınıf1 β	Z	Sınıf2 β	Z	Sınıf3 β	Z	Wald	p	Wald(=)	p
Küresel konulara yönelik farkındalık-özyeterlik	11,09	14,87	11,26	12,78	-0,83	-0,79	445,03	0,000*	99,69	0,000*
Ailenin algılanan duygusal desteği	13,72	15,23	4,31	4,63	16,37	14,33	558,44	0,000*	83,90	0,000*
Öğretmen desteği	-8,79	-11,06	-8,65	-8,51	3,88	3,39	240,26	0,000*	94,71	0,000*
Üstbilgi_Anlama	15,61	18,49	9,82	9,10	12,83	11,24	661,60	0,000*	15,52	0,000*
Üstbilgi_Özetleme	12,79	13,97	18,71	17,85	0,31	0,24	589,00	0,000*	135,35	0,000*
Kitap_Sayısı	8,49	11,09	19,49	22,36	3,13	3,78	681,35	0,000*	200,31	0,000*
Klasik Kitaplar	11,74	13,20	9,42	8,07	1,66	1,37	285,32	0,000*	43,43	0,000*
	-11,74	-13,20	-9,42	-8,07	-1,66	-1,37				

*p<0,05

Tablo 4’te görüldüğü üzere, modele alınan değişkenlerin hepsi 10. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama becerileri üzerinde etkili olmuştur. Ancak örtük sınıflar dikkate alındığında farklı sınıflarda farklı değişkenlerin anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre, 10. Sınıf öğrencilerinin küresel konulara yönelik farkındalık-özyeterlik düzeyleri onların okuduğunu anlama düzeyleri üzerinde etkilidir (Wald=445,03;p<0,05). Ancak bu etki üçüncü sınıfta yer alan öğrenciler (Kosova) üzerinde etkili bir değişken değildir (Z=-0,79>-2). Ailenin çocuk üzerindeki

duygusal desteği de çocuğun okuduğunu anlama düzeyinde etkili bir değişkendir ve bu durum her üç sınıf için de benzer etki göstermiştir (Wald=558,44;p<0,05). Benzer şekilde öğretmenin yönlendirmesi de 10. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama becerileri üzerinde etkilidir (Wald=240,26;p<0,05). Ancak bu etki 1. (Arnavutluk-Bosna Hersek) ve 2. (Türkiye) sınıfta yer alan öğrencilerin okuduğunu anlama becerilerini olumsuz etkilemekte iken 3. Sınıfta yer alan katılımcıların okuduğunu anlama becerilerini olumlu yönde etkilemiştir.

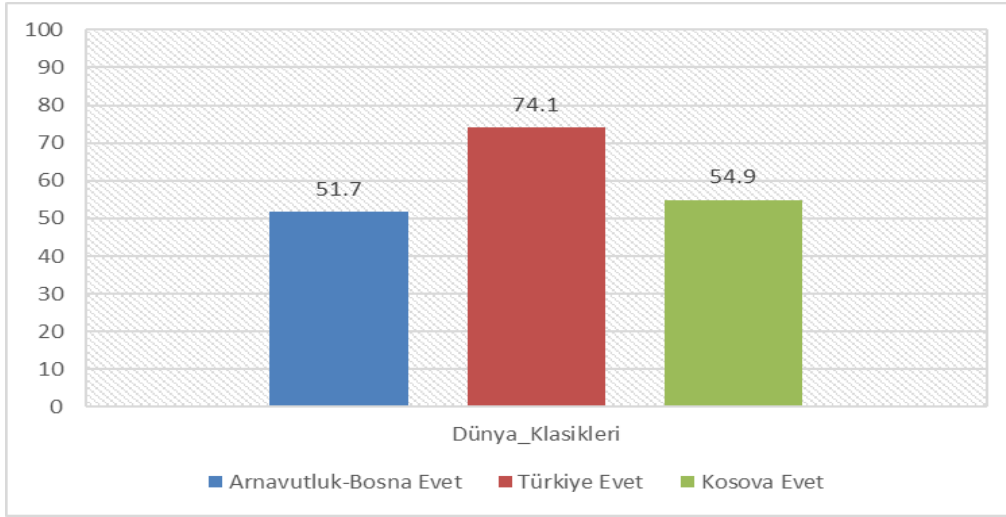
10. sınıf öğrencilerinin üstbilişsel anlama düzeyleri de okuduklarını anlama düzeyleri üzerinde anlamlı bir yordayıcı olmuştur (Wald=661,60;p<0,05). Bu durum üç sınıf için de benzerdir. Diğer bir ifade ile öğrencilerin üstbilişsel anlama düzeyleri arttıkça okuduklarını anlama düzeyleri de artmıştır. Benzer şekilde öğrencilerin üstbilişsel özetleme düzeyleri de okuduklarını anlama düzeylerini anlamlı şekilde yordamıştır (Wald=589,0;p<0,05). Ancak bu etki üçüncü sınıfta yer alan öğrenciler (Kosova) üzerinde etkili bir değişken değildir ($Z=0,24<2$). Evdeki kitap sayısı dikkate alındığında öğrencilerin evlerinde var olan kitap sayısı arttıkça okuduğunu anlama düzeyleri de artmıştır ve bu durum her üç sınıf içinde geçerlidir (Wald=681,35;p<0,05). Araştırma kapsamında elde edilen diğer bir bulgu da evlerinde dünya klasikleri kitapları bulunan çocukların okuduklarını anlama düzeylerinin olumlu şekilde etkilendiğidir (Wald=285,32;p<0,05). Bu durum özellikle Arnavutluk-Bosna Hersek ve Türkiye'deki öğrenciler için geçerli iken Kosova'da öğrenim gören öğrencilerin okudukları anlama düzeyleri üzerinde evlerinde klasik kitapların bulunması etkili bir değişken değildir. Araştırma kapsamında özellikle Balkanlar ve Türkiye'de öğrenim gören 10. sınıf öğrencilerinin okuduklarını anlama düzeylerini etkileyen değişkenlerin belirlenmesi ve bu sonuçların karşılaştırılması amaçlanmıştır. Elde edilen bulgulara göre özellikle Arnavutluk ve Bosna Hersek'te öğrenim gören öğrencilerin benzer özellikler gösterdiği ve Türkiye ile Kosova'nın farklılaştığı görülmüştür. Aşağıda Şekil 1, 2 ve 3'te modele dahil edilen değişkenlerin sınıflara (ülkelere) göre nasıl değişim gösterdiği ele alınmıştır. Bu şekilde öğrencilerin okuduklarını anlama düzeylerini etkileyen değişkenler ve bu değişkenlerin ülkelere göre nasıl değişim gösterdiği detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Şekil 1'de Ülkelerin PISA-18 okuduğunu anlama düzeyi genel ortalama düzeyleri verilmiştir.

Şekil 1: PISA 2018 okuduğunu anlama düzeyleri (PISA, 2018)

Şekil 1'de görüldüğü üzere, öğrencilerin PISA-18 uygulamasından aldıkları ortalama puanlar dikkate alındığında, Türkiye'de öğrenim gören öğrenciler ortalama 466 puan almışken, Arnavutluk 405, Bosna Hersek 403 ve Kosova'daki öğrencilerin 355 puan aldıkları

görülmektedir. Ancak dikkat çekici sonuç, her ne kadar Türkiye'deki öğrencilerin puanı daha yüksek ise de hem araştırmada kapsamındaki Balkan ülkeleri hem de Türkiye OECD ortalamasının (487) altında kalmıştır. Elde edilen bulgular genel olarak hem Türkiye hem de Balkan ülkelerindeki okuduğunu anlama düzeyinin istenilen seviyede olmadığını göstermektedir. Araştırma kapsamında elde edilen üç sınıflı yapıda sadece Arnavutluk ve Bosna Hersek aynı sınıfa düşmüş ve Kosova ile Türkiye ayrı sınıflarda yer almaktadır. Anlamli olan yordayıcıların sınıflara (ülkelere) göre karşılaştırılmasına ait bulgular şekil 2 ve 3'te verilmiştir.

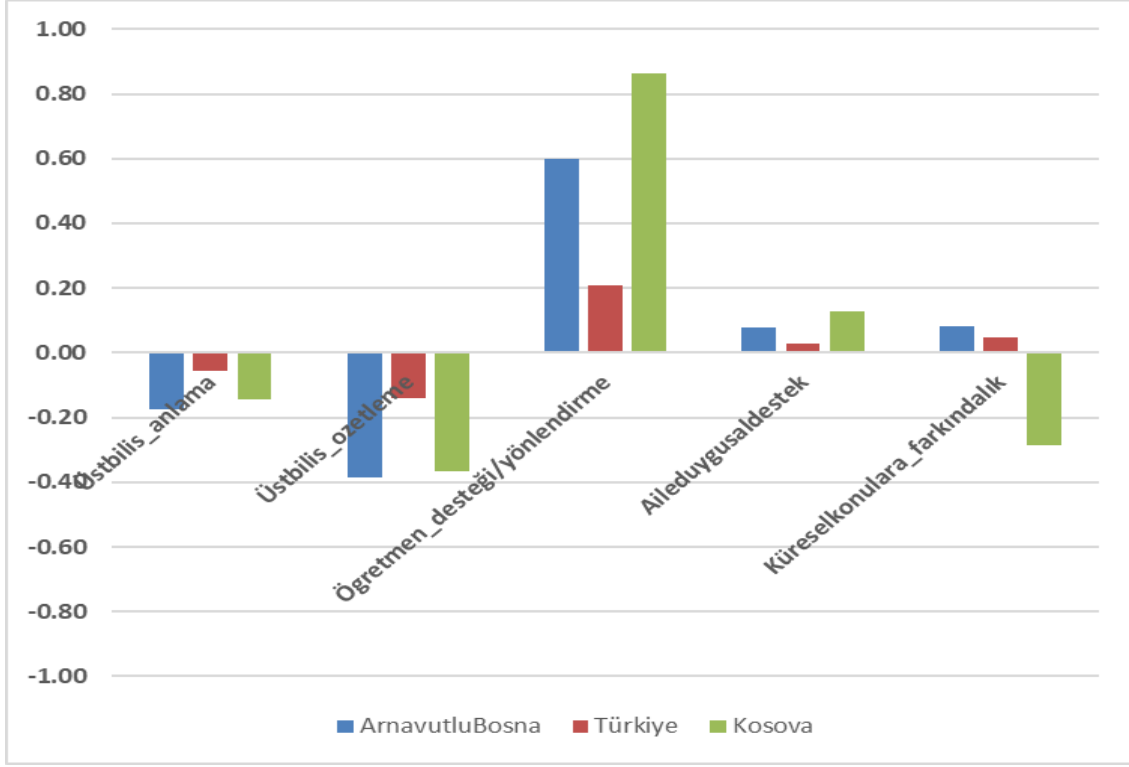
Şekil 2: Öğrencilerin evlerinde dünya klasikleri kitaplarının var olma durumu

Şekil 2'de görüldüğü üzere evlerinde dünya klasiklerinin olduğunu belirten öğrencilerinin en yüksek oranda olduğu ülke Türkiyedir (%74). Arnavutluk-Bosna Hersek grubunda ortalama olarak %51,7 oranındaki öğrenci evlerinde dünya klasiklerinin olduğunu belirtmişken Kosova da bu oran %54,9 olarak elde edilmiştir.

Şekil 3'te regresyon modeline alınan ve anlamlı etki gösteren değişkenlerin ülkelere göre karşılaştırılmasına ait sonuçlar verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, her üç sınıfta da 10. sınıf öğrencilerinin üstbilişsel anlama düzeyleri OECD ortalamasının altındadır. Öğrencilerin okuduklarını anlama düzeyleri üzerinde etkili olan bu beceri her üç sınıfta da düşük düzeydedir. Bu durum ülkelere göre karşılaştırıldığında Türkiye'deki öğrencilerin üst bilişsel anlama düzeyleri diğer ülkelere göre daha yüksek olarak elde edilmiştir. Benzer şekilde öğrencilerin üstbilişsel özetleme becerileri de OECD ortalamasının altında kalmıştır. Ünelere göre bu durum ele alındığında Türkiye'deki öğrencilerin üstbilişsel özetleme düzeyleri diğer ülkelere göre daha yüksektir.

Regresyon modelinde okuduğunu anlama üzerinde etkili çıkan öğretmen desteği değişkeni ele alındığında özellikle dil derslerinde öğretmen desteğinin hem Balkanlar hem de Türkiye'de OECD ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Ancak bu desteğin okuduğunu anlama üzerindeki etkisi sınıflara göre değişmektedir. Öğretmen desteği/yönlendirmesi Arnavutluk-Bosna Hersek ile Türkiye'deki 10.sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama becerilerini olumlu etkilememekte iken Kosova'da öğrenim göre öğrencilerin okuduğunu anlama düzeylerini olumlu etkilemektedir.

Şekil 3: Modele alınan diğer tahmin edici değişkenlerin ülkelere göre karşılaştırılması

Araştırmada öğrencilerin okuduğunu anlama düzeyleri üzerinde etkili bulunan bir diğer değişken de aile duygusal desteğidir. Bu durum tüm ülkelerde de öğrencilerin okuduklarını anlama düzeylerine olumlu bir etki yapmaktadır. Şekilde görüldüğü üzere aile duygusal desteği hem Balkanlar hem de Türkiye örneğinde OECD ortalamasının biraz üzerindedir. Ülkelere göre sonuçlar karşılaştırıldığında aile Balkan ülkelerinde aile duygusal desteğinin Türkiyeden daha yüksek olduğunu görülmektedir.

Öğrencilerin okuduklarını anlama düzeyleri üzerinde etkili olan bir diğer değişken ise öğrencilerin küresel konulara farkındalık düzeyleridir. Bu değişken özellikle Arnavutluk-Bosna Hersek ile Türkiye'deki öğrencilerin okuduğunu anlama düzeyleri üzerinde etkili bir değişken olarak elde edilmiştir. Şekil incelendiğinde Arnavutluk-Bosna Hersek ile Türkiye'deki öğrencilerin küresel konulara farkındalık düzeyleri OECD ortalamasının biraz üzerinde iken Kosova'daki öğrencilerin küresel konulara farkındalık düzeyleri OECD ortalamasının altında kalmıştır.

Bu bulgulara ek olarak her sınıf için evlerinde var olan kitap sayıları incelenmiş genel olarak Türkiye'de diğer ülkelere göre yüksek olmakla beraber her üç sınıfta da evlerde var olan kitap sayısının ortalama 26'dan az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Evdeki kitap sayısının artması öğrencilerin okuduğunu anlama becerilerini pozitif yönde etkilediği dikkate alındığında hem Balkan hem de Türkiye'deki öğrencilerin evlerinde var olan kitap sayılarının düşük olması dikkat çekici bir sonuçtur.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırma kapsamında 10. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama becerilerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve Türkiye ile Balkan örneğinde karşılaştırılması amaçlanmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Karma Regresyon analizi sonucunda üç örtük sınıf elde edilmiştir. Bu sonuca göre birinci sınıfta Arnavutluk ile Bosna Hersek'te öğrenim gören öğrenciler yer almışken, ikinci sınıfta Türkiye ve üçüncü sınıfta da Kosova da öğrenim gören öğrenciler yer almıştır. Hem Balkan hem de Türkiye'de öğrenim gören öğrencilerin okuduğunu anlama düzeyleri genel olarak PISA-OECD ortalamasının altındadır. Ancak Türkiye ortalaması araştırma kapsamındaki Balkan ülkelerindeki ortalama puandan daha yüksektir.

10. sınıf öğrencilerinin okuduklarını anlama düzeylerini etkileyen değişkenler dikkate alındığında öğrencilerin;

- Küresel konulara farkındalık düzeyleri
- Ailelerinin duygusal destek düzeyleri
- Öğretmen desteği/yönlendirmesi
- Üstbilişsel anlama düzeyleri
- Üstbilişsel özetleme düzeyleri
- Evlerinde var olan kitap sayısı
- Evlerinde dünya klasik kitaplarının var olma durumu

Değişkenleri anlamlı birer yordayıcı olmuştur. Bu sonuçlara göre, Türkiye'deki 10. sınıf öğrencilerinin evlerinde dünya klasik kitaplarının olma oranı daha yüksektir. Özellikle öğrencilerin okuduklarını anlama düzeyleri üzerinde etkili olan üstbilişsel anlama ve üstbilişsel özetleme becerileri hem Türkiye hem de Balkan ülkelerinde OECD ortalamasına göre daha düşüktür. Ancak Türkiye'deki öğrencilerin üstbilişsel anlama ve özetleme düzeyleri diğer Balkan ülkelerinde göre daha yüksektir. Araştırma bulgularına benzer şekilde Kutlu vd. (2011) yaptıkları çalışmada öğrencilerin okudukları anlama becerileri üzerinde özellikle evdeki kitap sayısının, öğrencinin sahip olduğu kitap sayısının ve ek olarak öğrencinin özetleme becerisinin etkili olduğunu belirtmişlerdir. Öğrencinin üstbilişsel özetleme ve anlama düzeylerinin özellikle okuduğunu anlamada etkili olduğunu belirten başka çalışmalarda mevcuttur (Yıldırım, 2012). Bu becerilerin özellikle hem Türkiye hem de araştırma kapsamındaki Balkan ülkelerinde düşük düzeyde olması dikkat çekici bir sonuçtur. Nitekim Öğretmenlerin, sınıf içi okuma çalışmalarında özellikle yazılı anlatımlara dayalı özetleme etkinliklerine yer vermesi öğrencilerin okuduğunu anlamada başarılı olma olasılıklarını artırmaktadır (Kutlu vd., 2011).

Öğrencilerin okuduklarını anlama düzeyleri üzerinde etkili olan bir diğer değişken de öğretmen desteği/yönlendirmesidir. Ancak bu durum sadece Kosova'daki öğrencilerin okuduklarını anlama düzeyleri üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Genel olarak diğer bir çok OECD ülkesinde de sonuçlar benzerdir. Bunun nedeni PISA 2018'in, dinamik özellikler içeren ve öğrencilerin öz düzenlemeli öğrenme yeteneklerine yönelik yüksek talepleri belirleyen bilgisayar tabanlı bir okuma değerlendirmesini benimsemesi olabilir. Ancak öğretmen yönlendirmeli öğretimde öğretmen öğrenme çıktılarına ulaşmak için daha fazla kontrolcü olabilir ve bu durum öğrencilerin kendini düzenleme yeteneğini kısıtlayarak dijital okuma becerisinde birden fazla görevi beraber yapmalarına ve bu şekilde okuma performanslarının düşmesine neden olabilir (Gu ve Lau, 2023; Yu, 2019).

Aile duygusal destek düzeyleri de öğrencilerin okuduklarını anlama düzeylerini pozitif yönde etkileyen bir diğer değişkendir. Genel olarak hem Balkan hem de Türkiye örneğinde bu durum OECD ortalamasını çok az üzerindedir. Bu sonuca ek olarak aile duygusal destek düzeyi Balkan ülkelerinde Türkiye'deki öğrencilere göre daha yüksektir. Aile duygusal desteği aslında çocuğu ilgilendiren birçok faktörle ilişkilidir. Aileden sağlıklı şekilde duygusal destek alan

öğrencilerin okulda daha az devamsızlık yaptıkları, daha sağlıklı şekilde arkadaşlık bağları geliştirdikleri ve daha az zorbalığa uğradıkları raporlanmıştır (OECD, 2019). Özellikle yapılan araştırmalarda zorbalığa uğrayan öğrencilerin akademik başarılarının olumsuz anlamda etkilendiği belirtilmişken (Tepe ve Ergüney, 2023) okula daha çok devam eden öğrencilerin akademik başarılarının daha yüksek olduğu vurgulanmıştır (Morrissey vd., 2014; Roby, 2004).

Öğrencilerin okuduklarını anlama düzeyleri üzerinde etkili olan bir diğer değişken ise evlerinde var olan kitap sayısıdır. Bu sonuca göre evlerde var olan kitap sayısı arttıkça öğrencilerin okuduklarını anlama düzeyleri de artmaktadır. Genel olarak hem Balkan hem de Türkiye'deki öğrencilerin evlerinde var olan kitap sayısı 26'nın altında ve az sayıdadır. Ülkelere göre karşılaştırıldığında Türkiye'deki öğrencilerin evlerinde diğer Balkan ülkelerindeki öğrencilere göre daha çok kitap mevcuttur. Yapılan araştırmalar evdeki kitap sayısının, evde kütüphane olmasının ve özelde çocuğunu sahip olduğu kitap sayısının öğrencilerin okuma motivasyonları ve okuduğunu anlama becerilerine olumlu katkı yaptığını göstermektedir (Kurnaz vd., 2015; Kutlu vd., 2011).

Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, araştırma kapsamındaki Balkan ülkelerinde ve Türkiye'de öğrenim gören öğrencilerin okuduğunu anlama becerileri üzerinde özellikle üstbilişsel özetleme ve anlama, evdeki kitap sayısı ve dolayısıyla ev okuma ortamı, aile duygusal desteği ve küresel konulara olan merak ve farkındalık düzeylerinin etkilidir. Her ne kadar Türkiye'deki öğrenciler, Balkan örneklemindeki öğrencilerden daha yüksek performans göstermişse de genel olarak okuduğunu anlama düzeyleri her iki örnekleme de istenilen seviyede değildir.

Araştırma sonuçlarından hareketle aşağıdaki öneriler verilmiştir;

Öğrencilerin hem öğrenim hem de gündelik hayatlarında önemli bir faktör olan okuduğunu anlama becerileri üzerinde etkili olan özellikle üstbilişsel anlama ve özetleme gibi becerilerini geliştirici etkinlikler yapılmalıdır. Öğretmenler sınıf etkinliklerinde bu becerileri geliştirici öğretim etkinliklerine yer vermelidir.

Evlerdeki kitap sayısının öğrencilerin okuduklarını anlama düzeyleri üzerindeki etkisi dikkate alındığında aileler evlerinde kitap için ayrı bölümler/kütüphaneler kurmalı ve çocuklarını da buna teşvik etmelidir. Aileler çocukları ile evrensel konuları konuşmalı, dünyayı takip etmeli ve bu şekilde çocuklarının ilgisini çekip okumaya teşvik etmelidir.

Hem Balkan hem de Türkiye'deki öğrencilerin okuduklarını anlama düzeylerinin istenilen seviyede olmadığı dikkate alındığında, eğitim yöneticileri bu ülkeler arasında işbirliğini geliştirmeli ve bu konulara ilişkin ortak politikalar üretmelidir. Eğitim bilimleri alanında özellikle büyük veri ile yapılan analizlerde homojen gruplar elde etmek ve bu şekilde daha hatasız kestirimler yapabilmek için Karma Regresyon gibi örtük sınıf yöntemlerinin kullanılması önerilmektedir.

Öğrencilerin okuduklarını anlama düzeylerini etkileyebilecek farklı değişkenler kullanılarak yeni araştırmalar yürütülebilir.

Kaynakça

- Absarıoğlu, S. (2022). Türkiye'nin Arnavutluk politikası. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 10(33), 19-30.
- Aydın, A., Sarier, Y., & Uysal, Ş. (2012). Sosyoekonomik ve sosyokültürel değişkenler açısından PISA matematik sonuçlarının karşılaştırılması. *Eğitim ve Bilim*, 37(164).
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Clarke, P. J., Truelove, E., Hulme, C., & Snowling, M. J. (2013). *Developing reading comprehension*. John Wiley & Sons.
- Çobanoğlu, R., Kasapoğlu, K. (2010). PISA'daki Fin Başarısının Nedenleri ve Nasılları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 39. 121-131
- Geske, A., & Ozola, A. (2008). Factors influencing reading literacy at the primary school level. *Problems of Education in the 21st Century*, 6, 71-77.
- Gu, Y. X., & Lau, K. L. (2023). Reading instruction and reading engagement and their relationship with Chinese students' PISA reading performance: Evidence from BSJZ, Hong Kong, and Chinese Taipei. *International Journal of Educational Research*, 120, 1-16.
- Kayri, M. (2006). *Özel yetenek sınavında (Beden Eğitimi) başarının modellenmesi ve risk faktörünün tanımlanması*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Kurnaz, H., & Yıldız, N. (2015). Ortaokul öğrencilerinin okuma motivasyonlarının çeşitli değişkenlere göre değerlendirilmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19(3), 53-70.
- Kutlu, Ö., Yıldırım, Ö., Bilican, S., & Kumandaş, H. (2011). İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlamada başarılı olup-olmama durumlarının kestirilmesinde etkili olan değişkenlerin incelenmesi. *Journal Of Measurement And Evaluation In Education And Psychology*, 2(1), 132-139.
- MEB (2019). *PISA 2018 ulusal ön raporu*. Ankara: Meb.
- Morrissey, T. W., Hutchison, L., & Winsler, A. (2014). Family income, school attendance, and academic achievement in elementary school. *Developmental psychology*, 50(3), 741.
- OECD (2002). PISA 2000 Technical Report. <https://www.oecd.org/pisa/data/33688233.pdf>.
- OECD (2019). *PISA 2018 Results combined executive summaries*. <https://www.oecd.org/pisa/data/>
- OECD (2023). *PISA DATA*. <https://www.oecd.org/pisa/data/>.
- Paçaoğlu, E. H. (2020). Balkanlar'da Türkiye ve Avrupa Birliği'nin yumuşak gücü. *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 35-69.
- Roby, D. E. (2004). Research on school attendance and student achievement: A study of Ohio schools. *Educational research quarterly*, 28(1), 3-16.
- Şahin, M. (2014). Türkiye-balkan ülkeleri eğitim ilişkileri (Atatürk dönemi). *Electronic Turkish Studies*, 9(1), 521-536.
- Şirin, S.R., Vatanartıran, S. (2014). PISA 2012 Değerlendirmesi: Türkiye İçin Veriye Dayalı Eğitim Reformu Önerileri. TÜSİAD ve TÖDER. Yayın No: TUSİAD-T/2014-2/549.
- Tepe, N., & Ergüney, M. (2023). Siber aylaklık ve siber zorbalığın akademik başarı üzerindeki yordayıcı etkisinin incelenmesi. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, 8(1), 30-46.
- Wedel, M., & DeSarbo, W. S. (1994). *A review of recent developments in latent class regression models*. *Advanced Methods of Marketing Research*, R. Bagozzi (Ed.), Blackwell Pub, 352-388.
- Van Horn, M. L., Jaki, T., Masyn, K., Howe, G., Feaster, D. J., Lamont, A. E., George, M.R.W & Kim, M. (2014). Evaluating differential effects using regression interactions and regression mixture models. *Educational and psychological measurement*, 75(4), 677-714.
- Vermunt, J. K., & Magidson, J. (2005). Latent GOLD 4.0 user's guide. <https://www.statisticalinnovations.com/wp-content/uploads/LGusersguide> sayfasından erişilmiştir.
- Yıldırım, Ö. (2012). *Okuduğunu anlama başarısıyla ilişkili faktörlerin aşamalı doğrusal modellemeyle belirlenmesi (Pisa 2009 Hollanda, Kore Ve Türkiye Karşılaştırması)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Yılmaz, M. (2008). Türkçede okuduğunu anlama becerilerini geliştirme yolları/The developing methods of reading comprehension skills in Turkish. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 131-139.

Extended Abstract

Introduction

In the realm of educational pursuits, the skill of reading comprehension holds paramount significance across various domains, including mathematics, natural sciences, and the arts (Clarke et al., 2013). A student's low reading level usually means that he/she has difficulties in acquiring some other skills (Geske & Ozola, 2008). Reading comprehension skills, which are very important in students' academic life, are systematically measured by national and international organizations. In this way, policymakers can update the processes of learning and teaching as well as the curriculum based on these exam results. An important international exam that addresses reading comprehension skills is the Programme for International Student Assessment (PISA). PISA is conducted by the OECD every three years to gather information about 15-year-old students in participating countries. The data collected in each PISA cycle is a highly valuable source of information for researchers, policymakers, educators, parents, and students (OECD, 2022). When evaluating PISA results, it can be observed that Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, and Turkey scored below the OECD overall average in terms of reading comprehension skills in both the 2015 and 2018 assessments. Although Turkey showed a 37-point increase in the 2018 assessment compared to the 2015 PISA assessment, the result still remained below the OECD average (OECD, 2019). These results generally indicate that the level of reading comprehension among 15-year-old students in the Balkan countries and Turkey, as included in the study, is not at the desired level. Considering the importance of reading comprehension skills in students' daily lives and academic pursuits, it is essential to identify the factors influencing this skill.

In the PISA assessment, a dataset encompassing approximately 25,000 students from the Balkan region and Turkey is available for analysis within the scope of the study. Analyzing this huge body of data by using mixture regression and investigating the effects affecting learners' reading comprehension skills in these countries would contribute to the literature. The main objective of the current study is to examine the factors influencing the reading comprehension skills of 10th-grade students using the Mixture Regression method and to compare the results in the Balkans and Turkey samples.

Methodology

The factors affecting students' reading comprehension skills will be examined within the scope of the study. In this regard, the research is designed according to the predictive correlational pattern. The sampling method consists of a total of approximately 600,000 students selected through Stratified Sampling, one of the non-probability sampling methods (MoNE, 2019). In the current study, only 10th-grade students studying in Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, and Turkey are considered. A total of 18,465 students were included in the selected samples. Of these students, 22% (N=4051) are from Albania, 30% (N=5482) are from Bosnia and Herzegovina, 19% (N=3572) are from Kosovo, and 29% (N=5360) are from 10th-grade students in Turkey.

To determine the levels of students' reading comprehension in detail, the Mixture Regression method has been used in the study. Mixed models are especially used in heterogeneous datasets, and it is assumed that the dataset consists of different subgroups. Thus, it is argued that parameter estimations need to be separately made for different but internally homogeneous subgroups. Homogeneous subgroups are also referred to as latent classes (Kayri, 2006). When observations are obtained from heterogeneous groups, coefficients obtained by establishing a single regression model can be inadequate and potentially misleading. Therefore, models based on latent classes, especially in recent years, such as Mixed Regression, have attracted considerable interest (Wedel & DeSarbo, 1994).

Conclusion

As a result of the Mixture Regression analysis, three latent classes were obtained. Accordingly, students studying in Albania and Bosnia and Herzegovina are in the first class, students studying in Turkey are in the second class, and students studying in Kosovo are in the third class. The reading comprehension levels of students studying both in the Balkans and in Turkey are generally below the PISA-OECD average. However, the average for Turkey is higher than the average score in the Balkan countries within the scope of this research.

When considering the variables affecting the reading comprehension levels of 10th-grade students, the following variables have been identified as significant predictors:

- Awareness levels of global issues
- Levels of emotional support from their families
- Teacher support/guidance
- Metacognitive understanding levels
- Metacognitive summarization levels
- Number of books available at home
- Presence of world classic books in their homes

Metacognitive understanding and summarization skills, which significantly affect students' levels of reading comprehension, are lower than the OECD average in both Turkey and Balkan countries. However, the metacognitive understanding and summarization levels of students in Turkey are higher compared to other Balkan countries. Another variable that positively influences students' levels of reading comprehension is the level of emotional support from their families. Generally, in both the Balkan and Turkish samples, this level slightly exceeds the OECD average.

Another variable affecting students' levels of reading comprehension is the number of books available in their homes. According to this result, as the number of books in their homes increases, students' levels of reading comprehension also increase. Overall, the number of books available in homes in both the Balkan and Turkey is below 26 and relatively low. When the results are

evaluated overall, especially metacognitive summarization and understanding, the number of books at home and hence the home reading environment, emotional support from the family, and curiosity and awareness of global issues are particularly influential on the reading comprehension skills of students studying in Balkan countries and Turkey within the scope of the study. Although students in Turkey have shown higher performance than students in the Balkan sample, overall, the levels of reading comprehension in both samples are not at the desired level.

Atrf/Cite: Miller, C. L. (2023). Amerikalı misyonerler ve modern Bulgar ulusal bilincinin oluşumu. (Çev. Celal Öney). *İctimaiyat*, Osmanlı'dan Günümüze Balkanlar Özel Sayısı, ss. 214-228.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:

11/ 05 / 2023

Kabul / Accepted

30/ 09 / 2023

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1295761](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1295761)

Çeviren: Celal ÖNEY^a

Amerikalı Misyonerler ve Modern Bulgar Ulusal Bilincinin Oluşumu

American Missionaries and the Formation of Modern Bulgarian National Consciousness

Yazar: Christopher L. MİLLER

Özet

Ernest Gellner'i takip eden bu makale, ulusal bilincin, farklı ulusal bağlamlarda farklı şekilde bir araya gelen belirli yapısal önkoşullara yanıt olarak ortaya çıkan modern bir olgu olduğunu ileri sürmektedir. Dahası, bu kristalleşme sürecinin karmaşık bir süreç olduğunu ve farklı yarı uykuda olan süreçlerin baskın bir hareketle birleştiği bir devrilme noktasına ulaşılmasını içerdiğini öne sürmektedir. Bulgaristan'da bu ön koşulların ve nihai kırılma noktasının oluşmasında en etkili faktörlerden birinin, on dokuzuncu yüzyıl boyunca Amerikalı Protestan misyonerler tarafından yürütülen yayıncılık ve eğitim çalışmaları olduğunu savunmaktadır. Bu süreçte altı faktörün önemli olduğu tespit edilmiştir: (1) üretilen baskının hacmi, (2) basılı materyaller için devasa dağıtım ağı, (3) bu malzemelerin fiyatlandırma stratejisi, (4) modern okulların kurulması ve yönetimi, (5) Modern Bulgarcanın ortografik standardizasyonu sürecinde Amerikalıların oynadığı rol ve (6) Benedict Anderson'ın modern ulusal bilincin oluşmasında gerekli bir bileşen olan "bağlantısız serilik" olarak tanımladığı şeyin düzenli periyodik yayınlar yoluyla yaratılması.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, ulusal bilinç, print media, Karmaşıklık Teorisi

^a Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muş/Türkiye. Muş Alparslan University, Assoc. Prof. Dr., Faculty of Science and Literature, Department of History. Email: c.oney@alparslan.edu.tr
(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of Ictimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

“Ulusal bilinç” konusu kafa karışıklığı ve tartışmalarla doludur. Selim Deringil’in (2015, s. 1) çok yerinde tanımladığı gibi “Milliyetçilik cıva gibidir. Avucunuza bir damla koyarsınız, kütlesi, ağırlığı ve rengi vardır; ancak onu yakalamaya çalıştığınızda parmaklarınızın arasından sızar...” Bu makalenin amacı, milliyetçilik ve ulusal kimliğin doğal olgular olmadığını ve Bulgaristan özelinde bu olguların şeklinin büyük ölçüde Amerikalı misyonerlerin faaliyetleri tarafından belirlendiğini göstermektir. Batı tarih yazımında çok fazla çalışılmamış olsa da, Amerikalı Protestan misyonerler Osmanlı İmparatorluğu’nda önemli bir varlık göstermiş ve Osmanlı Hıristiyan azınlıkları arasında etnik bilincin yükselmesine katkıda bulunmuşlardır (özellikle James Franklin Clarke’ın çalışmalarına bakınız). O zamanlar “Avrupa Türkiyesi” (yani Balkanlar) olarak adlandırılan bölgede bu misyonerler sadece Bulgaristan’da aktif ve burada diasporik/jenosentrik karışık bir milliyetçi hareketle doğrudan temas halindeydiler (Ermeniler arasında da aktif olsalar da, hala Kafkas Ermenistan’ında yaşayanlarla değil, sadece diasporik Ermeniler arasında aktiflerdi). Barbara Reeves-Ellington (2013, s. 11), Amerikalı Protestan misyonerlerin Bulgaristan üzerindeki etkilerini incelediği son çalışmasında, tarihçi Tatyana Nestorova’nın misyonerlerin “Bulgaristan’da çok şey yaptıkları ama çok az şey başardıkları” yönündeki gözlemine atıfta bulunarak, Bulgar akademisyenlerin çoğunun misyonerlerin etkilerini küçümsediğine dikkat çekmektedir. Nestorova, *American Missionaries among the Bulgarians, 1858-1912* (Bulgarlar Arasında Amerikan Misyonerleri, 1858-1912) adlı çalışması boyunca, Amerikalıların Bulgarları Amerikan tarzı Protestanlığa kazanma çabalarında başarılı olmadıklarını vurgular ve misyonerlerin kendilerinin bile “müjdeleme (Protestanlığı yayma) çabalarını başarılı bulmadıklarını” gözlemler (1987, s. 37).

Ancak Nestorova, birincil hedeflerindeki bu başarısızlığa rağmen misyonerlerin yine de bazı etkileri olduğunu kabul ediyor. Ona göre (1987, s. 96) Amerikalıların Balkanlar’daki mirasını sağlamaştıran şey, özellikle “Bulgarca kitapların ve diğer literatürün hazırlanması ve yayınlanmasındaki” rolleri olmuştur. Bununla birlikte, Bulgar Vüzazhdane (Rönesans) ve bunun sonucunda Bulgar ulusal bilincinin yükselişiyle ilgili olarak, misyonerlerin faydalanıcılar olduğu, ancak kesinlikle nedensel ajanlar olmadıkları sonucuna varır ve (1987, s. 86) “Bulgar Uyanışı Amerikan misyonunun varlığını mümkün kıldı” der. Modernleşme Teorisi ve Karmaşıklık Teorisi’nden yola çıkarak biraz farklı bir perspektiften bakacak olursak, durum tam tersi gibi görünüyor: Amerikan misyonu, özellikle de edebi faaliyetleri, Bulgar Rönesansı’nın varlığını mümkün kıldı; ve Bulgar Rönesansı olmasaydı, Bulgar ulusal bilinci tam anlamıyla düşünülemezdi.

2. Balkan Ulusal Kimliğine İlişkin Teorik Değerlendirmeler

Amerikan Protestanları tarafından gerçekleştirilen belirli tarihsel eylemlerin Bulgar Rönesansı ve ardından Bulgar ulusal kimliğinin sağlamaştırılması üzerindeki etkisini değerlendirmeden önce, “ulusal kimliğin” ne olduğu ve nasıl oluşturulduğu gibi biraz tartışmalı bir konuya değinmek gerekir. Ulusal kimlikle ilgili resmi kavramların on sekizinci yüzyılın sonları ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında romantizmin yükselişinin bir parçası olarak ortaya çıktığını söylemek yanlış olmaz. Johann Gottfried von Herder (1744-1803) ve Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) gibi düşünürler, ulus kavramının insan varlığının doğal bir parçası olduğunu ve ilkel zamanlara kadar uzandığını ileri sürmüşlerdir. Fichte’nin 1808’de açıkladığı gibi, “Aynı dili konuşanlar, herhangi bir insan sanatı başlamadan çok önce, bizzat doğa tarafından çok sayıda görünmez bağla birbirlerine bağlanırlar...” (Fichte 1922 (1908), s. 223-224). Paschalis M.

Kitromilides'in (1989, s. 150) de belirttiği gibi, bu tür düşüncelerin on dokuzuncu yüzyılın başlarından ortalarına kadar Balkanlar'da ulusçuluğun nasıl anlaşıldığı üzerinde derin bir etkisi olmuştur; bu düşünce çok daha önce Amerikalı öncü Balkan bilim adamı James Franklin Clarke tarafından dile getirilmiştir (Clarke 1988 (1960), s. 35). Tarihçi Mariia Nikolaeva Todorova (1997, s.129), bunun özellikle Balkanlar'da, "spesifik Balkan Volksgeist(lar)ını aramak için" dil ve folklor çalışmaları yoluyla etnik köklerin antikliğine saplanmaya yol açtığını açıklar. Ancak, Modernleşme Teorisi'nin ulusların yükselişine uygulanmasında öncü olan Ernest Gellner'in de belirttiği gibi (1983, s. 119), ilkel bir ulusa yapılan bu çağrı bir "yanlış bilinç" vakasıdır: "Milliyetçiliğin, Gemeinschaft (toplum) deyimini kullanan bir Gesellschaft (topluluk) olgusu olduğu tekrarlanmalıdır" (Gellner 1997, s. 74);

Mitleri gerçekliği ters yüz ediyor: halk kültürünü savunduğunu iddia ederken aslında yüksek bir kültür yaratıyor; eski bir halk toplumunu koruduğunu iddia ederken aslında anonim bir kitle toplumunun inşasına yardımcı oluyor. ...Milliyetçilik, aslında inandırıcılığını ve zorlayıcılığını sadece şu anda gerçekten var olan, ancak insanlığın ve tarihin çoğuna yabancı olan çok özel bir dizi koşula borçlu olduğu halde, kendisini tüm insanların erişebileceği ve sadece bazı sapkın körlükler nedeniyle ihlal edilen açık ve apaçık bir ilke olarak ele alma eğilimindedir. Sürekliliği vaaz eder ve savunur, ancak her şeyi insanlık tarihindeki belirleyici ve unutulmaz derecede derin bir kırılmaya borçludur. (Gellner 1983, s. 119-20).

Elbette Gellner'e çeşitli gerekçelerle, özellikle de Gellner'in açıkladığı gibi (1996, s. 366) "ulusların her zaman var olduğuna ya da bazılarının var olduğuna ve geçmişin çok önemli olduğuna" inanmaya devam eden eski öğrencisi A. D. Smith tarafından itiraz edilmiştir. Bunun üzerine Gellner şimdi dillere pelesenk olan sorusunu yöneltti: "Ulusların göbekleri var mıdır?" C. A. Bayly (2004, s. 219) tarafından açıklandığı üzere, Gellner'in makalesinin amacı, ulusların "daha önceki bir vatansever dayanışmadan doğmuş olmaları gerekmediği" ve bazı ulusların "sahte göbekli klonlar; bazılarının ise hiç göbekleri olmayan tasarımı bebekler" olabileceğidir. Çıkmazı aşmak isteyen Bayly, bir uzlaşma önerisinde bulunmuştur: Ulusların göbeğe ihtiyaç duymadıkları doğrudur, ancak bu, kategorik olarak göbekten yoksun oldukları anlamına gelmez. "Tarihçiler için," diye ısrar ediyor Bayly (a.g.e.), "bu tür göbeklerin varlığı ya da yokluğu önemlidir çünkü ulusal liderlerin ve sıradan insanların siyasi duyarlılıklarının oluşmasına yardımcı olmuşlardır."

Ulus olma tartışmasının bu özetinden de anlaşılacağı üzere, ulusal kimlik ve kökenleri meselesi, özellikle de Balkan bağlamında, karmaşık bir meseledir. Sorunun bir kısmı, akademisyenlerin ulusal kimliğin resmileşmesini yukarıdan aşağıya mı yoksa aşağıdan yukarıya bir olgu olarak mı değerlendirdiklerinden kaynaklanmaktadır. Smith gibi primordialistler (İlkçilik (Primordialism) bir milliyetçilik kuram olmaktan ziyade milletlerin doğası ile ilgili bir bakış açısıdır.) ulusu, daha sonra kendileri için bu ulusa uygun olarak yapılandırılmış bir devlet oluşturan insanlarda önceden var olan bir şey olarak görürler. Gellner ise bunu daha çok bir entelijansiya ya da onun deyimıyla "ruhban sınıfı" tarafından yönlendirilen yukarıdan aşağıya bir süreç olarak görmektedir (Gellner 1999, s. 14). Daha yakın tarihli çalışmalar, milliyetçiliğin kökenlerini çok daha karmaşık terimlerle ortaya koyarak bu ikilikten kaçınmaya çalışmıştır. Eric Kaufmann (2017, s. 6-7) yakın tarihli bir makalesinde "Karmaşıklık Teorisi'nin-karmaşık sosyal olguların görünüşte koordine edilmemiş bireysel eylemlerden ortaya çıkabileceği düşüncesi - ulusal kimlik, milliyetçilik ve etnik çatışma anlayışımızı geliştirebileceğini" öne sürmektedir. Açıklamaya devam ediyor:

Bilinen modernist-etnosembolist (ya da konstrüktivist-perennialist) teorik eksen, dikey ('yukarıdan aşağıya') ve yatay ('aşağıdan yukarıya') bir boyutla kesişmektedir. Bu yeni bir kavrayış olmamakla birlikte, 'yatay' milliyetçilik süreçlerinin özellikleri ve ağ dinamikleri iyi anlaşılmamıştır. Karmaşıklık teorisi, ulusal yapıların ve milliyetçiliğin yayılmasını açıklamada bu tür dinamiklerin önemine ışık tutmaktadır. Milliyetçilik çalışmalarındaki bir dizi şaşırtıcı olguyu aydınlatıyor ve birbiriyle ilişkilendiriyor; özellikle de ulusal kimliğin içeriğinin ve yorumlanmasının insanlar, gruplar ve yerler arasında farklılık göstermesi; zaman içinde milliyetçi coşkuda ani, görünüşte açıklanamaz artışlar; ve neden bazı ulusal yapılar ve hareketler başarılı olurken diğerlerinin kritik bir kitleye ulaşmada başarısız olduğu. Ampirik araştırmacıların alanı ilerletmesi için yeni sorular ve açıklayıcı çerçeveler üretir. (A.g.e.)

Karmaşıklık Teorisi'nin sosyal bilim uygulamalarında yer alan karmaşık mekaniklere çok fazla girmeden, buradaki kilit nokta, bir dizi ayrı, görünüşte ilgisiz eğilimin bir devrilme noktasına ulaştığı ve toplumdaki bu izole sosyo-ekonomik ve kültürel fenomenler arasındaki tutarlılığın yeni bir kimlik yapısı oluşturmak için bir araya geldiği zamana kadar ulusal göbeklerin önemsiz olduğu ve kalacağıdır. Kaufmann, farklı kültürel ve tarihsel durumlarda bu sürece ilişkin pek çok açıklayıcı örnek vermektedir, ancak Balkanlar'a ilişkin bir tartışma için en uygun olanı, "sadece 'bilinçsizce' farklı kiliselere giderek ve yakın tanıdık ve arkadaşlık ağlarında güvendikleri kişileri işe alarak etnisitenin yeniden üretilmesine yardımcı olan" Cluj'daki Macarlar ve Romenlerin durumudur. "Bu davranışın nedenleri etnik değildir, ancak etkisi etnik bilinci destekleyen yapıları yeniden üretir" (A.g.e., s. 13). Michael Billing'in (2014) "Banal Milliyetçilik" olarak adlandırdığı bu tür "bilinçsiz" ya da uykuda olan etnisite, ancak bu sınırlara bir şekilde meydan okunduğunda bilinçli bir seviyeye gelecektir. Sırp ve Boşnaklar, sınırları zorlayan ve etnisiteyi korkunç sonuçlarla bilince çıkararak Yugoslavya'nın dağılmasına kadar bilinçsiz etnisiteleri içinde gayet iyi anlayabiliyorlardı (McCrone ve Bechhofer 2015, s. 115-116). Kaufmann (2017, s. 17) benzer şekilde Kuzey İrlanda'daki "sorunlara" ve Ruanda'daki iç savaşa işaret etmektedir. Bununla birlikte, ister Gellner'in modernleştirici argümanı ister Kaufmann'ın Karmaşıklık Teorisi aracılığıyla olsun, dil ve ulusal kimlik arasındaki bağa dair miras alınan romantik anlayışların reddedilmesi, bu tür bağlantıları tamamen geçersiz kılmaz. Bayly'nin Gellner'in "göbek" benzetmesine ilişkin yorumuna geri dönecek olursak, ulusların göbeklere ihtiyaç duymadığı gerçekten de doğrudur, ancak Bayly'nin de işaret ettiği gibi, bu onların var olmadığı anlamına gelmez: "Göbeklerin istenmeyen, beklenmedik ve bazen de derin sonuçları vardır" (Bayly 2004, s. 219). Burada dil, romantik vatanseverlerin varsaydığından çok farklı bir şekilde ön plana çıkmaktadır; burada ulus inşasının sentetik doğası, dilin merkezi bir rol oynadığı hayal gücü eylemlerini gerektirmektedir. Dil ve ulusal bilinç arasındaki bağlantının özü, Benedict Anderson'ın 1983 tarihli paradigma belirleyici kitabının başlığında ustalıkla yakalanmıştır: Hayali Cemaatler. Anderson'a (2006, s. 6) göre, bir ulus, kendilerini bir topluluk olarak yaşadığını hayal eden bir insan ağından oluşur. Bunun nedeni, kendisinin de belirttiği gibi, "en küçük ulusun üyelerinin bile, diğer üyelerinin çoğunu asla tanımayacak, onlarla tanışmayacak ya da adlarını bile duymayacak olmaları, ancak her birinin zihninde cemaatlerinin imgesinin yaşamasıdır". Bu tür yabancıların kendilerini birbirleriyle bağlantılı olarak hayal edebilmeleri için, onları birbirlerine bağlayan ve diğerlerinden ayıran ortaklıkların dile getirilebileceği bir unsur olmalıdır. Anderson, dilin ve basın rolünün bu olduğunu vurguluyor. Bu anlamda Anderson, Herder'i ve diğer romantik teorisyenleri ters köşeye yatırır: Dili önceden var olan bir ulusun işareti olarak görmek yerine, dili ulusun yaratılması için bir araç olarak görür:

Bu basın dilleri, ulusal bilinçlerin temellerini üç farklı şekilde atmıştır. Her şeyden önce, Latince'nin altında ve konuşulan yerel dillerin üstünde birleşik değişim ve iletişim alanları

yarattılar. Birbirlerini konuşurken anlamakta zorlanan, hatta imkânsız olan çok çeşitli Fransızca, İngilizce veya İspanyolca konuşanlar, basın ve kağıt aracılığıyla birbirlerini anlayabilir hale geldiler. Bu süreçte, yavaş yavaş kendi dil alanlarındaki yüzbinlerce, hatta milyonlarca insanın ve aynı zamanda sadece bu yüzbinlerce ya da milyonlarca insana ait olduğunun farkına vardılar. Basın aracılığıyla bağlandıkları bu okuyucu dostları, seküler, tikel, görünür görünmezlikleri içinde, ulusal olarak hayal edilen cemaatin embriyosunu oluşturdular. (Anderson 1983, s. 44; vurgular orijinalindedir).

Bulgaristan'daki Amerikan Protestan misyonerlerine dönecek olursak, Nestorova'nın iddia ettiği gibi, Protestanlığa kitlesel geçiş hedeflerinin gerçekleşmediği doğrudur, ancak eylemlerinden önemli istenmeyen sonuçlar ortaya çıkmıştır ve bu sonuçların analizi büyük ölçüde radarın altında kalmıştır. İstenmeyen sonuçların başında modern Bulgar ulusal bilincinin oluşması geliyordu¹. Bu makale, Amerikan Protestan misyonerlik faaliyetlerini ve bunların modern Bulgaristan'ın bir ulus olarak ortaya çıkmasına yol açacak bir dönüm noktasına nasıl katkıda bulunduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

3. Osmanlı İmparatorluğu'nda Protestan Baskı Kültürü

Yukarıda belirtildiği gibi, Nestorova (1987, s. 96) misyonerlerin Bulgar toplumuna en büyük katkısının "Bulgarca kitap ve diğer literatürün hazırlanması ve yayınlanması" olduğunu belirtmektedir. Amerikalı misyonerlerin yayıncılık faaliyetlerini anlamak için, hem Amerikalı hem de İngiliz on dokuzuncu yüzyıl Protestanlarının basım yayın faaliyetlerine atfettikleri inanılmaz gücü açıklamak gerekir. Baskı ve müjdeleme (Protestan inancını yayma) arasındaki ilişki elbette Protestanlığın başlangıcına kadar uzanmaktadır. Tarihçi/antropolog Benedict Anderson'ın da belirttiği gibi (2006, s. 39; vurgular orijinalindedir):

Matbaa çağından önce Roma, Batı Avrupa'da sapkınlığa karşı her savaşı kolaylıkla kazanıyordu çünkü her zaman rakiplerinden daha iyi iç iletişim hatlarına sahipti. Ancak 1517'de Martin Luther tezlerini Wittenberg'deki kilisenin kapısına çivilediğinde, tezler Almanca tercümeleriyle basıldı ve "15 gün içinde ülkenin her yerinde görüldü". 1520-1540 yılları arasındaki yirmi yılda, 1500-1520 yılları arasındaki dönemin üç katı kadar Almanca kitap yayımlanmıştır ki bu, Luther'in kesinlikle merkezinde yer aldığı şaşırtıcı bir dönüşümdür. Eserleri, 1518 ile 1525 yılları arasında satılan tüm Almanca kitapların en az üçte birini temsil ediyordu. 1522 ve 1546 yılları arasında, İncil çevirilerinin toplam 430 baskısı (tamamen veya kısmen) çıktı.

Bu durum, farklı Protestan mezheplerinin sadece Roma Katolik kurumunu değil, aynı zamanda birbirleri tarafından ileri sürülen "sapkınlıkları" da alt etmeye çalıştığı büyük bir propaganda savaşına yol açtı. Farklı Protestan gruplar arasında belirli doktrin konularında görüş ayrılıkları olmasına rağmen, üzerinde görüş ayrılığı olmayan bir nokta, dindarlığın temeli olarak Kutsal Kitap okumanın önceliğiydi. Bu, Protestanlıkta zaman içinde artan temel bir ilke olarak kalmıştır. Hans W. Frei'in (1974) izinden giden bazı akademisyenler, on sekizinci yüzyılda Kutsal Kitap'ın mistik niteliklerine olan inancın bir süre sonra ortadan kalktığını ileri sürmüş olsalar da, insan kurtuluşunun kendi kendini yorumlayan ve kelimenin tam anlamıyla doğru bir anlatısı olarak Kutsal Kitap'a olan güçlü güvenin, en azından bazı Protestan çevrelerde, on dokuzuncu yüzyıla

¹ Bu durum, Hıristiyan azınlıklara ulusal bilincin aşılmasının Amerikalılar için birincil bilinçli hedef olduğunu savunan Türkiye'deki bazı akademisyenler arasındaki tarih yazımı eğilimiyle tezat oluşturmaktadır. Örneğin, bkz (Öke, 1988, p. 156).

kadar güçlü kaldığı açıktır². Dickson D. Bruce (2013, s. 91) tarafından belirtildiği üzere, on dokuzuncu yüzyıl Amerika'sında:

Antebellum (Harpten evvel (özellikle Amerikan iç harbinden evvel)) döneminde İncil'in otoriter statüsünün çeşitli boyutları vardı. Kutsal Kitabı, Kutsal bir Nesne olarak ele alma yönünde ilerleyen İncilcilik, İncil'in bu bağlamda kabul edilmesinin bir boyutuydu, ancak bu sadece bir boyuttu. Kutsal Kitap'ı kutsal kılan şey, Kutsal Kitap'ın Tanrı'nın sözü ve hem Tanrı'nın dünyadaki işlerinin hem de insanlığa nihai ve son vahyinin güvenilir bir kaydı olduğuna dair genel bir anlayıştı.

Dolayısıyla Amerikalı Protestanlar on dokuzuncu yüzyılda dinlerini dünyaya yaymaya çalışırken "okuryazarlığa ve İncil'e aşinalığa büyük önem vermişlerdir" (Reeves-Ellington 2013, s. 56).

Osmanlı topraklarında Amerikalı misyonerler tarafından yürütülen matbaacılık faaliyetleri, 1822 yılında Amerikan Yabancı Misyonlar Komiserleri Kurulu'nun (ABCFM) misyoner Daniel Temple'ı bir matbaa ile göndermesiyle başladı. Basın merkezi ilk olarak, zaten İngiliz misyonerlerinin etkisi altında olan ve bu nedenle diğer potansiyel yerlerden daha güvenli olduğu düşünülen Malta'da kuruldu ve öncelikle Board (ABCFM)'un Yunanistan ve Akdeniz'deki diğer bölgelerdeki misyonerlik faaliyetlerine odaklandı (R. Anderson 1872, I, s. 73-74). Sonraki on yıl boyunca işletme büyüdü, üç baskı makinesi çalıştırdı ve birçok Akdeniz dilinde binlerce Kutsal Kitap ve dini broşür bastı (baskı makinesine İngilizce, İtalyanca, Modern Yunanca, Ermenice-Türkçe ve Arapça baskı için dizgi tedarik edildi, Anderson 1872, I, s. 75).

Ancak 1833'te Board, faaliyetlerini Osmanlı topraklarında daha derinlemesine genişletmeye karar verdi ve basım merkezi İzmir'e taşındı. Bu hamle, bölgedeki hemen hemen tüm dini cemaatler tarafından sert bir muhalefetle karşılandı ve Osmanlı yetkilileri bu binanın kaldırılmasını emretti. Bir uzlaşmayla misyonerler üç baskı makinesinden birini, Arapça metinleri basmak için kurulmuş olanı Beyrut'taki misyon istasyonlarına taşımayı kabul ettiler ve Osmanlı Hıristiyan topluluklarında yaygın olan çeşitli dillerde materyal basmaya odaklanan diğer ikisinin kalmasına izin verildi (Clarke 1971, s.239-40). Arapça olmayan basın 1853'e kadar İzmir'de kaldı, bu tarihte faaliyetler imparatorluğun kalbi olan Konstantinopolis'e (İstanbul) kaydırıldı ve basım faaliyetleri burada 1914'e kadar kesintisiz faaliyet gösterdi (Hall 1938, s. 7). Bu merkezi konum sayesinde American Board tarafından kontrol edilen matbaalar, Metodist Episkopal Kilisesi, American Tract Society ve American Bible Society gibi diğer misyoner örgütlerinin yayıncılık girişimlerinin merkezi haline geldi ve bu örgütlerin de çeşitli İngiliz Protestan örgütleriyle bağları vardı.

American Board'un Osmanlı topraklarındaki matbaa faaliyetleriyle ilgili üç husus dikkat çekicidir ve bu faaliyetlerin imparatorluk içindeki Hıristiyan azınlık nüfus arasında milliyetçiliğin gelişimi üzerindeki etkisini doğrudan ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki, misyon basınının ürettiği çıktıların hacmidir. ABCFM Dış İlişkiler Sekreteri Rufus Anderson'ın iki ciltlik *History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, to the Oriental Churches* adlı eserinde belirttiğine göre, misyon matbaası Malta'da bulunduğu dönemde 21 milyon sayfadan oluşan 350 bin cilt basmıştır (1872, I, s. 75). Sonraki iki lokasyonda üretim artmaya devam etti. American Board'un Osmanlı basınında 1821-1871 yılları arasında çıkan tüm yayınların bir özeti Board arşivcisi John A. Vinton tarafından derlenmiş ve *Anderson'un*

² Frei'in yorumuna ilişkin yorumlar için bkz. örneğin Stein 1988; Placher 1989; Woolverton 1997; ve Knight 2015.

Tarihi'nin ikinci cildine eklenmiştir. Vinton'ın anlatısında verilen ve basılan kitapların, broşürlerin, el ilanlarının ve diğer basılı ürünlerin sayfa sayılarını içermeyen rakamları tabloştırdığımızda, toplam 252.013.709 sayfa basılı ürün üretildiği ortaya çıkmaktadır (Vinton 1872)³.

Board'un basım operasyonunun on dokuzuncu yüzyıl boyunca Osmanlı topraklarındaki etkisine katkıda bulunan ikinci faktör, bastıkları materyalleri fiilen dağıtmak için etkileyici bir ağa sahip olmasıydı. Kitapların dağıtımında önemli bir unsur da misyon istasyonlarının kendisiydi. On dokuzuncu yüzyıl boyunca Amerikan Board Osmanlı topraklarının her bölgesinde misyon istasyonları kurdu; yüzyılın sonunda "on yedi ana istasyon ve 174 Amerikalı misyonerin görev yaptığı 256 alt istasyon" vardı (Todorova 1997, s.105). Tüm misyon istasyonları arasında düzenli iletişim sağlanarak basılı materyallerin bir yerden diğerine serbestçe geçişi sağlanmıştır. Misyon istasyonlarındaki materyaller daha sonra misyoner ziyaretleri aracılığıyla yerel halklara dağıtıldı⁴. Tarihçi James Franklin Clarke'ın (1971, s.280) aktardığına göre, 1842'den itibaren American Board misyoneri H. A. Homes, kitap dağıtımından sorumlu hale getirilmiş ve ABD'nin dini yayıncılık devi American Tract Society örneğini izleyerek, "genellikle Ermeni olan misyon kolportörlerinin ... eski havariler ya da sonraki zamanların Fransiskanları gibi yanlarına her dilde kitap olarak çiftler halinde Avrupa Türkiye'sinin dört bir yanını dolaştığı" bir kolportör (taşıyıcı) sistemi kurmuştur⁵.

Bu gezici basılı yayın dağıtıcılarına, Kurul (ABCFM)'un çeşitli yayınlarını satmak üzere geçici dükkanlar kurabilecekleri pazar panayırı ve diğer halk toplantılarını ziyaret etmeleri için Kurul tarafından nispeten küçük meblağlar ödeniyordu. Kurul (ABCFM), ayrıca yayınları için düzenli abonelikler talep etmiş ve bu yayınlar ya misyon istasyonları aracılığıyla, ya gezici kolportörler tarafından ya da Kurul'un İngiliz ve Yabancı İncil Topluluğu ve Amerikan İncil Topluluğu gibi diğer Hristiyan yayın gruplarıyla ortaklaşa işlettiği birkaç daimi kitapçı aracılığıyla dağıtılmıştır (Reeves-Ellington 2013, s.83-4). Tarihçi Joseph L. Grabbill'e göre (1971, s. 21), 1914 yılına gelindiğinde Board'un Osmanlı basın ağı 4 milyonu İncil olmak üzere tahminen 8 milyon kitap dağıtmıştır ve bu sayıya dergiler, broşürler ve diğer efemeraler dâhil değildir.

Üçüncü faktör, Kurul'un yayınlarının satışına yönelik fiyatlandırma stratejisiydi. Yine Amerika Birleşik Devletleri'ndeki dini basın kuruluşlarının izinden giden ABCFM, materyallerin basımını ve dağıtımını daha geniş evanjelik misyonlarının bir parçası olarak görmüş ve bu nedenle kitap satışlarından kar elde etmeye çalışmamıştır. Barbara Reeves Ellington'ın (2013, s. 83) açıkladığı gibi, "Ucuz İnciller, kitaplar, broşürler ve süreli yayınlar sağlamak Amerikan İncil Derneği,

³ Bu rakam sadece bu girişimin ne kadar büyük olduğunu ifade etmek için verilmiştir ve gerçek toplamın çok altındadır. Bu rakamın basılan gerçek sayfa sayısının ne kadar altında olduğu, Yeni ve Eski Ahit nüshalarının farklı Osmanlı azınlık dillerinin her birinde basıldığından bahsedildiği, ancak cilt başına düşen sayfa sayısının değil, yalnızca toplam cilt sayısının rapor edildiği gerçeğinden anlaşılabilir. Örneğin Vinton, Modern Ermenicenin Doğu Lehçesinde Yeni Ahit'in 8.000 adet basıldığını belirtmekte, ancak her bir cildin kaç sayfadan oluştuğunu bildirmemektedir. Eğer bu ciltler Board'un bastığı Yeni Ahit'in diğer versiyonlarıyla aynı uzunlukta olsaydı ki bunların ortalaması yaklaşık 750 sayfaydı, o zaman sadece bu madde bile tahmini 6 milyon sayfa artırır. Benzer şekilde Vinton, "marjinal referanslar ve paralel pasajlar" içeren bir Yeni Ahit'in de modern Ermenice olarak 948 sayfa basıldığını belirtmekte, ancak basılan nüsha sayısını bildirmemektedir.

⁴ ABCFM tarafından yayınlanan çeşitli rapor ve yayınlarda misyon istasyonları arasındaki değişim ve ziyaretlere o kadar sık atıfta bulunmaktadır ki, bunların hepsini belgelemek imkansızdır. Board'un aylık dergisi *The Missionary Herald*'in hızlı bir incelemesi, bu tür temas ve alışverişlerin düzenli olduğunu doğrulayacaktır.

⁵ American Tract Society tarafından Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kolportör sisteminin stratejik işleyişi American Tract Society, 1836'da tam olarak ortaya konmuştur.

Amerikan Tract Derneği, İngiliz ve Yabancı İncil Derneği ve dünya çapındaki İngiliz ve Amerikalı misyonerlerin hedefiydi”. Kâr etme ihtiyacıyla tüketici beğenilerini memnun etme baskısından kurtulan misyonerler, yayınladıkları şeyler ve çıktılarının hacmi açısından büyük bir serbestliğe sahipti. Örneğin Tatyana Nestorova (1987, s. 89-90), 1902 yılında American Board’un 4 milyon sayfa basılı malzemeyi atık kağıt olarak attığını bildirmektedir- görünüşe göre gözünü bile kırpmadan - hayatta kalmak için satışlara bağımlı olan bir matbaacının asla göze alamayacağı bir şey.

Bu üç faktör bir arada ele alındığında, misyoner basınının etkisiyle ilgili son derece dikkat çekici bir noktaya daha ulaşılmaktadır: basım yayım faaliyetlerinin varlığı ve başarısı her türlü rekabeti azaltma eğilimindeydi. On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda yerli yayıncılık faaliyetlerinin karşılaştığı zorluklar tarihçi Thomas A. Meininger tarafından şöyle açıklanmıştır (1987, s. 108-109):

Bir kitabın filen basılması, dirilişi için sıkıntılarla dolu bir yayıncılık sürecinin yalnızca bir aşamasıydı. Örneğin yayını için finansman bulma işini kendi üstlenmek zorunda kalırdı (ki bunu abonelikleri toplayarak yapardı); bir matbaa bulmak için yurtdışına seyahat etmek zorunda kalırdı; ve basılan kitapları okuyucularına taşımak zorunda kalırdı. Gezgin bir kitap satıcısı rolünü üstlenen yazar, artık en azından edebi bir eserin okuyucuya ulaşmasının getirdiği tatmini yaşayabilirdi. Ancak yazar, bunun yerine ve büyük bir dehşete kapılarak, birçok abonenin taahhütlerini yerine getirmeyi reddettiğini keşfederdi. Fikirlerini değiştirmiş olan okuyucular ya da çoğu zaman olduğu gibi, yayınlanan kitabın abonelik fiyatından daha pahalı olmasına itiraz ederlerdi.

Bu yüklere ek olarak, Osmanlı yetkililerinin birçok şehrinde herhangi bir matbaa kurulmasına izin vermeyeceği gerçeği de vardı (Clarke 1988a, s. 104). Elbette bu zorlukların hiçbiri American Board’un yayıncılık girişimini zerre kadar ilgilendirmiyordu. Böylesine büyük bir girişimin işleyebilmesi için, modern bir izleyicinin asla aklına gelmeyecek bir konunun ele alınması gerekiyordu: Böylesine inanılmaz miktarlarda baskı üretmek için yazım, noktalama, sözdizimi ve karakter fontları gibi temel dilbilimsel özellikler için tek tip standartlara sahip olmak gerekiyordu. Hiçbir yayıncı, hatta kâr amacı gütmeyen bir yayıncı bile, kimsenin okuyamayacağı ya da istediği etkiyi yaratamadan eskimiş olacak materyalleri büyük miktarlarda basmayı göze alamazdı. Amerikalı misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu’nun çok sayıdaki azınlık nüfusu arasında ulusal kimliklerin gelişimi üzerindeki en erken ve en büyük etkileri bu alanda -ortografi (Ortografi, yazı sistemleri arasındaki geçişi sağlamak üzerine yazı sistemlerini inceleyen bilim dalı)- olmuştur. Nesiller boyunca Osmanlı topraklarındaki Hıristiyan azınlıklar, hem imparatorluk bürokrasisinin resmi dili olan Türkçe’nin hem de resmi Hıristiyan dini cemaatinin (millet) dili olan dini Yunanca’nın baskısı altında eski dillerinin bozulduğunu gördüler (Genchev 1977, s. 119). Hem eski Ermenice hem de Kilise Slavcası kullanılmaz hale gelmişti ve ilgili etnik topluluklarda giderek azalan sayıda kişi tarafından anlaşılıyordu. Denis Vovchenko (2016, s. 111-112), Balkanlar’daki dilsel durumu anlatırken, on dokuzuncu yüzyıla ait bir broşürden yola çıkarak şunları söylemektedir: “Evde konuştukları şey ‘saf Yunanca olmayan ama eski ve modern Yunanca, eski Slavca, Latince ve diğerlerinin şekilsiz ve yerel olarak değişen bir karışımı olan bir lehçeydi’.”

On dokuzuncu yüzyılın başlarında önde gelen entelektüeller, gramerler, alfabetik standartlaştırma ve resmi kelime dağarcığı oluşturma yoluyla eski dilleri yeni, daha güncel ve anlaşılır biçimlerde yeniden canlandırma görevini üstlendiler. Sırbistan’da Doisitej Obradović ve Vuk Stefanović Karadžić’in çalışmaları modern bir edebi dilin oluşmasına yardımcı oldu.

Benzer şekilde Romanya'da da Samuel Clain-Micu, Enachita Vacarescu ve Gheorghe Lazăr, Slav ve Türk unsurlarını ortadan kaldırmak için dili Latinize etmeye çalışmışlardır. Hırvat Ljudevit Gaj da benzer bir standardizasyona girişmiştir (Kitromilides 1983, s. 56-57; Stoianovich 1994). Bulgarlar ve Ermenilerin yanı sıra bir dereceye kadar Attika Rumları arasında da Amerikan misyoner yayıncılık faaliyetleri bu modernleşme sürecinde önemli bir rol oynamıştır.

4. Bulgaristan'da Misyoner Yayıncılık ve Yaygınlaştırma Faaliyetleri: Devrilme Noktasına Ulaşmak

Marin V. Pundeff (1969, s. 109), belirtildiği üzere Amerikalıların ilgilendiği tek Balkan dili olan Bulgarca örneğine odaklanarak, aşılması gereken dilsel sorunları şöyle vurgulamıştır:

Ulus inşası süreçlerinde her zaman çok önemli olan ulusal dil sorunu, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında özellikle zor bir hal almıştı. Eğitim ve edebiyat dili olan Kilise Slavcası, konuşma dili tarafından istila edilmiş olmasına rağmen etkili bir araç olmaktan ziyade bir engeldi, çünkü yapmacık kaldı, Rus damgası taşıdı ve halktan uzaklaştırıldı. Konuşma dili ise birkaç lehçeye bölünmüş, Türkçecilikle yoğun bir şekilde karışmış ve on dokuzuncu yüzyılın medeniyeti için yerel terimler geliştirmekte başarısız olmuştu. Sözcük dağarcığının tamamı bilinmiyordu, dilbilgisi ve yazım kuralları tanımsızdı. İlk Bulgar gazetesinin kurucusu Dr. Ivan Bogorov'un da belirttiği gibi, "şu anda Bulgarca yazmak hem en kolay hem de en zor şeydir".

Pundeff daha sonra, Balkanlar'a yayılmış bir Bulgar etnik topluluğu içinde iletişimi kolaylaştırmak için Bulgarcanın yarı standartlaştırılmış bir edebi versiyonunu yaratmanın önemini vurguluyor. Todorova (1995) ve Roger Gyllin (1991) tarafından yapılan daha yakın tarihli çalışmalar, bu edebi dilin ortaya çıkış hikayesini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Todorova (1995, s. 75) tarafından özetlendiği üzere, on dokuzuncu yüzyılın ilk on yıllarında Bulgarlar arasında üç farklı düşünce ekolü ortaya çıkmıştır: "yerel dili vurgulayan Modern Bulgar okulu; Ortaçağ dil mirasında ısrar eden Slavo-Bulgar okulu; ve kilise tarafından kullanılan dili temel alan Kilise Slavonik okulu". Gyllin (1991, s. 106) on yedinci ve on sekizinci yüzyıl *damascenelerinin*, yani rahipler tarafından sıradan okuyucular tarafından kullanılmak üzere el yazması olarak yazılan ve kopyalanan öğretici metinlerin, yerel dilin resmi metinlere nasıl dahil edilebileceğini ve geniş bir okuyucu kitlesine nasıl hitap edebileceğini göstererek "Modern Okul'un zaferine giden yolu nasıl işaret ettiğini ayrıntılarıyla anlatır. Bu süreçte Amerikalı misyonerlerin rolü biraz şüphelidir: ne Todorova ne de Gyllin onlardan bahsetmektedir ve diğer ikincil kaynakların çoğu bu konuda belirsizdir. Ancak Anderson'ın gösterdiği gibi, birleştirici bir edebi dilin yaratılması, hayali cemaatlerin kurulması için gerekli ancak yeterli değildir. Birleştirilmiş ve standartlaştırılmış bir basılı yerel dilin yabancılar arasında bağlantı kurma görevini yerine getirebilmesi için, bu dildeki ürünlerin yaygın bir şekilde dağıtılması ve okuma yazma bilmeyen nüfusa bu dili okumayı öğretecek sistemlerin kurulması gerekmektedir⁶.

Burada Eric Kaufmann'ın Karmaşıklık Teorisi ile ilgili teorik tartışmasına dönebiliriz. Gyllin ve Todorova tarafından taslağı çizilen üç karşıt hareket, görünüşte koordine edilmemiş ve aslında birbiriyle çatışan, belirsizliğin çöküşünü ve birleştirici bir hareketin oluşumunu içeren bir uzlaşmanın, Kaufmann'ın aşağıdaki gibi tanımladığı bir tetikleme mekanizmasına veya "devrilme noktasına" kadar izlenmesi gereken bireysel fenomenler olarak görülebilir: Bazen

⁶ B. Anderson (2006) bu konuyu özellikle "Eski Diller, Yeni Modeller (Old Languages, New Models)" başlıklı 5. Bölümde kapsamlı bir şekilde tartışmaktadır.

uzun durağanlık dönemleri, ayrı nedenlerin sonucu olarak kolayca açıklanamayan ani değişikliklerle noktalanır. Su 99°C'de bir derecelik ısı ilavesiyle kaynadığında ya da son bir kum tanesi bir tepciğin çökmesine neden olduğunda, tahmin edilemeyen küçük bir neden dramatik bir etkiye yol açar.

Misyonerlerin bu süreçte oynadıkları rol de bu türden bir roldür. Modern Bulgar edebi dilinin nihai formülasyonu en çok ilişkilendirilen üç isim şüphesiz Neofit Rilski (1793-1881), Konstantin Fotinov (1785-1858) ve Petko Slaveikov'dur (1827-1895) (Clarke 1971, s. 28). Bu üç kişiden, aslen bir papaz olan Rilski, Kilise Slavcası ile Modern Bulgar ekolleri arasında gidip gelmiş ve kutsal metinleri büyük Bulgaristan'ın güneybatı bölgesinde (Güney Rumeli, Makedonya) konuşulan yerel Bulgarca lehçesine daha yakın bir forma çevirmiştir (Taşkov 2009, s. 282). Fotinov ve Slaveikov ise Modern Bulgar ekolünün savunucularıydı ve özellikle Tırnova'nın yerlisi olan Slaveikov, popüler bir edebi dilin temeli olarak kuzeydoğu yerel dilini vurguluyordu (Genchev 1977, s. 104; Clarke 1971, s. 253-254). Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, Rilski'nin Amerikalı misyonerlerle, çoğunlukla İncil'i Yunanca'dan Bulgarca'ya çevirmek için ortak bir Rus/İngiliz girişimiyle bağlantısı aracılığıyla geçici bir tanışıklığı olsa da, onlarla tam olarak ilişkili olmadığı ve 1840 çevirisinde çok az rol oynadıklarıdır (Clarke 1971; Clark 1988d). Fontinov ve Slaveikov, misyonerlerin Bulgaristan'a yönelik çeviri ve yayın faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçasıydı ve Bulgarca metinlerin kitlesel dolaşımını mümkün kılacak imla standardizasyonu üzerinde önemli bir etkiye sahipti⁷. Bu süreçte misyonerler Fontinov ve özellikle Slaveikov'un modernleşme anlayışları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuş ve edebi üretimlerini önemli ölçüde renklendirmişlerdir (Reeves-Ellington 2011).

Misyonerlerin Osmanlı topraklarında edebiyatın yaygınlaştırılmasındaki rolü elbette yeterince ortaya konmuştur. Genel olarak Hıristiyan azınlık Osmanlı edebiyatı için geçerli olan şey, yeni istikrara kavuşan modern Bulgar yerel edebiyatı için de geçerliydi. Vinton'un (1872) misyoner basınının baskı çıktıları kataloğu, modern Bulgarcada en az 81.851.000 sayfa basıldığını gösterir ve Clarke (1968) misyoner basının sadece 1860 yılında 3.332.000 sayfa Bulgarca bastığını bildirir. Bu işbirliğinin ortaya çıkardığı en önemli ürün, 1871 yılında Yeni Ahit'in modern Bulgar dilinde tamamen yeniden çevrilmiş bir versiyonunun yayınlanması oldu. Bu olayın önemi göz ardı edilemez. Milliyetçi şair Penço Slaveikov'un (1866-1912) özetlediği gibi,

Ve başka yerlerde -örneğin Almanya'da- yaşananlar burada da yaşandı: İncil'in tercümesi dilsel kargaşaya son vermiş ve edebi dili tesis etmiştir. İncil'in ortaya çıkmasından sonra (1871), çeşitli Bulgar lehçeleri arasındaki çatışmalar sona erer - Doğu Bulgarcası tüm entelektüel ve ulusal bilinç savaşıçları için genel hale gelir.... (Clarke 1988c'de alıntılanmıştır, s. 297.8⁸)

Bu durum, birleşik bir Bulgar milliyetinin oluşumundaki dönüm noktasına 1871'de ulaşıldığını ve Amerikalı misyonerlerin bunu ilerletmede oldukça etkili olduğunu gösteriyor gibi görünüyor.

⁷ Konstantin Fotinov, 1840'larda Yeni Ahit'i tercüme etme çabalarının bir parçası olarak Amerikan Board of Commissioners for Foreign Missions için çalışmaya başladı ve bu kuruluşun Konstantinopolis'teki baş dilbilimcisi Elias Riggs ile birlikte çalıştı. Petko Slaveikov 1860'lara kadar Riggs ve Metodist Episkopal misyoner Albert Long ile birlikte Yeni Ahit'in yeni bir çevirisi üzerinde çalışmış ve çok sayıda başka yayın yapmıştır. (Reeves-Ellington 2013, s. 79-80; ayrıca bkz. Clarke 1971, s. 298-301).

⁸ Penço Slaveikov'un Petko Slaveikov'un oğlu olduğu unutulmamalıdır, ancak babasının hazırlanmasına yardımcı olduğu İncil'in önemini değerlendirmesinin nedeni bu gibi görünmemektedir. Editör Dennis Hupchick bu alıntıyla ilgili olarak tam kaynağın yerini tespit edemediğini belirtmektedir, yazarla kişisel yazışma, 2 Temmuz 2015).

Ancak etkileri bununla sınırlı kalmadı: okuma yazma bilmeyen nüfusa ünlü İncil'i ve diğer edebiyatı yeni yerel dilde okumayı öğretmede de öncü bir rol üstlendiler. Rufus Anderson'un (1872, II, s. 174-210) "Avrupa Türkiyesi Bulgarları"na odaklanan iki ciltlik Tarih'inde iki tam bölüm okulların kuruluşuna ve yayıncılık girişimlerine ayrılmıştır⁹. Todorova (1997, s. 105), on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Türkiye'deki misyonun "yüzyılın başından itibaren 25.000 öğrencinin devam ettiği 426 okulun kurulmasını teşvik ettiğini" belirtmektedir. Elbette misyonerlerin Bulgaristan'da bir eğitim devrimi başlatma konusunda yalnız olmadıklarını belirtmek gerekir. Başta Vasil Aprilov (1749-1847) ve Neofit Rilski olmak üzere birçok erken dönem Bulgar reformcu ve proto-milliyetçi, sistematik olarak okulların kurulmasında etkili olmuştur (örneğin Clarke 1971, s. 200), ancak bunlar bile eğitim materyalleri ve ekipmanlar için büyük ölçüde misyonerlere bağımlıydı. Örneğin, Vinton'ın misyon basını yayınları envanterinde ne kadar çok okul kitabı bulunduğunu not etmek ilginçtir¹⁰. Gellner'in (1983, s. 31-3) "dış eğitim" olarak adlandırdığı, hem Vüzhane liderleri hem de Amerikalı misyonerler tarafından ortaklaşa kurulan bu evrenselleştirici eğitim süreci, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında gerçekleşen Bulgar ulusunun hayal edilmesinin başlıca mekanizmalarından birini oluşturmaktadır.

Bulgaristan'da okuryazar bir nüfus yaratma yolunda büyük adımlar atıldığı açık olsa da, 1881 yılında nüfusun sadece %3,3'ünün okuyabildiği unutulmamalıdır (Mishkova 1994, s. 86, Tablo 2.1)¹¹. Ancak bu gerçek, kitlesel baskı üretiminin ve dağıtımının, hayali bir Bulgar topluluğunun oluşumundaki önemini azaltmamalıdır. İster misyoner okullarında ister Bulgaristan'daki kasaba ve köylerde faaliyet gösteren okullarda olsun, öğretmenler ancak bu kadar çok öğrenciye ulaşabilirken, tarihçi Thomas A. Meininger, öğretmenlerin sık sık okulların dışına ve topluma ulaştıklarına dikkat çekiyor. Büyük ölçüde öğretmenler tarafından kurulan iki özel kurum, yeni standartlaştırılmış Bulgar yerel dilinin okuma yazma bilmeyen insanlara bile ulaştırılmasında en büyük etkiye sahipti: okul kütüphaneleri ve topluluk okuma odalarının etkisi büyüktü (Meininger 1987, s. 273). Örneğin Gabrovo'daki okulun kütüphanesi "Bulgarca, Yunanca, Rusça, Sırpça, Fransızca, Almanca ve İtalyanca" kitaplardan oluşan büyük bir koleksiyona sahipti ve Bolgrad'daki kütüphane "otuz beş dergi ve gazeteye de aboneydi" (Meininger 1987, s. 165-6). Gabrovo'daki kütüphanenin bizzat Vasil Aprilov tarafından kurulduğu ve 2.000 ciltlik kişisel kitap koleksiyonunu herkesin erişimine açık bir "okul-halk kütüphanesi" olarak muhafaza edilmesi koşuluyla miras bıraktığı unutulmamalıdır (Nikolova 1986, s. 699). Bu kütüphanelerde öğrenciler genellikle ziyaretçilere yüksek sesle kitap okurlar; bu şekilde hem kendi okuma deneyimlerini genişletirler hem de okuma yazma bilmeyen büyüklerine bilgi taşırlar (Meininger 1987, s. 273)¹². Bulgarca'da *chitalishta* (çitalışta) olarak adlandırılan okuma odaları, Meininger

⁹ Yeni Ahit çevirisi ile ilgili tartışmalar cilt II, sayfa 207-210'da bulunabilir.

¹⁰ Bu bağlamda, Vinton'ın envanterinde "Lancastrian" kartlarının da listelendiğini, ancak bunların özellikle modern Bulgarca olmadığını belirtmek özellikle ilginçtir.

¹¹ Mishkova'nın tabloları bunun resmi nüfus sayımı verilerinden elde edilen rakam olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, K. Popov tarafından 1905 yılında yapılan daha sofistike bir analizin önemli ölçüde daha yüksek bir orana (%11,5) işaret ettiğini, ancak bunun Batı standartlarına göre hala oldukça düşük olduğunu belirtmektedir. Mishkova, 88, Tablo 3.1. Aynı tablo, 1887'de %11,5 olan okuryazarlık oranının 1905'te %32,3'e yükseldiğini göstermektedir ve Mishkova bu artışı Bulgar devlet destekli eğitim stratejilerine bağlamaktadır.

¹² Burada, ulusal bilince sahip edebiyatın okuma yazma bilmeyen ya da yarı okuma yazma bilen kitlelere yüksek sesle okunarak yayılması sürecinin, Benedict Anderson'ın ulus inşası teorisi için çok temel bir süreç olan yerel dilin erken modern Avrupa'da yayılması sürecini yansıttığını belirtmek ilginçtir. Bu konuda bakınız Houston 2014; Thomas 1986; Auerbach 1965; Crosby 1936; ve Saenger 1982.

(1987, s. 273) tarafından kitap stoklarını muhafaza eden, ancak daha da önemlisi *Zornista* gibi önemli süreli yayınlara abonelikleri sürdüren “kulüp ve kütüphane kombinasyonu” olarak tanımlanmaktadır (Nikolova 1986, s. 696). Hem kütüphanelerde ve çitaiştalarda hem de tavernalarda, kahvehanelerde ve gelişen kamusal alandaki diğer mekânlarda, okuyabilenler okuyamayanlara yüksek sesle okuyarak onları günün haberlerine ve yeni dile maruz bırakıyordu (Meininger 1987, s. 273-74). Nestorova'nın (1987, s. 95) belirttiği gibi, “Bir haneye gazete giriyorsa, bu akrabaların ve komşuların da gazeteyi okuduğu anlamına geliyordu. O günlerde uygulandığı gibi, bir okuma odası ya da okul abone olursa, gerçek okuyucuların sayısı daha da çarpıcı bir şekilde artar”. Nan Nikolova'ya göre (1986, s. 702) bu durum, hayali bir topluluğun oluşmasında doğrudan bir etkiye sahipti:

Yüksek sesle okuma, okuma kulüplerinin yaygın ve popüler bir faaliyetiydi. Bulgarların Batı Avrupa'dan ve onun yeni fikirlerinden haber alma açlığını giderirken, öğrenme sevgisini de teşvik etti. Yurttaşlarının Bulgar dili ve edebiyatını anavatanlarında yayma çabalarına ilişkin haberleri duydukça sıradan insanlar arasında bir öz farkındalık uyandırdı.

Yeni dilin halka ulaştırılmasına hizmet eden kamusal mekânların çoğu kadınlara kapalıydı ve bu nedenle kadınlar yeni yazılı kültürle açık temastan büyük ölçüde dışlanmışlardı¹³. Ancak Reeves-Ellington'ın (2013, s. 75) belirttiği gibi, misyonerler bu sorunu, diğer kadınları evlerinde ziyaret edebilecek ve onlara hem misyoner basınının dini literatüründen hem de *Zornista* ve diğer süreli yayınlardan okuyabilecek genç ve bekar kadınlardan oluşan bir “İncil kadınları” birliği kurarak ele aldılar.

Toplulukları hayal etmenin bir diğer kilit unsuru da, romantik teorisyenlerin varsaydığı ilkel zamansızlığa temelden karşıt olan “modern” bir zaman anlayışını benimsemektir. Bu, yalnızca kişinin genellikle fiziksel olarak kopuk olduğu, “üyelerinin çoğunu asla tanımayacağı, onlarla tanışmayacağı ve hatta adlarını bile duymayacağı” (Anderson 2006, s. 6) bir topluluğun üyesi olduğunu hayal edebilmek değil, aynı zamanda onları zaman içinde eşzamanlı olarak hayal edebilmektir; yani, eşzamanlı olarak hayal edilmelidirler. Anderson (1998, s. 29) daha sonra bu konuyu kuramsallaştırırken “bağlantısız serilik” adını verdiği ve “kökenlerinin basılı pazarda, özellikle de gazetelerde olduğunu” iddia ettiği bir kavramı dile getirmiştir. Bu “modern” bir anlayıştır çünkü “her yerde gazeteler, ne kadar kısmen okurlarsa okusunlar, ‘insanlığın bu dünyasını’ kendi alanları olarak kabul ederler” (B. Anderson 1998, s. 33). Bu şekilde, gazeteler ve diğer süreli yayınlar okuyucuları, olayların mekânın neresinde olursa olsun aynı anda gerçekleştiği seküler bir dünyaya yerleştirir. Bu süreç, hayali bir ulusun yabancılarını birbirine bağlar ve aynı zamanda onları diğer ulusların yabancılarından ayırır. Periyodik içeriğin çitaiştalarda ve diğer kamusal alanlarda yüksek sesle iletilmesinin, dinleyicinin taşraya yayılmış diğerlerinin de aynı haberleri aynı anda aynı dilde okunduğunu duyduğunu açıkça hayal etmesini sağlayarak bu eşzamanlılığı daha da artırdığını belirtmek gerekir.

Burada da misyoner basını, on dokuzuncu yüzyıl Bulgaristan'ındaki en başarılı süreli yayın üreticisi ve dağıtıcısı olarak bu tür bir seri yayıncılığın kurulmasında kilit bir rol oynamıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, yerli gazeteci adayları gazete yayınlamanın önündeki engelleri kolaylıkla aşmamıştır. Örneğin, Clarke (1988b, s. 324), Bulgaristan'ın ilk modern gazetesi olarak anılan Ivan Bogorov'un Bülgarski Orel'inin (Bulgar Kartalı) unutulmaya terk edilmeden önce sekiz ay içinde sadece üç kez çıktığını ve 1857'de İstanbul'da kurulan bir başka ulusal yayın organı

¹³ Burada, 1881 yılında kadınlar için okuryazarlık oranının sadece yüzde 1,5 olduğunu, 1887 yılında ise bu oranın yüzde 4,1'e yükseldiğini belirtmek gerekir. Mishkova 1994, s. 86, Tablo 2.1.

girişimi olan Bülgarski Knizhitsi'nin (Bulgar Gazetesi) 1862'de "ücretli abonelik eksikliği nedeniyle" kapandığını belirtmektedir (Clarke 1988a, s.104).

Sonuç olarak Reeves-Ellington (2013, s. 84-85), misyon tarafından Bulgarca yayınlanan seküler genel ilgi dergisi Zornista'nın (Sabah Yıldızı) rakip süreli yayınları pazarın dışına ittiğini gözlemlenmiş ve Zornista'ya boyut ve içerik olarak benzeyen, ancak hayatta kalmak için satışlara güvenmek zorunda olan kar amacı gütmeyen dergilerin, başa baş hale gelmek için Zornista'nın sekiz ila on altı katı fiyatına satılması gerektiğini belirtmiştir. Meininger gibi o da Zornista'nın misyonerlerin iletişim ağları aracılığıyla dağıtım konusunda olağanüstü bir avantaja sahip olduğuna işaret ediyor.

Sonuç

Artık oldukça açık olması gerektiği gibi, Benedict Anderson, Ernest Gellner ve milliyet oluşumunun doğasını ve sürecini yeniden düşünmenin diğer daha ileri savunucuları, kendisi de on dokuzuncu yüzyıl milliyetçilerinin romantik hayallerinin bir ürünü olan bastırılmış ilkel milliyetin Herderian vizyonundan uzaklaşmamızı ve bunun yerine önceki iki yüzyıl boyunca milletlerin hayal edildiği mekanizma olarak modernleşmenin kendisine bakmamızı talep ediyorlar. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere, Anderson'ın iddiasına göre birleşik bir yerel dilin oluşturulması gerekli bir açıklamaydı ancak yeterli bir açıklama olması gerekmiyordu. Amerikalı misyonerler, Bulgar yerel dili için imla standardizasyonu projesine sponsor olarak, yerel edebiyatın kitlesel basımı ve dağıtımı, tek tip okulların kurulmasında sponsorluk ve işbirliği yaparak ve düzenli periyodik yayınlar aracılığıyla seküler bir dünyevi eşzamanlılık duygusu sunarak kendilerini eleştirel bir şekilde ortaya koydular. Bu makale, Gellner'in ötesine geçerek ve ulusal bilinç oluşumunun aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya teorileri arasında arabuluculuk yaparak, bu sürecin bundan daha karmaşık olduğunu savunmaktadır. Farklı ve genellikle birbiriyle çatışan kimlik hareketleri, hayali bir ulusun ortaya çıkacağı bir "devrilme noktasına" veya kritik bir kütleye ulaşmadan önce bir süre varlığını sürdürebilir. Yukarıda belirtildiği gibi, bu dönüm noktasına 1871 yılında Yeni Ahit'in modern Bulgarcaya çevirisinin evrensel olarak kabul edilmesiyle ulaşıldı. Bu noktadan sonra, Bulgar ulusal kültürünü icat etme ve yerine oturtma süreci yukarıdan aşağıya doğru ilerleyebilir¹⁴. Bu durum, okumadan çok daha fazlasını öğreten halk eğitimi girişimleri yoluyla hükümet müdahalesinin bir sonucu olarak okuryazarlık seviyelerindeki radikal artışla gösterilmektedir (Mishkova 1994, s. 80).

Bu analizin önemi, Bulgaristan'daki bu süreci açıklamanın çok ötesine geçerek, ulusal bilincin gelişimine ilişkin gelecekteki araştırmaların, bu oluşumun altında yatan ve bu süreçte aksi takdirde fark edilmeyen rolleri ortaya çıkarabilecek genellikle küçük, şekilsiz ve bazen çatışan güçleri ele alması gerektiğini göstermektedir. Nestorova'nın (1987, s. 86) Amerikalı misyonerlerin Bulgar Vüzazhdane'sine hiçbir katkıda bulunmadığı iddiası, bu tür gözden kaçırmaları gösteren mükemmel bir örnek teşkil etmektedir. Aksine, Amerikalı misyonerler, Bulgar ulusal bilincinin ve hayali bir Bulgar ulusunun karmaşık resmîleşme sürecini ilerleten kritik aktörler olarak görülmelidir.

---

¹⁴ Ulusal kültürlerin yaratılmasına ilişkin bu daha geniş süreç hakkında bakınız Hobsbawm & Ranger, 1983.

Kaynaklar

- American Tract Society, 1836. *The American Colporteur System*. New York: American Tract Society.
- Anderson, B.R.O., 1998. *The Spectre of Comparisons: Nationalism, Southeast Asia, and the World*. London; New York: Verso.
- Anderson, B.R.O., 2006. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. New Edition, London: Verso.
- Anderson, R., 1872. *History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, to the Oriental Churches*. Boston: Congregational Pub. Society.
- Auerbach, Erich. 1965. *Literary Language & Its Public in Late Latin Antiquity and in the Middle Ages*. Translated by Ralph Manheim. New York: Bollingen Foundation: Distributed by Pantheon Books.
- Bayly, C.A., 2004. *The Birth of the Modern World, 1780-1914: Global Connections and Comparisons*. Malden, MA: Blackwell Pub.
- Billig, Michael. 2014. *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Clarke, J.F., 1968. "Protestantism and the Bulgarian Church Question in 1861," in: McKay, D.C. (Ed.), *Essays in the History of Modern Europe*. New York: Harper & Brothers, pp. 79–97.
- Clarke, J.F., 1971. *Bible Societies, American Missionaries, and the National Revival of Bulgaria*. Arno Press, New York.
- Clarke, J.F., 1988 (1960). "Education and National Consciousness in the Balkans," in: Hupchick, D.P. (Ed.), *The Pen and the Sword: Studies in Bulgarian History*. New York: Columbia University Press, pp. 24–57.
- Clarke, J.F., 1988a. "Father Paisii and Bulgarian History," in: Hupchick, D.P. (Ed.), *The Pen and the Sword: Studies in Bulgarian History*. New York: Columbia University Press, pp. 87–111.
- Clarke, J.F., 1988b. "Konstantin Fotinov, Liuboslovie and the Smyrna Bulgarian Press," in: Hupchick, D.P. (Ed.), *The Pen and the Sword: Studies in Bulgarian History*. New York: Columbia University Press, pp. 321–327.
- Clarke, J.F., 1988c. "The 1871 Bulgarian Bible and the Macedonian Question," in: Hupchick, D.P. (Ed.), *The Pen and the Sword: Studies in Bulgarian History*. New York: Columbia University Press, pp. 290–302.
- Clarke, J.F., 1988d. "The Russian Bible Society and the Bulgarians," in: Hupchick, D.P. (Ed.), *The Pen and the Sword: Studies in Bulgarian History*. New York: Columbia University Press, pp. 233–270.
- Crosby, Ruth. 1936. "Oral Delivery in the Middle Ages." *Speculum* xi (January): 88-110.
- Deringil, Selim. 2015. *Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire*. London: Cambridge University Press
- Fichte, J. G., 1922. *Addresses to the German Nation*. (R. F. Jones & G. H. Turnbull, Trans.). Chicago: The Open Court Publishing Co.
- Frei, H.W., 1974. *The Eclipse of Biblical Narrative; a Study in Eighteenth and Nineteenth Century Hermeneutics*. New Haven: Yale University Press.
- Gellner, E., 1983. *Nations and Nationalism*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Gellner, E., 1996. "Ernest Gellner's reply: 'Do nations have navels?'" *Nations and Nationalism* 2 (3): pp. 366–370.
- Gellner, E., 1999. "Nationalism and the Two Forms of Cohesion in Complex Societies." In *Culture, Identity, and Politics*, by Ernest Gellner, 6–28. Cambridge: Cambridge Univ. Pr.
- Grabill, J.L., 1971. *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gyllin, R., 1991. *The Genesis of the Modern Bulgarian Literary Language*. Stockholm [Sweden]: Uppsala University.
- Hall, W.W., 1938. *Puritans in the Balkans, the American Board Mission in Bulgaria, 1878-1918; a Study in Purpose and Procedure*. Sofia [Bulgaria]: Studia Historico-Philologica Serdicensia.
- Hobsbawm, E. J., & Ranger, T. O. (Eds.). (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Houston, Rab. 2014. *Literacy in Early Modern Europe*. Hoboken: Taylor and Francis.
- Kaufmann, Eric. 2017. "Complexity and Nationalism." *Nations and Nationalism* 23 (1):6–25.
- Kitromilides, Paschalis M. 1983. "The Enlightenment East and West: A Comparative Perspective on the Ideological Origins of the Balkan Political Traditions." *Canadian Review of Studies in Nationalism* 10 (1):51– 70.

- Kitromilides, P.M., 1989. "'Imagined Communities' and the Origins of the National Question in the Balkans." *European History Quarterly* 19, pp. 149–194.
- Kitromilides, P.M., 1994a. "Religious Criticism Between Orthodoxy and Protestantism. Ideological Consequences of Social Conflict in Smyrna," in: *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy: Studies in the Culture and Political Thought of South-Eastern Europe*. Brookfield, VT: Variorum, pp. 115–124.
- Kitromilides, P.M., 1994b. "The Dialectic of Intolerance: Ideological Dimensions of Ethnic Conflict," in: *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy: Studies in the Culture and Political Thought of South-Eastern Europe*. Brookfield, VT: Variorum., pp. 5–30.
- Knight, J.A., 2015. "Wittgenstein's Web: Hans Frei and the Meaning of Biblical Narratives." *Journal of Religion* 95, pp. 337–360.
- McCrone, David, and Frank Bechhofer. 2015. *Understanding National Identity*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Meininger, T.A., 1987. *The Formation of a Nationalist Bulgarian Intelligentsia, 1835- 1878*. New York: Garland Pub.
- Mishkova, D., 1994. "Literacy and Nation-Building in Bulgaria 1878-1912." *East European Quarterly* 28, pp. 63–94.
- Nestorova, T., 1987. *American Missionaries Among the Bulgarians, 1858-1912*. New York: Columbia University Press.
- Nikolova, N., 1986. "The Role of Libraries in the Struggle for Popular Literacy in Nineteenth-Century Bulgaria: An Investigation of the Reading Clubs and Their Broad Educational Activities." *Journal of Library History* 21, pp. 693–703.
- Öke, M. K. (1988). *The Armenian Question, 1914-1923*. Oxford: K. Rustem & Brother.
- Petrovich, M.B., 1967. "The Russian Image in Renaissance Bulgaria (1760-1878)." *East European Quarterly* 1, pp. 87–105.
- Placher, W. C., 1989. "Hans Frei and the Meaning of Biblical Narrative." *Christian Century* 106, p. 556.
- Pundeff, M.V., 1969. "Bulgarian Nationalism," in: Sugar, P.F., Lederer, I.J. (Eds.), *Nationalism in Eastern Europe*. Seattle: University of Washington Press, pp. 93–165.
- Reeves-Ellington, Barbara. 2011. "Petko Slaveykov, the Protestant Press, and the Gendered Language of Moral Reform in Bulgarian Nationalism." In M.A Doğan, H.J. Sharkey (Eds) *American Missionaries and the Middle East: Foundational Encounters*. Salt Lake City: University of Utah Press, pp. 211– 36.
- Reeves-Ellington, B., 2013. *Domestic Frontiers: Gender, Reform, and American Interventions in the Ottoman Balkans and the Near East*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Saenger, Paul. 1982. "Silent Reading: Its Impact on Late Medieval Script and Society." *Viator* 13 (January): 367–414.
- Stein, S.J., 1988. "The Spirit and the Word: Jonathan Edwards and Scriptural Exegesis," in: Hatch, N.O., Stout, H.S. (Eds.), *Jonathan Edwards and the American Experience*. New York: Oxford University Press, pp. 118–130.
- Stoianovich, Traian. 1994. *Balkan Worlds: The First and Last Europe*. Armonk, NY: M.E. Sharpe.
- Sugar, P.F., 1969. "External and Domestic Roots of Eastern European Nationalism," in: Sugar, P.F., Lederer, I.J. (Eds.), *Nationalism in Eastern Europe*. Seattle: University of Washington Press, pp. 3–54.
- Todorova, M., 1995. "The Course and Discourses of Bulgarian Nationalism," in: Sugar, P.F. (Ed.), *Eastern European Nationalism in the Twentieth Century*. Lanham, MD: American University Press, pp. 55–102.
- Todorova, M.N., 1997. *Imagining the Balkans*, Updated Edition, New York Oxford University Press.
- Toshkov, Alex. 2009. "On the Inadequacy of the Ethnic/Civic Antinomy: The Language Politics of Bulgarian Nationalism." *Nationalities Papers* 37 (3):277–98.
- Vinton, John Adams. 1872. "Catalogue of Publications Issued from the Mission Presses Connected with the Missions of the Board to the Several Oriental Churches." In *History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, to the Oriental Churches*, by Rufus Anderson, II:503–18. Boston: Congregational Pub. Society.
- Woolverton, J.F., 1997. "Hans W. Frei in Context: A Theological and Historical Memoir." *Anglican Theological Review* 79, pp. 369–404.

Değerlendirme Süreci

İçtimaiyat, “çift-kör hakemlik süreci”ni makaleleri inceleme süreci olarak benimsemiştir.

İçtimaiyat’a gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsellik açısından şartları sağlamayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir.

İçtimaiyat’a yayınlanmak üzere gönderilen makaleler intihal programlarında taranır. Gerekli şartları sağlamayan yazılar ya reddedilir ya da hakemlik süreci başlatılmadan önce düzeltme yapmak üzere yazara gönderilir.

İçtimaiyat yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir.

İçtimaiyat Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Makaleyi değerlendiren hakemlerin yazarla aynı kurumda olmamasına dikkat edilir. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir. Hakem raporları üç yıl süreyle saklanır.

İçtimaiyat’a gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.

İçtimaiyat Dergisinde yayın için gönderilen makalelerin değerlendirme süreleri normal koşullarda: Editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 4 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.

İçtimaiyat’a makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.

İçtimaiyat’ta yayınlanan bilimsel makaleler ve araştırmalar ücretsiz olarak son kullanıcı ve kurumlara sunulmaktadır. Kullanıcılar, yayıncı veya yazarın iznine gereksinim duymadan İçtimaiyat dergisinde yayınlanan makalelerin tam metinlerini okumak, indirmek, kopyalamak, basmak, dağıtmak, arama yapmak veya bağlantı kurmak hakkına sahiptir. Bu haklar Creative Commons Atıf (CC BY) 4.0 Uluslararası Lisansı ile serbest bırakılmıştır.